

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DEVLET-İÇİ ÇATIŞMALARDA KÜRESEL VE BÖLGESEL
AKTÖRLERİN ROLLERİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ (1989-2018)**

DOKTORA TEZİ

Ghulam Faroq KESKİN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ertan EFEGİL

KASIM – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DEVLET-İÇİ ÇATIŞMALARDA KÜRESEL VE BÖLGESEL
AKTÖRLERİN ROLLERİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ (1989-2018)

DOKTORA TEZİ

Ghulam Faroq KESKİN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez sınavı 18/11/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Başarılı
Prof. Dr. İrfan Kaya ÜLGER	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Şerife ÖZKAN	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÖZDEN CANKARA	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN	Başarılı

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Ghulam Faroq KESKİN
Öğrenci Numarası	:	d136007011
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Devlet-İçer Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini (Afganistan Örneği (1989-2018))
Benzerlik Oranı	:	% 8
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi ..Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
 19/10/2020. İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: <i>Prof. Dr. Erhan EPEGİL</i> Tarih: <i>19.10.2020</i> İmza: <i>Erhan Epegil</i>		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bu tezin bu aşamaya gelmesinde belirli kişilerin katkısı bulunmuştur. Öncelikle bu çalışmanın bitmesinde çok değerli katkısından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Ertan EFEGİL'e sonsuz şükranlarımı bildirmek istiyorum. Tüm maillerime ve mesajlarıma zamanında cevap verdiği için kendisine minnettarım. Bunun yanı sıra tez izleme jürimde yer alan Doç. Dr. Köksal ŞAHİN ve Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Lisans döneminden doktora dönemine kadar bana tüm desteklerinden dolayı Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN hocama minnettarım. Nihayet, doktora eğitimim sürecinde tüm desteklerinden dolayı değerli arkadaşım Sayyad SADRI ALIBABALU'ya sonsuz teşekkürlerimi bildirmek istiyorum.

Ghulam Farooq KESKİN

18.11.2020

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	19
1.1. Devlet-içi Çatışmaların Tanımı	19
1.2. Çatışmanın Nedenleri	24
1.2.1. Siyasal -Yapısal Nedenler	24
1.2.2. Ekonomik Nedenler.....	26
1.2.3. Sosyal-Kültürel Nedenler	27
1.2.4. Psikolojik Nedenler	28
1.3. Çatışmanın Çeşitleri	29
1.3.1. Şiddet İçermeyen Çatışmalar.....	29
1.3.2. Şiddet İçermeyen Görünmez yâda Gizli Çatışma	29
1.3.3. Şiddet İçermeyen Görünür Çatışma	31
1.3.4. Şiddet İçeren Çatışmalar	31
1.3.5. Şiddetli Kriz	32
1.3.6. Savaş.....	33
1.4. Çatışma Yönetimi Stratejileri ve İzlenebilecek Adımlar.....	34
1.4.1. Çatışmayı Yatıştırma.....	34
1.4.2. Çatışmayı Çözme	35
1.4.3. Çatışmanın Dönüştürülmesi	35
1.5. Teorik Yaklaşım: Üçüncü Tarafların Çatışmaya Müdahale Etme Yöntemleri	37
1.6. Üçüncü Aktörlerin Müdahale Yöntemleri.....	43
1.6.1. Çatışmayı Artırıcı Müdahale Yöntemleri.....	43
1.6.2. Çatışmayı Çözmeye Yönelik Müdahale yöntemleri.....	46
1.6.2.1. Dönüşümsel müdahale ve Aşamaları.....	47
1.6.2.2. Kolaylaştırıcı Arabuluculuk.....	47
1.6.2.3. Etkileşimli Çatışma Çözümü	48
1.6.2.4. Çatışma Çözme Eğitimi	48

1.6.2.5. Çatışma Sonrası İyileştirme	48
1.6.2.6. Yapısal Müdahale	49
1.6.2.7. Olumlu Teşvikler	49
1.6.2.8. Barış İnşası, Barışın Koruması	50
1.6.2.9. İkili İşbirliği Programı Başlatmak.....	50
1.6.2.10. Olumsuz Teşvikler	50
1.6.2.11. Güç Odaklı Arabuluculuk	51
1.6.2.12. Askeri Müdahale	51
1.6.2.13. Arabuluculuk.....	52
1.7. Bölgesel ve Uluslararası Örgütler Olarak NATO ve BM'nin Devlet-İçi Çatışmalarda Rolü	53
1.7.1. Önleyici Diplomasi.....	54
1.7.2. Barış'ın Sağlanması.....	55
1.7.3. Çatışma Sonrasında Barışın Korunması.....	55
1.7.4. Barış İnşası	56
1.7.5. NATO'nun Devlet-İçi Çatışmalardaki Rolü	57
1.8. Çatışmalarda Bölgesel Aktörlerin Rolü.....	60
1.9. Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet-İçi Çatışmalardaki Rolü	62
BÖLÜM 2: AFGANİSTAN'IN İÇ DİNAMİKLERİ.....	66
2.1. Giriş	66
2.2. Afganistan'ın Kısa Tarihi	67
2.3. Afganistan Coğrafyası	69
2.4. Afganistan'daki Etnik Gruplara Genel Bakış	70
2.4.1. Peştunlar	70
2.4.2. Türkler	71
2.4.3. Tacikler.....	71
2.4.4. Hazaralar	73
2.4.5. Diğer Etnik Gruplar	73
2.5. Çatışmanın Nedenleri	74
2.6. Afganistan İslam Devletinin Kurulması	84
2.7. Çatışmanın Aktörleri	85

2.7.1. Afganistan İslam Partisi	85
2.7.2. Afganistan İslami Halis Partisi	87
2.7.3. Afganistan İslami Devrim Hareketi	87
2.7.4. Afganistan İslami Hareketi	88
2.7.5. Afganistan Ulusal İslami Hareketi Partisi	88
2.7.6. Demokratik Halk Partisi	90
2.7.7. Afganistan İslami Cemiyeti	91
2.7.8. Afganistan İslam Birliği	92
2.7.9. Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi	93
2.7.10. Afganistan Ulusal İslam Cephesi	93
2.7.11. Afganistan İslami Birlik Partisi	94
2.7.12. Taliban	95
2.8. İç Aktörlerin Talepleri	97
2.8.1. Afganistan Demokratik Halk Partisi	97
2.8.2. Afganistan İslam Partisi	99
2.8.3. Afganistan İslami Cemiyet Partisi	99
2.8.4. Afganistan'ın İslami Birlik Partisi	101
2.8.5. İslami Halis Partisi	101
2.8.6. Afganistan İslami ve Milli Devrim Hareketi	102
2.8.7. Mahaz Milli İslami Afganistan	102
2.8.8. Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi	103
2.8.9. Afganistan Ulusal İslami Hareketi (Cünbiş Milli İslami Afganistan)	104
2.8.10. Afganistan İslami Birlik Partisi	105
2.8.11. Afganistan İslami Hareketi	106
2.8.12. Taliban	107
2.9. Afganistan'daki Çatışmanın Süreçleri	108
2.9.1. Birinci Aşama: 1979-1988 Dönemi	108
2.9.2. İkinci Aşama: SSCB Çıkışından Komünist Hükümetin Devrilmesine (1988-1992)	109
2.9.3. Üçüncü Aşama: 1992-2001	111
2.9.4. Dördüncü Aşama: 2001-2019	116

**BÖLÜM 3: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER İLE ULUSLARARASI
ÖRGÜTLERİN ROLÜ: AMAÇLAR, UYGULAMALAR VE SONUÇLARI..... 122**

3.1. Giriş	122
3.2. Büyük Güçler.....	124
3.2.1. ABD'nin Rolü	125
3.2.1.1. SSCB'nin Afganistan'a Müdahalesi ve ABD	125
3.2.1.2. 1989'dan 2001'e Kadar Devam Eden Süreç.....	127
3.2.1.3. ABD'nin 2001 Sonrası Müdahalesi	130
3.2.2. Rusya'nın Rolü	136
3.2.2.1. 2001 Öncesi	136
3.2.2.2. 2001 Sonrası.....	139
3.2.2.3. Rusya'nın Taliban ile İlişkileri	139
3.2.3. Çin'in Rolü	144
3.2.3.1. 2001 Öncesi	144
3.2.3.2. 2001- Sonrası	146
3.3. Bölgesel Güçler	150
3.3.1. Pakistan'ın Rolü	150
3.3.1.1. Sovyetler Birliğinin Geri Çekilişi ve İç Savaş Sırasında: 1989-2001	151
3.3.1.2. 2001-2019 Arası Dönem.....	155
3.3.2. İran'ın Rolü	157
3.3.2.1. 2001 Öncesi	157
3.3.2.2. İran'ın Afganistan Politikasında Suudi Arabistan Etkeni	161
3.3.2.3. 2001 Sonrası.....	162
3.3.3. Hindistan'ın Rolü	164
3.3.3.1. 2001 Öncesi	164
3.3.3.2. 2001'den Sonra	167
3.3.4. Özbekistan'ın Rolü.....	171
3.3.4.1. 2001 Öncesi	171
3.3.4.2. 2001'den Günümüze kadar Özbekistan'ın Afganistan'daki Rolü ..	173
3.3.5. Suudi Arabistan'ın Rolü	176
3.3.5.1. 2001 Öncesi	176

3.3.5.2. 2001 Sonrası.....	179
3.3.6. Türkiye'nin Rolü	181
3.3.6.1. 2001 Öncesi	181
3.3.6.2. 2001 Sonrası.....	184
3.4. Uluslararası Örgütlerin Rolü	190
3.4.1. BM'nin Afganistan Çatışmalarındaki Rolü.....	190
3.4.1.1. 2001 Öncesi	190
3.4.1.2. 1990-1992 Bannan Siwan	191
3.4.1.3. 2001 Sonrası.....	193
3.4.2. NATO'nun Rolü.....	195
3.4.3. AB'nin Rolü	203
3.4.3.1. 2001 Öncesi	203
3.4.3.2. 2001 Sonrası AB'nin Afganistan Politikası.....	204
3.4.3.3. AB'nin Afganistan'daki Kazanç Algısı	205
3.4.3.4. AB'nin Afganistan'a Yönelik Kalkınma ve İnsani Destekleri	206
3.4.3.5. Demokrasi, İnsan Hakları ve Siyasi Seçimlerin Geliştirilmesi.....	207
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	210
KAYNAKÇA.....	240
ÖZGEÇMİŞ	261

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ANDSF	: Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: Merkezî İstihbarat Teşkilatı
DAEŞ	: Irak ve Şam İslam Devlet
DDÖ	: Devlet Dışı Örgütler
DDR	: Silahsızlanma, Demobilizasyon ve Yeniden Entegrasyon
DİHAA	: Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı
EUPOL	: Afgan hükümetinin bir sivil polis hizmeti oluşturmasına Destek Misyonu
HAD	: Devlet İstihbarat Servisi
HIK	: Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMU	: Özbekistan İslami Hareketi
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Destek Gücü
ISI	: Pakistan Servisler arası İstihbarat
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KGB	: Sovyetler Birliği'nin İstihbarat ve Gizli Servisi
MINUGUA	: Guatemala'da Birleşmiş Milletler İnsani Misyonu
MINURSO	: Birleşmiş Milletler Batı Sahra'daki Referandum Misyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NMI	: NATO'nun Irak Misyonu
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi

PRT	: İl İmar Ekibi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
S/RES	: Doğu Timor'daki Durum
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil toplum kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UNAMI	: Birleşmiş Milletler Irak Yardım Misyonu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNFICYP	: Kıbrıs Barış Gücü
UNHCR	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Bürosu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNMIK	: Kosova Geçici Yönetim Misyonu Birleşmiş Milletlerin Kosova'daki geçici Misyonu
UNMISSET UN	: Doğu Timor'da Birleşmiş Milletler Destek Misyonu
UNOMIC	: Gürcistan'a gönderilen BM Gözlemci Misyonu
UNPREDEP	: Makedonya ve Birleşmiş Milletler Barış Gücü
UNPROFOR	: Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da Birleşmiş Milletler Barış Gücü
UNSMA	: BM Özel Misyonu
URNG	: Guatemala Ulusal Devrimci Birlikleri
WFP	: Dünya Gıda Programı

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: Devlet İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörler İle Uluslararası Örgütlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018)			
Tezin Yazarı: Ghulam Faruq KESKİN		Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Kabul Tarihi: 18.11.2020		Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 260 (tez)	
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler			
<p>Bu tez, devlet-içi çatışmalarda üçüncü aktörlerin rolünü, Afganistan örneği üzerinden ele almaktadır. Çatışmaların ortaya çıkışlarında, ekonomik, sosyolojik, kültürel, siyasal ve psikolojik nedenler mevcuttur. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, 1970'lerden bugüne süregelen Afganistan krizinde üçüncü tarafların rolünü irdelemektir. Bu çalışmada, Afganistan savaşında üçüncü tarafları müdahaleye iten yerel faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamda SSCB, iki kutuplu uluslararası sistemde kendisini çevrelemeye çalışan ABD'ye karşı önlem almaya çalışarak, Afganistan'a müdahale etmiştir, fakat önemli mesele, Afganistan'ın yerel toplum ve siyaset yapısındaki kriz ve bunun SSCB'de tehdit olarak algılanmasıdır. Dolayısıyla, SSCB'nin Afganistan müdahalesi, önceden Bu tez, devlet-içi çatışmalarda üçüncü aktörlerin rolünü, Afganistan örneği üzerinden ele almaktadır. Çatışmaların ortaya çıkışlarında, ekonomik, sosyolojik, kültürel, siyasal ve psikolojik nedenler mevcuttur. Bu faktörler uzun yıllar devam ederse, görünmez ve şiddet içermeyen bir çatışma şeklinde tezahür eder, fakat görünmez çatışmanın devamı, şiddet içeren çatışmalara, krizlere ve en son savaşa yol açar. Savaşın patlak verdiği ülkelerde, komşu ve diğer aktörler, tehditleri en aza indirmeye veya çıkarlarını maksimize etmeye çalışır ve böylelikle üçüncü tarafların müdahalesi ya sonlandırır ya da krizi derinleştirir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı, 1970'lerden bugüne süregelen Afganistan krizinde üçüncü tarafların rolünü irdelemektir. Krizin patlak verdiği dönemde Afganistan, görünmez bir çatışma sahnesi olmuş ve siyasal bir kriz, diğer tüm faktörlerin aktifleşmesine ve dolayısıyla, 1979'dan beri üçüncü tarafların müdahalesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Afganistan savaşında üçüncü tarafları müdahaleye iten yerel faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Bu anlamda SSCB, iki kutuplu uluslararası sistemde kendisini çevrelemeye çalışan ABD'ye karşı önlem almaya çalışarak, Afganistan'a müdahale etmiştir, fakat önemli mesele, Afganistan'ın yerel toplum ve siyaset yapısındaki kriz ve bunun SSCB'de tehdit olarak algılanmasıdır. Dolayısıyla, SSCB'nin Afganistan müdahalesi, önceden de devam eden krizleri ortaya çıkarmış ve ABD ve müttefiklerinin de müdahalesiyle Afganistan krizi 2001'e kadar sürmüştür. Bu çalışmada, Afganistan'a üçüncü taraf müdahaleleri, genel olarak 2001 öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Birinci dönemde Afganistan giderek derinleşen bir savaşa girse de, ikinci dönemde bu durum değişmiştir. Bunun nedeni bu müdahale sırasında, uluslararası örgütlerin geniş bir şekilde rol oynamasıdır. Dolayısıyla, ikinci dönemde bir devlet inşası süreci başlatılarak, Afganistan'daki krizin yapısal ve yerel faktörlerin ortadan kaldırılmasına odaklanılmıştır. 2001 sonrası dönemde her ne kadar savaş bitmese de, önemli başarılar imza atılmıştır. Bu başarılar rağmen çatışmaların bugüne kadar devam etmesinin ana nedeni, yerel faktörlerin yanı sıra, bölgesel ve küresel aktörlerin Afganistan üzerinden jeopolitik rekabetleridir. Araştırmanın vardığı sonuç şudur: Afganistan krizinin yapısal yerel faktörlerinin devam etmesi ve üçüncü tarafların bu faktörleri kullanarak müdahale etmesidir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Devlet-içi Çatışma, Afganistan, Jeopolitik, Üçüncü Taraflar, Uluslararası Örgütler.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	Ph.D.	☒
Title of Thesis: The Roles of Global and Regional Actors and International Organizations In Intra-State Wars: the Case of Afghanistan (1989-2018)		
Author of Thesis: Ghulam Farooq KESKİN Supervisor: Proffesor Ertan EFEGİL		
Accepted Date: 18.11.2020		Number of Pages: ix (pre text) + 260 (m.b)
Department: International Relations		
<p>This thesis addresses the role of third party in intra-state conflicts through Afghanistan. There are economic, sociological, cultural, political and psychological reasons for the emergence of intra- state conflicts. In this context, the purpose of this study is to examine the role of third parties in the Afghanistan crisis that has been going on since the 1970s. In this study, local factors that push third parties to intervene in the Afghanistan war are considered. From this point of view, the USSR intervened in Afghanistan by trying to take measures against the USA which was trying to surround it in the bipolar international system, but the important issue is the crisis in the local society and political structure of Afghanistan and its perception as a threat in the USSR. Therefore, the USSR’s intervention in Afghanistan revealed the ongoing crises and the Afghanistan crisis continued until 2001 with the intervention of the USA and its allies. For this reason in this study, third party interventions in Afghanistan are generally divided into two periods as before and after 2001. Although Afghanistan entered into a deepening war over time in the first period, this situation changed in the second period. This happened because international organizations played a broad role during this intervention. Therefore, focusing on eliminating the structural and local factors of the crisis in Afghanistan, a state building process was initiated in the second period. Although the war did not end in the post-2001 period, important successes were achieved. Despite these successes, the main reason why the conflicts continue until today is the geopolitical rivalries of regional and global actors over Afghanistan, as well as local factors. The main finding of the research is that the structural local factors of the Afghanistan crisis persist and third parties intervene using these factors.</p>		
Keywords: Intra-state Conflict, Afghanistan, Geopolitics, third Parties, International Organizations.		

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, kişiler, gruplar ve devletlerarasında, farklı amaçlar için çatışmalar ve savaşlar olmuştur. Bu çatışmalar, etnik, ideolojik, dini, siyasi, ekonomik ve coğrafi sebeplerden kaynaklanmıştır. 15. yüzyıldan beri modern silahların ortaya çıkışıyla birlikte bu çatışmalar, uluslararası ilişkilerde çok derin etkilere neden olmuştur. 20. yüzyılda, bu çatışmalar, çok sayıda insanların ölümünü beraberinde getirmiştir. Örneğin, 1936-1939 yılları arasında İspanya’da yaşanan feci savaşta, 600 bin insan hayatını kaybetmiştir. İki kutuplu sistemin rekabeti gölgesinde dünyanın bazı coğrafyalarında yaşanan iç çatışmalarda da, insani facialar yaşanmıştır. 1946–1949 arasında Yunanistan iç savaşı, bu serüvenin başlangıcıdır. Ardından Filistin topraklarında dine dayalı çatışmalar ortaya çıkmış ve Filistinlilerin Yahudiler tarafından evlerinden çıkartılarak, İsrail’in kuruluşuna neden olmuştur.

1990’larda, SSCB ve Çekoslovakya’nın barışçıl bir şekilde dağılması, artık büyük çapta savaşların yaşanmayacağına dair beklentiler uyandırdı. Ancak Yugoslavya ve dünyanın diğer noktalarındaki olayların patlamasıyla, dikkatler devlet içi güvenlik durumlarına ve bunların sonuçlarına çekildi.¹ Dolayısıyla, her ne kadar eski çatışmalar devletlerarasında gerçekleşse de, bugünkü çatışmalar, ya devlet ve vatandaşları arasında veya bir devletin vatandaşları arasında gerçekleşmektedir. Örneğin 1989’dan 1996’ya kadar 69 silahlı çatışma yaşanmış ve bunların sadece 5’i devletlerarasında gerçekleşmiştir.² 1990’lı yıllardan itibaren devlet-içi çatışmalarda, yabancı aktörlerin rolü daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu devletlerin birbirleriyle savaşının ağır maliyetinden dolayı, böyle bir yöntemin kullanılması, devlet-içi çatışmaları da hem sayı hem nitelik olarak farklı boyutlara taşımıştır.

Milli düzeydeki iç savaşların nedenleri ve sonuçlarına yapılan geleneksel vurguya rağmen, bu çatışmaların uluslararası boyutlarının tanınması uzun süredir devam etmektedir. Bazılarına göre iç çatışmalar, uluslararası sistemin bir parçasıdır. Araştırmalarda üçüncü tarafların rolü, genel olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Birinci kategori, iç savaşlarda üçüncü taraf müdahalesinin nedenlerini irdelemektedir.

¹ Enika Abazi, “Intrastate Conflicts, International Interventions and their Implications on Security Issues, Case of Kosovo”, **COPRI Working Papers**, No. 32, Copenhagen Peace Research Institute, 2001, p. 3.

² Zinaida Shevchuk, “Theories of Ethnic Violence; I. The Causes of Intra-state Wars”, Masaryk University, 2011.

Bu araştırma kategorisi, üçüncü tarafların etnik iç savaşlara müdahalesini, o savaşa neden olan sebeplerden tamamen farklı sebepler olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle bu kategoride iç savaşların genellikle birden fazla sebebinden bahsedilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, üçüncü tarafların bir iç savaşın şiddeti yüksek olduğunda, müdahale etme olasılığı düşük olmuştur. Yine, bir insani kriz olduğunda müdahale etme olasılığının daha yüksek olduğu söylenilmektedir. Bazı anlaşmazlıklara rağmen, ilk kategorinin temel dayanağı, üçüncü tarafların iç savaşlara sık sık müdahale etmeleridir. İkincisi ise, üçüncü taraf müdahalesinin iç savaşın sonuçlarını ortaya koymaya odaklanır. Bu çerçevede bu çalışmalar, üçüncü tarafın hem savaşta hem de masada kullanabileceği ekonomik, siyasi ve diğer imkânlarını irdelemektedir. Üçüncü araştırma kategorisi, üçüncü taraf müdahalesinin iç savaşların süresine etkisi üzerine odaklanmaktadır. İç savaşın sonuçlarına ilişkin çeşitli çalışmalar, bu çatışmaların sonuçlarını süreleriyle ilişkilendiren teorik kanıtlar geliştirir.³

Başka bir sınıflandırmada, iç çatışmalar siyasal-yapısal, ekonomik, sosyo-kültürel ve psikolojik oluşum nedenlerine göre dört ana başlıkta değerlendirilir.⁴ Buna göre zayıf bir yapıya sahip olma, elitler arasındaki rekabet, hükümetin yanlış politikalarının yarattığı baskı ve farklı gruplar arasında ayrımcılık ve toplumun tüm kesimlerinin siyasi katılım taleplerini karşılamama veya karşılamaya isteksizliği gibi sorunlar, siyasi nedenlerin en önemlilerinden sayılmaktadır.⁵ Ayrıca, gelir eşitsizliği, toplumun sadece belirli kesimlerine istihdam yaratılması, işsizlik, kaynakların adaletsiz dağılımı, yoksulluk ve kötü yaşam koşulları, ekonomik nedenleri teşkil etmektedir.⁶ Sosyo-kültürel nedenler ise, azınlık dillerine yönelik ayrımcı tutumlar, dini kısıtlamalar ve etnik/dini geçmişe dayalı geçmiş nefreti gibi birçok faktörü kapsamaktadır.⁷ Tarihsel olayların toplum üzerindeki etkisinin boyutu ve toplumun farklı kesimleri arasındaki

³ Dylan Balch-Lindsay, Andrew J. Enterline and Kyle A. Joyce, "Third-Party Intervention and the Civil War Process", **Journal of Peace Research**, Vol. 45, No. 3 2008, pp. 348-49.

⁴ Ertan Efeğil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", Ertan Efeğil-Esra Albayrakoğlu Pakin (ed.), **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri** (17-38), İstanbul: Gündoğan, 2015, s. 21.

⁵ Anthony Oberschall, "Opportunities and Framing in the Eastern European revolts of 1989", Doug McAdam, John D. McCarthy-Mayer N. Zald (Ed.), **Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings** (93-121), Cambridge University Press, Cambridge 2012, ss. 93-121.

⁶ Efeğil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", s. 33.

⁷ Fatma Anıl Öztop, "Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme", **PESA International Journal of Social Studies**, Vol. 1, No. 2, 2015, ss. 60-61.

önyargı ve kutuplaşmalar, psikolojik nedenleri beraberinde getirir.⁸ Bu sınıflandırmanın yararlandığı teorilere göre, iç çatışmanın patlak vermesi, 1. devletin krizde olduğu, 2. elitlerin devlete veya birbirine yabancılaştığı ve 3. sosyal seferberlik kapasitesinin olduğu durumlarda daha olasıdır. Çatışmanın ortaya çıkması genellikle birbiriyle bağlantılı birçok yönden kaynaklanır ve dolayısıyla, hem demokratik hem de demokratik olmayan devletlerde çatışmaların çeşitli nedeni vardır.⁹ Ancak demokratik devletler, demokratik olmayan devletlere kıyasla, iç savaşın ve çatışmaların patlak vermesinin zararlı etkisinin de son derece farkındadır.¹⁰

Savaş ve özellikle devlet-içi savaşın neden ortaya çıkışına dair fikir birliği bulunmamaktadır. İnsan doğası, belki birinci sebep olarak öne çıkabilir. Yukarıdaki sebeplere ek olarak, bazı araştırmacılar, insanların genetik olarak şiddet ile programlanmış olduğunu düşünmektedirler. Bu yaklaşım, Thomas Hobbes'un "insan insanın kurdu" konseptini akıllara getirmektedir. Ancak silahlı çatışmanın "doğuştan gelen" veya "öğrenilmiş" davranışların bir sonucu olup olmadığı konusunda devam eden bir tartışma vardır. Sosyal psikologlara göre saldırganlık, hayal kırıklığının bir sonucudur. Şiddet, insanın hedeflerine ulaşamaması sonucunda ortaya çıkar. Bazı diğer araştırmalara göre ise çatışmanın yanlış algılama, yanlış anlama, yanlış hesaplama ve yargı hatalarından kaynaklandığını öne sürmektedirler. Böylece bu grup araştırmacılar, silahlı çatışmayı bir hata olarak görmektedir. Yanlış hesaplamada, düşmanın niyet ve kabiliyetleri yanlış bir şekilde algılamayı içerir, çatışmanın riskini yanlış bir şekilde ele alır ve böylece, sonuçların uygun bir şekilde görülmesini engelleyebilir. Dolayısıyla psikologlara göre silahlı çatışmalar, insan ruhundaki bilinçsiz dürtüler ve zayıflıkların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bazı klasik yazarlar örneğin Kant, liberal devletlerin daha barışçıl olduğunu kanılamaya çalışmaktadırlar, çünkü bu yazarlara göre, liberal hükümetler, demokratik kurumlar tarafından sınırlandırılmış ve dolayısıyla demokratik değerler koruma altına alınmıştır.¹¹

Aslında dikkatli bir şekilde bakıldığında, demokratik devletlerde de çatışmaların ortaya çıktığına dair örnekler bulunmaktadır. Dünyanın en eski demokrasilerden biri sayılan

⁸ Ted Gurr, **Why Men Rebel?**, Princeton: New Jersey Press, 1970, s. 24.

⁹ Shevchuk, p. 24.

¹⁰ Balch-Lindsay, Enterline and Joyce, s. 353.

¹¹ Shevchuk, pp. 12-13.

İngiltere’de, 1960’larda patlak veren Kuzey İrlanda çatışması, İngiltere’nin 17. yüzyıllardan beri demokratik tecrübelerine rağmen ortaya çıkmıştır. Nedenlerinden farklı olarak, bu tür etnik ve milliyetçi çatışmaların ortaya çıkma olasılığı, hem demokratik hem de totaliter ve hem gelişmiş hemdegelişmemiş sistemlerde mevcuttur. İnce bir fark, demokratik sistemlerin bu çatışmaları daha çok yargı ve hukuk yoluyla bastırması veya çözmesidir. Bunun yanı sıra, demokratik sistemlerde kitlesel silahlanmanın daha düşük olasılığıdır. Örneğin yakın zamanda, İspanya ve Irak’ta ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmış, isteklerin aynı olmasına rağmen, iki ülkedeki hükümetler, sorunun çözümünü farklı bir şekilde aramışlardır. İspanya, Katalonya’nın bağımsızlık hareketini hukuki yollarla bastırmaya çalışmış ve geçici olsa da konuyu kapatmıştır. Fakat Irak’taki bağımsızlık hareketi, ancak askeri yöntemle ve dış müdahalelerle (Türkiye ve İran’ın baskısı) bastırılmıştır.

Muhalefet grubu tarafındaki üçüncü taraf müdahaleleri, muhalefet grubunun davranışını etkiler. Üçüncü taraf müdahalesi, muhalefetin bir hükümete maliyet getirme kapasitesini artırma açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, üçüncü bir tarafça desteklenen bir muhalefet grubunun hükümete güçlü bir askeri tehditle meydan okuma olasılığı daha yüksektir, bu da hükümete muhalefetle yüzleşmenin maliyetini ve muhalif grupların başarıya ulaşma şansını artırır. Muhalefete üçüncü taraf desteği, onu iç savaşın yaşandığı devlete karşı inanılır bir tehdit oluşturduğu fikrini de ortaya koyar. Yine, üçüncü taraf desteği, muhalefete kaynak sağlayarak ona hükümetin vatandaşlarına güvenlik, mal ve hizmet sağlamasını engelleme kapasitesini artırır. Üçüncü taraf desteği, muhalefetin rakip bir mal ve hizmet kaynağı sunmasını sağlar ve böylelikle karşılığında, hükümetin vatandaşlarının “kalpleri ve akılları” üzerindeki tekeline meydan okuyarak halkın desteğini almasını sağlayabilir. Genel olarak, üçüncü taraf desteği, çatışan grubun çatışmayı askeri olarak daha hızlı kazanma olasılığını da artırır.¹²

Devletlerarası savaşların aksine, iç savaşlar, nadiren müzakere ile sona erer. 1940 ile 1990 arasında devletlerarası savaşların yüzde 55’i müzakere masasında çözülmüş, oysa iç savaşların sadece yüzde 20’si benzer çözümlere ulaşmıştır. Çoğu iç savaş, kaybeden tarafın yok edilmesi, ihraç edilmesi veya teslim edilmesiyle sona ermiştir. Aslında, iç

¹² Balch-Lindsay, Enterline and Joyce, s. 349.

savaşlarda çatışan gruplar, bir barış anlaşmasını garanti altına almak için neredeyse sonuna kadar savaşmayı seçmişlerdir ve dışarıdan bir güç devreye girmedikçe bunun durdurulması zor olmuştur. Üçüncü bir taraf bir barış anlaşmasının şartlarını uygulamayı kabul ederse, müzakereler, çatışan grupların ilk hedefleri, ideolojisi veya etnik kökeni ne olursa olsun her zaman başarılı olmuştur. Üçüncü bir taraf müdahale etmezse, bu müzakereler, genellikle başarısız geçmiştir. İç savaşların, savaş sahasında bitme eğiliminde olduğu bir gerçektir ve bu da, siyaset bilimcileri için şaşırtıcı bir ampirik bulmaca olmuştur. Aynı zamanda, bu gerçek, siyasiler için giderek daha zahmetli bir sorun oluşturmaktadır. Yerli düşmanlar neden başarılı bir şekilde müzakere edemiyor? Ve uluslararası toplum bu çatışmaları sona erdirmek için ne yapabilir?¹³

Soğuk Savaşı sırasında, Afganistan'da benzer çatışmalar ortaya çıkmış, sonunda Afganistan Krallığı devrilmiş ve ardından cumhuriyet ilan edilmiştir. Fakat olaylar, bu aşamada bitmemiş ve Afganistan devlet adamları, olayları kontrol edemeyince, Cumhuriyetçilere karşı Marksist Leninist gruplar, siyasi ve ideolojik nedenlerle faaliyete geçmişlerdir. Bu çatışmalar, kısa sürede SSCB'nin müdahalesiyle kanlı ve uzun iç savaşa dönüşmüştür. 1979'dan beri bu savaş, çeşitli etnik, mezhebi ve siyasi nedenlerden dolayı git gide derinleşmiştir. Bu sürede çok sayıda barışı sağlamak amacıyla, gruplar arasında barış girişimleri ve antlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda bölge devletleri ve uluslararası örgütler tarafından da çok sayıda arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirilmiştir, fakat bu faaliyetler sonuçsuz kalmıştır.

Araştırmanın Konusu

Bir çatışmanın ortaya çıkışı için en az iki tarafın saha da bulunması gerekmektedir. Gruplar ve taraflar arasında kıt kaynaklar, farklı amaçlar ve algıların ortaya çıkışıyla çatışmanın kaynakları ve nedenleri de sağlanmaktadır.¹⁴ 1990 sonrası yeni uluslararası sistemdeki çatışmalar da yeni aşamaya geçilmiştir. Ruanda, eski Yugoslavya, Afganistan ve Sudan çatışmaları, ülkelerin içinde yaşanarak daha çok sivil savaşları gerçekleştirmiştir. Bilişim ve haberleşme sistemlerinde oluşan gelişmeler, çatışmalara yeni boyutlar eklemiştir. Örneğin terörist gruplar, interneti ilk defa kullanarak üyelerini daha rahat cezp etmeyi başarmışlardır. Dolayısıyla çatışan gruplar daha güçlü konum

¹³ Barbara F. Walter, "The Critical Barrier to Civil War Settlement", **International Organization**, Vol. 51, No. 3, 1997, p. 335.

¹⁴ Efgil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", s. 19.

kazanmıştır, bu da, çatışmanın devamında önemli rol oynamıştır. Böylelikle çatışmalar devam etmiştir.

Afganistan'da 1978'dan günümüze, iç çatışmalar devam etmektedir. Bu çatışmanın etkileri, Afganistan'la sınırlı kalmayarak, bölge ve uluslararası aktörlerin müdahalelerine neden olmuştur. Böyle karmaşık bir durum, adı geçen aktörlerin müdahalelerini beraberinde getirmiş ve Afganistan'da çok boyutlu çatışmaları körüklemiştir. Araştırmada, Afganistan iç savaşının farklı dönemlerde üçüncü tarafların müdahaleleri ve bu müdahalelerin sahadaki gelişmelere etkileri irdelenmektedir. Çeşitli antlaşmalar yapılsa da, Afganistan, barışa muhtaç bir ülke durumuna düşmüştür. Barışın neden sağlanamadığı sorunsalı incelendiğinde, barış antlaşmalarında, Afganistan'ın kendisine has şartların dikkate alınmaması bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun devam etmesi, Afganistan merkezi hükümetinin işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Böyle bir kargaşanın devam etmesinin nedenlerini anlamak, Afganistan'daki iç çatışmayı anlamak açısından önem taşımaktadır.

Afganistan'daki iç savaşın Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında devamı, iki önemli hususu ortaya koymaktadır. Birincisi, uluslararası sistemde değişim süreçlerinin, bu çatışmaların durdurulmasında etkisiz olduğu, fakat bu sistemin uyarılarının savaşı bir şekilde şiddetlendirdiği gerçeğidir. İkincisi, Afganistan savaşının bölgesel ve küresel sonuçlarıdır. Soğuk Savaş döneminin sonunu hızlandıran SSCB'nin Afganistan çatışmalarına müdahalesinin, benzer sonucunu 2001 sonrası dönemde ABD'nin Afganistan'a yaptığı müdahalede görmek mümkündür. Her ne kadar Afganistan çatışması, ABD'nin sonunu getirmiş olmasa da, ABD ekonomisi ve uluslararası prestiji, bu savaşla zedelenmiştir. Zira uzun savaştan sonra ABD, çatıştığı Taliban ile müzakere etmeye mecbur kalmıştır. ABD, neden Taliban'ı tamamen ortadan kaldıramadı? Bu savaşın ana aktörü ABD midir, Afganistan merkezi devleti midir, bölgesel güçler midir? Yerel faktörlerin savaşın uzun zaman zümresinde rolü var mıdır? Bu araştırma, bu soruları cevaplamaya çalışmaktadır.

1970'ler Afganistan savaşı açısından kritik öneme sahiptir. Kurulduğundan 1970'lere kadar, Afganistan'da çeşitli iç dinamikler, iç çatışmanın zeminini hazırlamıştır. Birinci mesele, ülkedeki aşırı etnik milliyetçiliktir. Afganistan'ın Peştun milliyetçiliği üzerine kurulması, ülkedeki diğer etnik grupların bir köşeye itilmesini sağlamıştır. Tacikler,

Türk soylular etnik olarak kültürel asimilasyona maruz kalmışlardır. Ayrıca, bu kimliklere ait tarihi eserler ve kültürel kalıntılar yok edilmeye çalışılmıştır. Böylece, etnisiteler arasında ciddi rahatsızlıkların sebepleri oluşmuştur. Bu nedenler tarihi olsa da, bugün bile geçerliliklerini korumuşlardır. Bu çerçevede, siyasi iktidarı elde tutan elitler genellikle bir etnik kimliğe mensup olarak, diğer etnik grupların bir kenara itilmesine sebep olmuşlardır. Bu elitlere göre, Afganistan’da onların ait olduğu gruplar dışındaki etnik gruplar, Afganistan’ın asıl milletini teşkil etmemektedir. Bu ana düşünce, ülkede siyasal-yapısal olarak bir “etnisiteler” meselesini yaratmıştır. Ayrıca, siyasi gelişmemişlik, ülkenin sürekli darbelerle karşı karşıya kalmasını sağlamıştır. 1973-78 ve 1979 darbe ve suikastları, Afganistan siyasetinin çok kırılğan olduğunun işaretiydi.

Ayrıca, 1970’lerde Afganistan’da ekonomik olarak ülkede ciddi problemler mevcuttu. Hala eski gelenek ve göreneklerle yaşayan halkın yüzde 85’i kırsal alanlarda yaşamaktaydı. Bu rakam bugün bile yüzde 75 civarındadır.¹⁵ Kırsal alanlarda yoksulluğun yüksek olduğu ülkede, hükümet karşıtı bir olumsuz havanın birikimini beraberinde getirmiştir. Fakat bu mesele 1980’lere gelindiğinde daha kötüye gitmiş ve oluşmayan modern ekonomik ilişkiler çökmüştür. Bazı yazarlar, 1970’lerde Afganistan’ın altın çağını yaşadığını ortaya atmaktadırlar.¹⁶ Fakat bu tür analizler genel olarak yüzeyseldir. Zira bu gelişmeler genel olarak 1970’lerin sonrasına göre yapılmaktadır. Fakat halkın çoğunluğunun kırsal alanda yaşaması, onların yoksulluk şartlarında yaşamasının göstergesidir. Bu, Afganistan çatışmasının ekonomik altyapısına işaret etmektedir. Dolayısıyla, merkezi hükümetin tüm halkı ekonomik kaynaklara ortak yapmaması, onların öfkesine ve hükümete karşı olumsuz hava biriktirmelerine neden olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere, yine etnisitelere ait hakların tanınmaması, dil ve edebiyatlarına önem verilmemesi, mezhebi olarak özellikle Şiiilerin bir kenara itilmesi, Afganistan çatışmasının sosyal-kültürel nedenlerini oluşturmuştur. 1980’lerdeki SSCB karşıtı savaşta, ülkede birlik beraberlik olsa da, 1990’lı yıllarda bu beraberlik çökmüş ve

¹⁵ “Afghanistan Population”, *Worldometers*, 2020, <https://www.worldometers.info/world-population/afghanistan-population/>, (21 Ağustos 2020).

¹⁶ Elisabeth Bumiller, “Remembering Afghanistan’s Golden Age”, *New York Times*, 17 October 2009, <https://www.nytimes.com/2009/10/18/weekinreview/18bumiller.html>, (21 Ağustos 2020).

kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda yaşanan Afganistan iç savaşına, ülkede derin ve yapısal sosyo-kültürel nedenleri yol açmıştır. İtilafların çok kırılğanlığı, elitlerin sürekli pozisyon değiştirmesi, halk arasında etnik temizlikler, sosyal ve kültürel nedenler olarak, damga vurmuştur. Eğitimin düşük olmasından dolayı, aşırı faaliyetler sıklıkla yaşanmıştır. Dolayısıyla, sosyal ve kültürel olarak, Afganistan'ın bir iç çatışmaya hazır konumda olduğunu söylemek, gerçekdışı olmaz.

Ayrıca, yukarıda tartışılan psikolojik nedenler, Afganistan'da da göze çarpmaktadır. Sosyal ve kültürel ayrımcılığın yarattığı önyargı ve kutuplaşmalar, Afganistan çatışmasının psikolojik nedenlerini açıklamaktadır. Örneğin, tarihi olayların tek taraflı analiz edilmesi ve ders kitaplarında bir etnisite lehinde görüşlerin lanse edilmesi, diğer etnisitelerde, hakim elitlere ve onların ait olduğu etnik gruba karşı olumsuz hava yaratmıştır. Örneğin, Peştunlar, Özbek, Hazara ve Tacikleri, diğer devletlerin kuklası olarak nitelendirmektedir ve benzer şekilde adı geçen üç gruba göre, Peştunlar da, diğer devletlerden destek alarak savaşmaktadır. Bu ithamlaşmalar, Afganistan'da etnisitelerin birbirlerine karşı sert tutumlarına neden olmuş ve böylece, psikolojik olarak halkın birbirine güveni sarsılmıştır.

Yukarıda söylenenler, Afganistan çatışmasında yerel aktörlerin harekete geçme nedenleridir. Bu faktörler olmadan, bu savaş, bu kadar uzun süremezdi. Dolayısıyla, bu durumun derin bir şekilde Afganistan'da yaygın olması, savaşın sürmesine ve bir yıpranma dönemine girmesine neden olmuştur. Böylece, yabancı aktörler, ister olumlu ister olumsuz bir şekilde ülke siyasetine müdahale etmeye başlamışlardır. SSCB'nin müdahalesi, ilk dış müdahale olarak hayata geçirilmiştir. 1990'larda geniş ve küresel bir rekabete şahit olarak, Afganistan, büyük bir değerler ve ideolojiler arası çatışmaya şahitlik etmiştir. Doğu ve Batı, Afganistan'ı bir rekabet ve savaş karesine çevirmiş, yerel unsurları birbirine karşı kullanmıştır. Batılı aktörler, yerel unsurların dini değerlerini kullanarak, savaşçıları mücahit ve Tanrı yolunda savaşan unsurlar olarak lanse etmeyi başarmış ve bu unsurlar, SSCB karşıtı mücadeleyi milli bir görevin yanı sıra, dini bir görev olarak tanımlamıştır. ABD projesinin sonucunda ortaya çıkan "mücahitler", ABD ve Batı değerleri uğrunda, fakat bunun farkında olmadan, SSCB'ye karşı geniş bir "cihat" yürütmüş, SSCB'yi püskürtmüş ve ülke içinde yeni dengelere imza atmışlardır.

SSCB'nin Afganistan'dan çıkmasına çalışan BM, SSCB'nin BMGK'yı etkisiz hale getirmesine neden olmuştu. Bu doğrultuda, BM Genel Kurulu, sadece bağlayıcı olmayan kararlar çıkarmıştır. Dolayısıyla, iyi niyetli uluslararası toplum, engellerle karşılaşarak, Afganistan savaşında pasif kalmıştır. Fakat bu çerçevede, BM tüm açık yolları denemeye devam etmiş ve sonunda Cenevre Antlaşmasıyla, SSCB, Afganistan'ı Afganlara bırakarak ülkeden çıkmıştır. Bu çıkış ile büyük güçlerin Afganistan'a olan ilgisi azalmış fakat 1990'larda bölgesel ve orta çaptaki güçler, Afganistan'ı bir dengeleme savaşı alanına çevirmişlerdir. 1990'lardaki Afganistan'da cereyan eden jeopolitik savaş, 2000'den sonra da farklı şekillerde devam etmiştir. 2001'den itibaren ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, bölgesel dengeleri değiştirmiş ve yeni rekabetlere neden olmuştur. Dostluk ve düşmanlıkların hızla değişmesi, ülkenin diğer aktörler için jeopolitik bir kurban olduğunu göstermektedir.

Taliban'ın 1990'larda, Çin, İran ve Rusya'ya karşı mücadelesi ve hatta İran'ın Mezar-e Şerif'teki diplomatik misyonunu basarak tüm diplomatlarını öldürmesi, örgütün Doğulu güçlere karşı olduğu fikrini ortaya atmıştır. Fakat 2001'den sonra, Taliban'ın, özellikle İran ve Rusya'ya yaklaşarak, ABD'ye karşı mücadelesi, yeni dengelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Afganistan'ın tam bir şekilde vekâletler savaşına sahne olmasından bahsedilebilir. Taliban artık İran ve Rusya için DAES karşıtı yeni bir vekil gücü olmuş veya en azından bu rolü oynamıştır. Örgüt liderinin 2016'da İran'dan Afganistan'a geçerek ABD tarafından öldürülmesi¹⁷, bu hipotezi onaylamaktadır. Dolayısıyla, her ne olursa olsun, dış müdahaleler, Afganistan savaşının ayrılmaz bir parçası olmuştur. 2001'den sonraki süreçte, Taliban'ın ABD karşıtı savaşı, ABD'nin Afganistan'da yürüttüğü amaçlarını da etkilemiş ve yıpranmış bir ABD, 2012'den itibaren Taliban ile masaya oturma kararı almıştır.

Teorik Çerçeve: Devlet İçi Çatışmalara İlişkin Yaklaşımlar

Tarih boyunca çatışma yönetimi, taraflar arasında sorun çözme mekanizması olarak mevcuttu. Fakat uluslararası ilişkiler literatüründe böyle bir disiplinin görülmesi çok uzun senelere dayanmamaktadır. Peter Wallensteen gibi düşünürler, bu disiplini Soğuk

¹⁷ (İran Medyası: Taliban Lideri, Öldürülmeden Bir Hafta Önce İki Ay İran'daydı/İranlı Yetkililerle Yapılan Anlaşmaların Detayları), *Shafaqna*, 7 Haziran 2016, <https://af.shafaqna.com/FA/135651>, (23 Ağustos 2020).

Savaş sonrası dönemin gelişmelerine, özellikle çatışmalara bağlamaktadır. Bu yönde dünya genelinde barışı sağlamak adına, arabuluculuk faaliyeti insanlık tarihine dayanmaktadır. Bu kavram, insanların yaşadığı yerlerde var olmayı başarmış temel siyasi kavramlardan biridir. Ayrıca Siver, çatışma çözümü yöntemini, antik Yunan ve Roma'ya kadar dayandırmaktadır. Çatışma yöntemi git gide yeni alternatifler oluşturarak uluslararası ilişkiler literatürüne kayda değer katkılarda bulunmaktadır. Bu yönde geleneksel hukukta çatışma çözümüne yardımcı olmuştur. Fakat bazı sorunların ve çatışmaların kaynağı hukukun kendisi olmuştur. Dolayısıyla çatışma çözümü yöntemi, hukuk ile beraber uluslararası ilişkilerde çatışmaların çözümüne katkı sağlamıştır ve gelecekte de sağlayacaktır.¹⁸

1945 sonrası Uluslararası İlişkiler alanında çalışan akademisyenler, düşünürler ve çalışanlar, çatışmaların nasıl sandırılacağı, barış ve istikrarın nasıl sağlanacağı sorunsalı üzerinde durmuşlardır. Uluslararası ilişkilerin alt disiplini olan Çatışma çözümü ve barış ile ilgili bir alt disiplin ortaya çıktı. Bu çerçevede çok önemli kavramlar ortaya çıkmıştır. Örneğin taraflar, amaçlar, sorunlar, çatışma koşulları, temel ihtiyaçlar, değerler ve çıkarlar öne çıkan kavramlardan sayılmaktadır.

Siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel, etnik ve mezhebi meselelerin krize dönüşmesi, devlet içinde anlaşmazlıklara yol açar. Dolayısıyla, anlaşmazlıkların devam etmesi ve merkezi devletin bunun çözümüne yönelik etkili politika geliştirmemesi, aktif çatışmaya neden olur. Bu çerçeveden hareketle, çatışmanın meydana gelme olasılığını artıran dört koşulun biri veya birden fazlası olması halinde, silahlı çatışmalar ortaya çıkar. Birincisi, Hükümetin çökmesidir. Bu durumda, aktif gruplar hükümeti veya onun bir parçasını ele geçirmeye çalışır ve dolayısıyla, diğer grupların buna karşılık vermesiyle, sıcak çatışma kaçınılmaz hale gelir. Ayrıca, bir devletin merkezi gücünün zayıflamasıyla, alt kimliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu çerçevede, bazı grupların bu kimlikleri savunma bahanesiyle ortaya çıkması söylenebilir. Örneğin Suriye savaşında, merkezi devletin zayıflaması, toplum içi tüm bastırılmış dinamiklerin yüzeye çıkmasını sağlar. Bu silsileye devlet kurumlarının parçalanması da eklenirse, vatandaşlar arasında belirsizlik hissi tetiklenir ve dolayısıyla, onlar da gruplaşmalara katılır. Azınlık gruplarının coğrafi olarak izolasyonu onların şiddete yönelmesini sağlar. Böylesi bir

¹⁸ Hüseyin Bağcı, "Önsöz Yerine: Çatışma Analizi", Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014, s. 3.

durumda, azınlıklar ya da bazı etnik gruplar gerçek veya hayali baskı altında olsalar, şiddete başvurabilirler. Ayrıca, devlet içinde gücün yeniden dağıtılmasının gerekliliğinin ortaya çıktığı zaman, devletin bunu yanıtızsız bırakmasıyla, iç çatışma ihtimali artar. Son olarak, devlet içindeki kaynakların eşitsiz dağılımını değiştirme gerekliliği ortaya çıktığında, devletlerin bunu karşılaması gerekmektedir, aksi takdirde halk arasında seferberlikler ortaya çıkabilir. Son olarak devletin çöküşünden sonra, her grup, statüsünü ve konumunu iyileştirmeye çalışır ve bu da çatışmayı körükler.¹⁹

Afganistan örneğinde bu aşamalar, farklı zaman diliminde yaşanmıştır. 1973, 1978-9, 1992, 1996 ve 2001 yıllarında, ülkede yaşanan siyasi olaylar ve askeri operasyonlar, Afganistan savaşının 21. yüzyıla taşınmasına ve hatta bugüne kadar devam etmesine neden olmuştur. Ayrıca, Ortadoğu'da 2011 olayları, bu aşamaların ortaya çıktığından sonra yaşanmıştır ve devletlerin oluşan yeni durumlar karşısında aciz kalması, Suriye, Yemen, Irak'ta ağır bir devlet içi çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Suriye'de etnik ve dini azınlık meselesinin yanı sıra, dini ayrımcılık, kaynakların eşitsiz paylaşımı, reform gerekliliği ve devletin bunun karşısında silaha başvurması ve benzer durumlar, sayılı etnik, dini ve kabilesel grupların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Irak'ta dini ve etnik faktörler, etnik, azınlık durumundaki sayılan Kürtlerin Irak'ı parçalamaları için seferberliğini sağlamıştır. Ayrıca, Şiiilerin azınlık Sünnilere baskısı, devlet kurumlarının tam olarak oturmaması veya Şii-Sünni kavgasında parçalanması, 2014'te DAES'in bu ülkede de güç kazanmasına ve yerel halktan da buna destek gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, devlet başarısız hale gelerek, ordu gibi önemli kurumlar parçalanmıştır.

Çatışma doğası ve çözümü konusunda çok görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir sınıflandırma yapmak çok zor görünmektedir. Çeşitli yaklaşımlar, çeşitli yöntemler önerilmektedir.²⁰ Çatışmada tarafların amaçları, çatışmanın devamı veya çözümünde önemli etkenlerden sayılır. Ayrıca çatışmanın koşulları ve çatışan tarafların değerleri ve çıkarlarının dikkate alınması çatışma çözümünün anlaşılmasında önemli unsurlardır. Fakat çatışma çözümünde bir takım aktörler öne çıkmaktadır. Devletler, uluslararası örgütler, STK'lar ve bireyler çatışma çözümünde olmazsa olmazlarıdır.

¹⁹ Shevchuk, p. 26.

²⁰ Havva Kök Arslan ve Fırat Çapan, "Çatışma Çözümüne Temel Yaklaşımlar", Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014, s. 56.

Araştırmanın Önemi

Afganistan, 1973'ten beri krizlerin merkezi olmuştur. Uluslararası terörizmin, Afganistan'da büyüyen boy atması, Afganistan krizini önemli kılmaktadır. Bu sorun, Afganistan sınırlarını aşarak, bölgeye ve dünyaya tehdit edici etkiler bırakmıştır. Bir ülkede patlak veren çatışma, komşu ülkelerdeki grupları da merkezi hükümete karşı koymaya sevk edebilir. Afganistan örneğinde 1979 SSCB müdahalesi sonucu patlak veren kriz, ulusal ve uluslararası bir savaş haline gelmiştir. Ayrıca, bölge ülkelerin müdahalesiyle Afganistan savaşı bir kavimler arası çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmalar, 2001 yılında, ABD'nin ve sonra NATO üyelerinin müdahalesiyle, bitmek bilmeyen kriz zincirini oluşturmuştur.

40 yıldır devam eden çatışmalarda Afganistan'ın tüm altyapıları yıkılmıştır. Bu çerçevede bugünkü Afganistan'daki şiddet, dünyanın en eski çatışmalarından sayılmaktadır. Aslında sadece sivil savaş dikkate alınırsa, Afganistan savaşı şimdiki Uluslararası İlişkiler disiplininde en eski çatışmadır. Zira ülke çatışmalarında hem yerel hem de yabancı unsurlar bulunmaktadır. Yerel unsurlar dış aktörlerin desteğini almadan ayakta kalamaz. Aynı şekilde dış aktörler, yerel aktörler olmadan bu çatışmalara dâhil olamaz olsa da SSCB veya ABD benzeri bir çatışma ortaya çıkar.

Bu dinamiğin çeşitli yönlerinin araştırılması ve anlaşılması, çözüm yollarının ortaya konulmasını da beraberinde getirecektir. Afganistan sorunu uluslararası siyasetin en sancılı krizi olarak dünyaya da yansımıştır. 1990'larda Afganistan'da güç kazanan El-Kaide ve Taliban örgütleri 2001'de ABD'de gerçekleştirdiği saldırılarla, küresel bir tehdit olduklarını ortaya koymuşlardır. Cihat düşüncesini 2000'li yıllarına kadar Afganistan'da canlı tutan El-Kaide, 2001 sonrasında da Irak'a taşınarak hayatta kalmayı başarmıştır. Yine, 2011 sonrası Ortadoğu savaşlarında da en etkin grup olmuştur. 2013'ten itibaren El-Kaide'de katı gruplaşmalar gerçekleşmiş ve DAESH ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bölge olaylarının Afganistan savaşıyla doğrudan ilişkisi görülmektedir ve bu konunun araştırılması, hem Afganistan hem de uluslararası güvenlik açısından önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Afganistan krizinde önemli olan faktörleri ortaya koymaktır. Dolayısıyla, çalışmada Afganistan krizini tetikleyen iç meselelerin üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, dış müdahale çerçevesinde üçüncü tarafların Afganistan krizinde ne denli müdahale ettikleri ortaya koyulmaktadır. Bu çerçevede, üzerinde durulan faktörler, dönemsel bir biçimde ele alınmaktadır.

Araştırmanın Yenilikleri

Van Evera'ya göre vaka çalışmaları beş amaca hizmet etmektedir. Birinci amaç ve fayda, vaka çalışması, bir kuramın testine yardım eder. İkincisi ise, yeni bir düşüncenin ortaya atılmasını sağlar. Bunun yanı sıra, vaka çalışması bir önceki durumu anlamak için zemin hazırlar. Dördüncü faydası, önceki durumun önemini açıklar. Beşincisi ise, önemli vakaların gerçekliklerini ortaya koyar.²¹ Dolayısıyla Afganistan savaşı, bir vaka olarak varsayılırsa, bu çalışma yeni düşüncelerin üretiminde önemli katkıda bulunmaktadır. Afganistan iç savaşının araştırılması, farklı dinamiklerinden dolayı çok boyutlu bir vakadır. Birinci aşamada Afganistan'ın iç çatışmalarında, ülke içinde bulunan tarihe dayalı sosyal meselelerdir. Zor yerel şartlar, sosyal ve ekonomik sorunları ve ardından şiddeti körüklemiştir ve bu yüzden yerel şartlar, birinci kategori olarak araştırmaya tabi tutulmuştur. Afganistan'da var olan tüm hayat boyutları, ülkede devam eden savaş etkilemektedir ve bu çalışma bunu araştırmaktadır.

İkinci amaç, bu tezin omurgasını teşkil eden Afganistan'a yapılan dış müdahalelerdir. Bu faktör, Afganistan çatışmalarının olmazsa olmazıdır. Jeopolitik şartlardan dolayı Afganistan, İran, Suudi Arabistan, Pakistan ve Hindistan'ın rekabet alanına dönüşmüştür. Taliban ve El-Kaide'nin Pakistan tarafından desteklenmesi, yerel sorunların körüklenmesinde önemli bir etkidir. İran ve ABD arasındaki rekabet ise, bugünkü Afganistan'da şiddetli bir biçimdedir ve bu yüzden bu çalışma bu etkeni de önemli bir amaç olarak ele almıştır.

Küresel düzeyde, ABD'nin Rusya ve Çin ile ilgili var olan endişeleridir. Önemli dokunulmamış doğal kaynakların yatağı olan Afganistan, süper güçler için yeraltı

²¹ Stephen Van Evera, **Guide to Methods for Students of Political Science**, Ithaca: Cornell University Press, 1997, pp. 67-68.

kaynaklar ülkesi olarak görülmektedir. Bu güçler karşılıklı olarak birbirlerini etkisiz hale getirmek için, Afganistan'ı rekabet alanına dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla bu çalışma, Afganistan araştırmalarına ışık tutmaktadır. Araştırmacının, çoğu zaman sahada bulunmasından ve halkla iç içe olmasından ötürü, bu çalışma, yerel faktörlerin tanınması açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede hatta Afganistan'da yetkili olan bazı kesimlerle mülakat yapılmış ve bu açıdan da bu çalışmada yeni perspektifler ortaya atılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı, devlet içi çatışmaları bir örnek olay üzerinden incelenmektir. Bu doğrultuda, ilk aşama, kaynak taraması olmuştur. Özellikle Türkiye'de çalışılan akademik tezler taranarak konuyla ilgili çalışmalar incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, 1995-2020 yılları arasında bu tezin konusuyla bir şekilde ilgili olan Türkiye'de 166 tez tespit edilmiştir. Bu tezlerden 16'sı doktora ve 150'si yüksek lisans çalışmasıdır. Ayrıca çok sayıda akademik dergilerde Afganistan konulu makaleler tespit edilmiştir. 20. yüzyılın en uzun çatışması olan Afganistan, Türkiye'de de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada da, Afganistan savaşını körükleyen unsurlar belirlenip, üçüncü devletlerin siyasi, askeri ve güvenlik müdahaleleri irdelemeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmanın **birinci** bölümünde devlet içi çatışmalar ve dış müdahaleler, ayrı ayrı irdelenmektedir. Bu çerçevede, devlet içi çatışmalar ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu kavramsal taramada, devlet içi çatışmalarda dış müdahalelerin nicelik ve niteliği detaylı bir biçimde ele alınmıştır. **İkinci** bölümde, genel hatlarıyla Afganistan çatışmasını tetikleyen unsurlar ele alınmıştır. Son kısımda, Afganistan'daki çatışmalara müdahil olan ülkelerin veya aktörlerin politikası irdelenmiştir. **Üçüncü** bölümde, Afganistan savaşını bir çıkmaza sevk eden dış müdahaleler ele alınmıştır. Bu çerçevede, dış müdahaleler, büyük güçler, bölgesel aktörler, büyük Ortadoğu aktörleri ve uluslararası örgütler olarak dört ana kategori altında incelenmiştir. Çalışmanın son bölümü **değerlendirme ve sonuç** olarak belirlenmiştir. Bu bölümde, bazı önemli önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler, ülkede etkili tüm faktörler göz önüne alınarak, ortaya atılmıştır.

Bu çalışma, Afganistan krizini iki aşamalı olarak ele almaktadır. Birinci aşama, SSCB'nin 1989'daki Afganistan'dan çıkışından sonra başlayan süreçten 2001'e kadar uzanan bir kriz dönemidir. Bu dönemde Afganistan, tarihinin en karanlık dönemine girmiş ve böylelikle dış müdahalelerde daha karmaşık hale gelmiştir. Bu dönemi, ABD'nin müdahalesi takip etmiştir. 2001'den bugüne kadar devam eden bu süreçte, yeni stratejik dengeler ortaya çıkmış ve ABD, başlangıçtaki hedefine çok uğraşsa da, Taliban'ı Afganistan sahnesinden silmemiş ve örgüt yeniden canlanmıştır. Dolayısıyla, ABD daha önce başlattığı Taliban ile müzakeresinin sonucunda 2020'de barış antlaşması taraflar arasında imzalanmıştır.

Tezin getireceği önemli bir yenilik, kaynak kısmındadır. Bu doğrultuda önemli olan birinci el kaynaklardır ve bu çalışma da, Türkçe, İngilizce, Farsça ve Özbekçe kaynaklar kullanıldığından dolayı bu açıdan zenginlik arz etmektedir. Dolayısıyla, Türkçe ve İngilizcenin yanı sıra, İran ve Özbekistan tabanlı kaynaklarda incelenmiştir. Ayrıca tezde kullanılsa da, Rusya bazlı kaynaklar da incelemeye tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Soruları

Bu çalışmada öne çıkan bir araştırma sorusu vardır: Devlet-içi çatışmalara üçüncü aktörler ne şekilde ve neden müdahale etmektedir? Bu müdahale, çatışmanın sona ermesine mi yoksa devam etmesine mi neden olmaktadır? Bu çerçevede çalışma bu hipotez çerçevesinde yürütülecektir:

“Afganistan'da farklı etnik ve dini gruplar yaşamaktadır. 1978 darbesinden sonra Afganistan elitleri krize çözüm yolu bulamayarak ülkeyi hızlı bir şekilde şiddete sürüklemişlerdir. Dolayısıyla etnik ve mezhebi açıklar ve ayrışmalar aktifleşerek iç savaşın altyapıları oluşmuştur. Bölgesel ve küresel aktörler, ulusal çıkarları veya etnik ideolojik yakınlığı gerekçesiyle, bu çatışmaya taraf olmuşlardır. Dolayısıyla dış güçlerin müdahalesi ile Afganistan iki düzeyde savaş alanına dönüşmüştür: **birincisi** Afganistan grupları arasında ve **ikincisi** ise bölgesel ve küresel aktörler arasında”.

Literatür Taraması

Literatüre bakıldığında, çatışma çözümü kaynaklı bazı çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin “Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizleri” adlı

kitap, bu konuda en kapsamlı eserlerden sayılmaktadır. Kitap, bu çalışmada geniş bir şekilde kullanılmıştır. Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu, bu kitapta bölgesel krizleri ele almışlardır. Kitabın teorik bölümünde Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar adlı makale ile Ertan Efeğil bu konuda son teorik yaklaşımları analiz etmiştir.²²

Diğer önemli bir örnekte “Nezir Akyeşilmen’in Barış Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi” adlı çalışması, çatışma çözümü meselelerini ele almıştır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır ve her bölümde çeşitli yazarlardan çatışma çözümü konulu makaleler bulunmaktadır. Kitabın en önemli kısmı birinci bölümüdür, zira bu bölümde çatışma analizi, yöntemi ve çatışma çözümüne ilişkin temel varsayımlar ele alınmıştır. İkinci bölümde Çatışma Sonrası Ulus/ Devlet İnşası: “STTK Afganistan Modeli” adlı makalede, Afganistan iç savaşı ele alınmıştır.²³

“Dünyada ve Türkiye’de Barış Süreçleri: Anlamak ve Canlandırmak” adlı çalışmada, Ayşe Betül Çelik, devlet içi çatışmaları örnekler üzerinden irdelemiştir. Bu kitapta, Endonezya’daki Açe krizi, Filipinlerin iç savaşı, Kolombiya krizi ve Kürt meselesi gibi dünyanın dört bir yanından krizler ele alınmıştır. Bu kitapta Afganistan iç savaşı gözden kaçırılmıştır. Uzun yıllar süren bu savaşın böyle kapsamlı bir çalışmada yer almaması kitabın en büyük eksikliğidir.²⁴ Başka bir örnekte Muzaffer Ercan Yılmaz’ın “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmalar” konulu kitabıdır. Bu çalışmada etnik çatışmaların temel nedenleri üzerinde çalışma yapılmıştır. Ayrıca etnik çatışmalar, güç kullanımı ve barışın tesisi kavramlarına odaklanmıştır, çalışma kayda değer bir analiz olarak göze çarpmaktadır.²⁵

Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, “Devlet İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri” adlı kitapta, Suriye iç savaşında vekâlet ve yıpratma, kavramlarından bahsetmektedir. Araştırmacılara göre vekâlet savaşları, Soğuk Savaş döneminden beri kullanılmaktadır. Dolayısıyla yazarlara göre vekâlet savaşı küresel

²² Ertan Efeğil ve Esra Albayrakoğlu Pakin, **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri**, İstanbul: Gündoğan, 2015.

²³ Nezir Akyeşilmen, **Barış konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014.

²⁴ Ayşe Betül Çelik, **Dünyada ve Türkiye’de Barış Süreçleri: Anlamak ve Canlandırmak**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

²⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2007.

güçlerin yerel aktörler üzerinden gerçekleştirdiği savaş ve kargaşayı anlatmak için kullanılmaktadır. Vekâlet ve yıpratma savaşında Küresel Aktörlerin Suriye Stratejisinde Obama yönetiminin izlediği tutum ve mevzilenme stratejisini örnek olarak gösterebiliriz. Diğer bir bölümde bölgesel aktörlerin Suriye stratejisi, Suriye krizi sürecinde Türkiye ve İran: değişen roller, çatışan çıkarlar, küresel güçlerle ilişkiler, üçüncü devletlerin müdahalesi ve rolleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bu kitap, genel olarak iç çatışmada dış müdahalelere odaklanmıştır.²⁶

Özgür Çınarlı, “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)” başlıklı doktora tezinde Afganistan meselesini değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Yazara göre Afganistan Hükümeti barışı tesis edememiş ve sonuçta dışa bağlı ülke haline gelmiştir. Çınarlı, özellikle komşu ülkeler ve küresel aktörler üzerinde durarak, onların müdahalelerini Afganistan sorununun çıkmaza girmesinde önemli olduğunu düşünmektedir.²⁷

Fatma Anıl Öztop, “Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya’daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makalesinde, İspanya üzerinden hareket ederek, etnik çatışma meselesini değerlendirmiştir. Yazara göre İspanya, iç çatışmasını çözmek için ve Bask grubunu ikna etmek amacıyla bazı bireysel ve kültürel hakların anayasa tarafından güvence altına alınmasını çözüm yolu olarak belirlemiştir.²⁸

“Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş” isimli makalede Yakup Şahin, çatışmayı kimlik üzerinden değerlendirmiştir. Şahin’e göre insanlık tarihi, genelde savaş ile iç içe geçmiştir ve tarihte savaşsız yıllara çok az denk gelinmektedir. Yazara göre “Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşların çoğunluğunun artık ‘devletler arası çatışmalar’ yerine, devletlerin içindeki etnik ve dinsel temelli çatışmalar, yani grupların yaşadığı etnik çatışmalar ya da kimlik temelli ayrılma hareketi içindeki

²⁶ Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, Devlet İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., 2016.

²⁷ Özgür Çınarlı, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 2009).

²⁸ Öztop, 2015.

grupların terörizme başvurması ile “kimlik temelli çatışmalar” yeniden tartışılmaya başlanmış, sebepleri sorgulanmıştır”.²⁹

Bu akademik çalışmalar, konuyla ilgili örnek teşkil etme açısından önem arz etmektedirler. Bu çalışmada, Afganistan örneğinde bölgesel jeopolitik durum ağırlık kazanmaktadır. Fakat jeopolitiği tetikleyen faktör, Afganistan’ın iç dinamikleri ve yerel şartlarıdır. Dolayısıyla, bu çalışma, Afganistan çatışmalarını analiz etme açısından yeni perspektif sunmaktadır. Bu çalışmanın iddiasına göre, her ne kadar küresel çapta Soğuk Savaş bitmiş olsa da, bittiği yerden Afganistan’a aktarılmış ve oradan devam etmiştir. Bugün bile Afganistan’da dengeler değişmiş ve yeni düzen ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu çalışma bu yönden yeni bir çalışmadır.

²⁹ Yakup Şahin, “Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt. 1, Sayı.1, 2013.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Devlet-içi Çatışmaların Tanımı

İkinci Dünya Savaşı bitip, Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte, dünya siyaseti, iki kutuplu bir sisteme dönüştü. Bu dönemde, iki ve daha fazla devletin taraf olduğu çatışmalar, bu nedenle daha çok devletlerarasında görüldü. Ancak Doğu Bloğunun çökmesinden itibaren çatışmaların yüzde 95'ten fazlası, devlet-içi çatışmalara dönüşmüştür. Daha açık bir ifadeyle, Soğuk Savaşın son bulmasıyla birlikte, eski geleneksel güvenlik anlayışı ve devletlerarası savaşlar ile çatışmalar, eski mahiyetini yitirdi. Günümüzde çatışmalar, etnik, dini-mezhebi, ekonomik, siyasi, idari ve bölgesel özerklik gibi hak talep etmeleri sonucu yaşanmaktadır.³⁰

Devlet-içi çatışmalar, bir ülke sınırları içinde yaşayan, etnik, dini-mezhebi ve kabilesel grupların, merkezi otoriteye karşı memnuniyetsizliklerinden ve yukarıda bahsedilen grupların farklılıklarından dolayı, dini- mezhebi, siyasi, ekonomik, kültürel ve idari hak talep etmeleri sonucu yaşanmaktadır. Bu tür çatışmalar, kısa sürede ülkeyi, bölgeyi ve daha sonrada küresel istikrarı ve güvenliği, ciddi anlamda tehdit edebilmektedir. Çatışan gruplar içerisinde, klasik ordu birlikleri, paralı askerler, yerel milis güçleri, radikal gruplar veya kabile/ dini etnik gruplara bağlı olan grup liderleri ve üyeleri yer almaktadır. Burada ağır insan hakları ihlalleri görülebilmektedir. Devlet-içi çatışmalar sırasında, tecavüz, dini ve mezhebi ibadethanelerin bombalanması, bir milliyete veya dini- mezhebi azınlığa karşı soykırıma başvurulması gibi ağır suçlar işlenmektedir.³¹ Bu tür suçlar, genellikle hâkim gruplar tarafından azınlıklara karşı gerçekleştirilmektedir.

Aynı zamanda, grupları veya devletleri cezalandırmak amacıyla çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar da mevcuttur. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Avrupa Birliği gibi önemli uluslararası kuruluşlar, bu amaç doğrultusunda çeşitli komisyon ve komiteler oluşturmuştur. Uluslararası Af Örgütü, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserliği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Adalet Divanı, Sınır Tanımayan Doktorlar, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği

³⁰ Yılmaz, s. 44.

³¹ 1997-1998 yılları arasında Taliban, Mezar-ı Şerifi ele geçirmesiyle Şii'lere karşı soykırım ilan etti. Ayrıca 11 İran uyruklu diplomat ve gazeteci Taliban tarafından katledildi.

Teşkilatı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği gibi kuruluşlar, devlet-içi çatışmalara karşı pozisyon alarak, bu krizlere müdahale edebilmektedir.

Devlet-içi çatışmalar, çoğu zaman dış etkenlerden, büyük güçlerin ve bölgesel devletlerin müdahalelerinden bağımsız olmamıştır. Bir ülke sınırları içinde gerçekleşen gruplar arası çatışmalarda, hâkimiyeti veya otoriteyi elinde tutan grubun, diğer grupları, güç kullanarak kendi kontrolü altına almaya çalışması, çatışmaların körüklenmesini beraberinde getirmektedir. Böylece devletler, yeni iletişim araçlarını kullanan, etnik ve dini azınlıkların, siyasi, ekonomik ve kültürel haklar talep etmeleri sonucu yeni güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Yeni güvenlik tehditlerini, geleneksel diplomatik ve askeri yöntemler aracılığıyla sona erdirmek artık mümkün değildir. Geleneksel tedbirlerin yanında, zamanın şartlarına, dünya sisteminin gerektirdiği siyasi, ekonomik, kültürel, psikolojik ve idari tedbirlerinde alınması gerekmektedir.

Devlet içerisindeki grupların, kendi aralarında ve/veya azınlık grupların merkezi otorite ile çatışması, yeni güvenlik tehditlerinin çoğalmasına sebebiyet vermektedir. Bahsi geçen yeni güvenlik tehditleri ve devlet- içi çatışmalar ile paralel olarak, barış kavramı da, yeniden tarif edilmiştir. Soğuk Savaş yıllarında, devletlerarasında sıcak savaşın yokluğu, sistemin istikrarlı olduğu anlamına geliyordu. Fakat günümüzde, yukarıda söylenen askeri çatışmanın yokluğu, kalıcı barış anlamına gelmemektedir. Johan Galtung, barışın tanımı konusunda, kişisel ve yapısal şiddet kurumları üzerinde durmaktadır. Galtung'a göre şiddet iki türdür ve bu yüzden barış, şiddetin yokluğu olarak algılanmaktadır. Ancak geniş bir şiddet kavramı, genişletilmiş barış anlayışına yol açmaktadır. Galtung, kişisel şiddetin olmamasını, negatif barış; yapısal şiddetin olmamasını da, pozitif barış olarak adlandırmaktadır.³² Dolayısıyla Galtung'a göre pozitif barış, kişilerin ihtiyaçlarını elde etmesine engel olan yapısal şiddetin yokluğu anlamına gelmektedir.³³

İnsanların etkileşimde bulunduğu her ortamda, çatışmanın çıkması yüksek olasılıktır. İnsanın olduğu her yerde, doğal bir olgu olarak ortaya çıkabilen çatışma, toplumsal hayatın her aşamasında ve değişik düzeylerde, kendisini gösterebilen ve bireyler arası, grup içi ve gruplar arası, birey ile grup, toplum ile devlet, devlet ile grup, grupta grup,

³² Galtung, Johan, Violence, Peace, and Peace Research, **Journal of Peace Research**, Vol. 6, No. 3, 1969, p. 183.

³³ Efeğil ve Albayrakoğlu, s. 18.

göçebe ve yerleşik arasında yaşanabilmektedir. Genel olarak çatışmayı, “değer, statü, güç ve kaynaklar üzerinde hak iddia etmek ve ele geçirmek için, rakiplerini, kendi buyruğu altına alma, kontrol etme ve kendine rakip olarak gördüğü, kişileri ve/veya grupları yok etme, yaralama ve ortadan kaldırma mücadelesi” olarak tanımlamak mümkündür.³⁴ Çatışma, “nadir ve değerli kaynakların taksimi (paylaşımı) konusunda, hak iddia eden taraflar arasında, algı ve tutum farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlık durumu” olarak ta ifade edilebilir. Çatışma, ayrıca kıt kaynaklara ve hedeflerine ulaşma konusunda, iki ya da daha çok kişi ve grupların, diğerlerinin kendilerini engellemeye çalıştığına inanması ve algılanması neticesinde ortaya çıkan bir durum olarak tanımlana bilinir.³⁵

Ancak çatışma, farklı düşünürler, akademisyenler ve bilim adamları tarafından farklı şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin, Dougherty ve Pfaltzgraffe’e göre çatışma, mezhepsel, dinsel, etnik, kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal vb. şekilde tanımlanabilir. Kişi ve gruplar, kendi arasında uyuşmaz maksatlar yüzünden, bir birlerine karşı direnebilir ve çatışabilir.³⁶ William Wilmot ve Joyce Hocker’a göre ise, az bulunan kaynakların bölünmesinde gösterilen direniş, bireysel ve gruplar arası çatışmalara neden olabilir.³⁷ Peter Wallensteen’a göre çatışma, kıt kaynakları, aynı anda kendi hâkimiyeti altına almak ve sahiplenmek için en az iki tarafın mücadeleye girdiği toplumsal bir durumdur.³⁸ Bu tanımdaki “mücadele” kavramı, tarafların maksatlarına ulaşmak için kullandıkları en barışçıl eylemden en radikal ve aşırı eylem olan savaşı da içine alan her türlü yöntemi kapsamaktadır. Anlaşmazlık, yukarıda bahsi geçen yöntemlerin uygulanmadığı ve eyleme dönüşmediği durumlarda, “pasif çatışma” olarak tanımlanabilir. Bir anlaşmazlığın, eylem ile desteklenmesi ise, “açık çatışma” durumunu ifade eder. Yukarıda bahsi geçen kısıtlı kaynak, sadece maddi değil, aynı zamanda

³⁴ A.G.E., ss. 19-20.

³⁵ “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, **Meclis Araştırmaları Komisyonu**, TBMM, Ankara, 2013, ss. 65-66.

³⁶ Kemal İnat ve diğerleri, **Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, 1. Cilt, Ankara: Nobel Yayın, 2010, s. 2.

³⁷ “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, s. 66.

³⁸ A.G.E., s. 66.

tarafların elde etmeyi arzuladığı her hangi bir kısıtlı öge olabilir. Bu kısıtlı kaynak, fikirsel, toprak parçası ve bir pozisyon üstünlüğünü sağlamayı da niteleyebilir.³⁹

Ancak Swastrom ve Eissman, çatışmanın, “çoğu zaman davranış ve tutumlardan ziyade algılarla ve bu algıları, tarafların, nasıl harekete geçirdiği ile ilgili’ olduğunu ileri sürer.⁴⁰ Bu yaklaşım, bir konu üzerinde, farklı pozisyona sahip kişilerin, farklı pozisyondan kaynaklanan yaklaşım farklılıklarının, anlaşmazlıkla sonuçlandığı durumları niteleyen bir tanıma vurgu yapar. Tarafların üzerinde mutabık olduğu birçok ortak noktanın bulunması, olumsuz bir algının ötesinde bir anlam ifade etmez. Anlaşmazlığın nedeni olan unsur, ilişkinin, düşmanca bir hale dönüşmesine kolaylıkla neden olabilir. Algıların bu denli farklı olması gerekçesiyle Swanstrom ve Weissman tarafından geliştirilen çatışma tanımı revize edilerek, şu şekilde yeniden kaleme alınmıştır. Buna göre çatışma, “iki veya daha fazla taraf arasında, her hangi bir meselede alınan algısal pozisyon farklılıklarıdır.⁴¹ Dolayısıyla çatışmalar, sadece şiddetin ve davranışın olduğu eylemsel ve davranışsal tutumdan ibaret değildir. Kapsamlı bir çatışmanın tanımı ise, yanlış anlaşılma, siyasi ve ekonomik çıkarlar, gerilim, geçmişten gelen düşmanlıklar ve tarihi travmalar gibi durumları kapsayabileceği gibi, kızgınlık, engelleme ve müdahale gibi unsurlar da içerebilmektedir. Bahsi geçen çatışmalar, “silahlı çatışmalara dönüşmemiş çatışma” olarak bilinmektedir.⁴²

Ayrıca çatışma, “istek, hedef, beklenti ve arzularına ulaşma konusunda, bir birleriyle uyumlu olmayan ve zıt algılar taşıyan ve karşı tarafın müdahalesi ile karşılaşan, bir birlerine doğrudan ve dolaylı olarak bağımlı bulunan, en az iki kişi veya grup arasında yaşanan açık bir durum” olarak tanımlanabilir. Çatışmanın altında yatan faktörler, üç yönlüdür: Karşılıklı bağımlılık, hedeflerdeki farklılıklar ve algılama farklılıkları. Ayrıca çatışma, bir çıkar çatışmasıdır. Aynı zamanda tarafların, mevcut hedeflerini, eş zamanlı olarak gerçekleştiremeyecekleri inancına sahip oldukları zaman ortaya çıkmaktadır.⁴³

³⁹ A.G.E, s. 65.

⁴⁰ A.G.E, s. 65.

⁴¹ A.G.E, s. 65.

⁴² A.G.E, ss. 64-65.

⁴³ Akyeşilmen, ss. 20-21.

Değerler, kıt kaynaklar, güç, statü, iktidar ve diğer talep ve istekler için bir mücadele eylemi, tarih boyunca kişiler, toplumlar, gruplar ve devlet ile toplum ve toplum ile toplum arasında yaygın olarak yaşanmıştır. Örneğin, 1998-2003 yılları arasında, yedi devletlerarası çatışma görülürken; aynı yıllarda, 78 ülkede 116 devlet-içi çatışma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çatışma, bir tarafın kendi amaçlarına ulaşma kabiliyetinin, diğer tarafın buna karşılık vermesi durumudur. Burada yapı, tutum ve davranışların sürekli olarak değiştiği ve birbirini etkilediği, dinamik bir süreç yaşanmaktadır. Uyuşmazlık, herhangi bir uyumsuz faaliyet gerçekleştiği zaman görülür. Bir taraf müdahaleci, engelleyici tavır sergileyebilir, bir şekilde başka bir tarafın eylemlerini etkilemeye kalkabilir. Çatışma durumu ayrıca, birbirine bağımlı olan ve çıkarlarının uyumsuz, tutarsız ve gergin olduğunu düşünen insanlar ve toplumlar arasındaki etkileşimlerdir. Uyumsuz faaliyetler, rekabetçi ortamların yanı sıra, işbirliği koşullarında da ortaya çıkabilir. Aynı zamanda taraflar, benzer ve çatışan hedefler benimseyebilir ve rekabetçi hedefler izleyebilir. Çatışma, birbiriyle bağdaşmayan hedefleri algılayan ve bu hedeflere ulaşmada birbirlerinden etkilenen, ancak birbirine bağımlı insanların etkileşimi olarak görülebilir. Nitekim çatışma, en az iki aktörün, düşünce, hayal gücü, algı veya duyguları ile diğerleri (bireyler, gruplar, örgütler, vb.) arasındaki uyumsuzlukları üzerine görülen bir etkileşimdir.⁴⁴ Uluslararası Çatışma Analizi Enstitüsünün perspektifinden bakıldığında, çatışma, maksatlarına ulaşmada ve menfaatlerini muhafaza etmede kararlı, en az iki taraf arasında gerçekleşen uyuşmazlık durumudur.⁴⁵

Netice olarak çatışma kavramının içinde üç unsur bulunmaktadır. 1) En az iki kişi, grup, örgüt, hükümetle grup, grupla hükümet arasında açık mücadele, 2) Bahsi geçen taraflar veya gruplar arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkinin mevcudiyeti ve 3) tarafların, izlediği strateji ve koyduğu hedeflere giden yolda, karşı taraftan veya taraflardan herhangi birinden engelleme algılamasıdır.

Devlet-içi çatışmalarda coğrafi bir yakınlık bulunsun ve bulunmasın, herhangi bir bölge devletinde veya dünyanın başka bir kıtasında, benzer durumdaki, baskı altındaki farklı kimliklere mensup grupların, merkezi otoritenin aleyhine, idari, dini-mezhebi, siyasi, ideolojik ve ekonomik memnuniyetsizliklerinden dolayı isyan ve ayaklanma başlatması,

⁴⁴ Nadine Lyamouri Bajja and Others, **T-Kit 12: Youth Transforming Conflict**, Strasburg: Council of Europe Publishing, 2012.

⁴⁵ Akyeşilmen, ss. 21-22.

diğer gruplara örnek oluşturabilir. Günümüz iletişim araçlarının gelişmesi ve artmasıyla beraber, dünyanın farklı yerlerindeki, aynı durumda olan etnik gruplar, birbirleriyle çok yakın ilişki ve irtibat içinde olabilmektedir. Anılan iletişimden kaynaklanan, maddi, manevi destek veya yardımlaşma da, devlet-içi etnik çatışmaları, genellikle daha da çetrefilli hale getirmektedir. Dünyadaki birçok devletin, içinde barındırdığı azınlık grupların, anılan taleplerde bulunmaları ve bu taleplerin merkezi otorite tarafından olumlu karşılanmamaları sonucu, çatışmaların çıkması ve mevcut hükümetlerce baskı yapılması, zor kullanılması nedeniyle, meşruiyetleri, azınlıklarca ve farklı uluslararası ve bölgesel devlet ve devlet-dışı örgütlerce sorgulanır hale gelmektedir. Devlet-içi çatışmalar, yerel ve bir devletin hudutları içinde cereyan eden bir çatışma olarak gözükseler de, çoğu zaman, sadece ulusal istikrara değil, bölgesel ve küresel çatışmalara sebep olmaktadır.⁴⁶

1.2. Çatışmanın Nedenleri

Anılan etnik çatışmaların çıkışında, tek bir sebep yoktur. Fakat bunları sebepler yumağı çerçevesinde değerlendirmek, daha gerçekçi bir yaklaşım olur. Çünkü devlet-içi çatışmaların sebepleri, zaman, mekân ve koşullara göre değişmektedir. Kişiler, gruplar ve devletlerarasında, farklı amaçlarla çatışmalar ve savaşlar ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Devlet-içi çatışmaların çıkmasına etki eden önemli unsurlardan bazıları, yetersiz kaynaklar, elverişsiz koşullar, fakirlik, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal memnuniyetsizliklerdir. Diğeri ise, etnik grupların, azınlıkların, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal taleplerine, egemen durumda olan hakim grup tarafından olumlu karşılık verilmemesidir.⁴⁸ Kısacası, çatışmaların nedenlerini dört farklı gruba ayırmak mümkündür.

1.2.1. Siyasal -Yapısal Nedenler

Sömürge imparatorluklarını kuran büyük devletlerin, sömürge yönetimi altındaki devletleri, yerel halkına sormadan ve doğal demografik yapıyı dikkate almadan bölmeleri, sınırlarını, etnik grupların coğrafyadaki tarihi geçmişlerini dikkate almadan keyfî şekilde çizmeleri ve kontrol altına almaları neticesinde, ülkede oluşan fakirlik ve

⁴⁶ Yılmaz, ss. 40-42.

⁴⁷ Efeğil ve Albayrakoğlu, ss. 21-22.

⁴⁸ Emin Gürses, **Uluslararası Sistemin Kısacasında Etnik Terör**, İstanbul: Profil, 1998, s. 15.

geri kalmışlık, devlet-içi etnik çatışmaların çıkmasının önemli nedenlerindedir. Dolayısıyla sömürülen toplumlarda, temel sosyal altyapılar oluşturulmamış ve bu durum sömürge sonrası dönemlerde, çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu da, memnun olmayan kesimlerin veya grupların statükoyu değiştirmeye yönelik çatışmalara başlamasına yol açmıştır. Diğer taraftan sömürge döneminde, sömürülen toplumlarda, bir çeşit yapısal sorunlar oluşmuştur. Bu sorunlar, genel olarak sömürgecilerin kısa dönem menfaatlerinden kaynaklanmıştır. Sömürgeci devletlerin temsilcileri, zayıf toplumları, bölgenin gerçeklerini dikkate almaksızın dizayn etmişlerdir.

Ayrıca devletler, bazı dönemlerde daha zayıf hale gelebilirler. Bir başka deyişle, devletin otoritesi çökebilir. Özellikle zayıf veya ekonomik ve siyasi açıdan başka bir devletin himayesine veya desteğine bağımlı olan devletler, desteklerin kesilmesi halinde, siyasi açıdan görevlerini yerine getiremez duruma düşmektedirler. Rüşvet, yolsuzluk, idari yetersizlik ve ekonomik kalkınmayı sağlayamama gibi durumlar da, devletin otoritesini zayıflatabilmektedir.⁴⁹

Merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, toplumda gizli olan etnik ve dini gruplar arasındaki çekişme açığa çıkar ve zayıf taraflar, kendilerini korumak için birleşmeye ve bir lider seçmeye giderler. Dolayısıyla bu gruplar, kendi örgütlerini kurarak silahlanırlar. Ayrıca devlet içinde yaşayan toplumlarda, azınlıkların bağımsızlık isteği olduğu zaman, ülke, iç kargaşanın içerisine düşebilir. Bunun yanı sıra azınlıklar, karışık bir halde yaşıyorlarsa, güçlü azınlık, diğer azınlıklara karşı çeşitli politikalar (etnik temizlik, soykırım gibi) uygulayabilir. Özellikle güçlü azınlık silahlandıysa, zayıf gruplara karşı etnik temizlik ve soykırım gibi suçlar, normal hale gelebilir. Örneğin, 2011 sonrası Suriye sorununa bakılırsa, bu olguların yaşandığı görülecektir. Kuzey Suriye’de yaşayan Kürtler, diğer etnik grupları temizlemeye kalkarak, çeşitli sorunlara imza atmışlardır.⁵⁰

Yapısal şiddet, özellikle bazı durumlarda daha açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Eğer devlet, kendi kurumlarıyla, farklı etnik ve sosyal gruplara, mensup olduğu kimliğinden ötürü haksızlıkta bulunuyorsa ve herkese eşit ve adaletli davranmıyorsa,

⁴⁹ Efegil ve Albayrakoğlu, ss. 21-23.

⁵⁰ “Terör örgütü PYD/YPG etnik temizlik yapıyor”, *Takvim*, 1 Şubat 2017, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/02/01/teror-orgutu-pydypg-etnik-temizlik-yapiyor>, (erişim tarihi 29 Haziran 2020).

ülkede çatışmaların ortaya çıkması muhtemeldir. Özellikle sosyal travmaların ortaya çıkışıyla birlikte, bu sorunlar, şiddetli bir şekilde kendisini gösterebilir. Diğer taraftan, bir egemen grup, devletin tüm kurumlarını ele geçirerek, ülkede yaşayan diğer etnik ve kültürel grupların gelişmesine engel olabilir. Diğer bir çatışma nedeni ise, hakim grubun, kendi kimliğini, diğer gruplara dayatmasıdır.⁵¹

1.2.2. Ekonomik Nedenler

Devlet-içi çatışmaların nedenlerinden biri de, ekonomik sıkıntılardır. Bir ülkede yaşayan farklı azınlıkların, ülkenin gelir dağılımından hakkaniyetli bir şekilde pay alamamaları, çatışmalara neden olabilmektedir. Azınlıkların ekonomik yönden kalkınmalarının engellenmesi, bölgesel kaynakların egemen gruplar tarafından kontrol edilmesi, bölge halkının ihtiyaçlarının dikkate alınmaması ve bölge insanları ile hakim gruplar arasında ekonomik ve refah açısından bir uçurumun olması, çatışmalara neden olmaktadır. Ülkedeki mevcut siyasi yapının, hakim gruba fazlasıyla iş imkânları sunması, ekonomiden yüksek pay vermesi, azınlıkların ise, işsizlik, göç ve şehirleşme gibi ekonomik zorluklar ile karşılaşması gibi durumlar, önce sosyal bunalımlara ve ardından siyasal istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, devlet içerisindeki hakim bir gruba, çevre gruplara nazaran ulusal gelirden daha fazla pay verilmesi, gruplar arası çatışmayı kaçınılmaz kılar. Ekonomik kaynakların, hakim etnik grup lehine, diğer azınlık grupların aleyhine dağılımı, etnik çatışmalara sebep olmaktadır.

Bir ülkede, etnik ve dini çatışmalardan sakınmanın yolu, etnik gruplar arasında, kaynakların adil dağılımı ve refah düzeyinin yükseltilmesidir. Refah seviyesinin yükseltilmesi, her şeyden önce insanların, gıda, barınak ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması anlamına gelmektedir. Kişilerin ve grupların serbest gelişiminin sağlanması ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi de, aynı kapsamda sayılabilir.⁵²

⁵¹ Efeğil, “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”, ss. 22-23.

⁵² Yılmaz, ss. 149-151.

1.2.3. Sosyal-Kültürel Nedenler

Devlet-içi çatışmaların nedenlerinden bir diğer unsuru da, dil, din-mezhep, ideoloji ve etnik köken gibi sosyal kültürel unsurlardır. Bu unsurlara dayanan çatışmalar, bireyler, gruplar, partiler ve devlet ile adı geçen diğer gruplar arasında yaşanmaktadır. Dil, etnik, dini ve mezhebi unsurlar, bir grubun, bir başka kültüre sahip kişi ve gruplarla çatışmasına yol açabilir. Örneğin toplumsal gruplar, birbirlerine karşı kültürel ayrımcılık yapabilir. Kendilerinden olmayan, kültürel açıdan farklı olan grupları aşağılayabilir, alay edebilir. Örneğin, televizyon programlarında ya da sosyal görsel medyada, toplumsal azınlıklara karşı, aldatan, şiddet kullanan terörist, hırsız ve kalles gibi sözlerle, kültürel ayrımcılığa başvurulabilir.

Etnik azınlıkları bünyelerinde barındıran bazı ülkeler, adil olmayan, ekonomik, sosyal ve kültürel sistem sunabilir. Azınlıkların, adı geçen unsurlardan dolayı eşit haklar talep etmelerine ve bu unsurlar ile ilgili faaliyet yapmalarına zorluk çıkarılması, resmi kurumlara başvuru yapmalarına engel olunması gibi durumlar görülebilir. Devletin benimsediği resmi kültür, diğer azınlıklara dayatılabilir. Kısaca azınlıklara karşı asimilasyon politikası izlenebilir.⁵³ Nihayet olarak, menfi yönde anılmalarından dolayı, azınlıkların, yurtlar, çocuk yuvaları, yaşlılar bakım evi, halk eğitim merkezleri, kütüphane, sinema, tiyatro ve konser salonları vb. etkinliklerin haricinde tutulmaları gibi çabalar, sosyal ve kültürel ayrımcılığın kapsamındadır.

Toplumsal azınlıklara karşı sosyal ve kültürel ayrımcılık sürdüğü müddetçe, gerçek barıştan söz etmek mümkün değildir. Daha öncede ifade edildiği üzere, barış, fiziksel şiddetin olmadığı durum anlamına gelmemektedir. Pozitif barış, bir ülkede yaşayan herkesin sosyal ve kültürel açıdan eşit olması anlamına gelmektedir. Bir sosyal grup, başka bir gruptan, sosyal ve kültürel açıdan imtiyazlı ve üstün olmamalıdır. Aksi takdirde, yasal bir sorun olmasa dahi, ciddi boyutlarda kültürel ayrımcılığa maruz kalan azınlıklarında, hakim gruplara veya onların temsil ettiği sisteme karşı saldırgan, revizyonist faaliyetler yapmaları söz konusu olabilir.

Bir toplum içinde, kendilerini farklı etnik grup olarak gören çeşitli dini-mezhepsel unsurlar, kendilerine farklı amaçlar belirleyerek, çatışmalara sebebiyet verebilir. Bir

⁵³ Efeğil, “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”, ss. 23-24.

devlette, dinsel ve mezhepsel farklılıkların bulunması ve bu grupların, buldukları ülkede dini, kültürel ve siyasi haklar talep etmesi, çatışmaya sebep olabilir. Bu çatışmalar, dinsel sebeplerden menşe alan milliyetçilikler (Keşmir, Marunî, Dürzi ve İrlanda milliyetçilikleri) olarak ortaya çıkabilir. Dinsel ayrılıklara dayalı bu milliyetçilikler de, aynı etnik milliyetçilik kadar sert olabilir. Farklı dinlerden kaynaklanan köktenci gruplar da, etnik çatışmalar gibi, çatışmalara sebebiyet vermekte ve uluslararası sistemi ve aktörleri tehdit etmektedir.⁵⁴

Etnik milliyetçilikten kaynaklanan çatışmalara ve bu çatışmalar sonucunda etnik kimliğe dayalı bir devlet kurma talebinde bulunan ve bunun için çatışan gruplara ilişkin olarak, Ortadoğu'nun farklı ülkelerinde yaşayan Kürtler, İspanyada'ki Basklar, Hindistan'daki Keşmirliiler, Filipinlerdeki Morolular, Meksika'daki Zapatalar ve Kanada'daki Quebecliler, örnek olarak gösterilebilir.⁵⁵

1.2.4. Psikolojik Nedenler

Çatışma nedenlerinden bir diğer boyut ise, psikolojik unsurlardır. Örneğin farklı gruplar, bir birlerine karşı geçmişte uyguladıkları kanlı olayların trajedilerini unutmazlar. Dolayısıyla grupların birbirlerine karşı taşıdıkları ve geçmişten kaynaklanan önyargılar ve gruplar arası tarihi kutuplaşmalar, çatışmalara neden olabilir. Grupların, geçmişte birbirlerine karşı beslediği düşmanlıklar, yaşadıkları acı olaylar, yaşanan olayların grup üyeleri tarafından zihinlerinde canlı tutulması ve unutturulmaması ve gruplar arasında dostane ilişkilerin kurulamaması, çatışmanın çıkmasında önemli rol oynayabilir. Ancak toplumsal gruplar, birbirlerine karşı, tarihi açıdan pozitif imajlar taşıyorlarsa ve aşırı milliyetçilik anlayışını benimsememişler ise, toplumsal gruplar ve grup üyeleri arasında çatışma ve kutuplaşma görülmez.⁵⁶

Doğu toplumlarının genel sorunlarına bakıldığında, bu toplumlarda, canlı olarak devam eden olumsuz önyargılar görülmektedir. Etnik ve mezhep faktörleri, psikolojik nedenlerde önemli rol oynamaktadır. Örneğin Irak'ta tarihi olaylar, ülkede yaşayan toplumların birbirlerine yaklaşımlarına yön vermiştir. Kuruluşundan günümüze, Irak'ta

⁵⁴ İnat ve Diğerleri, s. 3.

⁵⁵ İnat ve Diğerleri, s. 3.

⁵⁵ İnat ve Diğerleri, ss. 2-3.

⁵⁶ Efgil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", ss. 24-25.

Sünni kesimin iktidarı ve siyasi sistemin başlıca yapısı, diğerk kesimlerin önyargılarını oluşturmuştur. Şiiler, Sünnilere olumsuz düşünceler besleyerek kendi eylemlerini meşrulaştırmışlardır. Ayrıca Irak Kürtleri, ülke tarihinde yaşadıkları acı olayları, karşı tarafın ırkına dayandırarak, kendi duygularını Arap karşıtı olarak geliştirmişlerdir. Irak örneğinde hem etnik hem de mezhebi faktörler, halklar arasındaki psikolojiyi yönlendirmiştir. ABD işgali sonrasında, güç boşluğuyla karşı karşıya kalan Irak, halklar arası psikolojik etkenlerin canlanmasıyla birlikte bir çıkmaza sürüklenmiştir. Özellikle 2011’de bölgesel olayların gelişiminin Irak’a sıçraması, Irak’ı, adeta bir iç savaşa götürmüştür. Dolayısıyla tarihi olaylar ve travmalar, halkların, çatışma psikolojisini beslemesi açısından eşitsiz bir role sahiptir.

1.3. Çatışmanın Çeşitleri

Genel olarak çatışma çeşitleri, iki gruba ayrılmaktadır: Şiddet içeren ve şiddet içermeyen. Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü’nün (Heidelberg Institute for International Conflict Research-HIIC) sınıflandırmasına göre, çatışmaları beş grupta incelemek mümkündür: Bunlar; Görünmez çatışma ve gizli çatışma, görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş.⁵⁷

1.3.1. Şiddet İçermeyen Çatışmalar

Bir devlette veya bir partide, bir işletmede, bir toplum ve toplulukta şiddetin olmaması, çatışmanın olmadığı, yaşanmadığı anlamına gelmez. Gerçekte şiddetin kullanıldığı çatışmalar, uzun bir dönem, şiddetsiz bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Kısacası şiddet ve zorbalığa müracaat etmeden de, çatışmalı çıkarlar elde etme çabaları görülebilir. Literatürdeki genel kabule göre, şiddet kullanılmadan, var olan iki tür çatışma vardır: görünmez gizli ve görünen şiddet içermeyen çatışmalar.⁵⁸

1.3.2. Şiddet İçermeyen Görünmez yâda Gizli Çatışma

Çatışmalar, aniden ortaya çıkmaz, bir gizlilik dönemi ile birlikte ortaya çıkar. Görünmez veya gizli çatışmalar, uzun bir süre kişiler ve gruplar arasında var olur. Bu gizli ve görünmez çatışmanın varlığından, kişiler, gruplar ve aktörler farkındadırlar, ona göre

⁵⁷ Akyeşilmen, ss. 24-25.

⁵⁸ Akyeşilmen, s. 25.

davranış sergilerler.⁵⁹ Görünmez ya da gizli çatışmalarda, şiddet kullanılmamaktadır. Başlangıçta görünmez çatışma olarak bilinirse de, daha sonra görünür çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu çerçevede, kişiler ve/veya topluluklar arasında derin değer farklılıklarının ve adaletsizliklerinin olması durumu, toplum fertleri arasında çatışma ihtimalini ortaya çıkarabilir.⁶⁰ Görünmez veya gizli çatışma, seçim zamanlarında olduğu gibi, belli dönemlerde, sıradan bir rekabet ortamından, taraflar arası çatışmaya dönüşebilir. Toplum, mevcut farklılıklara karşı hazır değilse, dil, inanç ve kültür farklılıkları gibi özellikler taşıdığında, çatışma potansiyeli çıkma ihtimali yüksektir.⁶¹

Örneğin Kırgızistan'da, Tündük-Tüşük (Kuzeyli- Güneyli) Kırgız boylarına ait bölünme, mevcut olan bölgesel bir çatışmadır. Sovyetler Birliği döneminde, kasti olarak şehir merkezlerinde Özbeklerin yaşaması, ekonominin, ticaretin, Özbeklerin elinde olması gibi nedenlerden ötürü, Sovyetler Birliği döneminde sürtüşme, gizliden gizliye nefret, kıskanma ve çekememezlik devam etmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, bu gizli çatışmalar, gün yüzüne çıkmıştır. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, her 5-10-15 yılda bir çatışma yaşamıştır. Bu çatışmalar, zaman zaman kanlı savaflara dönüşmüştür. İlk çatışma, aslında 1968 yılında şehirli Özbek ve taşralı Kırgızlar arasında yaşanmıştır. İkinci çatışma ise, 1990 yılının Haziran ayında Kırgızistan'ın Özgen ilçesinde ve Oş ilinde görülmüştür. Üçüncüsü ise, 2010 yılında, Celal-abat'ta başlayıp, Oş şehrini de kapsayarak, Kırgızlar tarafından Özbeklere soykırım uygulanmıştır. Çatışmalar devam ederken, görünüş, kıyafet ve çehresi Özbeklere benzeyen herkes, yakalandıkları zaman katledilmiştir. Pasaportlarında Özbek yazan herkes öldürülmüştür.⁶²

Bu tür çatışmalara verilecek diğer örnekler arasında, İskoçya Bölgesel Hükümetinin, 2007'de İngiltere Merkezi yönetimine karşı verdiği bölünme mücadelesi, Sırbistan'da bulunan Macar azınlığın 1998 yılında hükümetten talep ettiği ayrılma ve/veya özerklik isteği, 1991 yılından beri Yunanistan ile Makedonya "arasında yaşanan Makedonya isminin kullanımı ile ilgili mücadele, Türkiye ile Suriye ve Türkiye ile Irak arasındaki

⁵⁹ Akyeşilmen, ss. 25-26

⁶⁰ Efegil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", s. 20.

⁶¹ Akyeşilmen, ss. 25-26

⁶² Şahin, ss. 35-36.

su sorunu, Lübnan ile Suriye arasındaki su sorunu ve 1964 yılından beri ABD ile Libya arasındaki ideolojik sorun gibi bir dizi çatışma örnek verilebilir.⁶³

1.3.3. Şiddet İçermeyen Görünür Çatışma

Heilderberg Uluslararası Çatışma Enstitüsünün sınıflandırmasına göre, şiddet-içermeyen görünür çatışma, çatışmanın ikinci safhasıdır. Bu çatışma düzeyinde, şiddet kullanılmamaktadır. Ancak gerginlik, şiddete başvurulmadan ifade edilmektedir. Taraflar arasında yaşanan gerginlik, bazı durumlarda şiddet eşiğine gelebilir. Görünür çatışmalar, genelde şiddete doğru olayları tırmandıran önlemlerin veya eylemlerin ortaya konulması durumudur. Örneğin sözlü baskı, çatışma, ayrışma/dışlama dilinin hakim olması, şiddetle tehdit etmek yada ekonomik yaptırımların uygulanması gibi gergin ilişkilerin sıkça tekrarlandığı bir durumdur.⁶⁴ Görünür çatışma ile ilgili olarak dünyada yaşanmış çatışmalardan verilebilecek örnekler arasında, Berberilerin Cezayir'e karşı 1963 yılından beri vermiş olduğu özerklik ve sistem mücadelesi, Azerbaycan'da 2003'de muhaliflerin sürdürdüğü hükümete karşı ideoloji ve güç arayışı, 1992'den beri Bosna'daki Hırvatların ve 1995 yılından beri, Makedonya'daki Arnavutların özerklik talepleri ile Türkiye'deki başörtüsü sorunu bulunmaktadır.

1.3.4. Şiddet İçeren Çatışmalar

Şiddet içeren çatışmalarda, taraflar, menfaatlerini gerçekleştirmek ve hedeflerine ulaşmak için sulh ve diplomasi yollarından vaz geçerek silaha başvurmaktadır. Bilhassa tarafların, fiziki, sosyal, psikolojik ve kültürel haklarının şiddet kullanılarak bastırılması ve/veya yasaklanması durumunda, şiddet-içermeyen çatışma, bir anda şiddet içeren yapıya dönüşebilir. Bu tür çatışmalarda, güç kullanımı, fiziki tahribat, sokak harbi ve göçe zorlama gibi şiddet içeren unsurlar görülmektedir. Denis Sandole'ye göre, şiddet-içeren çatışmalar, en az iki grubun, şahsın ve/veya bir partinin karşılıklı zıt düşen hedeflerini gerçekleştirmek için karşı tarafın dinsel, kutsal ve ulusal sembol değerlerine ve varlıklarına karşı fiziki tahribat veya yok etme girişiminde bulunması ve/veya

⁶³ Akyeşilmen, s. 26.

⁶⁴ Akyeşilmen, s. 26.

psikolojik veya fiziki yaralama, şiddet kullanarak birbirini yok etme olarak tanımlanabilir.⁶⁵ Şiddet içeren çatışmalar, kendi içerisinde üç kategoriye ayrılmaktadır.

Kriz, Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü'nün sınıflandırmasına göre, şiddet içeren çatışmanın başlangıcıdır. Bu çatışmada, taraflar arasında karşılıklı tehdit ve zaman zaman silahlı durumlar yaşanmaktadır. Ancak taraflar arasında sistematik çatışma yoktur. Genel olarak kriz, taraflar arasında yoğun gerginliklerin yaşandığı bir durumdur. Örneğin, Afganistan'da, Hazaralara ait olan bölgelere, göçebe Peştuların, hayvanlarını otlatmak için geçmeleri nedeniyle sık sık çatışmalar görülmektedir. Kırgızistan'ın Oş ve Celal-Abat bölgesinde, Özbekler ile Kırgızlar arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmalar, daha sonra gruplar arası çatışmaya sirayet etmektedir. 1992 yılından bu yana, Afganistan'da, çarşı merkezinde ve/veya illerde, ilçelerde, partililer ve etnik gruplar arasında çatışmaların sık sık yaşanması, bu duruma örnek olarak verilebilir.⁶⁶

Son olarak, kriz basamağındaki çatışma durumunda, tarafların pozisyonları, iç ve dış kamuoyunda, haklılık derecesi dikkate alınarak değerlendirmeye alınmaktadır. Bu merhale de, çatışmalar, bölgeselleşmeye ve küreselleşmeye doğru evrilmektedir. Çatışan tarafların vaziyeti, şiddetli krize doğru ilerledikçe, her iki taraf da kontrolünü kaybedebilir ve çözüm fırsatları, dış dinamiklerin kontrolü altına girebilir.⁶⁷

1.3.5. Şiddetli Kriz

Şiddetli kriz de ise, taraflar arasında şiddet sürecine girilmiştir ve gelişmeler, şiddet aracılığıyla belirlenmektedir. HIIK'ya göre ise, çatışmanın şiddetli kriz olarak tanımlanabilmesi için, silahlı şiddetin, sistematik bir şekilde kullanılması esastır. Bu aşamada, krizin aksine, çatışma durumu ani olmayıp, daha örgütlü ve sistematiktir. Şiddetli kriz, bir yönü ile krize; başka bir yönü ile savaşa benzemektedir. Şiddet yönü ile savaşa benzerken, topyekûn bir savaş olmaması ve şiddetin örgütlü ve sistematik olması, devamlı bir hal olmaması yönüyle de kriz safhasıyla benzerlik gösterir. Bu durumda, süreci kimin yöneteceği sorunu ortaya çıkabilir. Militarist bir söylemin gölgesine girildiği için askeri ve silah kullanan diğer aktörler, süreçte yönlendirici

⁶⁵ Efeğil, "Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar", ss. 20-21.

⁶⁶ Akyeşilmen, s. 28.

⁶⁷ Akyeşilmen, s. 25.

olabilir. Çatışmanın dili, militarist, dışlayıcı ve kavgacıdır. Bu dönemde kullanılan dil, çatışmanın derinleşmesine, yayılmasına ve toplum kesimlerinin daha fazla bir birinden uzaklaştırılmasına ve birbirine karşı suçlama, hain, sinsi ve barbar gibi kötü lakapların verilmesine neden olabilir.⁶⁸

Dünyada şiddetin yoğun ve sistematik olarak kullanıldığı çatışmalardan, şiddetli kriz için bazı örnekler verilebilir. Afganistan'da faaliyet yürüten Taliban, Afganistan hükümetini, kukla devlet, emperyalist güçlerin veya bizzat Amerika Birleşik Devletlerinin temsilcisi ve/veya onun emellerini stratejilerini gerçekleştirmek için bir araç olduğunu ve Müslümanların düşmanı gibi sıfatlarla aşağılamakta ve güvenlik güçlerine ve devlete çalışan ve mensubu olan herkese karşı güç kullanmaktadır. Ayrıca PJAK, 1979 yılından beri İran hükümetine karşı, özerklik mücadelesinde bulunmaktadır.⁶⁹

1.3.6. Savaş

Heilderberg Uluslararası Çatışma Enstitüsünün araştırmalarına göre, savaş, “ taraflar arasında, silahlı güçlerin, düzenli ve sistematik olarak, belli zaman diliminde devam eden bir şekilde kullanılması” anlamına gelmektedir.⁷⁰ En yoğun şekilde şiddetin kullanıldığı çatışma türüdür. Savaşlar, pek çok ulusu, müstakim yâda gayri müstakim olarak etkisi altında bırakan, tesiri uzun süre devam eden, etkilenen milletlerin ve/veya milliyetlerin yaşadıkları travmaların, zihinlerinden kolay kolay çıkarılamayan, toplumsal bir hadisedir. Bu nedenle, savaşın sonuçları, çok yıkıcı ve uzun vadeli. Savaşta taraflar, düzenli ve sistematik bir şekilde silahlı güç kullanmakta olup, yüksek yoğunluklu bir çatışma türüdür.⁷¹

Savaş, “iki ve/veya daha fazla kişi, grup, aktör ve devlet arasında, kapsamlı, sürekli yüksek oranda can kaybına yol açan bir çatışmanın, başta silahlı kuvvetler olmak üzere, tüm araçlarla sürdürülmesi” olarak ifade edilebilir. Bir olayın savaş olarak adlandırılması için, savaşın temel özelliklerini barındırması, kitlesel katılım sağlanması ve sürekli nitelikte bir çatışma ile önemli miktarda can kaybı olması gerekir. Somali

⁶⁸ Akyeşilmen, ss. 29-20.

⁶⁹ Lutmar, Carmela and Jacob Bercovitch, “Fragile States and Civil Wars: Is Mediation the Answer?”, Centre for Research on Peace and Development (CRPD), Working Paper No., 2011, No. 7, ss. 6-7.

⁷⁰ Akyeşilmen, ss. 27-30.

⁷¹ Akyeşilmen, ss. 28- 30.

hükümeti ile Al-Shabab örgütü arasında 1992 yılından beri devam eden çatışmaları, Afganistan'daki etnik gruplar arasındaki kavmiyetçilik ve milliyetçilik savaşları ve 1990 yılı sonrası, Tacikistan ile İslami partiler arasındaki mücadele, bu duruma örnek olarak verilebilir.

1.4. Çatışma Yönetimi Stratejileri ve İzlenebilecek Adımlar

Çatışma yönetimi, çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme dahil olmak üzere, çatışmanın çözümüne yönelik tüm süreçleri kapsamaktadır. Her çatışmaya özgü mekanizma ve faktörün bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bunlardan, çatışmayı yatıştırma, çatışmanın şiddete dönüşme olasılığını ve/veya çatışmanın şiddete dönüşmesine engel olmak için fiziksel şiddetin başlamasından önceki aşamalar için geliştirilen yaklaşım ve yöntemleri kapsamaktadır. Çatışmanın fiziksel şiddete dönüşmesi ve silahın, sorunun çözümünde bir araç olarak kullanılmaya başlanması, çatışmayı yatıştırma stratejisinin başarısızlıkla sonuçlandığı anlamına gelir. Bu durumda, çatışmanın amacı, hem coğrafi hem de yoğunluk açısından yayılmasına engel olmak ve çatışmayı henüz geri döndürebilir bir aşamada iken kontrol altında tutmak olan çatışmayı çözme yönteminin uygulamaya konulması gerektiği anlamına gelmektedir. Barış koşullarının uygulamaya geçirilmesi ve çatışmaların bir daha nüksetmeyecek şekilde kalıcı barışın tesisi için de, çatışmayı dönüştürme stratejisine başvurulur.

1.4.1. Çatışmayı Yatıştırma

Bu stratejide, çatışmanın nedenleri, tarihsel arka planı, sebepleri ve aktörleri dikkate alınmadan, müstakim çatışma sonlandırılmaya ve/veya fiili silahlı mücadeleye son vermeye gayret edilir. Bu kapsamda, hızlı bir şekilde imzalanan ateşkesin yardımıyla şiddete son vermeye çalışılır. Burada, savaşa neden olan faktörlerin ortadan kaldırılmasından ziyade, bir an önce fiili fiziksel şiddetin yok edilmesi ve/veya ateşkesin sağlanması hedeflenmektedir. Dolayısıyla tarafların işbirliği yapmaları ve müzakereye başlamaları öngörülmektedir. Ayrıca üçüncü tarafın müdahalesi, çatışmayı yatıştırma stratejisi konusunda önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilir.⁷²

⁷² Nathan, Laurie and Others, "Civil War Conflict Resolution from the Perspectives of the Academic", **Peace & Change**, Vol. 43, No. 3, 2018, ss. 344-345; Lutmar and Carmela, 2011:14-15.

1.4.2. Çatışmayı Çözme

Çatışma yönetiminin ikinci safhası ise, çatışmayı çözme stratejisidir. Çatışmanın tamamen sonlandırılmasına yönelik çaba gösterilmesini içeren çatışma çözümünün maksadı, çatışmanın yapısal şiddet unsurlarını ortadan kaldırmaktır. Üçüncü devletler ve/veya örgütler, taraflar arasında, güven bunalımını aşmış ve ön yargılardan uzak bir ilişki kurmaya çalışmalıdır. Üçüncü aktörlerin rolü, çatışmanın yapısına, bulunduğu aşamaya, şiddetin derecesine ve çatışmanın yaşandığı toplumun doğasına göre değişebilir. Burada esas maksat, ortak menfaate odaklanmak ve karşılıklı işbirliği düşüncesiyle hareket etmektir. İlişkilerde, ileriye yönelik olarak uzun dönemli bakışa ihtiyaç vardır. Bu süreçte, taraflar arasında uzun dönemli görüşmeler ve müzakereler yürütülmelidir. Çatışma çözümü aşamasında, artık fiilen şiddet yoktur. Çatışan taraflar, ortada bir problemin olduğunu, bu problemde herkesin ortak sorunu olduğunu kabul etmektedirler. Aynı zamanda devletler, çatışma çözümlerinde, egemenlik yetkilerinin bir kısmını, diğer çatışan taraf ve gruplar ile paylaşmak zorunda kalabilir.

Çatışmayı çözme yönteminde, çatışan tarafların ve/veya grupların çatışma nedenleri masaya yatırılır, aralarında uzun dönemli ilişki ve barış ortamı kurulmaya çalışılır. Bütün bireyler ve gruplar tarafından çatışmanın zararlı bir olgu olduğu ve çözüm odaklı bir bakış açısının geliştirilmesinden yana olunması gerektiği görüşü belirtilebilir. Tarafların ihtiyaçları ve çıkarları vurgulanır.

Bu aşamada, bazı yapısal düzenlemeler gerçekleştirilebilir. Eski militanların topluma kazandırılması ve yerinden edinmiş insanların evlerine geri dönmelerinin sağlanması; sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alt yapıların güçlendirilmesi ve/veya yeniden inşası; seçici hükümetin kurulması; tarafların, çıkarları, hakları ve hassasiyetleri dikkate alınarak, yasama, yürütme ve yargı organlarının oluşturulması ve bu kurumların devamlılığının sağlanması gibi. Üçüncü taraflar (küresel ve bölgesel aktörler), arabulucu veya kolaylaştırıcı rol oynayarak, soruna müdahale edebilir.⁷³

1.4.3. Çatışmanın Dönüştürülmesi

Uzmanlara göre, çatışmayı, sosyal ve kültürel açılardan dönüştürmeyi hedeflemeyen ve yapısal değişiklikleri dikkate almayan her barış girişimi, nakıstır. Çağdaş çatışmalar,

⁷³ Akyeşilmen, ss. 36-37.

tarafların pozisyonlarının yeniden tanımlanmasından ve kazan-kazan çıktılarının belirlenmesinden daha fazlasını gerektirmektedir. Çünkü çatışan tarafların ve/veya ilişkilerin düzeltilmesi ile ilgili yapılar, çatışmanın ötesine uzanan bazı tedbirler sonucu ortadan kaldırılabilir. Çatışma dönüşümü, bu nedenle çok uzun bir süreçtir.⁷⁴

Diğer bir ifadeyle, çatışmaların dönüştürülmesi, çatışmayı yönetmenin hedeflediği en son noktadır. Bu doğrultuda, çatışmayı çözme safhası, ateşkesin hemen sonrası ortaya çıkan mevzularla; askeri birliklerin tasfiyesi, devlet otoritesinin yeniden inşa edilmesi, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, çatışmalardan dolayı evlerinden edinenlerin yurtlarına dönmeleri ve yurtlarına yerleşmeleri gibi konularla ilgilenmektedir. Ancak bunlar, geçici safhalar olarak kabul edilir.⁷⁵ Diğer taraftan çatışmayı dönüştürme, şiddetli çatışmaların, sosyal, yapısal, kültürel, ekonomik ve siyasal faktörlerini uzun vadede dönüştürmeyi amaçlayan bir barış sürecidir.⁷⁶

Çatışmanın dönüştürülmesi, çatışmaların nasıl ortaya çıktığını, geliştiğini, kişisel, ilişkisel, yapısal ve kültürel boyutlardaki değişimleri ve bu boyutlarda barışçıl değişimi teşvik eden yaratıcı çözüm geliştirmeyi amaçlayan kapsamlı bir dizi beklentileri temsil etmektedir. Bu çerçevedeki bir çalışma, çatışmayı anlamak ve bunlara yanıt vermek ve barış inisiyatiflerini geliştirmek için bir platform sunmaktadır. Çatışma dönüşümünün genel süreci, insan etkileşiminin ve deneyiminin her seviyesinde, ilişkilerin doğasını değiştirmeye yöneliktir.⁷⁷

Bu yaklaşım, uzun süreden beri toplum içinde devam eden köklü çatışmaları ele almaktadır. Çatışmayı dönüştürme, yerelden merkeze kadar her türlü çatışmaya neden olan davranışsal, yapısal ve sosyo-ekonomik faktörleri değiştirmek için uzun vadeli bir yaklaşım üzerinde durmaktadır. Bireylerin, toplulukların ve bölgedeki yerel halkın kapasitesini güçlendirmeye yönelik perspektiflere dayalı politikalar içermektedir. Bu süreçte, barış, sosyal adalete tekabül eder. Çatışmayı dönüştürme de, kişiler ve sosyal yapılar arasındaki, ilişkilerin ve nihayetinde toplumun her ferdinin değiştirilmesi

⁷⁴ Hugh Miall, “Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task”, Alex Austin, Martina Fischer and Norbert Ropers (Eds.), **Transforming Ethnopolitical Conflict**, Berlin: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2004, pp. 70.

⁷⁵ Efeğil, “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”, s. 29.

⁷⁶ Miall, s. 69.

⁷⁷ John Paul Lederach, **Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies**, Washington: United States Institute of Peace, 1997, pp: 83-84.

hedeflenmektedir. Kısacası, çatışmayı dönüştürme safhası, bireyler, toplumlar arasındaki ilişkilerde gerçek sorunlara cevap arayan, sosyal yaşamda şiddeti kaldırıp, yerine sosyal adaleti inşa eden, yapıcı bir dönüşüm sürecidir. Bu kapsamda, toplumun yapısal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısının yanında, zihinsel yapısının da değiştirilmesi, dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Çeşitliliğin (renk, etnik, dil, din, mezhep, boy) pozitif bir toplumsal olgu olduğu, herkes tarafından kabul edilmelidir.⁷⁸

Son olarak çatışmayı dönüştürme safhası, çatışmanın bir daha yaşanmaması için, toplumun tüm kesimlerini (STK'lar, aşiret liderleri, etnik grupların temsilcileri, siyasi partilerin temsilcileri, din adamları, kadınlar ve hükümet yetkilileri gibi) sürece dâhil etmeyi ve bu kesimler arasında dinlemeyi, desteklemeyi ve diyalog ile hoşgörü kültürünü yaymayı amaçlamaktadır.

1.5. Teorik Yaklaşım: Üçüncü Tarafların Çatışmaya Müdahale Etme Yöntemleri

Devlet-içi çatışmalara ilişkin tartışmalardan bir kısmı, genellikle üçüncü tarafların müdahalelerinin nasıl ve neye göre gerçekleştiğine dayanmaktadır. Aslında çatışmalar, doğrudan ve/veya dolaylı olarak birincil çatışan taraflara destek veren ve çatışan tarafların kararlarını ve/veya tutumlarını etkileyen aktörlerin sergileyeceği tutum ve davranış sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu faaliyetleriyle, bazen küresel aktörler, devlet-içi etnik çatışmaları daha da alevlendirmektedir. Çatışan gruplardan birine, daha fazla askeri, siyasi, lojistik ve ekonomik destek vermesi, diğer tarafın zayıflamasına neden olmaktadır. Bu olumsuz müdahale, çatışmaların uzamasına sebebiyet vermektedir. Diğer taraftan çatışan taraflar arasında müzakerelerin başlatılması için ön hazırlıkların yapılması, çatışan tarafların, zorlayıcı diplomasi, baskı ve tehdit yöntemleri kullanılarak masaya oturtulması gibi girişimler, başlangıçta, barışa ulaşma umudunu artırmaktadır. Ancak daha sonra bu durum çatışmaya dönüşebilir. Çatışan taraflar, kendi insanların taleplerini (ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel) karşılayamaması nedeniyle çatışan gruplar arasında ve/veya gruplar ile hükümet güçleri arasında çatışma yaşanabilir. Yaşanan çatışmaların, insan haklarını ihlal etmesi ve/veya devlet sınırlarını aşan tehditlere neden olması, bölgesel ve küresel örgütlerin soruna yönelik müdahalelerini genellikle artırmaktadır.

⁷⁸ Hugh Miall, "Conflict Transformation Theory and European Practice", Paper Prepared for the Sixth Pan-European Conference on International Relations, Department of Politics and International Relations University of Kent, 2007.

Çatışmaların ve/veya savaşların başladığı coğrafyalar, diğer devletlerin ve uluslararası örgütlerin de dikkatini çekmektedir. Bunun başlıca nedeni, savaşların veya çatışmaların, zamanla bölgesel ve küresel aktörlerin güvenliğini ve çıkarlarını tehdit etmesidir. Özellikle komşu ülkeler, yakın çevrelerindeki huzursuzluklara ve gerginliklere hassasiyet göstermektedirler. Bunun nedeni açıktır; devletler, savaşın, kendi topraklarına yayılmasından endişelenmektedirler. Savaş ortamı, müdahale için diğer devletlere sebep üretebilir. İç savaşın yaşandığı devlette dengelerin bozulması, savaşın genel olarak yönünü değiştirebilir. Dolayısıyla iç savaşlar, diğer tarafların müdahalesine müsait zemin hazırlayabilir.

Üçüncü taraf aktörlerini, bölgesel ve küresel olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu açıdan, küresel çapta çok az devletin faaliyette bulunma kapasitesi bulunurken; bölgesel arenada, birçok devlet faaliyet yürütebilir. Büyük güçler, genel olarak jeopolitik nedenlerden dolayı, çatışmalara müdahale etmeyi tercih ederler. Örneğin ABD'nin Vietnam Savaşına girmesi, dönem bazında jeopolitik ve jeostratejik gerekçelerden kaynaklanmaktaydı. Fakat bölgesel aktörler, daha çok ırk ve/veya din-mezhep, ideolojik görüşleri ve milli çıkarları üzerinden müdahale ederler ve doğal olarak jeopolitik amaçlarını bu bahanelerle gizlemeye çalışırlar. Örneğin İran ve Suudi Arabistan, mezhepsel nedenlerden dolayı, Afganistan iç savaşına müdahale etmişlerdir. 2015'te, Rusya'nın, Ukrayna iç savaşında, Ukraynalı Ruslara verdiği destek, bu çerçevede kayda değer bir örnektir.

Üçüncü taraflar, eğer devlet ise, devlet-içi çatışmalara genellikle ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde müdahale etmektedir. Eğer müdahale amaçları, çatışan tarafları bir araya getirmek, müzakere masası oluşturmak, taraflar arası güveni sağlamak ve/veya istikrar ve barışı sağlamak için ise, çatışmalarda pozitif yapıcı rol oynamayı tercih etmektedirler. Ancak çatışmanın ve/veya istikrarsızlığın devam etmesi, barışın sağlanması, milli çıkarlarına aykırı ise, negatif veya yıkıcı rol oynama bilmektedirler. Kısacası, çatışmaların çözümlenmesi, yatıştırılması ve/veya dönüştürülmesi aşamasında, üçüncü taraflar, çatışmaların azaltılmasında ve/veya alevlendirilmesinde etkili olabilir. Bu tartışmalarda, iki önemli faktör öne çıkmaktadır. Birincisi, müdahalenin süresi, ikincisi ise, sonucudur.

Büyük güçlerin, uluslararası ve bölgesel dünya barışının ve güvenliğinin muhafazası konusunda, insan hakları ihlallerini, soykırım ve kan dökülmesini engellemek amacıyla devlet-içi çatışmalara ve/veya savaflara müdahale etmeleri, siyasi-ahlaki bir sorumluluk olarak görülmektedir. Ayrıca taraflar, hızlı bir şekilde düşmanlıkların durdurulmasını ve müzakere edilen bir anlaşmanın, üçüncü tarafların katılımı yoluyla desteklenmesini talep edebilir. Üçüncü tarafların iç savaflara müdahale etmemelerinin, çatışmaların azalmasına ve/veya yaşansa da kısa dönemde son bulmasına neden olacağını savunan fikirler de bulunmaktadır. Çünkü bu tür müdahaleler, iç savaşların uzamasına neden olabilir. Bu açıdan bakıldığında, üçüncü tarafın katılımıyla müzakere edilen bir çözüm arayışının, kalıcı bir barışa yönelmesinin olasılığı da oldukça düşüktür. Çünkü bu aktörler, iç savaş sonrası dönemde, uzun vadeli istikrar için belirleyici adımları engelleyebilir.⁷⁹

Aynı zamanda dış müdahale ile devlet-içi çatışma arasında güçlü bir bağlantı vardır.⁸⁰ Her şeye rağmen devlet-içi çatışmaları, küresel aktörlerin müdahalesinden bağımsız olarak değerlendirmek imkânsızdır. Bir etnik savaşın çıktığı ülkede, genellikle taraflar, dış desteğe davetiye çıkarmakta ve küresel aktörlerde, bu müdahaleyi çeşitli nedenlerle yapmaktadırlar. Hükümetler üzerinde denetim kurarak, medya yoluyla çarpıtılmış propaganda yaparak, etnik ayrımcılığı kışkırtarak, çatışan grupları satın alarak, komploları hazırlayarak ve dini gruplara para ve silah desteğinde bulunarak, devlet- içi çatışmalara müdahale etmektedir.⁸¹ Bazı durumlarda, büyük güçler, açık bir şekilde veya gizlice etnik unsurlar arasında çatışmanın ortaya çıkması için değişik yardımlarda (mali, silah ve lojistik vb) bulunabilir. Bu sebeple dış aktörler, çeşitli askeri, ekonomik, maddi ve manevi yardım vaat ederek, çatışan taraflara, hedeflerini elde edebilecekleri, karşı tarafa bu şekilde istediğini yaptırabilecekleri ve/veya çatışan rakipleri üzerinde kesin zafer kazanacakları yönünde telkinlerde bulunabilir. Bundan dolayı küresel aktörlerin müdahalesi, çatışmaların devam etmesine etki eden çok mühim bir değişkendir. Çatışan taraflar, güçlerini artırmak ve rakipleri üzerinde hâkimiyet kurmak ve/veya zafer kazanmak için, özellikle bölgesel ve küresel güçlerden destek almak isterler. Küresel aktörlerin etnik çatışmalardaki müdahalesi, muhtelif ve karmaşıktır.

⁷⁹ Balch-Lindsay, Enterline and Joyce, p. 346.

⁸⁰ Sambanis, Nicholas; Stergios Skaperdas and William Wohlforth. "External Intervention, Identity, and Civil War", **Comparative Political Studies**, Vol. 53, No. 14, 2020.

⁸¹ İsmail Tokalak, **Kurumlarıyla ve Oyunlarıyla Küresel Sömürü**, 1. Baskı, İstanbul: Ataç, 2016, s. 93.

Küresel ve bölgesel aktörler, devlet içi çatışmalara çeşitli gerekçelerle müdahale etmektedirler. Örneğin, üçüncü aktörler, mevcut çatışan etnik gruplara kan bağından, soy, din-mezhep ve ideolojik yakınlığından dolayı ve/veya hayati çıkarları için destek vermekte ve/veya müdahale etmektedir. Afganistan iç savaşında, Fars asıllı olmalarından ötürü, Taciklere, Tacikistan'ın ve İran'ın; Özbeklere, Özbekistan'ın yanı sıra Türkiye'nin, Kazakistan'ın; Peştunlara, Hindistan ve Pakistan'ın; Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermeni ve Azeri çatışmasında, Ermenistan'ın Ermenilere; Azerbaycan'ın ise Azerilere destek vermesi, örnek olarak gösterilebilir.

Uluslararası müdahale ve/veya destek, çatışmakta olan bir etnik grubu destekleyen devlet ve/veya devletler ile hesaplaşmak ya da ekonomik, askeri veya siyasi olarak onları zayıflatmak maksadıyla yapılabilir. Perde arkasında asıl olan, küresel güçlerin savaşı ve bu maksat için mücadele edilmesidir. Soğuk Savaş döneminde, ABD'nin Afganistan'da Mücahitleri desteklemesi gibi, buradaki maksat, ideolojik ve siyasi rakibi olan Sovyetler Birliğini zayıflatmaktı. Devlet-içi çatışmalarda, küresel devletler tarafından desteklenen çatışan taraflar, bu devletlerin isteği doğrultusunda hareket etmek zorundadır. Eğer taraflar, kendi aralarında barış yapma konusunda anlaşsalar, destekleyen güçler istemeyince ve/veya onların çıkarları dikkate alınmayınca, bu anlaşmanın fiiliyata taşınması mümkün değildir. Bu, ancak bölgesel ve küresel güçlerin aralarında anlaşmaları sonucu olabilir. Yani yerel güçler, büyük devletlerin ve/veya çatışmalara dolaylı taraf olan diğer güçlerin isteğiyle bir anlaşmaya varabilirler.

Afganistan örneği verilirse, Afganistan Hükümeti, Taliban ile ateşkes ve barış yapma konusunda ilerleme sağlayamadı. Bu ilerleme, ancak bölgesel ve küresel aktörlerin (Pakistan, İran, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Rusya, Çin, Avrupa Birliği, ABD, Norveç ve Özbekistan) müdahalesi ve desteğiyle gerçekleşebildi. Çatışmanın doğrudan ve/veya dolaylı taraflarına, görüşme ve müzakere yapabilmeleri için Doha'da ofis verildi. ABD, Avrupa Birliği, NATO, Çin Halk Cumhuriyeti, BM, İslam İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Hindistan'ın bu süreci desteklemesi ve sürece müdahale etmesi sonucu müzakereler ilerleyebildi. Genel olarak bu tür müdahaleler, Soğuk Savaş döneminde, SSCB ve ABD tarafından gerçekleştirildi. Başka ülkelerin ve örgütlerin, devlet-içi çatışmalara müdahaleleri çok zayıftı, olursa da bu iki süper gücün müdahalesi ile karşı karşıya kalırlardı. Bu iki küresel güç,

birbirlerinin etki alanlarını kısıtlamak maksadıyla, Afrika'da Ortadoğu'da, Orta Asya'da ve Güneydoğu Asya'da söz konusu çatışmaları, birbirlerine karşı kullanmışlardır. Ayrıca çatışmaların sayısının artırılmasında belirleyici rol oynamışlardır.

Dönem dönem etnik çatışmaların, devletler tarafından himaye edilmesi, rakiplerini zayıflatmak maksadıyla yapılmaktadır. 1980'lerin İran-İrak harbinde, iki devlet, ülkelerinde bulunan Kürt azınlıkları, kendi menfaatleri doğrultusunda, merkezi yönetime karşı isyan etmeleri ve/veya ayaklanmaları yönünde teşvik etmişlerdir. Çoğu zaman devletler, açık bir şekilde sıcak çatışma halinde olmayabilir, fakat merkezi yönetim ile devlet içerisindeki çeşitli sosyal grupların arasında tam bir barış bulunmaya da bilir. Örneğin, Hindistan, Pakistan'ı sınırlandırmak ve nüfuzunu azaltmak için Afganistan merkezi devletini güçlendirmektedir. Hindistan örneğinde olduğu gibi, çok derin güvenlik korkusu hisseden, birbirlerini potansiyel düşman olarak algılayan devletler de, düşman olarak algıladığı devletin gücünü kontrol etmek, zayıflatmak, güçsüz kılmak ve güç dengesinin kendi aleyhine bozulmasını engellemek amacıyla, düşman devletin topraklarında yaşayan etnik, dini veya ideolojik azınlıkları, merkezi hükümete karşı isyan etme yönünde kışkırtabilir. Örneğin kendi güvenliği açısından, Afganistan'ın güçlü olmasından endişelenen Pakistan, Afganistan'daki radikal grupları desteklemektedir, hatta onlara dini ve askeri eğitim almaları için, devlet imkânlarını gizlice sunmakta ve Pakistan İstihbarat Servisi (ISI) de, medreselerde ve kamplarda medrese öğrencilerinin eğitilmesine olanak tanımaktadır. Öğrencilere (Taliban), Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbek, Türkmen, Tacik ve Hazaralar, kâfir, münafık ve şerri fesat (Kuran ve Sünnetten uzak) kişiler olarak tanıtılmakta ve onlara karşı silahlı cihat etmenin İslam dininde farz olduğu telkin edilmektedir. Aynı şekilde bu farz yerine getiren kişinin, eğer adı geçen grubun üyelerini öldürürse, gazilik ve/veya kendisinde ölürse, şehitlik makamına ulaşacağı söylenmektedir. Ve böylece savaşa teşvik edilmektedir.

Zaman zaman dış müdahalenin sebebi, emperyalist, yayılmacı ve/veya statüko karşıtı kaygılarda olabilir. Azınlıkların kalabalık olarak yaşadıkları coğrafyanın, doğal kaynaklar bakımından zengin olması, emperyalist devletlerin müdahale etmeleri için zemin hazırlayabilir. Daha sonra kendi etki alanına girme ihtimalini düşünerek, emperyalist güçler, azınlıkları, merkezi otoriteye karşı ayaklandırabilir. Osmanlı

İmparatorluğunun zayıfladığı dönemlerden Türk Kurtuluş Savaşı sonrasına kadar olan dönemde, Irak'ta yaşayan Kürtlerin ve Arapların, İngilizler tarafından, muhtelif vaatler verilerek, Osmanlı Türklerine karşı isyana sevk edilmesi misalinde olduğu gibi. 2003 yılında, ABD, Saddam rejimini devirmek için Irak'a işgal girişiminde bulunduğu anda, Kürtleri, Saddam'a karşı kullanmıştır ki, bu da, diğer sorunları beraberinde getirmiştir.

Devletler dışında, uluslararası ve bölgesel örgütler ile sivil toplum kuruluşlarının da, zaman zaman devlet- içi çatışmalara açıkça müdahalede buldukları görülmektedir. Devlet dışı aktörlerin en önemli olanı, küresel örgüt olan Birleşmiş Milletler (BM) ve bölgesel aktör olan Avrupa Birliği (AB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) Örgütü dür.⁸²

BM'nin Kurucu Sözleşmesinde, devlet-içi çatışmalara askeri müdahalede bulunması için, bir madde bulunmasa da, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumlarda, BM Güvenlik Konseyi, uluslararası barışın muhafazası için müdahalede bulunmaktadır. Söz konusu bu operasyonların meşruiyet kaynağı sorgulanınca, şu görüşler ortaya atılmıştır; Birinci görüşe göre, BM'nin temel hedefi, uluslararası barış ve güvenliği muhafaza etmektir. Bu amaçla gereken her türlü eylemi gerçekleştirme ve/veya yeni oluşumlar oluşturma yetkisine sahiptir.⁸³ Antlaşmaya göre BMGK, gördüğü durumlarda barış gücü operasyonu oluşturma yetkisine sahiptir.⁸⁴ Örneğin 1964'de Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki çatışmayı engellemek amacıyla BM, Kıbrıs Barış Gücü (UNFICYP) adı altında bir barış gücü oluşturmuştur. 1991'de Batı Sahra'ya gönderilen, Batı Sahra'daki Referandum İçin Birleşmiş Milletler Misyonu (MINURSO), ve 1992'de Yugoslavya'ya gönderilen BM Koruma Gücü (UNPROFOR), 1993 tarihinde Gürcistan'a gönderilen BM Gözlemci Misyonu (UNOMIC), ve 1999'da Kosova'ya gönderilen BM Kosova Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK), diğer örneklerdir.⁸⁵ Bugün barış güçleri, dünyanın pek çok yerinde, Ortadoğu'dan Afrika'ya, Asya'dan Balkanlara kadar görev yapmaktadır. Operasyonlar, ateşkesi sağlama, seçimlerin

⁸² “Chronology-What Happened During The War In Bosnia”, *Reuters*, 22 July 2008, <https://www.reuters.com/article/idUSL21644464>, (2 March 2019).

⁸³ Naim Demirel, “Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 1, 2013, ss. [163-166](#).

⁸⁴ Onur Haznedar, “Uluslararası Barış ve Güvenliği Sağlamada Birleşmiş Milletler Barış Güçleri”, **Seminer Ödevi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2013.

⁸⁵ United Nations–African Union Mission in Darfur (Birleşmiş Milletler - Afrika Birliğinin Darfur Misyonu)

izlenmesi, silahların toplanması ve insan hakları ihlalinin denetimi gibi pek çok alanı kapsamaktadır.⁸⁶

1.6. Üçüncü Aktörlerin Müdahale Yöntemleri

1.6.1. Çatışmayı Artırıcı Müdahale Yöntemleri

Etnik gruplar arasındaki devlet-içi çatışmalar, genellikle etnik, dini-mezhebi ve ideolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu çatışmalar; üçüncü taraflarca yukarıda adı geçen nedenlerden dolayı desteklenmekte ve/veya kendi kontrolü altına alınarak, güçlendirilmektedir. Üçüncü tarafların bu desteğinden ve/veya müdahalesinden maksat, çatışmanın yaşandığı ülkenin zayıflatılmasıdır. Diğer bir hedef, desteklenen grubun üstünlük kazanması ve gelecekteki planların hayata geçirilmesi konusunda hazır hale getirilmesidir. Örneğin Suriye krizinde, aktif grupların arkasında, bölgesel ve küresel aktörler bulunmaktadır. Demokratik Birlik Partisi (PYD)'ni, ABD; Esad'ı, İran, Rusya ve Hizbullah ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'nu ise, Türkiye ve Katar gibi ülkeler desteklemektedir. Dolayısıyla devlet- içi çatışmalarda üçüncü aktörlerin amacı, krizin gidişatına yön vermektir. Bu nedenle krizler, kolayca sona ermemektedir.

Üçüncü tarafların müdahaleleri, genellikle yabancı bir ülkede, düzeni bozan askeri veya ekonomik faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Amaç, otorite yapılarını değiştirmek veya korumaktır. Bu müdahaleler, iki şekilde gerçekleşmektedir; askeri ve ekonomik. Askeri müdahalede, birliklerin, teçhizatın veya danışmanların konuşlandırılması gibi faaliyetler yürütülür. Aynı şekilde, deniz veya havadan destek kuvvetleriyle dengenin değiştirilmesi yönünde faaliyetler gerçekleştirilir.⁸⁷ Ayrıca üçüncü tarafların müdahalesi, savaşın dengesini de değiştirebilir. Bu çerçevede, özellikle zayıf tarafın desteklenmesi, savaşın yönünü de değiştirecek kadar önemlidir. Bu aktiviteler, askeri, eğitim ve danışmanlık aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.⁸⁸ 2011'deki Libya çatışmalarında, Libya Merkez Devletinin üstün silahları kullanmasıyla muhalifler yenilgiye uğramışlardı. BM İnsan Hakları Konseyi, ilk müdahalesini, bu krizde tecrübe

⁸⁶ Trevor Findlay, **The Use of Force in UN Peace Operations**, New York: SIPRI and Oxford University Press, 2002.

⁸⁷ Sang Ki Kim, "Third-Party Intervention in Civil Wars: Motivation, War Outcomes, and Post-War Development", **Unpublished Ph. D. Thesis**, the Graduate College of the University of Iowa, 2012.

⁸⁸ Fisher, Ronald J., "Methods of Third-Party Intervention", **Berghof Handbook for Conflict Transformation**, B. Austin; M. Fischer and H.J. Giessmann (Eds.), Opladen/Framington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2011, p. 172.

ederek, 25 Şubat 2011’de olağanüstü bir toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantıda, Libya’nın Konsey’deki üyeliğini askıya aldı. Bu karar, BMGK’nin krize müdahalesinin yolunu açtı. Burada BM, ‘koruma sorumluluğu’⁸⁹ ilkesini ortaya atarak, Libya halkının korunmasını talep etti. BM’nin 1970 sayılı kararı, Libya devletini sert bir şekilde kınayarak tüm şiddet şekillerinin durdurulmasını istedi. Bu kararın dikkate alınmaması, ikinci kararın kabulünü beraberinde getirdi ve 18 Mart 2011’de, BMGK, 1973 sayılı kararını aldı ve Libya hava sahasını kapattı. Böylelikle BM Sözleşmesindeki 7. bölüm çerçevesinde, 41. maddenin icraya konulması ve NATO’nun askeri imkânlarının kullanılmasıyla, Kaddafi yönetimine son verildi.⁹⁰

Diğer taraftan bir muhalif grubun lehinde üçüncü tarafın müdahaleleri, muhalif grubun davranışını etkilemektedir. Üçüncü taraf müdahalesi, muhalefetin, bir hükümete maliyet getirme kabiliyetini kolaylaştırmaktadır. Üçüncü tarafın desteklediği bir muhalefet grubun, hükümete, yetenekli bir askeri tehditle karşı çıkma olasılığı daha yüksektir. Bu durum, hükümetin muhalefetle yüzleşme maliyetini artırmakta ve aynı zamanda muhalefet grubunun zafer kazanma şansını yükseltmektedir. Muhalefete yönelik üçüncü tarafın desteği, grubun üstünlüğünü gösterme açısından da önem taşımaktadır. Üçüncü tarafın desteği sayesinde, muhalefet, hükümetin, kendi vatandaşlarına, güvenlik, mal ve hizmet teminini engelleyebilir. Dolayısıyla bu destek, halk için bir mal ve hizmet kaynağı sağlayarak, muhaliflerin, halk tarafından kabullenilmesine yardımcı olabilir ve buna karşılık hükümetin vatandaşlarının “kalpleri ve zihinleri” üzerindeki tekeline meydan okuyabilir. Muhalefet lehine üçüncü tarafın müdahalesi, hükümetle muhalefet arasında sert bir eşitlik yaratabilir.⁹¹ Örneğin Suudi Arabistan’ın Taliban’ı finanse etmesi, grubun güçlenmesini sağladı ve dolayısıyla Taliban, üstünlük elde ederek, 2000’lere kadar Afganistan’ın yüzde 90’ını kontrolü altına almayı başardı.

⁸⁹ **Koruma Sorumluluğu** (Responsibility to Protect), uluslararası toplumdaki zaman zaman yaşanan soykırımları, savaş suçlarını, etnik temizliği operasyonlarını ve insanlığa karşı suçları engellemek amaçlı yeni bir ilkedir. Dolayısıyla bu ilke, insanlara karşı cinayetleri durdurmadaki başarısızlıkları ele alan yeni bir uluslararası güvenlik ve insan hakları normudur. Kaynak: Responsibility to Protect, “Recent ICRtoP Regional and Global Events”, <http://www.responsibilitytoprotect.org>, (02 Mart 2019).

⁹⁰ Hüseyin Elayi, “نقش شوراي امنيت سازمان ملل در فروپاشي نظام قذافي” (Kaddafi’nin Çöküşünde BM Güvenlik Konseyi’nin Rolü)”, **Rahbord**, Vol. 21, No. 63, ss.124-127.

⁹¹ Balch-Lindsay, Enterline and Joyce, p. 349.

Bazı müdahaleler, daha önceki üçüncü tarafların müdahil olduğu durumlara verilen tepkilerdir.⁹² Diğer bir deyişle, “üçüncü taraf müdahalelerinin, devlet-içi çatışmaların evrimi üzerindeki etkisi, genellikle diğer üçüncü tarafların katılımının bir sonucudur”. Dolayısıyla üçüncü taraf müdahalelerinin birbirine bağımlı olduğu ve “sistem benzeri” nitelikler sergilediği açıktır. Bu nedenle, her bir üçüncü tarafın, belirli bir iç savaşın evrimi üzerindeki etkisinin dikkate alınması, bu müdahalelerin anlaşılmasında faydalı olmaktadır.⁹³ Dolayısıyla çok taraflı üçüncü müdahaleler, sorunun çözümünü de, bir o kadar zorlaştırmaktadır.

Hükümete üçüncü tarafın desteği, müzakere edilen bir uzlaşma olasılığını azaltırken; muhalefet için üçüncü tarafın desteği, uzlaşma olasılığını artırabilir.⁹⁴ Rusya ve İran’ın, Suriye iç savaşında merkezi devlete desteği, Beşar Esad’ın müzakereye olumsuz bakışına neden oldu. Aynı şekilde İran’ın Yemenli muhalif gruba desteği, müzakerelerde onların güçlenmesini ve sonuçta bir dengeleme dinamiğini sağladı. Dolayısıyla üçüncü taraf müdahalesi, sahada ve masada belirgin unsur olarak iç savaşlara damga vurmaktadır.

Benzer bir durumda, iç savaşlarda görülebilir. Çok taraflı üçüncü taraf müdahalelerinde, merkezi devlet ile muhalifler arasında denge kurulabilir. Suriye iç savaşı, bunun en belirgin örneğidir. Bu savaşta, Rusya ve İran’ın desteği, Esad’ın güç kaynağı olurken; muhaliflerde, ABD, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar gibi ülkelerin desteği sayesinde uzun zaman ayakta kalmıştır. 2016’ya kadar süren bu denge, daha sonra Esad lehine bozulmuştur. Zira muhaliflerin destekçileri arasında oluşan anlaşmazlıklar ve diğer bölgesel olaylar, bu grupların ayrışmasına neden oldu. Aynı şekilde üçüncü tarafların farklı amaç gütmeleri de, onların arasındaki ayrışmayı artırdı. Dolayısıyla Esad yönetimi, Rusya, İran ve Hizbullah’ın yardımıyla, sahada gerçekleştirdiği operasyonlarla dengeyi kendi lehine değiştirdi.

Birbirine bağlı müdahaleler, potansiyel bir müdahalecinin çıkarlarıyla diğer devletlerin çıkarları arasındaki etkileşimin yansımalarıdır.⁹⁵ İran’ın bölgesel faaliyetlerine

⁹² Michael G. Findley and Tze Kwang Teo, “Rethinking Third-Party Interventions into Civil Wars: An Actor-Centric Approach”, *the Journal of Politics*, Vol. 68, No. 4, 2006, p. 830.

⁹³ Balch-Lindsay, Dylan and Andrew J. Enterline, “Killing Time: The World Politics of Civil War Duration, 1820-1992”, *International Studies Quarterly*, Vol. 44, No. 4, 2000, s. 617.

⁹⁴ Balch-Lindsay, Enterline and Joyce, p. 350.

⁹⁵ Findley, p. 831.

bakıldığında, böyle çok boyutlu etkileşim ve çekişme görülmektedir. İran, Suriye’de ABD, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve BAE ile rekabet ederken; Yemen’de Suudi Arabistan, Irak’ta Türkiye ve Suudi Arabistan; Lübnan’da Suudi Arabistan; Afganistan’da ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan ile çok boyutlu etkileşim ve rekabete girmiştir. Bu rekabetin sonucu, adı geçen coğrafyalarda, zaman farklılıklarıyla başlasa da, Lübnan hariç diğer krizler, 2019’un başında hala çözülememiştir. Dolayısıyla bu müdahalelerde, birbirine bağlanan unsurlar görünmektedir.

1.6.2. Çatışmayı Çözmeye Yönelik Müdahale yöntemleri

Üçüncü taraf müdahalelerinin pozitif yönde kullanılması, eskilere dayanmaktadır. Bu çerçevede, savaşın yayılmasını engelleme engelleme amacını güden müdahaleler, taraflar arasında yaşanan çatışmaları yatıştırma, çözüme, arabuluculuk, barışı inşa etme ve çatışmaların dönüştürülmesine katkıda bulunulması gibi faaliyetleri içermektedir. Önceki dönemdeki geleneksel barış girişimleri örnekleri gibi, devletler, çabalarını birleştirerek, anlaşmaların yerine getirilmesini güvence altına almak için barış gücü operasyonlarının, çatışma bölgesine yerleştirilmesine yardımcı olmaktadır.⁹⁶

Üçüncü aktörler, genellikle zayıf tarafları savunmak için yararlı rol oynayabilir. Ayrıca üçüncü taraflar, diyalogu kolaylaştırarak, anlayış, güven ve saygılı bir ortam yaratmaya çalışabilir. Dolayısıyla pozitif müdahale, önleyici bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, bir dereceye kadar güç dengesi olmadan, müdahale süreci, daha güçlü tarafın lehine olmaktadır. Dolayısıyla bu da, barış sürecini sekteye uğratar ve engel oluşturur. Bazı aralıklar dâhilinde, üçüncü taraflar, durumsal gücü dengelemek için çalışabilir ve gerçekten de zayıf tarafları, eğitim ve tavsiye gibi aktivitelerle destekleyerek, daha etkili oyuncular olmalarını sağlayabilir.

Tarafsızlık, taraflarca kabul edilebilirliğin temel şartlarından sayılmakta olup, bir güven ilişkisi kurmanın ön şartı olarak görülmektedir. Ayrıca tarafsızlık, müdahale rolünü etkin bir şekilde yerine getirmenin temelini oluşturur. Tarafsız bir arabulucu, bilgi

⁹⁶ Osborn, Barrett J., “Peacekeeping and Peace Kept: Third Party Interventions and Recurrences of Civil War”, **Unpublished Ph. D. Thesis**, University of Kentucky, 2013, p. 27.

toplamada daha etkilidir ve algılanan adalet nedeniyle tarafların önerilerini kabul etmesi daha muhtemeldir ve bu nedenle daha başarılı sonuçlar elde edebilir.⁹⁷

1.6.2.1. Dönüşümsel müdahale ve Aşamaları

Aktörler, ortak entelektüel ve değer alanı yaratmak amacıyla, çatışan taraflar arasındaki işlevsel olmayan ilişkiyi dönüştürmek için çatışmaya müdahale edebilirler.⁹⁸ Örnek olarak, 1998’de, Bill Clinton’ın arabuluculuk girişimiyle, İngiltere ile Kuzey İrlanda arasında imzalanan antlaşma, bölgede barış için ilk adım olmuştur. Başkan Clinton, bu antlaşmayı, ‘barış umudu’ olarak nitelendirmiştir. Sonraki süreçlerde ortaya konulan uygulamalar, barışın istikrarlı bir zeminde oturmasını sağlamıştır.⁹⁹

1.6.2.2. Kolaylaştırıcı Arabuluculuk

Üçüncü taraflar, çatışan taraflar arasındaki soruna çözüm bulmaya yardımcı olmak amacıyla arabuluculuk yapabilirler. Arabuluculuk girişimi esnasında, üçüncü aktörler, bilgi ve sorun çözme süreçlerinin değişimini kolaylaştırabilir ve çatışmanın çözümü için yeni kaynaklar ve imkânlar sunabilir.¹⁰⁰ Kolaylaştırıcı arabuluculukta, arabulucu, çatışan tarafların karşılıklı olarak kabul edilebilir bir karara varmalarına yardımcı olmak için bir süreç yapılandırabilir. Bu kapsamda, arabulucu taraf, çatışan taraflara sorular sorar; tarafların görüşlerini doğrular ve normalleştirir; taraflarca alınan pozisyonların altındaki çıkarları araştırır ve taraflara çözümleme seçeneklerini bulma ve örnek analiz etme konusunda yardımcı olur. Kolaylaştırıcı arabulucu, taraflara önerilerde bulunmaz. Bu bağlamda kolaylaştırıcı arabulucu, süreçten sorumlu iken; çatışan taraflar, sonuçtan sorumludur.¹⁰¹

⁹⁷ Fisher, pp. 172-173.

⁹⁸ Nimet Beriker, “Conflict Resolution: The Missing Link between Liberal International Relations Theory and Realistic Practice”, Dennis J. D. Sandole and Others (Eds.), **Handbook of Conflict Analysis and Resolution**, New York: Routledge, 2009, p. 260.

⁹⁹ “Bill Clinton on sleepless nights in 1998, Bertie trying to keep him up till dawn and Northern Ireland’s similarities with Black Panther”, *the Journal*, 10 April 2018, <https://www.thejournal.ie/bill-clinton-ucd-northern-ireland-3949056-Apr2018/>, (05 February 2019).

¹⁰⁰ Beriker, p. 260.

¹⁰¹ Zumeta, Zena. “Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation”, *Mediate*, <https://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>, (05 February 2019).

1.6.2.3. Etkileşimli Çatışma Çözümü

Devletler, gayri resmi üçüncü taraf destekli yardımların örgütlenmesi amacıyla bu girişimlere mali kaynak sağlayabilir ve/veya diplomatik açıdan yardımcı olabilir. Gayri resmi olarak, aralarındaki farklılıkları çözmek amacıyla küçük grup problem çözme girişimleri gizlice başlatılabilir.¹⁰² 1992-93 yıllarında, kanlı bir iç savaş geçiren ve sonrasında da huzursuzluğu devam eden Tacikistan Cumhuriyetinde, bu yöntem kullanılmıştır. Dartmouth Konferansı esnasında, ABD ve Rus kolaylaştırıcı unsurları, özenle inşa edilmiş bir diyalog modelinin ardından, bir dizi etkileşimli oturum düzenlediler. Oturumlar, hükümet ve muhalefet gruplarını bir araya getirdi ve bu sayede müzakereler yoluyla düşman taraflar arasında uzlaşmaya varıldı.¹⁰³

1.6.2.4. Çatışma Çözme Eğitimi

Üçüncü taraflar tarafından hazırlanan meslek edindirme kursları, ortak eğitim programları gibi girişimler, katılımcılar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmada etkili olmaktadır.¹⁰⁴ Örneğin Kıbrıs Konsorsiyumu,¹⁰⁵ 1994-1996 yılları arasında atölye çalışmalarına başladı. Bu çalışmalarda, öncelikle eğitimciler, çıraklık eğitimlerini en iyi şekilde yapmak için mesleki eğitime tabi tutuldular. Bu çalışmalar, bu yönde ve o dönemde, Kıbrıs'ta bir ilkti ve ardından dünyadaki diğer kurumlarda taklit edilmeye başlandı. Ortak konferanslar, iş merkezleri ve atölye açma gibi meslek edindirme ve kaynaştırma girişimleri, bir birlerine olan ön yargıların ve nefretin kaldırılması açısından önemlidir.¹⁰⁶

1.6.2.5. Çatışma Sonrası İyileştirme

Üçüncü aktör, çatışmaya maruz kalmış toplumda, sosyal rehabilitasyon çabalarını başlatabilir ve/veya destekleyebilir.¹⁰⁷ 1983 yılında, Zimbabve'de, bağımsızlığının hemen sonrasında yaşanan krizlerde, çok sayıda insan hayatını kaybetti. Böylece savaştan etkilenen toplumu rehabilite etmek amacıyla, hükümet ve sivil toplum

¹⁰² Beriker, p. 260.

¹⁰³ Ronald J. Fisher, **A North American Pioneer in Interactive Conflict Resolution**, Gewerbestrasse: Springer Nature. 2016, p. 143.

¹⁰⁴ Beriker, p. 260.

¹⁰⁵ Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen eğitim kurumları, şirketler, meslek edinme merkezleri, kurslar, toplum içinde aktiviteler yapma gibi faaliyetler.

¹⁰⁶ Fisher, **A North American Pioneer in Interactive Conflict Resolution**, p. 18.

¹⁰⁷ Beriker, p. 260.

kuruluşları, çeşitli önlemler, stratejiler ve barış inşası girişimleri uyguladılar.¹⁰⁸ Örneğin merkez yönetim tarafından çatışan taraflara sunulan genel af, toplumda yaşanan krizlerin yatıştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu mekanizma, Zimbabwe örneğinde uygulandı, fakat devletin diğer hatalarından dolayı, hedeflenen amaçlara ulaşılamadı. Benzer şekilde, iyileştirme ve toplumun acısını azaltma amacıyla, çatışmalarda suç işleyen taraf veya şahısları adalete teslim etmek, toplumdaki huzursuzlukları gidermede önemli adım olarak ifade edilebilir. Örneğin uzun zaman süren mahkemenin ardından, Bosna Sırplarının savaş lideri Radovan Karadžić'in 2019'da, insanlığa karşı suç işlemekten müebbet hapis cezasına çarptırılması¹⁰⁹, Bosnalı Müslümanların iyileştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

1.6.2.6. Yapısal Müdahale

Bu kapsamda, üçüncü aktör, çatışan tarafların teşvik yapısını değiştirmek için tasarlanan faaliyetleri yürütür ve tarafların çatışma davranışlarını değiştirmelerine yardımcı olur.¹¹⁰ Yapısal müdahale, genel olarak sivil toplumu ve devlet inşasını kapsamaktadır. Sivil toplumun, savaşın yıktığı toplumları yeniden inşa etmedeki değeri, müdahalelerin tasarımını ve uygulanmasını etkilemektedir. Bu uygulamalar, çatışmalı ilişkilere, bir dereceye kadar dikkat edildiğini garanti altına alır. Ayrıca bu uygulamalar, şiddetli çatışma altında yatan nedenleri ve koşulları dikkate almaktadır.¹¹¹

1.6.2.7. Olumlu Teşvikler

Üçüncü taraf olarak aktör, çatışma davranışını değiştirmek amacıyla, çatışan taraflara, mali ve siyasi ödüller sunar.¹¹² Örneğin 1991'lerde Bosna-Hersek krizinde çeşitli ekonomik reformlar gerçekleştirildi. Savaşı durdurma teşvikleri, bir politik sistemi uygulamaya teşvik değildir. Çatışmaya meyilli alanlarda birçok sosyal ve ekonomik düzenlemeler yapıldı. Dolayısıyla yerel ve ulusal borçların büyümesi engellendi, yerel toplulukların refah ihtiyaçlarını gideren yapısal uyum programları düzenlendi, sosyal

¹⁰⁸ Tobias Guzura and Debra Gugulethu Sithole, "Post Conflict Rehabilitation in Post Gukuruhundi Zimbabwe: The Role of Civil Society Institutions", *Peace Studies Journal*, Volume 11, Issue 2, 2018, pp. 45-46.

¹⁰⁹ "Son dakika: Bosna Kasabı Radovan Karadzic hakkında flaş gelişme!", *Sabah*, 20 Mart 2019, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/03/20/radovan-karadzic-hakkinda-flas-gelisme>, (25 Mart 2019).

¹¹⁰ Beriker, pp. 260-64.

¹¹¹ Dennis J. D. Sandole, Sandole, Dennis J. D. *Peacebuilding*, Cambridge: Polity, 2010, p. 55.

¹¹² Beriker, p. 261-63.

istikrar üzerinde olumsuz etkileri olan IMF parasal istikrar programları yeniden tasarlandı ve silah ithalatının neden olduğu ekonomik sıkıntılar giderildi.¹¹³

1.6.2.8. Barış İnşası, Barışın Koruması

Üçüncü taraflar bu kapsamda, seçim sistemlerini yenileyebilir ve mali reformlar gerçekleştirebilir. Ayrıca demokratik süreçlerin, çatışmanın yapısal nedenlerini ortadan kaldıracığına inanılmaktadır. Bu bağlamda, demokratik kurumlar inşa edilir veya inşasına ve geliştirilmesine yardımcı olunur. Bu çerçevede, üçüncü taraflar, anlaşmazlığı engellemek amacıyla barış koruyucu güçler gönderebilir.¹¹⁴ Sürdürülebilir mekanizmaları barışçıl çözümleriyle desteklemek, belirli toplumları ve meşru devlet kurumlarını teşvik etmek için esastır.¹¹⁵

1.6.2.9. İkili İşbirliği Programı Başlatmak

Üçüncü taraf veya taraflar, çatışan taraflara, çeşitli alanları kapsayacak programlarda yardımcı olur. Bu programlar, çoğunlukla kültür, işletme, eğitim ve spor gibi daha çok sosyal programlardan oluşmaktadır.¹¹⁶ Böyle çok kanallı bir çerçevenin siyasetçileri ve uygulayıcıları, sivil toplumun, çatışma ve çatışmalarla mücadelede oynayabileceği rol konusunda bilgi sunmaktadır. Aslında, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, özellikle Balkanlarda, birçok etnik kimliğe dayalı şiddet vakalarında, devlet, azınlıkların baskı altına alınmasının kaynağı olmuştur ve dolayısıyla ilgili siyasi şiddette önemli bir faktör olarak yer almıştır. Buna göre, sivil toplumun barış inşasındaki - koruma, izleme, savunma, sosyalleştirme, sosyal uyum, kolaylaştırma, hizmet sunumu ve genel olarak çatışma sonrası toplumların yönetişimi- rolü önem arz etmektedir.¹¹⁷

1.6.2.10. Olumsuz Teşvikler

Müdahaleci aktörler, tarafların davranışlarını ve çatışmanın gidişatını değiştirmek amacıyla, çatışan taraflara olumsuz yönde müdahale edebilir. Bu doğrultuda, ateşkesi

¹¹³ Pugh, Michael (1998), Post-conflict Rehabilitation: social and civil dimensions, The Journal of Humanitarian Assistance, accessed on 07.02.2019, <https://sites.tufts.edu/jha/archives/136>.

¹¹⁴ Beriker, p. 261-66.

¹¹⁵ Tom O'Bryan and Sara Rendtorff-Smith, Marco Donati, "The Role of United Nations Peacekeeping Operations in Addressing Local Conflicts", United Nations Departments of Peacekeeping Operations and Field Support. 2017, p. 14.

¹¹⁶ Beriker, p. 261-66.

¹¹⁷ Sandole, pp. 54-55.

ihlal eden tarafı, ekonomik ve siyasi yaptırımlarla cezalandırabilir.¹¹⁸ Bu yaptırımlar, özellikle uzun zaman çatışmakta olan taraflar üzerinde, çatışmayı terk etmeleri için kayda değer baskı yapabilir. Dolayısıyla olumsuz teşvikler, daha az zorlayıcıdır, ancak bu yaptırımlar, olumlu teşvikleri esirgeyerek, davranış değişikliklerini teşvik edebilir. Dolayısıyla olumsuz teşvik, bir ödül ve ceza mantığına dayanan önlemdir. İki veya çok tarafı kapsıyor ise, tarafların ilişkilerinde ve zihniyetlerinde değişimleri kolaylaştırmak için zorlayıcı ve koşulsuz önlemler alınabilir.¹¹⁹

1.6.2.11. Güç Odaklı Arabuluculuk

Üçüncü taraflar, ulusal veya kurumsal çıkarlarını artırmak için bir çatışmaya çözüm getirebilir. Bu doğrultuda, üçüncü aktörler, çatışan taraflara, güç veya diğer taktiklerle bir anlaşmaya varmaları için baskı yapabilir.¹²⁰ Bu taktiğin başarılı olması için, güven ve güç bir araya getirilmelidir. Farklı bir ifadeyle, arabuluculuk, yalnız kaslarla veya zihinlerle değil, hem kaslarla hem de zihinlerle yapılmalıdır. Bu nedenle güçlü aktörler, potansiyel olarak önemli barış sağlayıcı olarak öne çıkmaktadırlar ve yaptıkları arabuluculuk faaliyetleri, küçük güçlerden daha etkin olmaktadır.¹²¹ Örneğin Suriye iç çatışmalarında, 2016'da, Halep'in geri alınması sırasında, sürekli ateşkes antlaşmaları imzalanıyordu, fakat çatışan taraflar, ateşkesi ihlal ederek, antlaşmayı bozuyorlardı.¹²² Rusya'nın tehditleri, Halep'in muhalif güçlerden boşaltılmasında etkili oldu ve muhaliflerle beraber sivil halkta Halep'i terk etti.

1.6.2.12. Askeri Müdahale

Üçüncü aktör veya aktörler, mevcut bir çatışmanın gidişatını durdurmak veya değiştirmek için askeri yolla müdahalede bulunabilir. Örnek olarak, 1990'ların başında, Somali savaşının feci sahneleri, televizyonlarda yayınlandı ve bu da, dünya kamuoyunda tramvaya neden oldu. Dolayısıyla BM, askeri olarak müdahalede

¹¹⁸ Beriker, pp. 261-66.

¹¹⁹ Aaron Griffiths and Catherine Barnes, "Powers of Persuasion: Incentives, Sanctions and Conditionality, Aaron Griffiths with Catherine Barnes (Eds.), **Peacemaking, Policy Brief, An International Review Of Peace Initiatives**, Issue 19, 2008, p. 9.

¹²⁰ Beriker, 2009: 261.

¹²¹ Isak Svensson, "Mediation with Muscles or Minds? Exploring Power Mediators and Pure Mediators in Civil Wars", **International Negotiation**, Vol. 12, 2007, pp. 231-232.

¹²² "Rusya'dan İran ve Esed Rejimine Uyarı: Sizi Vururuz", *Yeni Şafak*, 15 Aralık 2016, <https://www.yenisafak.com/dunya/rusyadan-iran-ve-esed-rejimine-uyari-sizi-vururuz-2580974>, (08 Mart 2019).

bulunmaya hem teşvik edildi hem de zorlandı. Ancak ABD liderliğindeki BM barış gücü, yerel savaşçıların direnişiyle karşılaştı ve görevlerini gerçekleştiremedi. Bu savaş, günümüze kadar devam etmektedir. Diğer bir örnek, Fransa'nın dâhil olduğu Cibuti iç savaşıdır (1991-1994) ki, sonuçları Somali kadar vahim değildir. Bu savaş kısa zamanda bitse de, yaklaşık 800 bin ölü, 2 milyon mülteci ve 2 milyon kişinin yerlerinden edinilmesinin ardından, hükümet ile muhalifler arasında gerçekleşen bir barış anlaşmasıyla sona erdi.¹²³

1.6.2.13. Arabuluculuk

Arabuluculuk, çatışmaya müdahalede önemli bir diplomatik yöntemdir. Barışçıl üçüncü taraf müdahalelerinde önemli bir unsur olan arabuluculuk, kolaylaştırıcılıktan ve uzlaştırmadan farklı olarak, arabulucunun, süreçte daha aktif bir resmi rol üstlenmesi anlamına gelmektedir. Arabuluculuk ayrıca, iyi niyet, soruşturma ve/veya tarafları bir araya getirme gibi daha resmi olmayan üçüncü taraf müdahale biçimlerini de içerebilir. Genel olarak, arabuluculuk, tarafların, bir çatışmadaki asli sorunlarını çözmelerine yardımcı olabilir. Bir arabulucu, iletişim ve teşhis yoluyla tarafları anlaşmaya yönlendirebilir ve çatışmanın bağlamı ve süreci üzerinde bir derece kontrol sahibi olmak için taraflara baskı yapabilir ve aynı şekilde ödüllendirebilir. Arabulucu, çatışan taraflara kabul edilebilir bir anlaşmaya varmaları konusunda yardımcı olabilir.¹²⁴

Carment, Bercovitch ve Regan'a atıf yaparak arabuluculuğu şu şekilde tanımlamak mümkündür: 'Arabuluculuk, rakipler arasındaki ve mümkün olduğunca bir çatışmanın yönetimindeki belirsizliği ve riskleri azaltmak için gönüllü, geçici, zorlayıcı olmayan, esnek, genellikle gizli bir mekanizmadır.'¹²⁵ Örneğin Büyük Britanya'daki İrlanda çatışmaları sırasında, eski ABD Devlet Başkanı Bill Clinton, 1998'de gerçekleştirdiği arabuluculuk sonucunda, taraflar arasında barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.

Arabuluculuk, muhaliflerin, fiziksel şiddete başvurmadan, çatışmayı ve bakış farklılıklarını çözmek için bir bireyin, grubun, devletin veya örgütün yardımını kabul etmesi anlamına gelmektedir.¹²⁶ Önemli uluslararası şahıslar, iyi bilinen küresel ve

¹²³ Kim, p. 3.

¹²⁴ Lutmar and Carmela, pp. 14-15.

¹²⁵ Carment, David, "The Effectiveness of Mediation to End Internal Conflict: Some Preliminary Results", **Belfer Center**, Harvard University.

¹²⁶ Lutmar and Carmela, p. 15.

bölgesel örgütler, Finlandiya, İsviçre ve İsveç gibi iyi niyetli tarafsız devletler, arabuluculuk faaliyetlerini rasyonel bir şekilde yürütebilmektedir.

1.7. Bölgesel ve Uluslararası Örgütler Olarak NATO ve BM'nin Devlet-İçi Çatışmalarda Rolü

BM uluslararası insancıl normları zamanla geliştirmiştir. İkinci Dünya Savaşının insanoğluna verdiği zayıf sonucunda, insan haklarının korunmasına ilişkin normatif kaygı yaygın hale geldi. Uluslararası Örgütler, bu normatif değişiklikleri yansıtmış ve normların yayılmasına katkıda bulunmuştur. BM Sözleşmesinde, insan haklarıyla ilgili normatif bir çerçeve oluşturulmuş ve 1948'de Soykırım Sözleşmesi üye devletlerce imzalanmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, BM ve insani yardım kuruluşları, uluslararası toplumun sivil çatışma tehdidi altındaki insanları korumada, kendi sorumluluklarının altını çizmişlerdir. İnsani normların evrimi ve BM'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki dönüşümü, devlet-İçi çatışmalarda ortak insani kaygıların artmasına neden olmuştur. Fakat yine de insani müdahalede hukuki kısıtlamalar mevcuttur. BM Sözleşmesinde, iki çelişen içerik bulunmaktadır. Bu Sözleşmenin ikinci maddesi, devletlerin egemen haklarını, uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi olarak koruyarak, iç işlerine müdahale etmeme kuralının altını çizmiştir. Ancak Sözleşmenin birinci maddesi, insan hakları üzerinde durmakla kalmayıp, bu hakları korumayı, BM'nin temel misyonu olarak tanımlamıştır.¹²⁷

BM, yaşanan herhangi bir çatışmaya ilk kez müdahalesinde, çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesini talep edebilir. BM Kurucu Sözleşmesinin 33. Maddesinde, görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik ve diğer yollarla bölgesel örgütler ile bölgesel düzenlemelerin kullanılması öngörülmektedir. Tüm bu yolların başarısızlığı halinde, 34. madde yürürlüğe girer. Bu madde, barışın neden sağlanamadığını araştırmak üzere bir soruşturma mekanizmasının oluşturulmasını öngörür.

Bu yöntemlerin başarısız olması halinde, BM Sözleşmesinin 7. Bölümü yürürlüğe girmektedir. Bu bölümde BMGK, barışın tehdidini tespit ettiği durumda, 40. Maddeyi gerekçe göstererek, barışın yeniden sağlanması amacıyla, çatışan taraflardan BMGK tarafından uygulanan bazı geçici önlemlerin yerine getirilmesini isteyebilir. Tüm bu

¹²⁷ Kim, p. 23.

önlemler etkisini kaybederse, 41. Madde, yürürlüğe girmektedir. Bu maddede, savaşa varmayan zorlayıcı tedbirlerin (ambargo, abluka, kara listeye alma gibi) uygulanması öngörülmektedir. Yine, bu önlemler de etkisiz olursa, 42. Madde, barışın sağlanması için askeri araçlara başvurulmasını tavsiye eder.¹²⁸ Soğuk Savaş sonrası dönemin şartlarına uyma gerekçesiyle, BM eski Genel Sekreteri Butros Gali, başkanlığını yaptığı kurumun misyonunun dört temele dayandığını açıklamıştır.¹²⁹

1.7.1. Önleyici Diplomasi

Önleyici diplomasi, Birleşmiş Milletlerin yıllardır kalıcı bir fikri haline gelmiştir. Bu kavramı, ilk defa eski Genel Sekreter Dag Hammarskjöld,¹³⁰ yeni zorluklara cevap olarak ortaya koymuştur. Geniş kapsamlı çatışma önleme çabalarının ayrılmaz bir parçası olan önleyici diplomasi, mümkün olan en erken aşamada, taraflar arasındaki anlaşmazlığın ortaya çıkmasını önlemek için kullanılmaktadır. Aynı zamanda mevcut anlaşmazlıkların tırmanmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Diğer bir yandan, önleyici diplomasi, anlaşmazlığın yayılmasını sınırlamak için uygulanan bir diplomatik eylemi ifade eder. Günümüzde bu yöntem, daha geniş bir araç yelpazesine başvurularak, geniş bir aktör grubu tarafından kullanılmaktadır. Bunun nedeni, şiddetli çatışma ve kitlesel zulümleri önlemek ve git gide daha güçlü normatif bir çerçeve ortaya koymaktır.¹³¹ Örneğin Yugoslavya'nın dağılmasından sonra, Kosova'da çatışma ve krizler yaşanmaya başlanmış ve bu krizlerin Makedonya'ya sıçramaması ve/veya düzensiz birimlerin sızmasının önlenmesi için Birleşmiş Milletler Barış Gücü askerlerinin gönderilmesi istenmiştir. 11 Aralık 1992 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 795 sayılı kararı ile Makedonya'nın komşularından gelecek olan tehditlere karşı sınırlarını izlemek ve/veya kontrol etmek amacıyla bir kara birliğinin ve gözlemci heyetinin yerleştirilmesi kararı alınmıştır.¹³²

¹²⁸ Yavuz Cankara, "BM ve NATO'nun Devlet-İçi Çatışmalarda Rolü", Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu (Ed.), **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri**, İstanbul: Gündoğan, 2015, ss. 526-527.

¹²⁹ Duygu Özlük, "Çatışma Yönetimi Olarak Uluslararası Örgütler", Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014, s. 116.

¹³⁰ 1953-1961 arası Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri.

¹³¹ The United Nations, "Preventive Diplomacy: Delivering Results", Report of the Secretary-General, 2011, pp. 2-3.

¹³² Zezayi Özçelik, "Çatışma Önleme Teorisi ve Pratiği: Makedonya ve Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNPREDEP) Örnek Olay", **Çankırı, Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, 2011, s. 55.

1.7.2. Barış'ın Sağlanması

Önceden de ifade edildiği gibi, barış, savaşın yokluğundan daha fazla bir anlam içermektedir. Aynı zamanda 'düzenli ve adil bir toplumun özelliğidir'. Pozitif barışta, ne savaş ne de adaletsiz bir sistem yapısı bulunur. Fakat negatif barışta, savaşın olmamasına rağmen gerçek barıştan söz edilmemektir. Gerçek barış, özgür, istikrarlı, huzurlu ve adil bir duruma doğru ilerleme anlamına gelmektedir.¹³³ Çatışmaların ortaya çıktığı coğrafyalarda, her iki tür barış askıya alınır ve yerini kargaşa ve insan doğasından kaynaklanan kötülük, saldırganlık ve düşmanlık alır. Dolayısıyla böyle toplumlarda gerçek barışı tesis etmek imkânsızdır. Çatışmalara sahne olan devletlerde pozitif barışı tesis etmek için, öncelikle negatif barışa ihtiyaç vardır. Yani çatışmalar durdurulmalı ve ardından pozitif barışa doğru harekete geçilmelidir. Üçüncü taraflar müdahalesi, bir çatışma durumundan negatif barış durumuna geçişi kolaylaştırmaktadır. Böylece negatif barışın sağlanması, barış ve savaş arasındaki bir durumdur, yani savaş her an başlayabilir. Barışı sağlama, genel olarak siyasal olan üç ilkeye dayanmaktadır: Merkezi devlet ile çatışan tarafın rızası, barışı sağlayan tarafların tarafsız davranması ve şiddet içermeyen ve tehdit edici olmayan bir şekilde davranmak.¹³⁴ Örneğin Doğu Timor çatışmaları, 1999'da, Endonezya Hükümetinin, uluslararası girişimleri kabulüyle yeni bir sayfaya geçti. Dolayısıyla, BMGK'nın S/RES/1264 kararıyla, Avustralya öncülüğünde uluslararası barış gücünün bölgeye yerleştirilmesi istendi. Bu faaliyetler sonucunda, Endonezyalı askerler, ve Endonezya merkezi devletine bağlı askerler bölgeden ayrıldı ve 2002'de, Doğu Timor bağımsızlığını ilan etti.¹³⁵

1.7.3. Çatışma Sonrasında Barışın Korunması

Çatışmaların durduğu andan itibaren, üçüncü taraflar, savaşın yeniden başlamaması için çalışmalar yürütürler. Bu süreçte, devlet yetkilileri ile çatışan taraflar üçüncü aktörlerin müdahalesiyle, birbirleriyle sürekli görüşmelidirler ve koordineli hareket etmelidirler. İç savaşlardan sonra, barışı koruma, gerçek anlamda, barışın istikrarına önemli bir katkıda

¹³³ David Cortright, "What is Peace?", David Cortright (Ed.), **Peace: a History of Movements and Ideas**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 6-7.

¹³⁴ Grant Dawson, "Peacekeeping, Peacebuilding, and Peacemaking: Concepts, Complications, and Canada's Role", **Parliamentary Research Branch**, Government of Canada, 2004.

¹³⁵ UNMISET UN, "United Nations Mission of Support in East Timor", East Timor-UNMISET-Background, <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unmiset/background.html>, (20 April 2019).

bulunur.¹³⁶ Bu süreç, çatışan tarafların, çatışmayı terk etme amaçlı politik barış yapma çabası anlamına gelmektedir. Ayrıca çatışmadan kaçınmayı veya savaşçıları barış masasına getirmeyi amaçlayan müzakereleri içerir.¹³⁷

Örneğin, Birleşmiş Milletler Irak Yardım Misyonu (UNAMI), 2003 yılında Irak Hükümeti'nin talebi üzerine BMGK'nın 1500 sayılı Kararıyla oluşturuldu. Misyon o zamandan beri sahada görev almaktadır ve 1770 sayılı Kararın kabul edilmesiyle 2007'de büyük ölçüde genişletilmiştir. UNAMI'nin görevi bir dizi konuda Hükümet'e ve Iraklılara danışmanlık yapmak ve onlara yardım etmektir. Bu görev, seçim sürecine ve ulusal bir nüfus sayımı planlamasında içermiştir. Ayrıca, Irak ile komşuları arasında bölgesel diyalogu kolaylaştırmayı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, insan haklarının ve adli ve yasal reformların korunmasını teşvik etme amacıyla kapsayıcı politik diyalog kurmayı başarmıştır. Sürecin devamında, ulusal uzlaşmayı sağlayan, kapsayıcı ve ilerleyici bir görev yürütmüştür.¹³⁸

1.7.4. Barış İnşası

Barış inşası, “ekonomik yeniden yapılanma, kurumsal reform ve seçim gözetimi dâhil olmak üzere kapsamlı sivil işlevleri içeren bir takım faaliyetlerdir”.¹³⁹ Barışın inşasında başarı şansını önemli ölçüde artıran bu kavram, ‘çatışma sonrası barış inşası’ anlamına gelmektedir ve dolayısıyla BM'nin 1992'de ilk kez not aldığı yeni bir kavramdır. Bugün barış inşası, BM misyonunun yaygın olarak kabul edilen bir parçasıdır. Genel olarak iki temel barış inşası türü bulunmaktadır: Önleyici diplomasiyi güçlendirmek (çevresel bozulma, az gelişmişlik ve bireylerin insan güvenliğine yönelik tehditler gibi, çatışmanın temel nedenlerini ortadan kaldırmak) ve barışı diplomatik araçlarla güçlendirmek (çatışmadan sonra barışı kurumsallaştırmak). Demokratik kurumların inşası, seçimlerin tasarımı ve izlenmesi, güvenlik kurumlarının (polis ve askeri) eğitimi, uzlaşma ve insan hakları gibi girişimleri içermektedir.¹⁴⁰

¹³⁶ Virginia Page Fortna, “Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace after Civil War”, *International Studies Quarterly*, Vol. 48, No. 2, 2004, p. 269.

¹³⁷ Dawson, p. 2.

¹³⁸ UN, “UN Assistance Mission for Iraq”, http://www.uniraq.com/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=943&Itemid=637&lang=en, (20 April 2019).

¹³⁹ Fortna, p. 270.

¹⁴⁰ Dawson, pp. 1-2.

Barış inşası, çok kapsayıcı ilkelere dayanmaktadır ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri gerektirmektedir. Bu yüzden barış inşası, yapısal bir inşa sürecidir ve çok taraflı bir işbirliği yelpazesini içermektedir.¹⁴¹ Guatemala'daki 36 yıllık iç çatışma, 29 Aralık 1996'da, Guatemala Hükümeti ve Guatemala Ulusal Devrimci Birlikleri¹⁴² (URNG) arasında Barış Anlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi. Anlaşma, Birleşmiş Milletler nezaretinde altı yıllık bir süre boyunca müzakere edilen önceki birkaç anlaşmayı yürürlüğe koydu. BM'nin Operasyon Güçleri (MINUGUA), ülke genelinde doğrulama ve kurum oluşturma faaliyetlerinde bulundu. Guatemala'ya en uzak bölgeler dâhil olmak üzere, 250'den fazla insan hakları gözlemcisi, hukuk uzmanları, yerli uzmanlar ve polis gönderildi. Sonuç olarak bu müdahale, başarıyla sonuçlanmış ve taraflar arasında barış mekanizması oluşturulmuştur.¹⁴³

1.7.5. NATO'nun Devlet-İçi Çatışmalardaki Rolü

Soğuk Savaşın bitmesinden sonra, NATO gibi bir askeri örgütün varlığıyla ilgili itirazlar ortaya çıkmıştır. Çünkü mevcudiyetinin korunmasının sebebi, Sovyetler Birliği ve askeri ittifak olan Varşova Paktydı. Adı geçen tehditlerin çökmesinden sonra NATO üyelerinin bir kısmı, NATO'nun dağıtılması kanaatindeydi. Fakat Soğuk Savaştan sonra ortaya çıkan yeni tehditler, NATO'nun hayatının devam ettirilmesine meşruiyet sağladı. NATO, Soğuk Savaş şartlarında, SSCB tehdidine karşı kurulmuştur. 1991 yılı sonrası ortaya çıkan yeni tehditlere karşı üyelerinin güvenliği için ve aynı zamanda yeni koşullara ve tehditlere karşı kendisini yeniden yapılandırma çabası içerisine girmiştir.

Sovyetler Birliği çöktükten sonra ortaya çıkan yeni tehditlere karşı, BM, AB ve AGİT gibi örgütler yetersiz kaldılar. Dolayısıyla NATO gibi askeri bir örgüte ihtiyaç duydular. NATO, 1990-2010 yılları arasında güvenlik örgütü olarak şu faaliyetlerde bulunmuştur: Doğu Avrupa'da demokrasinin güçlendirilmesi, Balkanlardaki etnik çatışmalara müdahale edilmesi, insan haklarının korunması, kriz yönetimi, barış yapma ve çatışma yönetimi, 11 Eylül terör saldırısından sonra Afganistan'a müdahale ve terörizm ile mücadele, Irak ordusuna eğitim verilmesi, 2011'de Libya'ya, müdahale, Akdeniz ve deniz haydutluğuna karşı Aden körfezi ve Somali açıklarında yeni alan dışı görevler icra

¹⁴¹ Ertan Efeğil, **Devlet-İçi Çatışmalar ve Çatışma Yönetimi Ders Notları**, Sakarya, 2017, ss. 96-97.

¹⁴² Unidad Revolucionaria Nacional Guatemalteca

¹⁴³ UN Peacekeeping, "Guatemala MINUGUA Background", UN Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/minuguabackgr.html>, (20 April 2019).

etmesi.¹⁴⁴ NATO, aynı zamanda üyesi olmayan bazı Orta Asya devletlerine, Kuzey Afrika ve Orta Doğudaki ülkelere ortaklık programları vasıtasıyla, askeri kapasitelerinin güçlendirilmesine yönelik destek vermektedir. Örneğin, Afganistan ordusuna eğitim, danışmanlık, lojistik hizmetleri sunmakta ve Taliban terör örgütü ile sıcak çatışmalar yaşandığı bölgelerde havadan askeri uçaklarla destek vermektedir. Kosova’da barış gücü harekâtı, Akdeniz’de gözlemci harekâtı, Afrika’da Afrika Birliğini destekleyen barış gücü faaliyetleri ve Ukrayna’da hava keşif işlevleri gibi faaliyetlerde de bulunmuştur. Özet olarak, Soğuk Savaşın bitmesinden günümüze kadar küresel güvenliğin tesisinde önemli rol oynamaktadır.¹⁴⁵

Yaklaşık yarım asırdır varlığını sürdüren Örgüt, uluslararası güvenlik amaçlı, bir çok eylem gerçekleştirmiştir. 1994 yılında deklere ettiği Barış için Ortaklık projesiyle, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde SSCB’nin çökmesiyle ortaya çıkan güç boşluklarının doldurulması ve böylece bölgedeki güvenliğin sağlanması amaçlanmıştır. NATO Akdeniz Diyaloğunda, bölgede ittifaka üye olmayan ülkelerin güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir. 1999 yılında ise, NATO-AB işbirliği çerçevesinde, AB’nin Ortak Güvenlik ve Savunma politikası ile ciddi bir ilişkiye girilmiştir. 2004 yılında başlatılan İstanbul İşbirliği Girişimi sayesinde Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşmaya çalışmıştır.

NATO, Soğuk Savaş sonrasında, Avrupa-Atlantik çizgisinin dışından gelebilecek olası tehditlere karşı, kriz bölgelerine (alan-dışına) askeri müdahalelerde bulunma ilkesini kabul etmiştir. Alan- dışı ilk müdahalesi, önceden de ifade edildiği üzere, 2001’de gerçekleşen ABD’nin Afganistan’a saldırısından sonra hayata geçmiştir. NATO’nun Afganistan müdahalesi, her ne kadar ABD çıkarları doğrultusunda olsa da, Afganistan’daki iç çatışmalarda önemli rol üstlenmektedir. Bir başka örnek olarak NATO’nun Libya müdahalesi söylenebilir. BM’nin 1970 sayılı kararı, Libya devletini sert bir şekilde kınayarak, tüm şiddet faaliyetlerinin durdurulmasını istedi. Bu kararın dikkate alınmaması üzerine, 18 Mart 2011’de, BMGK, 1973 sayılı kararını aldı ve Libya hava sahasını kapattı. Böylelikle BM Sözleşmesindeki 7. bölüm çerçevesindeki

¹⁴⁴ Sertif Demir. “21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO’nun Rolü”, **Akademik Bakış**, Cilt. 9, Sayı. 18, 2016, s. 237.

¹⁴⁵ Demir, s. 240.

41. maddenin icraya konulması ve NATO'nun askeri imkânlarının kullanılmasıyla, Kaddafi yönetimine son verildi.

NATO'nun devlet-içi çatışmalara müdahale ederken, gerekçe olarak gösterdiği üç unsur bulunmaktadır. Bunlar; Ortak Savunma ve Çatışmaların Önlenmesi, Kriz Yönetimi ve Terörizmin Önlenmesidir. 1998 yılında, Yugoslavya'ya yaptığı operasyon, bunun en açık örneğidir. İttifakın, ayrıca çatışmaların öncesinde ve sonrasında, krizlerin yönetiminde oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Silahların kontrolü, silahsızlanma ve silahların önlenmesindeki aktif faaliyetleri nedeniyle de uluslararası güvenliğe önemli düzeyde katkılarda bulunmuştur.

NATO'ya bağlı hava kuvvetleri, 1993 yılında BMGK'nın 1992 tarihli kararına dayanarak Bosna-Hersek' de uçuşa yasak bölgenin denetimini üstlenmiştir. 1993-1996 yılları arasında Yugoslavya'ya karşı uygulanan yaptırımlar, gereği, NATO, ülkedeki tüm Limanların etrafını denetim altına almıştır. Uçuşa yasak bölgenin ihlal edilmesi sonucu, Sırp savaş uçakları, NATO tarafından hedef alınmıştır. Buna ek olarak, 1995 yılında yaşanan Srebrenitsa katliamı gerekçesiyle Bosna Sırp kuvvetleri, NATO'nun hava saldırısına uğramıştır. Son hava saldırısı ise, Güvenlik Konseyinin kararı olmadan yapılmıştır. 1995 Dayton Anlaşmasının ardından, BM çerçevesinde kurulan barış gücüne, NATO'da yardım etmiştir¹⁴⁶.

2001 yılında, ABD'de meydana gelen terör saldırılarıyla, İttifakın 5. Maddesi devreye girmiştir. BM kararıyla ABD öncülüğünde operasyon düzenlenerek, Taliban yönetimi, iktidardan uzaklaştırılmıştır¹⁴⁷. Ardından, ülkede kalıcı bir barış inşa etmek amacıyla, NATO, Afgan güvenlik güçlerini eğitime maksadıyla, ülkede varlığını sürdürmüştür. Her ne kadar NATO, dünyanın savunma anlamında en etkili ve en uzun süreli güvenlik örgütü olagelmışse de, üye ülkelerini korumakla yükümlü olduğu ve saldırganı cezalandırmada meşruiyet kaynağı olarak gösterdiği 5. Maddesini, hayatı boyunca, sadece Afganistan'da kullanmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca NATO 2004 yılında Irak Geçici Hükümetinin ve Güvenlik Konseyinin talebi üzerine, Irak askerlerini eğitmek amacıyla

¹⁴⁶ Cüneyt Yenigün ve Ümit Hacıoğlu, "Bosna-Hersek: Batı'nın Güvenlik Kayıp ettiği Medeniyet", **Dünya Çatışmaları**, Cilt 3.baskı, 2010, ss. 13-16.

¹⁴⁷ Henrik B.L. Larsen, "NATO in Afghanistan: Democratisation Warfare, National Narratives, and Budgetary Austerity", **Harvard Kennedy School; Belfer Center for Science and International Affairs**, 2013, pp. 1-3.

¹⁴⁸ Dicle Sanaoğlu, "NATO Müdahalesi ve Sonrası Afganistan", **BİLGESAM**, 2014

küçük bir birlik halinde bu ülkeye giriş yapmıştır. Gelen birliğin savaşmak için değil, yalnız ihtiyaçlar doğrultusunda Irak silahlı güçlerine eğitim vermek için gönderildiği belirtilmiştir.¹⁴⁹

Sonuçta, özetlemek gerekirse, 20. yüzyılın sonlarına doğru, gerek uluslararası sistemdeki değişiklikler, gerek uluslararası tehditlerin artması, NATO'nun da yeni stratejiler geliştirmesine yol açmıştır. En yakın zamandaki olaylara baktığımızda, NATO, Ortadoğu'da patlak veren Arap Baharı dolayısıyla, kıta Avrupa'sına yayılabilecek muhtemel etkileri önlemek amacıyla, Akdeniz Diyalogu çerçevesinde, 2004 yılında başlattığı girişimiyle, İstanbul'da bölge ülkeleriyle işbirliği yapılması kararına varmıştır. Güçlendirilmiş Akdeniz Diyaloguyla da, ülkeler arasındaki işbirliğini daha da sağlamlaştırmıştır. Bunun yanı sıra sınır güvenliğine vurgu yapılmış ve bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olmada garanti verilmiştir. İstanbul İşbirliği Girişimiyle varılan en önemli konu, terörizm ile mücadelenin yanı sıra, Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleriyle daha da yakınlaşmaktadır. Ayrıca bu girişimin toplantısı, Akdeniz Diyalogunun tamamlayıcı niteliğinde olup, en ortak yönü ise, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması konusundaki vurgularındır. Her iki girişim çerçevesinde, NATO, Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinde meydana gelen gelişmeleri yakından takip etme imkânı bulmaktadır.¹⁵⁰

1.8. Çatışmalarda Bölgesel Aktörlerin Rolü

Önceden de ifade edildiği üzere, bölgesel aktörlerin, komşu ülkede ve/veya bölgede yaşanan devlet-içi çatışmaya ve/veya krize müdahale etmesi kaçınılmazdır. Çünkü bir bölge devleti, bölgesinde görülen bir çatışmada, tamamen başka bir devletin sınırları içerisindeki problemlerden kaynaklansa bile, çatışmanın, bölgesel dengeleri değiştirdiğini düşünerek, milli çıkarları doğrultusunda, taraflardan birine ve/veya bir kaçına, siyasi, askeri ve ekonomik yardım sunabilir. Ayrıca müdahil devletler, medyada propaganda yaparak, etnik grupları birbirlerine karşı kışkırtabilir, kişileri veya grupları, kendi menfaatleri çerçevesinde kullanmak amacıyla satın alabilir. Diğer yandan bu devletler, askeri ve maddi destek sağlayarak veya çatışmanın kendi ülkelerindeki

¹⁴⁹ "NATO Mission Iraq (NMI)", "NATO in Iraq", 2018, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_10/20181102_181031-factsheet-NATO-Mission-Iraq_en.pdf, (08 Şubat 2019), pp. 2-4.

¹⁵⁰ Demir, pp. 236-237.

azınlıklara sığırmasını veya yayılmasını engellemek maksadıyla süreci yönlendirebilirler. Örneğin Suriye'deki taraflar arasındaki çatışmalar, sadece Suriye devleti ile halkını değil, komşu ve bölge devletlerini de tehdit etmektedir. Çatışmalardan dolayı, Suriye'nin kuzeyinde oluşan Kürt kantonları, Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit etmektedir. Bahreyn'de, Şiiilerin iktidarı paylaşma ihtimali, Suudi Arabistan ve başka Körfez devletlerini endişelendirmektedir. Libya'daki kabileler arası sürtüşmeler ve güvenlik boşlukları, Cezayir, Mısır ve Tunus'u, doğrudan sıkıntıya sokmaktadır.

Bir bölgede başlayan devlet-içi çatışma, benzeri siyasal kurumlara ve nüfus yapısına sahip diğer komşu devletlere ve bölge ülkelerine zamanla sığırabilir. Örneğin, 1990'lı yıllarda, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra, Kafkaslarda, birbirlerine yakın etnik gruplar arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmaların yaşandığı bölgelerden ilki, Ermenistan merkezi hükümetine karşı başkaldırmalarıyla başlayan yerel çatışma, kısa zamanda Gürcüleri, Osetleri, Azerileri, Abhazları ve bunlardan başka bazı ülkeleri de etkilemiştir. Dolayısıyla bir ülkede başlayan bir çatışma, benzer durumda olan ve ya kendini o durumda hissedenden, başka ülkelerdeki etnik grupların ve/veya azınlıkları, çatışma bağlamında teşvik etmekte ve cesaretlendirmektedir.

Sovyetler Birliği örneğinde çeşitli etnik sorunlar görülmektedir. 1988'de Dağlık Karabağ'da ortaya çıkan Azeri-Ermeni meselesi, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte daha da körüklendi. Sovyet idaresinin Ermenilere, Hıristiyan ve Ortodoks olmalarından dolayı desteği, onların üstünlüğünü sağladı, Dağlık Karabağ'da bir soy temizleme¹⁵¹ operasyonu hayata geçirildi. İşin ilginç tarafı, komşu olan İran'ın tutumudur. Bölgesel stratejik çıkarlarını düşünen İran, kendi topraklarında yaşayan en az yüzde 30 Türk toplumunu uyandırmamak amacıyla, Devrimin savunduğu değerleri bile çiğneyerek, Ermenistan tarafında saf tutmuştur. Kuzeyde Rusya'nın ve güneyde İran'ın desteğini alan Ermeni tarafı, 1994'e kadar, savaşı, adeta büyük bir zafere çevirmiştir. İran'ın Türklere karşı tutumu, bu krizin çözülmemeye nedenlerinin başında gelmektedir.

¹⁵¹ Soy temizlemeden kastım soy kırım değildir. Bu savaşta Ermeni tarafın stratejisi korku yaratarak Karabağ'da yaşayan Azerilerin yüzde yüzünün Karabağ'dan çıkarılmasıydı ve bunu da hayata geçirerek bir milyon Azeri nüfusunu bölgeden çıkardı.

1.9. Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlet-İçi Çatışmalardaki Rolü

Sivil toplum kuruluşlarını, geniş bir aktörler grubu olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar; dini kurumlar, dini liderler, sendikalar, iş örgütleri, vakıflar, meslek örgütleri ve organları, kadın hareketleri, eğitim ve araştırma kurumları ile inanç, spor ve kültür, barış ve gençlik gruplarıdır. Devlet-içi ve devletlerarası çatışmaların durdurulmasında, çözülmesinde ve barış süreçlerinin teşvik edilmesinde ve bu süreçlerin muvaffakiyetle sona erdirilmesinde önemli roller üstlenen STK'lar, çatışan tarafların liderlerinin birbirleri ile buluşmaları ve görüşmeleri, güvenli müzakere edecekleri bir yer bulmaları gibi çeşitli faaliyetler yürütebilmektedir.

Diğer taraftan, zaman zaman sivil toplum kuruluşları, şiddet içeren çatışmaları ve/veya savaşları destekleyebilir, teşvik edebilir ve/veya taraflardan bir kısmını haklı meşru gösterebilir. İstisnai durumlar dışında, sivil toplum kuruluşları, yine de dünya çapında, birçok çatışmada, çatışmayı çözme gibi pozitif bir rol oynamaktadır. Toplumsal uzlaşma inşasında, STK'ların rolleri üzerine çalışan T. Paffenhoz ve C. Spurk, bu örgütlerin, yedi işlevinin bulunduğunu tespit etmişlerdir: (1) Vatandaşların korunması, (2) izleme ve hesap verebilirlik, (3) savunuculuk ve kamusal iletişim, (4) grup içi sosyalleşme ve barış, (5) çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik, (6) arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık ve (7) doğrudan hizmet sağlama/sunma.¹⁵² Bunun üzerine aşağıdaki mekanizmalar STK'ların rollerinden sayılmaktadır:

- Vatandaşların korunması: Sivilleri, taraflar arasında devam eden şiddetten korumaya yönelik çaba sarf etmektedir.
- İzleme ve hesap verebilirlik: Çatışan taraflarca, devam eden çatışmalarda insan hakları ilkelerine ve savaş kurallarına uyulup uyulmadığı konusunun izlenmesi, ateşkes süreçlerinin takip edilmesi ve yerel anlaşmaların gözlemlenmesi gibi eylemleri içerir.
- Savunuculuk ve kamusal iletişim: Taraflar arasında diyaloga destek olmak, çatışmaları durdurmak ve çeşitli stratejiler yoluyla savunuculuk faaliyetleri aracılığıyla kamuoyunu harekete geçirmek gibi

¹⁵² Derek Mooney ve Diğerleri. **Çatışma Çözümünde Uluslararası STK Deneyimleri Çalıştay Belgeleri**, İstanbul: Berdan Matbaacılık, 2019, pp. 76-77.

- Grup içi sosyalleşme ve barış kültürü: Okullar, üniversiteler, medreseler, işyerleri, atölyeler, enstitüler, konferanslar ve çiftlikler gibi gayri resmi yerlerde, toplum üyeleri arasında, birlikte yaşama ve kaynaşma faaliyetleri yürütme gibi.
- Çatışmaya duyarlı toplumsal birliktelik: Çatışan taraflar arasında birlik, beraberlik ve beraber olarak yaşama gibi girişimlerde bulunmayı içerir.
- Arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık: Çatışan taraflar arasında, çeşitli düzeylerde, yerel ateşkeslerde dâhil olmak üzere, diyaloga eşlik etmek ve kolaylaştırmak gibi.

Yukarıda değinildiği gibi, sivil toplum kuruluşları, taraflar arasında gerçekleşen barışı gözlemlene, arabuluculuk, insani yardım faaliyetleri, fiziksel şiddeti önleme ve çatışmaların çözümü için taraflar arasında kalıcı barışı sağlama girişimleri, kalkınma ve insani yardımlar gibi faaliyetlerde bulunabilmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları, çatışmaların gerçekleştiği devletlerde ve/veya bölgelerde, kapsayıcı diyalog ve uzlaşmayı teşvik ederek, barışın sağlanması ve inşa edilmesi gibi çalışmalar yapabilmektedir.

Çatışmanın aşamalarına göre, sivil toplum kuruluşları, çatışma öncesinde erken uyarı vazifesi görerek, şiddet içermeyen çatışmaların daha fazla derinleşmesine ve çatışmaya dönüşmesine engel olabilecek çalışmalarda bulunabilir. Aynı zamanda rapor hazırlayarak, raporlarını, küresel ve bölgesel aktörlerin dikkatine sunabilir. Sadece küresel ve bölgesel aktörlere değil, aynı zamanda çatışma ile ilgili ulusal destek ağlarına duyurulmasında da yardımcı olabilir. Çatışma esnasında, insan hakları ihlallerini rapor edebilir, insani yardım çabalarına destek verebilir ve psikolojik çalışmalara katkı sağlayabilir. Çatışma sonrası süreçte ise, yeniden yapılandırma çabalarına katkı sunabilir. Aynı zamanda, sivil toplum kuruluşları, tarafların, eğitim, boş zamanlarını değerlendirme, mali kaynaklarını geliştirme, çalışma kampları, konuşma ve tartışma ve olumlu ilişkilerin sağlanması amacıyla çeşitli toplantılar düzenleyebilir. Sivil toplum kuruluşları, tarafların bir araya gelmelerini, müzakere masasında oturmalarını sağlayabilir ve bu yönde toplum içinde diyalog ve etkileşim için uygun ortam hazırlayabilir. STK'lar, çatışma durumunu iyi anlamaya çalışarak, politikacıları ve/veya tarafları müzakere masasına çekmeye çalışabilir ve barışın inşası için olumlu adımlar atabilir, Örneğin, kadın grupları ve STK'lar, Farc ile Kolombiya hükümeti arasındaki

görüşmeleri teşvik etmişlerdir. 2002’de görüşmelerin çökmesine rağmen, kadın grupları, taraflar arasında yeni farkındalık yaratacak, çatışmaların tekrar başlamasının maliyetli olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.¹⁵³

Diğer bir örnek, Türkiye İnsani Yardım Vakfının Filipinlerdeki iç çatışmaya olumlu yönde müdahalesidir. Bu Vakıf, Filipinler’in güneyindeki Bangasamoro bölgesinde, çatışmanın ve insani travmaların yaşandığı yerlerde, insani yardım odaklı girişimlerde bulunmuştur. Bu yardımlar, genellikle gıda ve barınma gibi insani yardımlar şeklinde yapılırken; eğitim alanında, önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bunlara ilave olarak, dört yetimhane faaliyete geçirilmiş ve 500 yetim ailesine aylık maaş bağlanmıştır. Mağdur ailelere, yılda iki kere dönemsel yardımlar yapılmaktadır. İHH, bölgede, sadece insani yardımda bulunmakla kalmamış, taraflar arasındaki barış görüşmelerine de, olumlu müdahalede bulunmuştur. Bölge insanlarının, barış sonrası yeni döneme hazırlanması için çeşitli eğitim ve kültürel alanlara da destek çalışmaları yürütmüştür. Moro bölgesinden gruplar halinde getirilen genç bürokratlara, yerel yönetimler ve bürokrat kadroları için gerek yerel yönetimler düzeyinde, gerekse siyaset bilimi alanında eğitim verilmiştir. Yine bölgede sivil toplum kuruluşlarının verimli çalışmaları için kapasite gelişimi konusunda farklı kurslar yürütülmüştür. Moro liderleri, Türkiye’de iki defa ağırlanarak, hem resmi hem de sivil düzeyde, içinde buldukları şartları ve yaşadıkları sıkıntıları, çatışma sonrası devam etmekte olan barış sürecini, adı geçen sivil toplum kuruluşunun aracılığıyla konferans salonlarında açıklama imkânı bulmuştur.¹⁵⁴

Özetlemek gerekirse, çatışmaya duyarlılık, barışı sağlama ve inşa etme maksatlarını yatay olarak birleştiren bir hizmet sunma gibi faaliyetleriyle sivil toplum kuruluşları, çatışmaların çözümünde etkili rol oynayabilmektedir. Çatışma esnasında, sivil toplum kuruluşları, süreçleri kolaylaştırmak ve çatışan taraflar arasında arabuluculuk yapmak için benzersiz konumlarını kullanabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları, çatışma durumlarına olan yakınlıkları ile vakitlice tepki verebilmektedir. Zaman zaman bölgesel ve yerel konulara, kültürlere ve ilişkilere dair geniş bilgilerinden ötürü, hükümetlerin dahi sonuç alamadığı durumlarda, sorunlu koşulları düzene sokma yeteneğine

¹⁵³ Mooney ve Diğerleri, p. 26.

¹⁵⁴ Ayşe Betül, **Dünyada ve Türkiye’de Barış Süreçleri Anlamak ve Canlandırmak**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, pp. 76-77.

sahiptirler. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının çatışmayı dönüştürme ve sürdürülebilir barış imkânlarını güvenceye alma imkânları vardır. Genellikle sosyal-psikolojik merkezler kurarak, toplum üyelerine yardımcı olabilirler. Sivil toplum kuruluşları, genellikle sosyal, ekonomik, çevre, kamu sağlığı ve eğitim gibi konulara destek vermektedir. Sonuçta, sivillerin ve sivil toplum kuruluşlarının desteği olmadan, barış görüşmelerinin başarıya ulaşması söz konusu olamaz.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Paul Wehr, **Conflict Resolution**, Boulder, Colo: Westview Press, 1979, p. 18.

BÖLÜM 2: AFGANİSTAN'IN İÇ DİNAMİKLERİ

2.1. Giriş

Uluslararası siyasetin en uzun aktif krizi olan Afganistan savaşı, iç nedenlerin yanında, hem bölgesel ve hem de küresel rekabetin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde SSCB ile ABD arasında yaşanan rekabetten esinlenen bu kriz, yerel sebeplerle birleşerek, uluslararasılaşmış bir trajediye dönüşmüştür. ABD'nin SSCB'ye karşı "cihatçı" yetiştirme politikası, hem Afganistan'a hem ABD'ye, hem de tüm dünyaya yayılacak uluslararası terörizmin altyapısının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu rekabetin başlama sebebi, Afganistan'ın coğrafi konumuyla ilgilidir. 1970'lerde bir süper güç (SSCB) ve bir yükselen büyük güç (Çin) ile komşuluğu, bu krizin çıkmasında büyük rol oynamıştır. Komünizm'in bölgeye yayılmasından endişelenen liberal Batı bloğu, Afganistan'ı komünizme karşı bir kalkan ve duvara dönüşmek istemiştir. 1980'lerde bu politika sonuç vererek, 1990'lı yıllarda aşırı Komünizm'in çöküşünü beraberinde getirmiştir.

1990'lı yıllarda daha çok bölgeselleşen Afganistan krizi, acımasız bir iç savaşa dönüşmüştür. Afganistan'da uzun yıllar devam eden iç sorunlar, 1990'lı yıllarda zirveye çıkmış ve ülkede etnik ve mezhep faktörü, önceden tam birleşemeyen ülkeyi çatışan kara parçalarına dönüştürmüştür. 1992'den itibaren Afganistan krizi, Peştun ve gayri Peştun çıkmazına girmiştir. 1919'dan bugüne Afganistan'da etnisiteler meselesinin temelden çözülmemesi, bu krize gölge salmış ve dolayısıyla Taliban ve El-Kaide'nin barınmasına neden olmuştur. Önemli olan mesele, 1980'lerdeki "cihadın" etkisiyle, partileşen köktenci gruplardır. Dolayısıyla, etnik çıkar savaşına giren partiler, Afganistan'ı, yanmış bir kara parçasına dönüştürme sürecine atmışlardır. Diğer bir ifadeyle, cihat anlayışı, etnik milliyetçiliğe dönüşerek savaşın alevlenmesine ve etnikler arası düşmanlık ve katliamlara ve bu durum da üçüncü tarafların müdahalesine neden olmuştur.

Yukarıda da tartışıldığı gibi, bu savaşları ortaya çıkaran Afganistan'a has sebepler de mevcuttur. Etnik milliyetçilik ve bundan doğan rekabet, kabilecilik ve mezhebi ayrışmalar, ülkenin 20. yüzyılına damga vuran faktörlerdir. Dolayısıyla, iç faktörlerin dış faktörlere bağlanması, krizin her zaman aktif olmasına sebebiyet vermiştir. 1963'te

Kral ailesinin dışından Muhammed Yusuf, Başbakanlık görevine getirilmiş ve dolayısıyla Başbakan, Afganistan'a yeni reformlar getirerek, yeni Anayasal Monarşi'yi ilan etmiştir. Bu dönemde geniş çaplı özgürlükler, Afganistan Demokratik Halk Partisi olmak üzere bazı önemli partiler ve oluşumlar ortaya çıkmıştır. Böylece bu tür hızlı değişimlere hazır olmayan Afganistan'da, darbe kültürünü güçlendirerek, 1973 darbesine zemin hazırlamış ve dolayısıyla Afganistan bir darbe zincirine dâhil olmuştur.

Ekonomik eşitsizlik, adaletsizlik, ayrımcılık, eğitimsizlik ve psikolojik faktörler, bu krizde öne çıkmıştır ki günümüzde de devam etmektedir. Bu anlamda, Afganistan'da tam bir görünmez çatışma devam etmiştir. Dolayısıyla, Afganistan krizinde dış faktörlerin yanı sıra, yerel faktörler mevcuttur. Olayların 1990'lı yıllara kadar devam etmesinin ana nedeni de, sorunların yapısal olmasıdır. 2000'li yıllara gelindiğinde, uluslararası müdahale çerçevesinde, bu sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Fakat uzun yıllar sonucunda bozulan siyasi düzenin yanı sıra toplumsal zihniyet, reformları zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, 2001'den itibaren gerçekleşen dış müdahale hedeflerine tam olarak ulaşmakta başarısız olmuştur.

2.2. Afganistan'ın Kısa Tarihi

Afganistan, Orta Asya'nın güneyinde yer alan, denize sınırı olmayan, kapalı ve dağlık bir ülkedir. Tarih boyunca coğrafi öneminden dolayı, bölgesel ve küresel güçlerin müdahalesine maruz kalmıştır. Afganistan, Orta Asya, Uzak Doğu ve Ortadoğu'ya giriş-çıkış için en uygun kavşak noktası konumundadır ve bu konumundan dolayı Türk, Hint ve Fars medeniyetlerini birbiriyle buluşturmuştur. Bu coğrafya, eski zamanlardan beri Aryana, Horasan ve Afganistan gibi farklı isimlerle anılmıştır. Doğuyu batıya, güneyi kuzeye bağlayan tarihî yollar üzerinde yer alan bugünkü Afganistan, 652.000 kilometre karelik yüzölçümüne sahiptir. Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin, güneyde Pakistan ve batıda İran ile komşudur. Aynı zamanda Afganistan, Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde stratejik bir konuma sahiptir. Coğrafi ve jeopolitik öneminden dolayı, dünyanın en önemli kesişme noktasından biridir.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922**, Malatya: 1. Baskı, 2011, ss. 2-3.

Afganistan, yukarda ifade edildiği üzere, coğrafi konumu ve jeopolitik öneminden dolayı, bölgesel ve küresel devletlerin veya imparatorlukların müdahalesine maruz kalmıştır. Yunan, Türk, Arap, Fars ve Hint gibi çeşitli kültür ve medeniyetlerden etkilenmiştir ve bu medeniyetlerin hâkimiyeti bugün bile sürmektedir. Afganistan tarihini ve politikasını etkileyen en önemli faktörlerden biri, çeşitli etnik grupların varlığıdır. Örneğin Türkler, bu coğrafyanın yerlisi olarak bilinmektedir. İslamiyet öncesi Türk kökenli Kuşaniler, Yaftalılar, bugünkü Afganistan coğrafyasında hâkimiyet kurmuşlardır. İslamiyet sonrası ise, Selçuklular, Gazneliler, Harezmşahlar, Moğollar ve Timurlular gibi büyük imparatorluklar, bu coğrafyada hüküm sürmüştür. Türk imparatorlukları, Afganistan'da kültürel, bilimsel, dini, mimari ve sanat gibi müesseseler kurarak ülkenin jeopolitik önemini daha da artırmışlardır. Özellikle Emir Timur'un, imparatorluğu döneminde, medreseler, camiler, saraylar ve dersaneler yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde şiir, mimarlık, dini eserler, felsefe ve minyatür gibi sanatlar da zirveye ulaşmıştır.¹⁵⁷

İslam döneminde önemli Müslüman devletleri, bugünkü Afganistan coğrafyasında kurulmuştur. Örneğin Gazneliler, 963 yılında, bugünkü Afganistan'ın güneyinde yerleşerek, Gazne şehrini kurdular ve yaklaşık iki yüz yıl bölgede önemli bir medeniyet kaynağı oldular. 1219 yılında Moğol İmparatorluğunun liderliğini yapan Cengiz Han, Harzmşahlara saldırarak, bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiştir. Emir Timur, 1370 civarlarında bölgede kontrol sağlamış ve dolayısıyla bu türbülanslı tarih devam etmiştir. Bu zayıflama sonucu, 16. yüzyılın başlarında Şeybaniler bölgeye hâkim olmuşlardır. Şeybaniler ve Sefaviler arasındaki çatışmada, Şeybani'lerin yenilmesi nedeniyle bölgede egemenlikleri kısa sürmüştür. Bunun devamında, bölgede 16. yüzyılda Babür İmparatorluğu kurulmuş, bölgesel güç dengelerinde önemli taraflardan biri olmuştur. Bu rekabetler, 17. yüzyıla kadar devam etmiş ve bunun sonucunda, taraflar zayıflamaya başlamıştır. Bu devletlerin rekabetinin doğal sonucu olarak, aşiretler güçlenmiş ve bu çerçevede de, Peştun aşiretleri, taraflardan tavizler almaya başlamıştır. Bu sürecin

¹⁵⁷ İnanetullah Şehrani, تاریخچه اقوام در افغانستان (Afganistan'da Kavimlerin Tarihi) 2. Baskı, Kabil: Karvan, 2010, ss. 64- 68.

devamıyla birlikte aşiretler arasında çatışmalar ve isyanlar baş göstermiştir ve sonunda Ahmet Şah Abdali, bugünkü Afganistan'nın temellerini atmıştır.¹⁵⁸

2.3. Afganistan Coğrafyası

Afganistan'ın mevcut çatışmaları, büyük ölçüde sorunlu bir tarihin ve sorunlu bir coğrafi konumun ürünüdür. Bu sorunlu tarih yıllarca süren krizlerin sebebi olan bir dizi dış müdahaleleri beraberinde getirmiştir.¹⁵⁹ Afganistan çeşitli medeniyetleri birbirine bağlayan jeopolitik öneme haiz olan coğrafyalardan biridir. Soğuk kuzeyi sıcak güneye ve doğuyu batıya bağlayarak tarih boyu stratejik olaylara sahne olmuştur. Bu çerçevede, jeopolitik öneminden dolayı bölgesel ve küresel güçler, Afganistan'a hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bu müdahaleler sonucunda Afganistan, tek millet olamamış ve bunun yanı sıra kurumsallaşamamıştır.

Afganistan'ın denize erişiminin olmamasından dolayı, ülke büyük sıkıntılar yaşamaktadır ve bunun için ticari konularda komşu ülkelere bağımlıdır. Arazisi genel olarak dağlık alanlarla kaplıdır ve bu da ülkedeki çeşitli milletlerin birbirleriyle iç içe geçmesini engellemiştir. Yine çoğunlukla dağlarla çevrili olan Afganistan'da yüksekliği 2000 metrenin üzeri olan çok sayıda dağ mevcuttur.¹⁶⁰

Afganistan, kuruluşundan bu yana bulunduğu coğrafyanın jeopolitik oyunlarından etkilenmiştir. 20. yüzyılda kuzeyden Sovyetler Birliği'nin Hindistan'a erişimi, sadece Afganistan'dan olabileceğinden dolayı ABD-Sovyetler arasındaki rekabetin bir oyun parçasına dönüşmüştür. Büyük güçlerin müdahalesi de, iç politikada sürekli huzursuzluğa neden olarak, 20. yüzyılda Afganistan'da başarılı ve temele dayalı bir sistem oluşturulamamıştır. Bu rekabetlerin doğal sonucunda, çeşitli istikrarsızlık döngüleri ortaya çıkmıştır. Aynı sebepten dolayı, bazen de darbelere tanıklık eden Afganistan, kendi jeopolitiğinin bir kurbanı olmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁸ Engin Kırılı, "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi**, 2, 1, (Mayıs 2019), s. 107-108.

¹⁵⁹ William Maley, "Afghanistan: and Historical and Geographical Appraisal", **Internatinal Review of the Red Cross**, Vol. 92, No. 880, 2010.

¹⁶⁰ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", s. 26.

¹⁶¹ Ali Rıza Kuğu, Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı 2020), ss. 57-58.

1945'den önce ve sonra, Afganistan'ın jeopolitiği ülkenin kaderinde daha önemli bir unsur olmuştur. Bu bağlamda 1945'den önce İngiltere'nin SSCB'ye karşı bir tampon bölgesini oluşturan Afganistan, 1948'ten sonra da aynı rolü ABD için üstlenmiştir. Dolayısıyla, Sovyetler karşısında Afganistan bir savunma bölgesi olarak görülmüştür.¹⁶² Bu rolün önemi 1973 ve 1978 darbeleriyle ortaya koyulmuştur. Ayrıca 1979'da başlayan iç savaştan sonra da, oluşan yeni jeopolitik ortamda çeşitli rekabetin sahnesine dönüşmüştür. Komünistler, İslamcılar ve laikler, her biri arkalarını dış güçlere yaslayarak, iç savaşı körüklemişlerdir. Dolayısıyla, küresel aktörlerin yanı sıra, bölgesel güçlerin jeopolitik oyun sahasına tanıklık etmiştir. İran, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan ve diğer komşu ülkeler, kendi amaçlarını Afganistan'da arayınca, ülkedeki iç savaş bir vekâlet ve ideoloji savaşına da dönüşmüştür.

2.4. Afganistan'daki Etnik Gruplara Genel Bakış

2020 yılında Afganistan nüfusu, 32.9 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Nüfusun yüzde 51'i erkek ve 49'u kadındır. Ayrıca, halkın yüzde 71'i kırsal alanlarda, 24'ü kentsel alanlarda ve yüzde 4'ü ise göçebe şeklinde yaşamaktadır. Ülke idari olarak, 34 il ve 364 ilçeden oluşmaktadır.

2.4.1. Peştunlar

Çoğunluğu Sünni Müslüman olan Peştunlar, Hint-Avrupa dillerine mensup Peştunca konuşmaktadırlar ve Afganistan'ın büyük etnik gruplarından biridirler ve genel olarak, ülkenin güneyinde yaşamaktadırlar. Ancak hükümetler yer yer Peştunları ülkenin kuzeydoğu ve batısına yerleştirmişlerdir. Peştunlar nüfus açısından, genel nüfusun yüzde 30-35'ini teşkil etmektedirler. Siyasi açıdan, Peştunlar Afganistan'ın hâkim etnik grubu olmuşlardır. Peştunlar, 1747 yılından beri ülkede sosyal ve siyasi olarak hâkim konumda bulunmalarına rağmen, iç bölünmelerden ötürü, batı, kuzey ve kuzey doğu bölgelerinde homojen bir siyasi grup oluşturamamışlardır. Yine de Peştunlar, her zaman için kendilerini Afganistan'daki siyasi hâkimiyetin asıl sahipleri olarak görmekte ve tarif etmektedirler. Peştunlar, siyasi ve askeri anlamda güçlü olsalar da, kültürel anlamda, ülkede hâkim konumda değildirler. Zira ülke genelinde Peştun dili

¹⁶² Kubilayhan Erman, "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*", 4, 11, 2017, s. 398.

bilinmemekte ve konuşulmamaktadır. Diğer etnik grupların eğitim dili, Dericedir (Farsça) ve Peştunca bir yabancı dil gibi öğretilmektedir.¹⁶³

2.4.2. Türkler

Özbek, Türkmen, Kıpçak, Kızılbaş, Kazak, Kırgız, Uygur, Karakalpak ve Tatarlardan oluşan Afganistan Türkleri, ülkenin diğer kalabalık nüfusunu teşkil etmektedirler. Afganistan Türkleri, kendi aralarında bir takım alt gruplara ayrılmaktadırlar. Türk gruplarının arasında önde gelen grup, Özbeklerdir. Bu grup, genellikle Güney Türkistan olarak adlandırılan Afganistan'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde yaşamaktadırlar. Özbekler, ticaret, tarım, hayvancılık, tahıl ve el sanatları ile geçimlerini sağlamaktadırlar.¹⁶⁴

İkinci kalabalık Türk nüfusunu ise, Türkmenler teşkil etmektedir. Büyük çoğunluğu, hayvancılık ve el sanatları ile geçimlerini sağlamaktadır. Afganistan Türkmenleri, ülke ekonomisinde aktif olsalar da, siyasi alanda fazla etkili değildir. Fakat 2001 sonrası dönemde önemli görevler elde ederek bazı siyasi hakları kazanmışlardır. Çünkü 2001 yılı sonrasında, ABD ve AB gibi devlet ve örgütler, azınlıkların hakları ile ilgili olarak, Afganistan hükümetine baskı yaparak onlara sembolik olsa bile, bazı siyasi hakların tanınmasını sağlayabilmişlerdir. Özbek ve Türkmenlerin dışında, nüfusları oldukça az olan Kıpçaklar, Afşarlar, Tatarlar, Uygurlar, Kazak, Kırgız, Oymaklar ve Karakalpak gibi başka Türk kökenli gruplar da, Afganistan'ın nüfus yapısının bileşenleridir. Kazaklar, ülkenin kuzey kesimlerinde Özbeklerle iç içedirler. Karakalpaklar ise, daha çok Kabil ve Celalabad bölgeleri arasında yaşamaktadırlar. Kırgızlar ülkenin kuzeydoğusunda yerleşen Bedaşan vilayetinin Pamir bölgesinde yaşamaktadırlar ve geçim kaynakları, tarım ve hayvancılıktır.¹⁶⁵

2.4.3. Tacikler

Tacikler, Afganistan'ın kuzey, kuzeydoğu ve batı kesimlerinde yaşayan diğer büyük etnik grubu teşkil etmektedirler. Bu grup Derice (Farsça) konuşmakta olup kendilerini

¹⁶³ Süleyman Özmen, "Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmalar Enstitüsü", 2008), s.8.

¹⁶⁴ Humayun Bigzad, "1994 Yilından Günümüze Kadar Afganistan'da Din Eğitimi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011), ss. 15-16.

¹⁶⁴ Yazıcı, ss.10-11.

¹⁶⁵ Shahrani, s. 59-50.

İran'a yakın bir etnisite olarak tanımlamaktadırlar. Tacikler, kabile yaşantısını, diğer gruplara göre daha erken dönemde terk etmiş ve yerleşik hayata geçmişlerdir. Taciklerinin yüzde 99'u, Sünni Müslüman'dır ve Afganistan'da eski tarihlerden beri yaşadıkları bilinmektedir. Genellikle tarım, hayvancılık ve ticaretle meşgul olan Tacikler, Afganistan'ın yakın tarihinde sosyal ve siyaset alanlarında önemli mevkilere gelmeyi başlamışlardır.¹⁶⁶ Tacikler, Orta Asya kökenli oldukları için, Afganistan'ın komşusu Tacikistan ile de akrabalıklarını sürdürmektedirler.¹⁶⁷

Afganistan kaynakları ve CIA gibi bazı istihbarat örgütlerinin kaynakları, Afganistan'ın yüzde 20 ile 25'nin Tacik olduğunu tahmin etmektedirler. Ülkede yaşayan diğer etnik gruplar, birbirleri anlamaları için ortak dil olarak Derice'yi kullanmaktadırlar. Tarihi olarak Tacikler, 1929'da Amanullah Han'ın reformlarına karşı cihat ilan edip, Kabili ele geçirmişler ve dolayısıyla Tacik asıllı Habibullah Han'ın yönetimi dokuz ay sürmüştür. Yine, 1992-2001 yılları arasında ve hatta günümüzde, Tacikler, Afganistan siyasetinde etkili olmuşlardır ve bazen hatta Afganistan bürokrasisinde hâkim konuma gelmişlerdir. Bu yüzden bazı Tacik siyasetçileri, Özbekler, Afşarlar, Oymaklar, Selçuklular, Moğollar, Yaftalılar, Sünni Hazaralar, Kırgızlar, Tatarlar, Kıpçaklar ve Uygurları, Tacik olarak görülmeye çalışmaktadırlar. Adı geçen etnik gruplara mensup çoğu insan bazen korktuklarından ve bazen de devlette görev alabilmek ve arzu ettikleri yerlere gelmeleri için kendilerini Tacik olarak göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca, adı geçen azınlıklar, Taciklerin hâkim olduğu illerde mal varlıklarını kaybetmemek için kendilerini Tacik göstermişlerdir. Bu durum, Tacikler tarafından suiistimal edilerek, diğer etnik gruplar, Tacik olarak kaydedilmiştir ve bu yüzden Taciklerin genel nüfusu sürekli artış göstermiştir.¹⁶⁸ 1990'lı yıllarda, Afganistan hâkimiyeti, Tacik asıllı Burhanuddin Rabbani'ye geçmiş ve dolayısıyla Rabbani, Taliban'a karşı direniş savaşılarını komuta etmiştir. Bu yüzden Tacikler, 2001 yılında ABD ve koalisyon güçleriyle işbirliği yaparak Taliban'ın yönetiminden el çektilmesinde etkili olmuşlardır. Bu tarihten itibaren, siyasi hâkimiyeti ele geçiremeseler de, İran'ın da desteğiyle ülkede üst düzey makamları elde edebilmişlerdir. Bugünkü en önemli Tacik

¹⁶⁶ Mehmet Saraylı, **Dünden Bugüne Afganistan**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul: 1981: 20.

¹⁶⁷ Erin Foster and Wiebke Lamer, "Afghan Ethnic Groups", **Civil-Military Fusion Centre**, 2011, s. 3.

¹⁶⁸ Bigzad, ss. 16-17.

figürü Ulusal Uzlaşı Başkanı Abdullah Abdullah ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Amrullah Salih'tir.

2.4.4. Hazaralar

Hazaralar, ülkenin dördüncü büyük etnik grubunu teşkil etmekte olup, Hazarecat denilen ülkenin merkezi kesimlerinde yaşamaktadırlar. Afganistan'ın tam merkezinde olması sebebiyle, Hazaralar, oldukça stratejik bir bölgede bulunmaktadır. Hazaralar, genel olarak Bamiyan, Uruzgan, Belhâb, Şeyh Ali, Day-i Zengî, Day-i Kenti ve Kabil çevresinde yaşamaktadırlar. Bu grup, iç çatışmalardan ve siyasi nedenlerden dolayı, kuzey ve kuzey doğu illerinde yaşamaya başlamışlardır.

2.4.5. Diğer Etnik Gruplar

Afganistan'da yukarıda adı geçen önemli grupların dışında sayıları oldukça az ve siyasi olarak etkileri yok denecek kadar küçük olan diğer etnik gruplar ise, Brahuiler, Beluciler, Nuristaniler, Gucar Racistaniler, Araplar, Hindular, Pamiriler ve Sihlerdir. Brahuiler, Sünni Müslüman olup Dravidi ailesine ait bir dilde konuşmaktadırlar. Bu grup, Rigistan bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadır ve nüfus sayılarının 250 bin kadar olduğu söylenmektedir. Belucilerin çoğunluğu Sünnidir ve dil olarak Beluci'ce, bazı bölgelerde ise Türkçe ve Derice konuşmaktadırlar. Daha çok Sistan bölgesinde yaşamaktadırlar ve sayılarının 200 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Büyük İskender ordusunun bu coğrafyayı işgal ettiği dönemlerden gelip, geri dönemeyen bazı askerlerden oluşan Nuristaniler ise, Nuristan, Kabil ve diğer bölgelerde yaşamaktadırlar. Eskiden Kafiristan (gavurların yaşadığı bölge anlamında) olarak bilinen Nuristan, daha sonra Müslümanlığı ve mezhep olarakta Sünniliği seçmiştir. Dilleri, Hint-Avrupa dil ailesine mensuptur ve sayılarının, 60 bin kadar olduğu bilinmektedir. Gujarların adları, anayurtlarının adı olan Gucarat'tan gelir. Hindular tarafından Gujarat'tan kovularak Hindistan'ın kuzeyine, Pakistan ve Afganistan'a yerleşmişlerdir. Mezhep olarak Sünnidirler; Hint-İran dil ailesinin bir kolu olan Gujari dili ile birlikte, Peštu ve Darice konuşurlar.

Araplar, İslam dinini yayma maksadıyla VIII. yüzyılda Afganistan'a gelerek bu coğrafyaya yerleşmiş, mezhep olarak Sünni bir gruptur. Grup üyeleri ülkenin çeşitli

gruplarıyla beraber yaşamaktadır. Dolayısıyla, kendi ana dillerini kaybettikleri için Özbeklerle yaşayanlar Özbekçe, Taciklerle yaşayanlar Derice ve Peştunlarla yaşayanlar ise Peştunca konuşmaktadır. Diğer etnik grup ise Hindulardır. Kâbil'in içinde ve çevresinde yaşamakta olan grup, Hindu dinine inanırlar, Peştunca ve Derice ile birlikte Hindu dilinin bir kolu olan Landa lehçesiyle konuşurlar. Hinduların küçük bir grubu ise yine Hint kökenli Sih inancına mensupturlar ve kendilerine özgü farklı bir kimlik geliştirmişlerdir. Yaşadıkları her ilde, başka dillerin, geleneklerin etkisi altında kalmadan, kendi kimliklerini yaşatmaktadırlar.¹⁶⁹

2.5. Çatışmanın Nedenleri

Mayıs 1973'te, eski Başbakan Muhammed Davut Han, Marksist düşüncesini benimseyerek, Komünist olan Demokratik Halk Partisi ve Perçem Partisi ile beraber, Kralın İtalya'da olduğu sırada askeri darbeyle Krallığı kaldırıp Cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesi, SSCB'nin, Afganistan'a müdahale etmesi ve nüfuzunu artırması için zemin hazırlamıştır. Dindar ve Muhafazakâr kesim, Davut Han'ın solcu gruplarla beraber darbe yapmasından sonra, kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmişlerdir.

*“Afganistan’da militan İslamcı akımların giderek yaygınlaşması da, Davud Han’ın başbakanlığı dönemindeki bazı uygulamalara tepki olarak başlamıştır. Davud Han’ın Kraliyet ailesi ve üst düzey bürokratların eşlerinin peçesiz dışarıya çıkması emrini vermesi ve kız çocuklarının okula gönderilmesi talimatı Afgan toplumu ve özellikle dini çevrelerden tepkiyle karşılanmış ve suiistimal edilmiştir”.*¹⁷⁰

Muhafazakâr kesim, Ordu ve devlet idarelerindeki görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bu durum, Davud Han hükümetine karşı öfkenin artmasına neden olmuştur.¹⁷¹ Davut Han, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra, özellikle kadın haklarının geliştirilmesi ve kadınların resmi törenlere katılımını sağlama amacıyla başörtü şartını kaldırması, örf adetlerine bağlı olan Afganistan halkının Rejime karşı bağlılıklarını yitirmesine neden oldu. Bu gelişmeler, Afganistan’ı bir krizin eşiğine sürmekte önemli rol oynadı. Aynı zamanda,

¹⁶⁹ Çınarlı, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, s. 63.

¹⁷⁰ Kuğu, s. 96.

¹⁷¹ Abuzer Pirzade-yi Gaznevi, *تاریخ سیاسی معاصر افغانستان* (Afganistan’ın Çağdaş Siyasi Tarihi), Tahran: İhsan, 2010, s. 247.

Peştünistan sorununun gündeme getirilmesi ve toprak iddia etmesi, Pakistan gibi komşu ülkelerin Afganistan'ın iç işlerine müdahale etmelerine sebep olmuştur.¹⁷²

Radikal İslamcılarının ve İhvancılarının, hükümete karşı cephe almalarının bir diğer önemli sebebi ise, Komünistlerin, ülke içinde ve devlet kurumlarında her geçen gün nüfuzunu artırmalarıydı. Rejim karşıtı İslamcı grupların bir propaganda aracı, darbecilerin geliştiği güzel bir şekilde atamaları olmuştur. Zira darbeciler, darbeye yer alanlara hak etmedikleri rütbeleri vererek, çok sayıda müdürlük, müsteşarlık, hatta bakanlık görevlerinde kendi unsurlarını atamışlardır. Bunun yanı sıra, ordunun en üst seviyelerine darbeciler getirilmiştir.

Kendine gelecek görmeyen Muhafazakâr kesim, ülkeyi terk edip, Pakistan'a sığınma ve oradan Muhammed Davut Hükümetine karşı cephe oluşturmaya çalışmışlardır. Bu grup, Peşaver'de silahlı parti kurarak, sözde "İslam'ı, imanı, namusu ve vatani koruma" sloganını benimseyerek faaliyetlerine başlamışlardır. Bu tarihten itibaren, SSCB'nin desteği ile iktidara gelen Davut Han ile ABD, Pakistan, Suudi Arabistan, Çin ve İran gibi devletlerin desteklediği Muhafazakâr kesim arasında çatışmalar başladı.¹⁷³ Davut Han, bu adımlarını, SSCB'den destek alacağını düşünerek atmıştır.

Davut Han yönetimi, isyancı grupların tutuklanmasına karar verdi ve böylece isyancılarından birçoğu yakalandı ve bazıları ise idam edildi. Bir kısmı da, Pakistan'a kaçmayı başardı. Pakistan, bu fırsattan faydalanarak, önde gelen isyancı grupların liderleri olan Burhaneddin Rabbani, Gülbettin Hikmetyar ve Sibgetullah Muceddedi gibi isimleri, siyasi, askeri ve mali açıdan desteklemiştir. Nitekim bu grupların siyasi temsilciliklerinin açılmasına da fırsat yaratarak, Batı ve Müslüman devletlerle ilişki kurmalarını sağlamıştır. Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin İstihbarat Teşkilatı (ISI), bu grupları Afganistan'da ve Pakistan'da yaşayan Afganistanlı gençler arasında propaganda yaparak, asker toplamaya ve toplanan gençlere askeri eğitim verilmesine imkân sunmuştur. Bu güçler, kısa süre içerisinde, Davut Han rejimine karşı ciddi başarılar elde etmişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷² "به عبارت دیگر: ضیا مجید" (Başka Bir Deyişle: Ziya Mecit)", *BBC Farsça*, 4 Ağustos 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=BhkuiSFVtvE>, (22 Mart 2020).

¹⁷³ "به عبارت دیگر: ضیا مجید" (Başka Bir Deyişle: Ziya Mecit)", *BBC Farsça*.

¹⁷⁴ Atilla Ömer, Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan- Pakistan İlişkileri, (Yayınlanmamış Yüksek

Böylece Davut Han, Pakistan ve müttefikleri olan Radikal İslamcı gruplarla mücadele etmenin zor olduğunu ve ülkeye büyük zararlar vereceğini düşünmüştür. Genç rejime karşı başlayan Pakistan destekli isyancı grupların ayaklanması, ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar getirmiştir. Peşaver menşeli gruplar, Burhanettin Rabbani ve Gülbüttin Hikmetiyar liderliğinde hükümete karşı girişimlerde bulunsalar da, başarısız olmuşlardır. Bu çekişme, Davut Han'ı derinden endişelendirmiştir. Rejim muhalifleri, hükümete karşı silahlı mücadeleye devam ederken, aynı zamanda devlete ait okul, üniversite, kurum ve kuruluşlar ile köprü ve yolları yıkıp yakmaya başlamışlardır. Nitekim SSCB de, Muhammed Davut'a verdiği sözleri yerine getirememiştir ve bu durumda, Muhammed Davut'u yalnız bırakmıştır. Hükümetin vaatlerini yerine getirememesi nedeniyle de, halk, devlete karşı mesafeli durmaya başlamıştır.

Dolayısıyla, Davut Han, İran ve Pakistan ile ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Davut, İran'a resmi ziyarette bulundu ve İran Şahı Ona 2 milyar dolar yardım sözü verdi ve karşılığında da ülkesine döndüğünde iki önemli işi yerine getirmesini istedi. Birincisi, Solcu Komünistlerin, ordudan ve devlet kurumlarından temizlenmesi, siyasi faaliyetlerinin durdurulması, ayrıca hükümetin SSCB'yle ilişkilerini azaltılması ve hatta durdurması idi. İkincisi ise Pakistan ile yakınlaşması, Peştunistan iddiasından vazgeçmesiydi. İran ziyaretinden sonra, Davut Han, Pakistan'a resmi ziyarette bulunmuş, bu ziyaret ile birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler normale dönmüştür. Davut Han, solcu subayların ordudaki etkisini zayıflattıktan sonra, Nisan 1977'de, Moskova'yı ziyaret etme kararı almıştır. İç politikalarından dolayı, SSCB lideri, Davut Han'a karşı kaba hareketlerde bulunmuştur. Davut Han, bu davranışa tepki göstermiş "Size bağımsız bir ülkenin cumhurbaşkanıyla konuştuğunuzu hatırlatmak isterim" diyerek karşılık vermiştir.¹⁷⁵ Böylece Davut Han'ın SSCB ile ilişkileri zayıflamış ve onun himayesi altındaki Afganistan Demokratik Halk Partisi'ne (ADHP) karşı, İran Şahının yönlendirmesiyle öfke ve düşmanlık başlamıştır. Davut Han'ın, dış politikada aceleci davranması sonucunda, SSCB ile ilişkileri kısa sürede kötüye gitmiştir. Davut Han, yeni stratejiler geliştirmeye başlamış bir taraftan SSCB'ye karşı yavaş yavaş mesafe alırken, diğer taraftan Batı bloğuna ve Müslüman devletleriyle (Ortadoğu) yakınlaşmaya

Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s. 22.

¹⁷⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**" Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), s. 26-28.

çalışmıştır. Dolayısıyla, Pakistan ve İran ile ilişkilerinin iyileşmesi, rejimin yıkılmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreç, Afganistan’da yeni askeri darbelerin gerçekleşmesine, iç savaşın çıkmasına ve ardından Marksist-Leninist grupların iktidara gelmesine neden olmuştur.¹⁷⁶

İç politikada ise, 1974’te Davut Han ve Komünistler arasında krizler baş göstermeye başlamıştır. Bu çekişmeler esnasında 1976’da Afganistan ve Pakistan Cumhurbaşkanları arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş ve Peştunistan sorunu gibi iki ülke arasındaki anlaşmazlık bir kenara bırakılmıştır.¹⁷⁷ Yukarıda belirtildiği gibi, ABD, İran ve Pakistan, Davut Han’a baskı yaparak SSCB’den uzaklaşmasına neden olmuşlardır ve dolayısıyla bu devletlerin Afganistan’ı kendi gruplarına çekme çabaları sonuç vermiştir. Ancak, Pakistan, Davut Han ile ilişkilerini normalleştirmesine rağmen, devlete karşı savaşan Radikal İslamcı gruplara desteğini ve teşvikini kesmemiştir.¹⁷⁸ Çünkü Pakistan yetkililerine göre, Peştun milliyetçilerinin iktidara gelmesi, Pakistan’ın milli güvenliği açısından bir tehditti. Diğer bir sorun alanı ise, eskiden gelen Durand Hattı meselesidir. Adını İngiliz Dışişleri Sekreteri Mortimer Durand’dan alan bu sınır antlaşması, İngiltere İmparatorluğu ile Afganistan Kralı Abdurrahman Han arasında 1893 yılında imzalanmıştı. 1905 yılında Habibullah Han tarafından teyit edilmiş, Afganistan, İngilizlerden bağımsızlığını aldıktan sonra, Şah Amanullah Han tarafından da tanınmıştır. Bu anlamda Durand antlaşması, resmi olarak İngiliz ve Afganistan yönetimleri tarafından üç kez yenilenmiştir.¹⁷⁹ Ayrıca, bölge devletleri, büyük güçler ve uluslararası örgütler, bu sınırı iki ülke arasında resmi sınır olarak tanımıştır. Hatta 1933’te Kral Nadir, adı geçen sınır hattını resmiyette tanımıştır, fakat tüm bunlarla birlikte bu mesele bir sorun olarak devam etmiştir.¹⁸⁰

Davut Han, bu bölgenin (Hayber-Pahtunhva), Afganistan sınırları içine alınması gerektiğini ve Afganistan’ın bir parçası olduğunu savunmaktaydı. Çünkü Davut Han’a göre, Afganistan’ın, Abdurrahman Han döneminde sınırları çizilirken, İngilizler baskı

¹⁷⁶ “Ziya Mecit: به عبارت دیگر: ضیا مجید”, *BBC Farsça*.

¹⁷⁷ Zahir Tenin, *افغانستان در قرن بیستم* (Yirminci Yüzyılda Afganistan), 2. Baskı, Tahran: Shariati Afganisti, 2005, s. 19.

¹⁷⁸ George Army, *افغانستان مسیر فاتحان*, (Fatihlerin Güzergâhı Afganistan), Çev. Muhammed Yusuf Elmi ve Habibulrahman Hala, Peşavur, Saba Ketabkhana Yayınları, 2007. s. 40.

¹⁷⁹ Fazıl Ahmed Burget, “Durand Hattı”: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı”, *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, ORSAM* (8 Ağustos.2013), 62-63.

¹⁸⁰ Abdul Vekil, *از پادشاهی مطلقه الی سقوط جمهوری دموکراتیک افغانستان* (Mutlak Monarşiden Afganistan Demokratik Cumhuriyeti’nin Düşüşüne), 1. Baskı, Kabil: İntişarat Aazim, 2018, s. 162.

ve tehditte bulunmuş ve kendi çıkarlarına göre bu hattı belirlemiştir.¹⁸¹ Hatta Taliban, Kabil'i ele geçirdikten sonra, Afganistan'ın son Komünist Cumhurbaşkanı Necibullah'ı, Birleşmiş Milletlerin Kabil Temsilciliğinin misafirhanesinde yakalayıp idam etmeden önce, Durand Hattı anlaşmasını imzalamasını istemiştir, fakat Necibullah, bu teklifi kabul etmemiştir. Bu isteğin reddedilmesi sonucunda, Pakistan istihbaratı ve hükümeti ile işbirliği yapan Taliban, Necibullah'ı Kabil'de asmıştır. Taliban döneminde bahsi geçen sorun gündeme gelmemiş, fakat 2001'de Durand Hattı, yeni kurulan hükümetin de konusu olmaya devam etmiştir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Hamit Karzai, yaptığı bir konuşmada Durand Hattı'nın iki ülke arasındaki resmi sınır olmadığını savunmuştur. Böylece Karzai, bu sınırı tanımadığını ve tanıyan kişilerin de vatan haini olduğunu ilan etmiştir.¹⁸² Dolayısıyla Durand Hattı, günümüzde de iki ülke sınırı olarak Afganistan tarafından tanınmamaktadır. Pakistan'a göre, bu sınır, iki ülke arasındaki resmi sınırdır. Afganistan hükümetleri, söz konusu sınırın kaldırılarak, tüm Peştuların birleşmesini arzu etmektedir. Dolayısıyla, adı geçen sorun, 1973'ten günümüze kadar çatışmaların her gün daha da alevlenmesinin önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Ayrıca, kansız darbeden sonra, ülkede çatışmaya neden olan bir başka faktör, Marksist hareketin fikir öncülüğünü yapan Mir Ali Ekber Hayber'in öldürülmesi ve bu ölümden Davut Han'ı ve hükümetinin sorumlu tutulması olmuştur. Ardından, Hayber'in cenaze töreninde, Halk ve Perçem partilerinin liderleri, devlet karşıtı kışkırtıcı konuşmalar yaparak Davut Han hükümetinin bu suikasttan bir numaralı sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu tehditlerden dolayı bu parti liderlerinin yakalanması ve hapse atılması sonucu, ADHP'nin propagandası sonucunda hükümete karşı ayaklanmalar başlatılmıştır.¹⁸³

Nihayet 1978'de, yerel kaynaklar Savr Devrimi¹⁸⁴ olarak adlandırılmıştır. SSCB'nin desteğiyle ve talimatıyla Afganistan Demokratik Halk Partisi ve Perçem Partisi birleşerek, ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Davut Han'a karşı askeri darbe yaparak hükümeti devirmişlerdir. Savr devrimi sonucunda, Nur Muhammed Terakki,

¹⁸¹ Mir Muhammed Yakup Meşuf, *سیر تدوین تنظیم های جهادی افغانستان* (Afganistan'daki Cihatçı Örgütleri Oluşum Süreci 169-2017), 1. Baskı, İntişarati Sağedi, Kabil: 2018, ss. 139-40.

¹⁸² “چه کسی حق تصمیم‌گیری در مورد دیورند را دارد?” *BBC Farsça*, 16 Mart 2013,

https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/05/130506_ram_durand_zubair, (29 Mart 2020).

¹⁸³ Amin Saikal, *History of Struggle and Survival*, New York: I.B. Tauris Yayınları, 2004, s. 183.

¹⁸⁴ Bu devrimin diğer ismi ise Nisan Devrimi'dir.

Demokratik Halk Partisi ve Parçam Partisi üyelerince ve aynı zamanda, SSCB'nin isteği doğrultusunda Devlet Başkanlığına getirilmiştir. Afganistan tarihinde ilk defa, hükümet, ideolojik gruplar tarafından ele geçirilmiştir.¹⁸⁵ Devlet Başkanı Terakki, Marksist Leninist politikaları çerçevesinde geniş kapsamlı reformlara başvurdu. Örneğin kadın hakları konusunda, tarım arazilerinin yeniden dağıtılması, eğitim alanında uzun dönemli planlamaların yapılması ve yabancı sermayelerin ülkeye cezp edilmesi gibi önemli adımlar atılmıştır. Ülke nüfusunun muhafazakâr olduğundan dolayı, bu reformlara yönelik ağır protestolar başlatılmış ve özellikle mollalar isyan ederek cihat ilan etmiştir.

Siyaset ülkede, ideolojikleşmeye başlamış, hem sol hem sağ gruplar, benimsedikleri ideolojiye dayalı bir devlet kurma çabasına girmişlerdir. Sünni cemaatler ve gruplar, İslamcılığın kaynağı, Mısırlı Müslüman Kardeşlerin dini ideolojisine dayalı bir hükümet kurmayı hedef olarak seçmişlerdir. Bu hükümet, hem Batı hem de Doğu ideolojisinden (Komünizm) bağımsız, İslam devletinin kurulmasını savunmaktaydı. Komünist elitler ise, devrim yaparak Marksizm ve Leninizm ideolojisinin esaslarına dayanarak yeni bir sistem oluşturmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla, hem sol hem de sağ gruplar kendi ideolojik temellerine dayalı bir devlet kurma peşinde olmuşlardır. Ancak, bu siyasi gruplar, devletin ve siyasal sistemin, reform yaparak değil, devrimle yönetimin değişmesinden yana olmuşlardır. Nur Muhammad Tereki'nin hükümetine, Komünist sistem ve kuralları zorla kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Marksist ve Komünist hükümet, uygulamalarına karşı çıkan grupları güç kullanarak, hapse atmıştır. Ayrıca, hapishanelerde işkence uygulanmış ve asma yöntemleri kullanılmıştır.¹⁸⁶ Nitekim İslamcı ve Batıcılara zor ve baskıcı uygulamaların sonucunda ülkenin bazı bölgelerinde isyanlar çıkmıştır

Hükümetin, özellikle kadınların sosyal, siyasi ve askeri alanlarda aktif rol almalarına imkân tanınması ve toprak reformlarının baskı ve zorla uygulamaya koyması, gelenekçi dindar muhafazakârların, hem de yerel toprak ağalarının rejime karşı isyan etmelerine sebebiyet vermiştir. Çeşitli yasaklarla beraber, Komünist hükümet, İslam dininin

¹⁸⁵ Muhammed Ekrem Endişmend, *امریکا در افغانستان* (ABD Afganistan'da), 1. Baskı, Kabil: Mayvend Yayınları, 2005, s. 88.

¹⁸⁶ Süleyman Gündüz, *Afganistan Taliban ve Ladin*, İstanbul: Birey Yayınları, 2001, s. 25.

değerleriyle alay etmeye başlamıştır. Aynı zamanda, hükümet, ülke bayrağının rengini SSCB bayrağının rengine çevirmesi, halkın isyan etmesine neden olmuştur.¹⁸⁷

Dolayısıyla, yukarıda adı geçen nedenlerden dolayı, eğitim, sağlık, cinsiyet eşitsizliği, ekonomik ve siyasi eşitsizlik gibi adaletsizlikler, günümüze kadar farklı şekillerde devam etmiştir. Nitekim Afganistan'da Marksist hükümetler yıkıldıktan sonra, yerine aşırı gruplar iktidara gelmiştir. Bu grupların iktidara gelmesi sonucunda milyonlarca insan komşu ülkelere ve dünyanın farklı devletlerine sığınmıştır.¹⁸⁸

Dolayısıyla, Demokratik Halk ve Perçem Partisi'nin reform ve uygulamalarından ötürü, ayaklanmalar, Kabil ve Herat illerinde başlamıştır. Bu isyanlar, yüzlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına sebep olmuştur. Halk, darbeye iktidara gelen hükümeti, SSCB'nin kukla hükümeti olarak değerlendirmekte idi. Afganistan halkı, hükümeti kâfir, ateist, dini değerlerine, geleneklerine ve kendi kültürlerine zıt düşüncelere sahip bir idare olarak bilmekteydi. Bu çerçevede, Nakşibendi tarikatı lideri ve Afganistan halkı tarafından bilinen ve saygı duyulan ve güvenilen bir şahıs olan Müceddidi, sol hükümete karşı silahlı cihat ilan etti ve böylece ayaklanmalar daha da alevlendi.¹⁸⁹

Bu çerçevede Hefizullah Emin, Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP) ikinci Devlet Başkanı olarak Eylül 1979'da iktidarı ele geçirmiş, Tereki'yi öldürdükten sonra 100 gün ülkeyi baskıyla yönetmiştir. Emin, ülkeyi baskı, zorba ile yöneterek, dini değerleri hiçe saymış, gelenek ve görenekleri ve milli sembolleri alay ederek değiştirmeye çalışmıştır. Bu uygulamalar, dindar ve muhafazakâr kitleleri, rejim karşıtı sloganları daha da sertleştirmiş ve onları silahlı çatışmaya sevk etmiştir. Bu dönemde Emin, din adamlarını hedef almış ve aynı zamanda tarikat liderlerini ve üyelerinin hapse atmış ve birçoğu da ölüme mahkûm edilmiştir. Aynı zamanda, kırsal alanlarda Komünist ekonomik ve sosyal sistemini uygulamaya çalışmıştır. Emin hükümeti, Marksist ve Leninist ideolojiyi kullanarak, eğitim seviyesinin oldukça düşük olan Afganistan toplumuna yeni bir ekonomik ve sosyal sistemi dayatmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, yaşlılar bile Komünist

¹⁸⁷ Mustafa Arslan, Abdurrahman Han reformlarından 2015'e Afgan Modernleşmesi, **Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 7. Sayı. 13, 2015. ss. 323-24.

¹⁸⁸ Zahir Tenin, **افغانستان در قرن بیستم** (Afganistan Yirminci Yüzyılda), 1. Baskı, Tahran: Teef Nigar Yayınları, 2005, s. 19.

¹⁸⁹ Abdullah Yegin, **Afganistan siyasetini Anlama Kılavuzu**, I. Baskı: İstanbul : SETA Yayınları, 2015, s. 23.

ideolojisini öğreten kurslara gitmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu uygulamalar sonucunda, gün geçtikçe Emin hükümetine nefret ve isyan daha da artmıştır.¹⁹⁰

Etnik grupların liderleri, hükümeti eleştirmelerinden ve hak talep etmelerinden dolayı tutuklanarak ölüme mahkûm edilmiş veya asılmışlardır. Nihayet, ülke içinde rejime karşı gerilla savaşı başlatılmış ve yurtdışındaki din adamları ve tarikat önderleri savaşan grupları maddi, manevi ve psikolojik anlamda desteklemişlerdir. Dolayısıyla, Emin'in izlediği iç politikadan, hem halk hem de SSCB rahatsız olmuştur.

SSCB, Emin'in ülke içinde uyguladığı siyasetten ve bu siyasetlere karşı ayaklanmaların artmasından endişelenmekte idi. Ülkenin büyük şehirleri ve kırsal kesimlerinde iç savaş daha da yayılmıştır. Ayrıca Hefizullah Emin, SSCB'nin bilgisi dışında, Devlet Başkanı Nur Muhammed Tereki'ye karşı askeri darbe yaparak, onu öldürmüştür.¹⁹¹ Aynı zamanda, Emin'in, ABD ve Pakistan'a doğru kaydığı ve Hikmetyar gibi radikal İslamcı gruplarla gizlice görüşmeler yaptığı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, 24 Aralık 1979 tarihinde, KGB ve SSCB'nin özel birlikleri, Afganistan'a askeri müdahalede bulundu. KGB'ye bağlı özel kuvvetler, Kabil'de sarayı kuşatıp Emin'i öldürerek, Afganistan'ı bir cehennemin eşiğine getirmişlerdir.¹⁹² Böylece Sovyetler Birliği'nin taraftarı olan Komünist liderler, aralarındaki koltuk kavgasından dolayı, biri diğerini öldürerek hayatlarına son vermişlerdir. Nihayet, SSCB, Afganistan'ın Prag Büyükelçisi Karmal'ı Afganistan hükümetinin başına getirmeyi planlamıştır. Karmal, Taşkent'ten radyo aracılığıyla 1978'de SSCB ile Afganistan hükümeti arasında imzalanan Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'na dayanarak, SSCB'yi ülkeye isyancı güçleri bastırmak için davet ettiğini ilan etmiştir. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği, 27 Aralık 1979'da, Bebrek Karmal'ı işbaşına getirirken, fiili olarak da Afganistan'a müdahalede bulunmuştur.¹⁹³

¹⁹⁰ Doktor Zayar, "Afganistan: Tarihsel Bir Bakış", Ekim 2001,

<https://marksist.net/DUN/Afganistan%20Tarihsel%20Bir%20Bakis.htm>, (10 Temmuz 2020).

¹⁹¹ Vasiliy Mitrokhin, "The KGB in Afghanistan, Cold War International History Project", Working Paper 40, Woodrow Wilson International Center, 2009/

¹⁹² Gündüz Süleyman ve Diğerleri, **Afganistan Taliban ve Ladin**, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001.

¹⁹³ Mehmet Öztürk, "Afganistan işgali: Ölümcül hatanın 38. yıl dönümü", Modern Bir Komünist İmparatorluğu olan Sovyetler Birliği'nin Tabutuna son Çivi Afganistan Çakıldı, *Anadolu Ajansı*, 27 Aralık 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-afganistan-igali-olumcul-hatanin-38-yil-donumu/1016149#>,(4Mart, 2020).

Halkı ikna çalışmalarına hızla başlayan Karmal, öncelikle siyasî anlamda hükümetinin tabanını güçlendirmeyi planlamıştır. Bu çerçevede partisine üyeliği olmayan eski bürokratlara dahi hükümetten pay vermiş ve kendisinin adil bir Müslüman olduğunu ilan ederek halkı ikna etmeye çalışmıştır. Sık sık dini ve mezhebi özgürlüklerin korunacağına dair açıklamalar yapmış, Cuma namazlarına katılmış ve günlük ibadet için camilere gitmiştir. Aynı zamanda, Nur Muhammed Tereki ve Hefizullah Emin döneminde hapse atılan insanlara beraat vermiş ve feodallerin ellerinden alınan arazilerin geri verilmesi için adım atmıştır. Ancak, Kermel'in bu politikaları, halkın Komünistlere karşı isyanlarını durduramamıştır. Kermel, Rusları Afganistan'a davet etmesinden ötürü, halk tarafından vatan haini olarak görülmekte idi. Sonuç olarak rejim karşıtı insanların öfkesini dindirememiştir.

Çatışmaya sebebiyet veren bir başka uygulama, Karmal, Komünist rejimin Perçem koluna mensup olmasından dolayı, cihatçıların yanı sıra, ülkede faaliyet yürüten Komünistlerin ikinci kolu Halkılar'ı, devlet kurumlarından ve ordudan temizleme girişimlerinde bulunmuştur. Bu politika, kurumlar arasında krizin başlamasına neden olmuştur. Dolayısıyla, hükümete karşı, ayaklanan grupların sayısı, radikal İslamcı gruplar, Halkılar ve kırsal alanlarda yaşayanlar olmak üzere üçe yükselmiştir.¹⁹⁴

Sovyetler Birliğinin müdahalesinin gerçekleşmesinden sonra, Afganistan halkının yanı sıra dünyanın çeşitli Müslüman ülkelerinden de insan gücü gelerek, bu müdahaleye karşı savaşa (cihada) katılmışlardır. Bu çerçevede radikal İslamcı gruplar, Cihat düşüncesiyle İslam dinini muhafaza etme ve yabancı bir devletin işgali karşısında Afganistan'ı koruma amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede bu gruplar, Komünist ideolojisine karşı savaşın (cihadın) farz olduğunu ilan ederek insanları savaşıma teşvik etmişlerdir. Sovyetlere karşı savaşan gruplar, ABD, Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, Çin ve başka Ortadoğu ve Müslüman ülkeler tarafından maddi, askeri ve psikolojik olarak desteklenmişlerdir. Bu destekler, çatışmaların her gün daha da alevlenmesine sebebiyet vermiştir. ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın bu politikası, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

¹⁹⁴ Muhammed Ekrem Endişmend, *حزب ديموکراتیک خلق افغانستان* (Afganistan Demokratik Halk Partisi), Kabil: Meyvend, 2009, s. 75.

Komünist hükümetinin dördüncü Devlet Başkanı Necibullah'tır. Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov, 1986'da Babrak Karmal'e baskı yaparak, istifa ettirmiş ve yerine Nejibullah'ı getirmiştir. Gorbaçov, Necibullah'ı Moskova'ya davet ederek, Kabil hükümetinin SSCB'nin Afganistan'dan çekilişine yardımcı olmasını istemiştir. Dolayısıyla, Necibullah'a hükümet karşıtı gruplarla barış müzakerelerini başlatması talimatı verilmiştir.

Hükümet Başkanı Necibullah, eski hükümetin Güvenlik ve İstihbarat Servisi'nin (KHAD) sorumlusuydu. Necibullah, KHAD görevini üstlendiği dönemde Sovyet ideolojisine karşı çıkan kişiler ve gruplara özellikle Kabil'de şiddetli baskı uygulamıştı. Bundan dolayı, Necibullah "Kabil Kasabı" olarak adlandırılmıştı. Dolayısıyla, Necibullah, 1986'da Cumhurbaşkanlığı görevine getirildiğinde, KHAD Başkanı olduğu dönemde işlediği suçlardan dolayı, halk nezdinde sevilmemekte idi. Bundan dolayı Necibullah'ın ulusal uzlaşmaya çağırısı cihatçılar tarafından kabul görmedi.

Muhaliflerin, hükümetin çağrılarına olumlu yanıt vermemesine rağmen, Necibullah, kapsamlı reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede AHDP'nin ismini Vatan Partisi olarak değiştirmiş ve Luyi Cirge'yi (Büyük Meclis) toplayarak yeni Anayasa yazdırmıştır. Aynı zamanda Necibullah, medya özgürlüğü ve siyasi partilerin kurulması da dahil olmak üzere birçok alanda özgürlüklerin getirilmesini sağlamıştır. Yeni Anayasada, İslam dinine saygı duyulmasını ve uyulmasını zorunlu hale getirmiş ve Kabil'deki bazı dini toplantılara bile katılmıştır. Nitekim Necibullah, devlet radyo ve televizyonlarında yaptığı popüler konuşmalarla uzlaşma politikasını anlatmaya çalışmıştır. Cihatçı gruplar, Necibullah'ın bu politikalarını onun zayıflığının ve hilekârlığının göstergesi olarak görmüşlerdir.¹⁹⁵ Necibullah bu kesimi memnun etmek için Meclis seçimlerinin yapılmasını ve kabinenin dörtte bir oranında mücahitlere verilmesini açıklamıştır. Fakat yine hükümete karşı savaşan cihatçılar, Necibullah'ı ve hükümetini, SSCB'nin kalıntısı ve müttefiki olarak nitelendirip bu değişiklikleri kabul etmemişlerdi.¹⁹⁶

¹⁹⁵ زندگینامه نجیب الله (Necibullah'ın Biyografisi)", *BBC Farsça*, 19 Aralık 2009. https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/12/091221_a-jadi-6th-profile-najibullah, (erişim tarihi 10 Nisan 2020).

¹⁹⁶ Özgür Çınarlı, "İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 8, Sayı. 2, 2016, ss. 69-70.

2.6. Afganistan İslam Devletinin Kurulması

1992 yılında, Sibgetullah Muceddidi, Devlet Başkanlığı için iki ay süreyle görevlendirilmişti. Peşaver Anlaşması gereğince, Muceddidi'nin ardından Burhaneddin Rabbani dört ay süreyle göreve getirilmiştir. Rabbani başkanlığındaki hükümet, Muceddidi'den görevi devraldığı günden itibaren dört ay sonra genel seçime gitmeliydi. Ancak ülkenin şartlarının seçim yapılmasına müsait olmadığını bahane ederek Rabbani, Peşaver Anlaşmasına uymamıştır. Bu gelişme, Afganistan'ı yeniden iç savaşa sürüklemiştir. Bundan doğan kaos esnasında, bir kez daha bölge ülkeleri müdahale ederek, savaşı derinleştirmişlerdir. Pakistan, İran ve Suudi Arabistan'ın katılımıyla 1993'te, İslamabad Anlaşması olarak bilinen, yeni bir siyasi çözüm için anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rabbani, Hükümet Başkanı ve Hikmetyar, Başbakan olarak atanacaktı ve gruplar arasında koltuk paylaşımı bu şekilde bitecekti. Dolayısıyla bu anlaşmaya göre, 18 ay süreyle, Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani ve Başbakan Gulbuttin Hikmetyar görevinde kalacaktı. Taraflar arasında ateşkesin derhal yürürlüğe girmesi ve Seçim Komisyonu ile ulusal bir ordunun da kurulması karara bağlanmıştı. Burhaneddin Hükümeti'nin Savunma Bakanı ve önemli aktörlerden biri olan Ahmet Şah Mesut, bu kararların Gulbettin Hikmetyar lehine olduğunu düşünerek, ilgili anlaşmayı reddetmiştir. Hikmetyar, Başbakanlık yetkilerini kullanarak, rakibi olan Şah Mesut'u Savunma Bakanlığı görevinden almıştır. Dolayısıyla, bölgesel aktörlerin yanı sıra İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve BM'nin tüm girişimlerine rağmen, ülkede iç savaş sonlanamamıştır.

Sonuç olarak ülkedeki krizler, Davut Han'ın Marksist- Leninist gruplarla birlikte yaptığı askeri darbeden başlamış, SSCB'nin ülkeyi işgal ettiği 1979 yılından itibaren bir ağır savaşa dönüşmüştür. SSCB'ye karşı savaş, 1989'da bitmiş olsa da, SSCB kuklası olarak nitelendirilen Necibullah Hükümeti'ne karşı çatışma durmadan devam etmiş ve cihatçılar, Necibullah'ın görevinden ayrılana kadar savaşa devam edecek konusunda kararlılıklarını açıklamışlardı. Dolayısıyla, daha önce Pakistan'ın Peşaver kentinde kurulan Afganistan İslami Hükümeti, 1992'de Necibullah'ın istifasından sonra Kabil'e taşınarak göreve başlamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu Hükümet, çeşitli gruplar arasında uzlaşma sağlayamamış ve savaş, bir yıpranma aşamasına geçmiştir. Böylece, komşu aktörler ve uluslararası güçler, 1990'lı yıllarda Afganistan'a müdahale ederek bu

grupları yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu dönem Afganistan'ı bir terör yuvasına çevirerek, sonraki aşamalarda hem Afganistan, hem bölge hem de uluslararası güvenliği tehdit edecek boyutlar kazanmışlardır. Taliban ve El-Kaide, 1990'lı yıllarda tüm terör gruplarının ana kaynağı haline gelmiş ve 2000'li yıllarda tüm dünyaya yayılmıştır.

2.7. Çatışmanın Aktörleri

Afganistan çatışmalarında üçüncü taraf müdahaleleri genel olarak yerel aktörler üzerinden gerçekleşmiştir. Tüm bu aktörlerin geçmişine bakıldığında, 1960'lardaki demokratik ortam öne çıkmaktadır. 1960'larda Zahir Şah, ülkede bazı reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu ortamdan faydalanan gruplar oluşmaya başlamış ve bu yönde Komünistler, İhvaniler ve Liberaller halk tabanlarını oluşturmaya çalışmış ve bu yönde de bazı başarılar kaydetmişlerdi. 1973'teki darbeyle bu gruplar ya susturulmuş, ya hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Dolayısıyla, Afganistan'daki siyasi gruplar, arzu ettiklerini bulamayınca, hükümete karşı öfke beslemeye başlamışlardır. 1978 ve 1979 olaylarında Komünistler diğer grupları siyasi sahneden çıkarmış ve siyasi otoriteyi tamamen ele geçirmişlerdir. Komünistler, reform yaparak halkın, eskiden süregelen gelenek ve göreneklerini, milli sembollerini ve dini değerlerini görmezden gelerek halkın rejime karşı isyanına neden olmuşlardır. Her ne kadar Komünistlerin birçok reformu eskiden devam eden eşitsizliği, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel düzenin ortadan kaldırılmasında önemli olsa da, bu ataklar ülkede huzursuzluğa neden olmuştur. Biriken olumsuz enerji ortamı, yabancı aktörlerin müdahalesini meşrulaştırmış ve onlar da, bu grupları kendi çıkarları ve ideolojileri doğrultusunda desteklemeye başlamışlardır. Bu müdahaleler de, ülkede savaşı alevlendirmiştir. Aşağıda adı geçen gruplar, son 40 yılda ülke çatışmalarında önemli rolü olan aktörlerdir.

2.7.1. Afganistan İslam Partisi

Afganistan İslam Partisi (Hizb-i İslami Afganistan), 1974'te Gulbettin Hikmetyar ve Muhammed Emin tarafından kurulmuştur. Bu parti, Afganistan'ın en büyük ve en aktif partilerinden birisi olmuştur. Dolayısıyla, Parti yaklaşık, 30.000 kadrosu ve 67.500 üyesi ile en dinamik ve silahlı organize edilmiş muhalif grup haline gelmiştir. Ülkede kuruluşundan 2019 yılına kadar iktidara gelen tüm hükümetlerle savaşmıştır. Parti,

1973'te darbe yaparak iktidara gelen ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Davut Han'ın Hükümeti, Demokratik Halk Partisi'ne ait Hükümetler (1978-1992), Burhanuddin Rabbani liderliğindeki Hükümet, Taliban Hükümeti, Hamid Karzai Hükümeti ve Eşref Geni hükümeti ile savaştı. Parti sorumluları, savaş sırasında savaştıkları hükümetlerle müzakerede de bulunmuştur. Aynı zamanda, savaştıkları Hükümetlerin Silahlı Kuvvetlerinin üst düzey yetkilileriyle de işbirliği yaparak darbe girişimlerinde bulunmuştur.¹⁹⁷

Afganistan Komünist Hükümetinin 1992'de düşmesiyle, Partiye ait güçler, Kabil'in bazı kesimlerini ele geçirmiştir. Ülkede Komünist Hükümet devrildikten sonra, Afganistan İslam Devleti adı altında kurulan hükümetin Başbakanlık görevi, partinin lideri Hikmetyar'a verilmiştir. Ancak Hikmetyar güç paylaşımı konusunda diğer gruplarla anlaşamamış ve bu anlaşmazlık sonucunda cihatçı ve diğer gruplar arasında ülkede bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. ADHP (Afganistan Demokratik Halk Partisi) ve SSCB'ye karşı savaşan bu parti, diğer partilere göre en çok ISI ve CIA tarafından destek almıştır. Radikal İslâmcı Partiler içinde en devrimci partidir. Militanlarının, partiye ve liderlerine olan bağlılığı, diğer partilerinkinden daha yüksektir ve militanların elindeki silahlar da, komutanlara değil, partiye aittir. Ayrıca, bu Parti, Peştunların büyük çoğunluğunun aktif olarak katıldığı en radikal Muhafazakâr partidir. Radikal İslâmcılığı, Komünizm karşıtlığı ve teşkilatçılığı sayesinde parti, sadece Pakistanlı ve Arap İslâmcıların desteğini almakla kalmamış aynı zamanda ılımlı görüşteki Pakistanlı generallerin ve CIA'nin desteğini de almıştır. SSCB'nin müdahalesinden sonra, Pakistan'a göç eden Hikmetyar, Afgan sığınmacı kamplarında en çok nüfuzlu parti haline gelmiştir. Bu kamplardaki medrese ve okullarda okuyan gençler arasında kurduğu bağlantılarla geniş bir şekilde üye cezp etmiştir. Bu okullardan mezun olan gençler, partinin askeri kanadının çekirdeği olan Leşker-i İsar (Kurban Ordusu) grubunu teşkil etmiştir. Parti, sadece SSCB ve desteklediği Afganistan Hükümeti'ne karşı değil, aynı zamanda diğer partilerle de çatışmıştır.¹⁹⁸ 11 Eylül olayından sonraki ABD müdahalesine ve NATO güçlerine karşı savaşmaya devam etmiştir. 2018'de, Afganistan Hükümetiyle varılan bir anlaşma sonucunda barışı kabul etmiş, 2020 yılındaki seçimlere katılmış ve Cumhurbaşkanlığına aday adaylığını

¹⁹⁷ Wakil, ss. 447-448.

¹⁹⁸ Aziz Aryanfer, *جنگ در افغانستان*, (Afganistan'da Savaş), 3. Baskı, Kabil: Maywand, 2012, s.150-51.

açıklamıştır. Günümüzde, hükümetten siyasi pay olarak önerilerini ve endişelerini bildirmektedir.

2.7.2. Afganistan İslami Halis Partisi

Afganistan İslami Halis Partisi (Hizb-i İslami Halis), Ocak 1979'da Hikmetyar'a ait Afganistan İslam Partisi'nden ayrılarak kendisine Halis adını vermiştir. Kurucusu, Muhammed Yunus Halis olan Afganistan İslami Halis Partisi, siyasi-askeri bir gruptur ve ana partiye göre daha aşırı, gerici ve geleneklere bağlı faşizan bir partidir. Parti, savaş döneminde savaş suçu işlemekle ve katliamlar yapmakla meşhurdur.¹⁹⁹ Yunus Halis kendisi, diğer aktörlerle barışmaya niyeti olmayan daha köktendinci ve çok sert yapıya sahip bir şahıstır. Aynı zamanda, teşkilat açısından ve taban bakımından farklı bir görüntü sunmaktadır.²⁰⁰

Parti kurucusu Pakistan'daki dini medreselerde eğitim almıştır. Davut Han'ın solcu gruplarla askeri darbe yaparak, iktidarı ele geçirmesinden sonra, parti üyeleri diğer radikal İslamcı gruplarla beraber ülkeden kaçarak Pakistan'daki askeri kamplarda gerilla eğitimi almış ve silahlı direniş hareketine katılmışlardır. Parti üyelerinin hemen hemen hepsi, Peştunların Gelzayi kabilesindedir. Bazı görüşlere göre partinin silah ve cephaneleri ISI ve CIA tarafından karşılanmıştır. 1991 yılında ISI, parti liderinden Moskova'ya karşı diğer siyasi aktörlerle beraber tavır almasını istemiştir, ancak bu reddedilmiştir. Parti günümüze kadar Afganistan genelinde üyelerine intihar bulunan yaptırarak, her ay yüzlerce insanın ölümüne sebep olmaktadır.²⁰¹

2.7.3. Afganistan İslami Devrim Hareketi

Afganistan İslami Devrim Hareketi (Hareket-i İnkilab-i İslâmi Afganistan), Pakistan'ın Beluçistan bölgesinde, 1978'de Mevlevi Muhammed Nebi tarafından kurulmuştur. Bu Parti, Afganistan Demokratik Halk Partisi (Komünist Hükümetler) ve Sovyetler Birliği'ne karşı ayaklanan gruplardan biridir. İslam Devrimi hareketi, cihatçıların gelenekçi ve ılımlı akımına aittir ve taraftarlar ve üyeleri Peştundur. Bugünde Hareketin lideri, Muhammed Nabi'nin oğlu Ahmet Nebi Muhammed'dir. Partinin üssü genel

¹⁹⁹ “حزب اسلامی افغانستان (مولوی خالص)”, *Peyam-e Aftab*, 19 Kasım 2007, <https://bit.ly/34Sa2uF>, (12 Haziran 2020).

²⁰⁰ Aryanfer, s. 155-56.

²⁰¹ Vekil, 2018, s.454-455.

olarak ülkenin güneyinde yerleşen Kandahar, Helmand, Uruzgan, Gazni ve Pektika vilayetleridir.²⁰²

Sovyetler Birliğinin çekilmesi ve Komünist hükümetin devrilmesinden sonra, Afganistan İslam Devleti'nin kurulması ile bu örgüt de hükümete katılmıştır. Muhammedi, Rabbani'nin başkan yardımcılığına seçilmiş, ancak 1994'te Taliban'ın ortaya çıkmasıyla grubun birçok üyesi Taliban'a katılmıştır. Zira Taliban lideri Molla Muhammed Ömer, Sovyetler Birliği ile savaş döneminde bu partinin üyesi olmuştur. Taliban 1996'da Kabil'i ele geçirdiğinde, Rabbani ilk başlarda Taliban'ı resmen desteklemiştir. Nebi Muhammedi 2001 yılında Pakistan'da hayatını kaybetmiş ve belirtildiği gibi yerine oğlu geçmiştir. Oğlu görevi devrıldıktan sonra, partinin adını, "Afganistan İslam ve Ulusal Devrimi Hareketi" olarak değiştirmiştir. 2005'ten sonra grup, silahlı mücadelesini bırakarak bir siyasi parti olarak faaliyetini yürütmeye başlamıştır.²⁰³

2.7.4. Afganistan İslami Hareketi

Afganistan İslami Hareketi (Harakat-i İslam-i Afganistan), Komünist hükümetin iktidara gelmesiyle bu hükümete karşı silahlı mücadeleye başlayan Şii bir partidir. Muhammed Asif Muhsini Kandahari liderliğinde Afganistan İslami Hareketi, 10 Nisan 1979'da İran'da kurulan dokuz partiden biridir ve daha sonra cihatçı bir parti haline gelmiştir. Temel ideolojisi ve amacı, ülkede bir İslâm Cumhuriyetinin kurulmasıdır. Faaliyet gösterdiği iller, Kandahar, Kabil, Hilmend, Uruzgan ve az bir kısmı da Afganistan'ın ortalarında bulunan Şii Hazaraların bölgesidir. Parti, İran Devrim Muhafızları ve İstihbaratı tarafından kurulmasına rağmen, Pakistan'da yedi Sünni partiyle birleşmiştir. Zira o partilerin, Sovyetlere ve Afganistan Hükümetine karşı savaşmaya yönelik becerileri ve imkânları bulunmakta idi.²⁰⁴

2.7.5. Afganistan Ulusal İslami Hareketi Partisi

Afganistan Ulusal İslami Hareketi Partisi'nin (Cünbiş-i Milli İslâmi Afganistan) lideri ve kurucusu, Abdül Reşit Dostum'dur. Dostum, 1985'te Komünist yönetime bağlı

²⁰² Aryanfer, ss. 159-50.

²⁰³ Muhammed Ekrem Endişmend, *سألهای تجاوز و مقاومت* (Tecavuz ve Mücadele Yılları), 1. Baskı, Kabil: Mesut ve Neşri Perend, 2018, ss. 47-48.

²⁰⁴ Vekil, ss. 458-459.

Özbek, Türkmen, Oymak, Kıpçak, Tatar ve Kırgız'lardan oluşan milislerin komutanlığına getirilmiştir. Dostum, Afganistan'da yaşayan Türk soyluların en önemli siyasi-askeri figürü haline gelmiştir. Dostum, görevi sırasında Sovyetler Birliği'ne giderek, Marksistlerle beraber hareket etmekten kaçınmamıştır. 1980'lerin ortasında, Afganistan Komünist Hükümetinin dördüncü Devlet Başkanı, Necibullah, Dostum'a kahramanlık ünvanı vererek, 1200 kişilik bir taburun komutanlığına atayarak hem Dostum'u güçlendirmiş hem de kendi Hükümetine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Kısa bir süre sonra Dostum, 53. Tugayı kurmuş ve Hükümet de 1988'de Dostum'u bu tugayın komutanlığına atamıştır. Tugay'da savaşan savaşçılar ve komutanlar, Türk soylu idi. Bu tugay 1980'lerde merkezi Hükümet'in cihatçılara karşı savaşında devlet güçleri kapsamında savaşmış ve kuzey ve güney kesimlerinde önemli savaş deneyimi elde etmiştir.

Bu aktivitelerden sonra 1990'ların başında Dostum, Afganistan Ulusal İslami Hareket Partisini kurmuştur. Bu tarihten itibaren amacını ve söylemini değiştirerek yeni bir hedef belirlemiş ve bundan sonraki hükümetlerde Türk asıllıların siyasi, askeri ve ekonomik hakları için mücadele edeceğini ilan etmiştir.²⁰⁵ 1992'de, cihatçı grupların önemli aktörlerinden olan Ahmet Şah Mesut ve Harazaların lideri Abdul Ali Mezari ile ittifak kurmuş ve Necibullah'ın Hükümeti ile ilişkilerini keserek ona karşı cephe almıştır. 1992'de İslami Devleti kuran gruplar arasında siyasi anlaşmazlıklardan dolayı patlak veren savaşta Dostum, güçlü bir taraf olmuştur. Dostum, başkent Kabil başta olmak üzere çeşitli illerdeki diğer cihatçı gruplara karşı kanlı çatışmalara girmiştir. Dostum, iç savaş sırasında, Afganistan'ın kuzeyden güneye uzanan bir bölgede ve hatta doğuda Herat'a kadar dokuz ilde nüfuza sahipti. Fakat 6 ili tamamen ele geçirmiş ve kendi bölgesini özerk bir yönetim şeklinde yönetmekteydi.

Taliban rejiminin ortaya çıkmasıyla birlikte, Dostum, Taliban ile şiddetli çatışmalara girmiştir. Fakat Taliban'ın kuzey vilayetlerinde ilerlemesinden sonra, bir süreliğine ülkeyi terk ederek Türkiye'ye gelmek zorunda kalmıştır. Taliban rejiminin devrilmesinden kısa bir süre önce, Dostum ülkeye dönmüş ve 11 Eylül 2001 olayları ve ABD'nin müdahalesinden sonra bir kez daha ülkede önemli siyasi ve askeri bir aktör

²⁰⁵ “زندگی نامہ ستر جنرال عبدالرشید دوستم“، <https://bit.ly/3n311An>, (10 Temmuz, 2020).

haline gelmiştir.²⁰⁶ 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Dostum bağımsız bir aday olarak öne çıkmıştır. Devam eden yıllarda Dostum, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Eşref Geni'nin, ilk Başkan Yardımcısı olarak seçimlere girmiş ve Milli Birlik Hükümeti'nde Birinci Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak görev yapmıştır. 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra, Afganistan Cumhurbaşkanı Geni, Dostum'a Mareşal ünvanı vermiştir. Dolayısıyla, Dostum, ülke tarihinde bu ünvanı alan üçüncü şahıs olmuştur.²⁰⁷

2.7.6. Demokratik Halk Partisi

Demokratik Halk Partisi, Ocak 1965'te kurulan Afganistan'daki ilk solcu ve Marksist-Leninist partidir. Afganistan Demokratik Halk Partisi, Nisan 1978'de gerçekleşen Sevr Devrimi ile Cumhurbaşkanı Serdar Muhammed Davut Han'ın hükümetini devirerek yönetimi ele geçirmiştir. Davut Han'ın öldürülmesiyle, Nur Muhammed Tereki liderliğindeki Demokrat Halk Partisi iktidara geldi. Parti, köylüleri ve işçileri desteklemek için ev, kıyafet ve ekmek vaat vererek iktidara gelmiştir.²⁰⁸

Marksist ve Leninist sol görüşe sahip olan bu Parti, Halk ve Perçem (Bayrak) olarak iki kola ayrılmaktadır. Her iki kol, Afganistan'ın işçi sınıfını savunmakta idi. Bu Parti Sovyetler Birliği'nin himayesi ve teşvikiyle ve hatta SSCB'nin Kâbil Büyükelçisinin katılımıyla kurulmuştur. Perçem kolu lideri, Bebrek Karmel olmuş ve Halk kolu ise Nur Mohammad Tereki tarafından yönetilmiştir. Parti ideolojisini halka zor ve baskı uygulayarak dayatmaya çalışmıştır ve bundan dolayı normal vatandaşlar arasında bu partinin isimlerine karşı acı zihniyet oluşmuştur. Bunu bertaraf etmek için Necibullah, 1986'da Devlet Başkanlığına getirildiğinde Partinin ismini Vatan Partisi olarak değiştirmiştir. Necibullah hükümetinin Cihatçılar tarafından devrildikten sonra, Vatan Partisi zayıf bir şekilde siyasi hayatına devam etmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ Ahmet Şehabi, "عبدالرشید دوستم؛ مارشالی در افغانستان چه جایگاهی دارد؟ (Abdul Raşit Dostum Mareşallik Ünvanını Ne Önemi Var?)", *BBC Farsça*, 22 Temmuz 2020.

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-52784762>, (10 Haziran, 2020).

²⁰⁷ Necibullah Ahmetyar, "عبدالرشید دوستم؛ از دهقانی تا مارشالی (Abdul Raşit Dostum Köyden mareşaliğe)", *VOA Farsça*, 16 Temmuz 2020. www.darivoa.com/a/biography-of-marshal-dostum/5505629.html (erişim tarihi, 10 Eylül 2020).

²⁰⁸ Ghulam Muhammad Muhammedi, *مردم افغانستان در گروگان خط دیورند*, (Afganistan Halkı Durand Sınır Hattı'nın Rehinesi), 1. Baskı, Kabil: İntişarati Sayyid, 2015, s. 72-74.

²⁰⁹ Muhammedi, s. 75.

SSCB eğilimli Demokratik Halk Partisi, 1978’de ilk Cumhurbaşkanı olan Davut Han’ın Hükümeti’ni, askeri darbe yaptıktan sonra, ülkenin ismini Afganistan Demokratik Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Parti darbeden sonra, Komünist Hükümete karşı savaş ilan eden Radikal İslamcılarını durdurmak için, Sovyetler Birliği’nden askeri destek talebinde bulunmuştur. SSCB’nin desteğini aldıktan sonra, parti, kendini güçlü hissederek Marksist-Leninist ideolojisine dayalı sosyal, askeri ve siyasi alanlarda reformlara başvurmuştur.²¹⁰ 2001’de ABD’nin müdahalesinden sonra, partinin az sayıda üyesi, Karzai Hükümetine katılmış ve daha sonra Parlamento’ya ve Bakanlık’lara girmeyi başarmışlardır.

2.7.7. Afganistan İslami Cemiyeti

Afganistan İslami Cemiyeti (Cemiyet-i İslam-i Afganistan) Müslüman Kardeşler hareketinden ilham alan, Burhanettin Rabbani tarafından kurulan önemli Sünni İslami partidir. Rabbani, Mısır’ın El-Ehzer Üniversitesi’nde eğitim almıştır. Dolayısıyla, Parti, Mısır Müslüman Kardeşleri hareketinden esinlenerek 1968’de, Kabil Üniversitesi’nde kurulmuştur. Rabbani, gösterilere ve sokak yürüyüşlerine katılarak bir “Müslüman genç” grubu kurarak Partisini resmiyete dökmüştür. 1975’te Pakistan’a giderek Rabbani, Davut Han’ın rejimine karşı silahlı operasyonları başlatmış, fakat bu hedefinde başarısız olmuştur. Rabbani ve Partisinin kadrosu ve taraftarları genel olarak Taciklerden oluşmaktadır.²¹¹ Ülkenin kuzeydoğu, Batı, Kabil ve kısmen kuzey bölgelerinde nüfuzu vardır.²¹² Cemiyet-i İslami, 1978-1992 yılları arasında, Komünist hükümetlerine ve Sovyetler Birliği’ne karşı savaşmıştır. Bu Parti, ülkenin önemli dört etnik grubundan biri olan Taciklerin, siyasi ve askeri alanda haklarını savunan ve temsil eden en önemli aktörüdür ve yönetim kadrosu ve üyeleri, diğer cihat partilerine göre daha ılımlıdır.

Bu parti, Afganistan’ın kurtuluşu için Pakistan ve Suudi Arabistan’ın himayesinde kurulan İslami İttifak’ta yer almıştır. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi, bu partiler, merkezi Hükümet ve Sovyetler Birliği ile savaşmak amacıyla kurulmuştur. Cemaat-i İslami Partisi ve lideri Rabbani, Komünist rejimin devrilmesinden sonra, 1992’de Kabil

²¹⁰ Endişmend, ss. 90-91.

²¹¹ “Anti-Soviet Mujahideen”, *Global Security*, 30 Temmuz, 2019, <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/mujahideen.htm>, (10 Ağustos 2020).

²¹² “Anti-Soviet Mujahideen”, *Global Security*, *Global Security*.

Hükümetinin başına getirilmiştir. Taliban'ın ülkenin yüzde 80'inden fazlasının kontrolünü ele geçirmesine rağmen, İslami Cemiyet'in lideri Rabbani, Taliban rejimi düşüşüne ve Hamid Karzai Başkanlığındaki geçici bir yönetimin kurulmasına kadar uluslararası toplum tarafından Afganistan'ın resmi hükümeti olarak tanınmıştır.²¹³

2.7.8. Afganistan İslam Birliği

Afganistan İslam Birliği (İttihad-i İslâmi Afganistan), Abdulrab Resul Seyyaf'ın liderliğinde kurulmuştur. Sayyaf, Partisini ADHP Hükümeti ve SSCB'ye karşı mücadele etmek amacıyla kurmuştur. Bu örgüt, köktendinci akımlardan biri olarak Afganistan'daki Vehhabilik ve Selefilik ideolojisini savunmaktadır. Seyyaf, özel dini medreselerde eğitim görmüş, yüksek eğitimini tamamlamak için, El-Ezher Üniversitesi'ne girmiş ve Vehhabiliği savunduğundan ve Arapçayı da mükemmel konuştuğundan ötürü Şeriat Fakültesi'nde öğretim görevliliği yapmıştır. Nitekim kendisinin etnik olarak Arap asıllı olduğu da söylenmektedir.²¹⁴ Parti üyeleri Peştun kökenli olduğu için nüfuzu Kabil ve ülkenin güney bölgelerindedir ve Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri tarafından desteklenmektedir. 1992'de Kabil'in cihatçılar tarafından ele geçirilmesinden sonra başlayan iç savaş sırasında İttihad-i İslâmi Partisi güçleri, Şii Hazara'larla şiddetli çatışmalara girmiştir.

Sayyaf etnik olarak Peştun ve Taliban'a yakın olmasına rağmen, 1996'da Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinden sonra, bu örgüte katılmayı reddederek, Taliban rejimine karşı koymuş ve Kuzey İttifakına katılmıştır. Taliban'ın devrilmesinin ardından, yeni Hükümete katılarak Seyyaf, 2014'te Afganistan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanı adayı olmuş ve ülke genelinde oyların yaklaşık yüzde 7'sini alabilmiştir. Parti, genel olarak katı Pan-İslâmist olmakla birlikte, etnik milliyetçiliğe karşı bir ideolojiyi bünyesinde barındırmaktadır. Sovyetler Birliğinin askeri müdahalesinden sonra, yüzlerce Ortadoğu kökenli Cihatçı, bu Partinin saflarında savaşmak için Afganistan'a gelmiş ve Partinin Uruzgan ve Paktika vilayetlerindeki üslerde eğitim görmüşlerdir. Abdul Rab Sayyaf, Gulbettin Hikmetyar ve Burhanuttin Rabbani gibi iç savaşa ve Kabil'in yerle bir edilmesinden dolayı suçlanmaktadır.²¹⁵

²¹³ Meşuf, s. 38.

²¹⁴ Meşuf, s. 70.

²¹⁵ Aryanfer, ss.156-157.

2.7.9. Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi

Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (Jebhe-i Nejat-i Milli İslâmi-i Afganistan) Partisinin lideri olan Sibgetullah Müceddedi, aynı zamanda Nakşibendî Tarikatının lideri olarak bilinmektedir. Müceddedi, Mısır'ın başkenti Kahire'de El-Ehzer Üniversitesi'nde eğitim almıştır ve eğitimini tamamladıktan sonra, Afganistan'a geri dönerek, öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Davut Han rejimine karşı propaganda ve suikast nedeniyle hapse atılmıştır ancak Davut Han devrildikten sonra, serbest bırakılmıştır. Peşâver'deki İslâmcı gruplara katılmak yerine, ABD'ye ve daha sonra Londra'ya gitmiş, bir süre Londra'da ikamet ettikten sonra, Pakistan'a dönerek, Afganistan'daki SSCB nüfuzuna karşı faaliyetlerine başlamıştır. ISI'ın kurduğu Afganistan İslam İttifak'ını oluşturan yedi partiden birisiydi. Afganistan Emniyet Bakanlığının verilerine göre, Partinin 3,500 ila 4,000 kişi arasında militanı bulundurmaktaydı.²¹⁶

Sibghatullah Müceddedi, SSCB'ye karşı ilk cihat ilan eden liderlerden biri olarak ılımlı İslâmcılığı ile meşhur biridir. Üyelerin büyük bir kısmı, elit yüksekokullarda ya da Batı'da eğitim görmüştür. ISI, SSCB'nin Afganistan'dan çekilişinden sonra, bir Şura ve bir Komisyon teşkil ederek Müceddedi'yi Şura'nın geçici başkanı olarak görevlendirmiştir. Müceddedi, 1992'de kurulan Afganistan'ın ilk mücahit veya İslami Hükümeti'nin Başkanıdır ve Pakistan tarafından görevlendirilse de, Pakistan destekli partilerin liderleri arasında ISI ile ilişkileri en kötü olan liderdir. Çünkü ISI'nin Afganistan'ın içişlerine müdahale etmemesi gerektiğini açıkça ifade etmekte idi ve bu yüzden Parti, ISI'dan en az destek alan partilerden birisi olmuştur. Nitekim Ortadoğulu aktörlerden kayda değer destek alamamıştır.

2.7.10. Afganistan Ulusal İslam Cephesi

Afganistan Ulusal İslam Cephesi (Mahaz-i Milli-i İslâm-i Afganistan), lideri, Kadiriye Tarikatının (Sufi) lideri Pir Seyid Ahmed Gilani'dir. Pakistan'da kurulan siyasi-askeri parti, Demokratik Halk Partisi'nin kanlı darbe yaparak ülkede bir SSCB yanlısı komünist ideolojiye dayalı Hükümet'in iktidara gelmesinin ardından kurulmuştur. Liderinin tarikat ailesine mensup olmasından dolayı, Partinin çoğu illerde taraftarı ve

²¹⁶ Endişmend, s. 44.

müritleri bulunmaktadır. Afganistan Emniyet Bakanlığı'nın verilerine göre, 5,500 ila 6,000 kişi arasında militanı bulunmakta ve sadece 2.300 militanı savaş sahnesinde faaliyette bulunmuştur.²¹⁷

Pir Seyid Ahmed Gilani'nin taraftarlarını çoğunlukla Peştunlar oluşturmaktadır. Mahaz, 1980'lerde Afganistan'da Sovyetler Birliğine karşı savaşan en önemli cihatçı gruplardan biridir. Aynı zamanda, 1985'te Peşaver'de birleşen yedi Cihatçı partiden biridir. Mahaz-i Milli İslami Parti lideri Gilani, radikal İslâmcılığa karşıdır ve Partinin çekirdek yöneticileri, büyük ölçüde Batı üniversitelerinde ve elit okullarda eğitim görmüş olan Gelzai Peştunlarındandır. Parti, fazla milliyetçi ve İslâmcı olmadığından dolayı, Ortadoğulu ve Arap ülkeleri tarafından destek alamamıştır. 1996'da Taliban iktidara geldikten sonra Parti, Kuzey İttifakına katılarak bu ittifakı desteklemiştir.

2.7.11. Afganistan İslami Birlik Partisi

Parti kurucusu Abdul Ali Mezari, 7 Nisan 1979 darbesinin ardından, İran'dan memleketine dönerek Afganistan Komünist hükümetine ve Sovyetler Birliğine karşı cihatçılarla birlikte savaşmaya başlamıştır.²¹⁸ SSCB karşıtı savaşın son aşamasında Afganistan İslami Birlik Partisi (Hizb-i-Vahdet-i-Islam-i Afganistan) Mezari liderliğinde 1989 yılında Bamyan'da kurulmuştur. Bu Parti, Hazara ve Şii partilerin bir araya gelerek oluşturduğu ve bütün Hazaraları temsil eden bir konumuna gelmiştir. SSCB sonrası dönemde, Parti bir yandan Hikmetyar ve Abdul Raşit Dostum ile ittifak kurarak Rabbani'ye karşı savaşmıştır. Diğer yandan ise, parti militanları, Rabbani liderliğindeki Cemiyet-e-İslami partisi ile siyasi güç paylaşımı konusunda anlaşamayarak bu partililerle savaşmışlardır.²¹⁹ Parti nihayet, 1989 yılında sekiz grup, akım ve Şii grupların birleşmesi ile kurulmuştur.²²⁰ Mezari, SSCB birliklerinin ülkeden geri çekilişinden sonra, Hazara ve Şiiilerin siyasi, mezhebi, askeri, sosyal-kültürel haklarının korunması için silahlı mücadele etmeye devam etmiştir. Mazari, bu konuda *“Biz Afganistan halkıyız, herhangi bir ırkı inkar etmiyoruz herkesin bu ülkede eşit bir şekilde yaşamasına ve herkesin kendi kaderine karar vermesine izin verilmeli. Bu bizim*

²¹⁷ Mir Mohemmed Yakup Meşuf. *سیر تدوین تنظیم های جهادی افغانستان* (Afganistan'daki Cihatçı Örgütleri Oluşum Süreci 1996-2017), 1. Baskı, Kabil: Sağedi, 2018, s. 58.

²¹⁸ Mahaptara, “The Afghan Turmoil: Promlems and Prospects.”

²¹⁹ Vekil, 2018, ss. 449-450.

²²⁰ Endişmend, ss. 190-191.

*sözümüzdür biri kendi ırkını üstün görüp, diğerlerini reddediyorsa bu faşistliktir” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.*²²¹ 1994’te Taliban’ın Kabil’in yakınlarına kadar ilerlemesi sonucunda, İslami Birlik Partisinin lideri Mezari, Taliban ile anlaşma yapmak üzere örgütün yetkilileriyle görüşmeye gitmiş ve görüşme sırasında öldürülmüştür.²²² Bugün partinin lideri Mezari’nin eski yakınlarından Muhammed Muhakkik’tir.

2.7.12. Taliban

Taliban’ın, 1994’te Molla Muhammed Ömer önderliğinde Kandahar’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Örgütün ortaya çıkış maksadı, cihatçılara karşı cihat ilan ederek onların kavgalarını durdurarak ülkede barışı tesis etmektir. Taliban liderleri anarşiye son vereceklerini iddia ederek çatışan grupları iktidardan uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, 1994’ten itibaren ülkede devam eden iç savaşta, çatışan taraflardan biri haline gelmiştir ve bu çerçevede 1996’da Kabil’i ele geçirdikten sonra 2001’e kadar ülkeyi Afganistan İslam Emirliği (İmaret-i İslam-i Afganistan) adı altında yönetmiştir. Taliban üyeleri, kuzeybatı Pakistan’da ve Durand Hattı’nın her iki tarafında yaşayan Peştunlardan oluşmaktadır. Örgüt liderleri arasında Suudi Arabistan’dan etkilenen figürlerin olduğu söylenebilir. Peştunlar, kendilerini Afganistan topraklarının yegâne sahibi olarak gördüklerinden dolayı, Taliban’ı bir kurtarıcı olarak nitelendirip örgüte geniş çaplı destek sağlamışlardır ve bu destek hala devam etmektedir. 1992 yılında Komünist hükümetin çökmesiyle beraber, iktidar, Peştun olmayan Tacik asıllı bir dini lidere geçmiştir. Zira Peştun grubunu temsil eden Gülbeddin Hikmetyar’ın siyaset anlayışı, radikal dini ideolojiye sahip olması, tüm Peştunları bir araya getirememiş ve Peştunlar bu durumdan memnun olmamıştır. Her ne kadar Taliban, dini kimlik ile ortaya çıksa da, Necibullah’ın çöküşüyle iktidarın Peştunların elinden çıkıp gayri Peştun grupların eline geçmesi, Peştunların arasında büyük memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Dolayısıyla, Taliban’ın ortaya çıkmasının ve kısa zamanda ülkenin yüzde 90’ına hâkim olmasının nedeni, Peştunlardan destek almasıdır. Örgütün lideri ve karar alıcıları

²²¹ Chintamani Mahapatra, “The Afghan Turmoil: Promblems and Prospects”, **India International Centre Quarterly**, Vol. 24. No. 1, 1997.

²²² Meşuf, ss. 138-139.

Peştunlardan oluştuğundan dolayı, diğer etnik gruplara yönetimde söz hakkı tanınmamıştır.²²³

Taliban, 1996'da, Kabil'i ele geçirdikten sonra, rakipleri Kuzey İttifakını oluşturmuş ve dolayısıyla örgüt bu ittifaka karşı savaşmaya başlamıştır. Sivil alanda Taliban rejimi, ülkeyi katı Şeriat kuralları ile yönetmeye başlamıştır. Afganistan'da Peştun olmayan diğer dini ve mezhebi inançlara mensup ve aynı zamanda etnik, dilsel ve diğer azınlıkların yanı sıra, kadınlar üzerindeki baskısı giderek artmıştır.²²⁴ Ayrıca Taliban, El-Kaide lideri Usame bin Ladin ile yakın ilişkilerinden dolayı, örgütün Afganistan'daki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır ve dolayısıyla, ülkenin yüzde 90'ını elde ettikten sonra, iki örgüt, Afganistan'ı bir terör alanına çevirmişlerdir.²²⁵

El Kaide lideri Usame bin Ladin, 11 Eylül terör saldırılarından sonra, ABD'nin hedefi olmuştur. Önceden de ifade edildiği üzere, Amerika Birleşik Devletlerinin ısrarlarına rağmen, Taliban'ın, Bin Ladin'i teslim etmemesiyle, Taliban rejimi, terörizmin savunucusu konumuna gelmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, Taliban ile El-Kaide arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, ABD Sürekli Özgürlük Operasyonu başlatmıştır. Bu operasyon ve daha sonra NATO- ISAF'in (International Security Assistance Force – Uluslararası Güvenlik Destek Gücü) askeri müdahalesi sonucunda, Taliban rejimi devrilmiştir.²²⁶ 2001 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde, BM öncülüğünde oluşan Geçici Hükümetin kuruluşunun ardından, belli bir süre örgüt Afganistan'ı terk etmiştir. 2007 yılından itibaren Pakistan'da yeniden örgütlenerek, NATO, ABD ve Afganistan hükümetine karşı silahlı saldırılara başlamıştır. Bunun üzerine, NATO, Taliban'a karşı yeni operasyonlar başlatma kararı almıştır. Yine de, Taliban, ülkenin özellikle dağlık kesimlerinde hâkimiyetini yeniden kurmaya başlamış ve bu süreç tüm bu dönemde devam etmiştir. Fakat ABD, kısa bir süre sonra Taliban'ı örgütsel olarak yönetimden el çektirse de, Taliban düşüncesinin savaşla ortadan kalkamayacağı kanaatine varmış ve 2012'den itibaren Taliban ile gizli bir şekilde

²²³ Damla Şahin, Taliban'ın Ortaya Çikişi ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 1, 2016. ss. 232-233.

²²⁴ Senem Özer ve diğerleri, "NATO ve AB'nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi", **Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 19, 2010, ss. 271-272.

²²⁵ E. Tümgeneral Armağan Kuloğlu, "El Kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları", **ORSAM**, ss. 74-76.

²²⁶ Serdar Örneç, "11 Eylül Olayları Ve Afganistan Operasyonu", **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** Cilt. 1, 2012, ss, 108-109.

müzakerelere başlamıştır. Trump yönetimi, ABD'nin yurtdışındaki savaşlarını bitirme politikası çerçevesinde, Katar'ın başkenti Doha'da yeniden Taliban ile ciddi müzakerelere başlamış ve sonucunda Şubat 2020'de Taliban ile ABD arasında barış anlaşması imzalanmıştır.²²⁷

2.8. İç Aktörlerin Talepleri

Afganistan, çeşitli mezhep, dil ve ırk gibi grupların yer aldığı bir ülkedir. 1747 yılında, ilk Afgan devletinin temelleri atılmaya başlandığı tarihten beri, gruplar arasında, krizler veya görünür ve görülmez çatışmalar yaşanmıştır. Afganistan eyaletleri, birbirinden ayrı düşmüştür ve dolayısıyla, karşılıklı kültür aktarımı ve ekonomik ilişkiler çok zayıftır. Ülkedeki karşılıklı zayıf kültürel ve ekonomik ilişkileri o kadar azdır ki hatta çeşitli bölgeler birbirinin dillerini bile anlamakta zorlanmaktadırlar. Diğer bir örnek gerekirse, başkent Kabil'de görünmektedir. Kabil'de farklı etnik kökenden insan kitleleri yaşasa da, bu gruplar belirli bölgelerde yaşayarak birbirleriyle kaynaşmamışlardır. Bunun temel nedeni, her an etnik gruplar arasında bir çatışma ve saldırı olasılığıdır. Dolayısıyla, ülkede farklı dini, mezhepsel ve etnik grupların yaşaması nedeniyle, her etnik grubun, sosyal, ekonomik ve siyasî beklentileri ve arzuları farklı olmuştur.²²⁸ Sovyetler Birliğine karşı direniş grupları, din, cihat ve vatanı koruma gibi kavramlarla bir araya getirdiği görünse de, yine de bu grupların liderleri, milliyet ve mezhep eksenli düşünerek hareket etmişlerdir.

2.8.1. Afganistan Demokratik Halk Partisi

Afganistan Demokratik Halk Partisi, Halk ve Parçam (Bayrak) olarak iki kola ayrılmakta idi. Halk kolunun lideri, Nur Muhammed Tereki, 1986'da Necibullah iktidara geldiğinde partinin adını Vatan Partisi olarak değiştirmiştir. 1978'de parti, kanlı bir darbe yaparak iktidarı ele geçirerek ülkenin adını Afganistan Demokratik Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. *“ADHP ideolojisinin temelleri, Marksist-Leninist ilkeleri oluşturuyordu ve Partinin nihai hedefi, sosyalist bir toplum oluşturmaktır. Kuruluş Kongresi toplantısında, Marksist-Leninist devrim ilkelerini Afganistan*

²²⁷ “ABD ve Taliban barış anlaşmasını imzaladı“, DW Türkçe, 29 Şubat 2020 , www.dw.com/tr/abd-ve-taliban-baris-anlasmasini-imzaladi/a-52588889, (04 Haziran 2020).

²²⁸ Mustafa ARSLAN, Afganistan'da İstikrarsızlık Ve Temel Sebepleri, *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, Cilt. 1, 2016, s. 53.

*şartlarına uydurmak ve genel gerçeklik esaslarına dayalı sosyalist bir toplum oluşturmak, ADHP'nin hedefi olarak belirlenmiştir".*²²⁹

Afganistan Halk Demokratik Partisi, sosyalist ve laik reformları uygulamayı hedef olarak seçmiştir. Parti, eski sistemi kaldırıp Marksist ve Komünist ideolojisine dayalı bir yönetim tarzı amaçlamış ve bu doğrultuda Marksist ekonomisine dayalı bir devlet ekonomisini destekleyerek toprak reformu yoluyla ülke ekonomisini canlandırmaya çalışmıştır.²³⁰ Yine de parti yetkilileri sömürgeciliğe ve emperyalist güçlere karşı mücadeleyi ana hedef olarak belirlemiştir. Durand sınırının diğer tarafında yaşayan Peştunlar ve Beluçların kendi kaderini tayin etmeleri için parti yetkilileri çalışacaklarına dair söz vermiştir. Genel olarak partinin amacı bu şekilde sıralanabilir: feodal sistemin ortadan kaldırılması, sosyal demokrasinin tesisi, emperyalizmin yayılmasının önüne geçilmesi, halkın bütün katmanlarına ait temsilcilerin özgürce ve her hangi baskı, zorlama ve müdahale olmadan doğrudan seçilebileceği bir Meclis'in kurulması, Meclis aracılığıyla milli bir demokratik Hükümetin oluşması, ülkede yaşanan problemlerin hakkaniyete dayalı çözümü ve ırka dayalı üstünlüğün engellenmesi. Dolayısıyla, Parti liderleri, halkın tüm sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik haklarının garantiye alınmasını kendi ana amaçları olarak ilan etmişlerdir. Bu adımlarla, Afganistan Halk Demokratik Partisi, ülkede, ideolojik bir devlet oluşturmaya ve yeni bir siyasi sistem kurmaya çalışmıştır. Burada önemli mesele partinin hedeflediği yeni siyasi sistemin, reform yapılarak değil, devrimle gerçekleştirilmesiydi ve bu da ülkedeki kaosun altyapısını oluşturmuştur.²³¹ ADHP'nin taleplerinde, kadınların sosyal, siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda aktif rol oynamaları da görülmüştür. Ayrıca, toprak reformlarının yapılması ve partililere göre eskiden gelen "gerici" geleneklerin ortadan kaldırılması, partinin önemli taleplerinden sayılmakta idi. Aynı zamanda, iktidarı elde tuttuğu zaman parti yetkilileri ülkenin bayrağının rengini SSCB bayrağının rengine çevirmiştir.

²²⁹ Mohammad Jawad Niki, "Afganistan'da Demokratik Cumhuriyet Dönemi Siyasi Ve Sosyal Hayat 1978-1992", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), s. 35.

²³⁰ Endişmend, ss. 19-22.

²³¹ Süleyman Gündüz, **Afganistan, Taliban ve Ladin**, İstanbul: Birey Yayınları, 2001, s. 25.

2.8.2. Afganistan İslam Partisi

Afganistan İslam Partisi (Hizb-i İslami Afganistan), Gülbuddin Hikmetyar'ın liderliğinde kurulmuş olan askeri bir partidir. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu parti, kuruluşundan bugüne Afganistan'da iktidarı ele geçiren tüm hükümetlerle savaşmıştır. Buna ek olarak, güvenlik güçlerinin içine nüfuz ederek hükümetlere karşı darbe girişimlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla bu Parti, geçen 40 yılda ülkede cereyan eden iç savaşta önemli bir aktör olmuştur. İlk ortaya çıkışında (1973-1992), Partinin temel amacı, Marksist ve Leninist düşünceden etkilenen Hükümete ve Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele etmek olmuştur. Sovyetler Birliğinin askeri birlikleri çekildikten sonra, Partinin hedefi, siyasi otoriteyi ele geçirerek Şeriat'ı uygulamak olmuş ve aynı zamanda Kuran ve hadisleri, kanunların temel kaynağı olarak kabul edilmesini ve ülkenin Hanefi içtihatlarına uygun bir şekilde yönetilmesini hedef edinmiştir. Dış politika alanında Hikmetyar'ın, hedefi İhvani düşüncelere dayanarak Doğu ve Batı karşısında bağımsız bir Afganistan yaratmaktır. Dolayısıyla, bu hedeflere ulaşmak için Partinin amacı, hükümet ve gruplara karşı silahlı mücadele idi.

Gülbettin Hikmetyar ve Partisi, dini amaçlarının yanı sıra Peştunların siyasi liderliğini ele geçirmeyi hedef olarak seçmiştir. 1992'de İslami Devlet iktidarı ele geçirdikten sonra, Hükümeti kurmada aktif rol oynamış ve Peştun olmasından dolayı, Başbakanlık görevine getirilmiştir. Fakat Hikmetyar, Tacik kökenli bir Devlet Başkanının elinin altında çalışamayacağını düşünerek, Rabbaniye karşı savaş ilan etmiştir.²³² Bu yüzden 1992'de patlak veren iç savaşın arkasında yatan önemli nedenlerinden birisi, Hikmetyar'ın amaçları olmuştur. Dolayısıyla, etnik milliyetçiliğe dayalı anlaşmazlıklar, Taliban'ın ortaya çıkmasına ve ülkenin genelinde anarşinin hakim olmasına sebep olmuştur.

2.8.3. Afganistan İslami Cemiyet Partisi

Afganistan İslami Cemiyet Partisi (Cemiyet-i İslam-i Afganistan) ülkedeki en güçlü siyasi Partilerden biri ve Mısır Müslüman Kardeşlerinden esinlenerek Rabbani önderliğinde 1969'da faaliyete başlamıştır. İlk ortaya çıkışında (1969-1992) Partinin temel amacı, Marksist ve Leninist düşünceden etkilenen gruplara ve hükümete ve daha

²³² Sayed Hanan Yusofi, "Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), ss. 88-90.

sonra Sovyetler Birliğinin müdahalesine karşı silahlı mücadele olarak belirlenmiştir. SSCB askeri birliklerinin çekilişinden sonra, Partinin hedefi siyasi otoriteyi ele geçirerek Şeriatı uygulamaktı. Aynı zamanda Parti liderleri, Kuran ve hadisleri kanunların temel kaynağı olarak kabul ettirmeye çalışmış ve bunun yanı sıra Hanefi fikhının ülkenin yönetilmesi için temel alınmasını istemiştir. Dış politika alanında Rabbani'nin hedefi, İhvani düşüncelere dayanarak Doğu ve Batı karşısında bağımsız bir dış politikaydı. Dolayısıyla, Parti bu hedeflere ulaşmak için, birinci aşamada Komünizm ve Emperyalizm'in Afganistan'daki ayağının kesilmesini ve ikinci aşamada hükümet ve rakip grupları sahneden çıkartarak İslami bir devletin kurulmasını istemiştir.

Söylendiği üzere Parti Şeriat üzerine temellendirilmiş bir devletin kurulmasını ve aynı zamanda Taciklerin siyasi, ekonomik ve sosyal haklarının verilmesini ana hedef olarak belirlemiştir. Ayrıca Peştunlar ile birlikte, Taciklerin de, Hükümet'te eşit bir şekilde yer almalarını ve aynı zamanda Hükümet'in bütün kurum ve kuruluşlarında da Taciklerin görev almalarını ve söz sahibi olmalarını arzulamıştır. Parti her ne kadar iktidarda Peştunlardan başka diğer tüm etnik gruplara pay verilmesini savunsa da, Taciklerin üzerinde ağırlaşmıştır. Afganistan'da etnik olarak Tacik olmayan Selçuklular, Avşarlar, Bayatlar, Gazneliler ve Özbekleri diğer etnik gruplarla ilişkilerini Tacikçe konuşarak yürütmektedir ve bu yüzden bu parti, Tacikçe konuşan herkesi Tacik saymaktadır. Bu nedenden dolayı, Taciklerin (Farsça konuşan grupların) sayısı çoğunlukta olmaktadır. Dolayısıyla, Afganistan siyasetinde Tacikler, diğer gruplar karşısında daha çok siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal haklar talep etmektedirler. Bu kapsamda Afganistan İslami Cemiyet Partisi ülkede İhvani düşünce sistemine dayalı bir Hükümet sistemi kurmayı planlamıştır ve bu yüzden parti, Komünizm ve Krallık ailesine ve yönetimine karşı mücadele etmiştir.²³³ Partinin lideri olan Burhanuddin Rabbani, Müslüman Kardeşler hareketinden etkilenmesinden dolayı ülkenin, Kuran ve İslami değerlerle yönetilmesini istemiştir.²³⁴

İslami Cemiyet Partisi, 1996 yılından 2001'e kadar, Kuzey İttifakı'nın bir parçası olarak, Taliban'a karşı savaşmıştır. 2001 yılında, Taliban rejiminin devrilmesinden

²³³ İzzetullah Zekki, "1973 Sonrası Afganistan'da Siyasal Partilerin Gelişmesi Ve Cünbiş Partisi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), ss. 38-39.

²³⁴ Meşuf, ss. 40-41.

sonra, Devlet Başkanı Burhanuddin Rabbani, Bonn Anlaşmasını imzalayarak, kendi rızasıyla Devlet Başkanlığını, Hamid Karzay'a devretmiştir. 2001 yılından günümüze kadar Parti, Afganistan hükümetinin bir parçası olarak siyasette aktif bir şekilde katılım sağlamıştır.²³⁵ 2001 yılı sonrasında, Burhanettin Rabbani, Partisinin taleplerini şöyle açıklamıştır: Ülkede sivil toplum rolünün güçlendirilmesi, insan haklarının savunulması ve güçlendirilmesi ve aynı zamanda, Afganistan'ın siyasi sisteminin mutlak üniter sistemden parlamenter sisteme evirilmesi.

2.8.4. Afganistan'ın İslami Birlik Partisi

1980'lerin başında Abdül Rab Rasul Sayyaf tarafından kurulan Afganistan'ın İslami Birlik Partisi (İttihad-i İslami Afganistan), önce SSCB destekli Komünist Hükümet ve daha sonra SSCB'yle mücadeleye girmiştir. Partinin amacı, İslam'ın sünnetine uymak, Kuran'den itaat etmek, Sünnilik ile Selefizm'i bağdaştırmak, Selefî Şeriatı tam bir şekilde uygulamak, Hilafet kurallarını yeniden tesis etmek, Selefî Cihadının uygulanması ve nihayet dinsiz ve Komünistlerle sonsuza kadar savaş olmuştur.²³⁶

Görüldüğü üzere, Seyyaf'ın amacı, Müslüman Kardeşlerin ideolojisini benimseyerek, tamamen Selefî bir Hükümet kurmaktır. Sayyaf, hem o dönem hem de bugün Batı, Komünist ve Şii karşıtı düşüncesini savunmaktadır. Sayyaf'a göre cihat, büyük düşman, yani SSCB'yi çökertmiştir ve dolayısıyla 1990 sonrası artık küçük düşman, yani Şiilere karşı cihadın zamanı gelmiştir. Bu aşırı düşüncesi, 1992'den itibaren ülkedeki iç savaşı körüklemiştir.

2.8.5. İslami Halis Partisi

İslami Halis Partisi lideri, Yunus Halis, Sovyetler Birliğine karşı savaşan cihatçı aktörlerden biridir. 1970'lerin ortasında Hükümet, İslamcılarının faaliyetlerini engellemeye çalışırken, Yunus Halis ve Gulbuddin Hikmetyar, Afganistan İslam Partisi'ni kurmuşlardır. 1970'lerin sonlarında, Hikmetyar ile anlaşmazlıklarının ardından, Yunus Halis, Partiden ayrılarak aynı isme Halis sözcüğünü ekleyerek kendi

²³⁵ Zekki, ss. 38-40.

²³⁶ Meşuf, s. 70.

partisini kurmuştur.²³⁷ Partinin amacı, Afganistan’da İran benzeri Şeriata dayalı İslami bir hükümet kurmaktır. Grup liderine göre Kuran, ülkenin Anayasası olarak yeterlidir ve dolayısıyla grup düşünürleri, modern Anayasaya herhangi bir ihtiyacın olmadığını savunmakta idi.²³⁸ Halis’in bir başka talebi, Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki İslami ilkelere dayalı bir yönetimin kurulması olmuştur.²³⁹ Parti, toplumsal ahlakın İslami kurallara dayalı olarak yeniden şekillendirilmesini de bir hedef olarak seçmiştir ve dolayısıyla, tüm aktivitelerini kendi düşündüğü İslami modeli uygulamak yönünde olmuştur.

2.8.6. Afganistan İslami ve Milli Devrim Hareketi

Afganistan İslami Devrim Hareketi (Hareket-i İnkilab-i İslâmi Afganistan), 1978’de Mevlevi Muhammed Nebi tarafından kurulmuştur. SSCB’ye karşı ayaklanmaya başlayan gruplardan biridir. Muhammed Nebi ve partisinin temel hedefi şu şekildedir: İslam düşmanlarına karşı savaşmak, Afganistan topraklarını her türlü işgal ve sömürüden kurtarmak, ülke vatandaşlarını cihatla ilgili bilgilendirmek, İslam devletleriyle yakınlaşarak iyi ilişkiler kurmak, sosyal ekonomik, kültürel ve siyasi sistemi Şeriata uygun hale getirmek, İslam Cumhuriyeti kurmak, ülke ekonomisini tam olarak İslami kurallara göre düzenlemek ve İslami kurallara aykırı tüm gelenek ve görenekleri ortadan kaldırmak, her türlü milliyetçiliğe ve ayrımcılığa karşı mücadele etmek, komünizm, liberalizm ve diğer Batılı akımlara karşı mücadele etmek, Emri Maruf ve Nehi Münker’i yeni nesle öğretmek ve bu yolda çalışmalar yapmaları için insan kaynağı yetiştirmek,²⁴⁰ Ayrıca Parti, Doğu ve Batı sömürgeci güçleri ile mücadele etmeyi ve tüm İslam dünyasında adı geçen güçlerle mücadele konusunda yardım politikası ilan etmiştir.

2.8.7. Mahaz Milli İslami Afganistan

Mahaz Milli İslami Afganistan Partisi, 1978 yılında Pir Seyyid Ahmet Gilani liderliğinde Pakistan’da kurulan yedi partiden biridir. Gilani, ülkedeki Komünist Hükümetine ve daha sonra Sovyetler Birliğine karşı cihatta önemli aktörlerden birisi idi.

²³⁷ مولوی محمد یونس خالص درگذشت“ (Muhammad Yunis Halis Öldü), *BBC Farsça*, 25 Temmuz 2006, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2006/07/060725_v-younes-khales-dies, (10 Ağustos, 2020).

²³⁸ Aryanfer, s. 156.

²³⁹ Meşuf, s. 60.

²⁴⁰ Meşuf, s. 54.

Bu figür ülkede liberal ve laik unsurların yerleştirilmesinden yana politika yürütmüştür ve Komünist Hükümet çöktükten sonra, geçici Hükümetin oluşturulmasını ve Luyi Cirge (Büyük Meclis) kurularak ülkede yeni bir anayasanın yazılmasını hedef olarak belirlemiştir. Mahaz Milli İslami Afganistan Partisinin bir diğer hedefi, ülkede demokrasi ve milliyetçiliği geliştirmek olmuştur. Aynı zamanda, Afganistan'ın uluslararası siyasette tarafsız bir devlet olması, partinin amacını teşkil etmektedir. Gilani'nin iç siyasetteki amacı ise, Hükümetin seçimle iktidara gelmesi olmuştur. Seyyit Ahmet Gilani, radikal İslamcı gruplarla aynı cephede olsa da, ülkenin Şeriatla yönetilmesinden yana olmamıştır. Ülkenin siyasi, askeri ve sosyal yapısını, Afganistan'ın son Kralı Muhammed Zahir Şah dönemine benzer laik bir sistem ile idare edilmesi, Partinin ana hatlarından sayılmaktadır ve dolayısıyla Parti, Amerikan ve Batı benzeri liberal bir sistemin kurulmasından yana olmuştur.²⁴¹

2.8.8. Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi

Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (Cebheyi Necat-i Milli İslâmi-i Afganistan) Partisinin lideri Sibgetullah Muceddidi, Sovyetler Birliği çekildikten sonra, Afganistan İslam Devleti'nin ilk Başkanı olmuştur. 1978'de Afganistan Demokratik Halk Partisi iktidara geldikten sonra Pakistan'a sığınmış ve Partisini kurarak Kabil Hükümeti'ne karşı siyasi ve silahlı mücadeleye başlamıştır. Dolayısıyla, Müceddidi, İslamabad anlaşmasına dayanarak, Afganistan İslam Devleti'nin yönetimini iki ay üstlenmiş, ardından Burhanuddin Rabbani'ye devretmiştir.

Müceddidi ılımlı İslam'ı savunmaktaydı ve şahsen de ılımlı bir Müslüman olarak bilinmekte idi. Nejat-i Milli İslam-i Afganistan Partisinin amaçları, Mahaz Milli İslami Afganistan Partisinin amaçları ile örtüştüğü bilinmektedir. Afganistan'ı uluslararası siyasette bağımsız bir devlet yapmak, Parti amacının çekirdeğini oluşturmuştur. İç politikada Müceddidinin amacı, Hükümet'in seçimle iktidara gelmesi olmuştur. SSCB'ye karşı savaşta Radikal İslamcı gruplarla aynı cephede olsa da, ülkenin şeriatla yönetilmesinden yana olmamıştır. Dolayısıyla, Parti, demokrasi, insan hakları ve

²⁴¹ Endişmend, s. 44.

modern anayasal sistemle ülkenin yönetilmesini istemekteydi.²⁴² Bu çerçevede bu Parti, ülkede ulemanın rolünün artırılmasını istemekte idi.

2.8.9. Afganistan Ulusal İslami Hareketi (Cünbiş Milli İslami Afganistan)

Abdul Raşit Dostum tarafından kurulan Afganistan Ulusal İslami Hareketi Partisi, ülkenin kuzey kısımlarında etkin hale gelmiştir. Bu Parti, ülkedeki Türk soyluların siyasi ve askeri partisidir. Parti lideri, Sovyetler Birliği'nin ülkeden çekilmesinden sonra, iktidarda bulunan Necibullah Hükümetiyle işbirliğini sürdürmüş ve Mezar-ı Şerif başta olmak üzere, Kuzey Afganistan'daki yedi ilin yönetimini ele geçirmiştir. Dostum, Necibullah Hükümeti zayıflamaya başlayınca, cihatçılarla işbirliği yaparak Komünist hükümetin devrilmesinden sonra kurulması muhtemel olan Hükümette temsil ettiği grubun adına siyaset yapmayı istemiş ve bu çerçevede de aktif rol oynamıştır.²⁴³

Dostum, tüm etnik grupların temsil edildiği demokratik bir yönetimin kurulmasını savunmakta idi. Aynı zamanda, Türk kökenlilerin nüfus oranına göre Hükümette temsil edilmesini talep etmekteydi.²⁴⁴ Dostum, ülkede kaynakların dini- mezhebi ve etnik azınlıklara eşit bir şekilde paylaşılmasını ve ana dilde eğitimin verilmesini istemiştir. Bu doğrultuda, Afganistan'da yaşayan Türk soyluların harp okullarına girebilmelerini ve devletin bütün kurum ve kuruluşlarında nüfus oranı ve liyakat sistemine göre yükselmeyi talep etmiş ve bunun önünde bütün siyasi ve yasal engellerin kaldırılmasını sürekli dile getirmiştir.²⁴⁵ Cünbiş Partisinin kurulmasıyla birlikte, Türk soyluların tek bir çatı altında toplanması, Parti lideri tarafından takip edilmiştir. Partinin kurulma amaçlarından biri de, sosyal adaletin bütün etnik ve mezhebi gruplar arasında tesis edilmesi idi. İfade özgürlüğü, insan haklarının savunulması ve aynı zamanda ülkede demokratik özerklik, çoğulcu demokrasi ve sosyal adalete dayalı bir hükümet sisteminin kurulması, ülkenin geleceği için federal ve özerkliğe dayalı yapıyı destekleme, hükümetlerin seçimle işbaşına gelmesi, ülkede faaliyet yapan terör örgütlerine karşı mücadele etme, özgürlük, demokrasi, siyasi, ekonomik ve sosyal faaliyetleri

²⁴² Meşuf, s. 56.

²⁴³ Zekki, ss. 93-94.

²⁴⁴ Kuğu, s. 115.

²⁴⁵ Zekki, ss. 93-94.

destekleme, ifade ve basın özgürlüğü ve insani değerleri koruyan bir siyasi sistemin kurulması, Partinin hedeflerini oluşturmaktadır.²⁴⁶

2.8.10. Afganistan İslami Birlik Partisi

Afganistan'daki birçok siyasi parti gibi, İslami Birlik Partisi'de, Sovyetler Birliğine karşı çatışma döneminde temelleri atılmıştır. Partiyi Abdul Ali Mezari, 1989'da, savaş sonrası dönemde Şii Hazaraların siyasi ve askeri çıkarlarını savunmak amacıyla kurmuştur. Dolayısıyla, başkent Kabil ve ülkenin diğer illerinde, iç-savaş devam ederken, Hazara ve Şiilerin desteğini alarak, önemli aktörlerin biri haline gelmiştir. Hazaralar, sadece etnik olarak tanınmaları değil, Şiilik (Caferilik) mezhebinin ülkenin resmi mezhebi olarak tanınmasını talep etmiştir. Dolayısıyla, Hanefi Mezhebinin yanı sıra Hazaralar ülkede Şiilik mezhebinin özgürce değerlerinin yaşatılması ile ilgili haklar talebinde bulunmuştur. Ayrıca Hazaraların, Şiilerin inanç ve fıkıh kurallarının dikkate alınması ve ders kitaplarına dâhil edilmesi konuları önemli amaçlarından birisi olmuştur.

Hazaralar, ülkede askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda kimliklerinden dolayı yükselmediklerini iddia etmişlerdir.²⁴⁷ Dolayısıyla, 1990'dan itibaren Hazaralar, cihat yerine, amaçlarını değiştirerek, Hazaralığın ve Şiiliğin suç olmaktan çıkarılincaya kadar savaşıacaklarını beyan etmişlerdir. Bu yönde Hazaralar, ülkede kendilerine yönelik ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini iddia ederek, bunun değiştirilmesi gerektiğini talep etmiş ve bu çerçevede, Afganistan'ın, siyasi ve idari haklarının eşit bir şekilde dağıtılmasını istemişlerdir. Bunun yanı sıra, bu Parti, Hazara ve Şiilere, Devlet Başkanı adayı olma hakkının tanınmasını ve buna dair maddeye Anayasasında yer verilmesini ve garanti altına alınmasını talep etmişlerdir.

Bu doğrultuda Parti liderleri, Hazaraların, Afganistan'da, yabancı ve Moğol (Moğolistan göçmeni) olarak görülmesinden vazgeçilmesi ve dolayısıyla bu etnik ve dini grubun Afganistan'a ait olmasının yasalaşmasını talep etmiştir. Partililere göre Hazaralar, Afganistan'ın kuruluşundan beri ötekileştirilerek, kimliklerinden dolayı hakarete ve

²⁴⁶ Sayed Hanan Yusofı, "Afganistan'da Siyasi Partiler (1990-2010) (1990-2010)", (Yayımlanmamış **Yüksek Lisans Tezi**, T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), ss. 101-102.

²⁴⁷ Kuğu, s. 96.

adaletsizliğe uğramışlardır.²⁴⁸ Bunun ortadan kaldırılması, parti taleplerinin çekirdeğini oluşturmuş ve diğer taleplerde bu yelpazede seyretmiştir.

2.8.11. Afganistan İslami Hareketi

Afganistan İslami Hareketi (Hareket-i İslâmi Partisi), Marksist ve Komünist Hükümetin iktidara gelmesiyle bu hükümete karşı silahlı mücadeleye başlamış Şii bir partidir. 1979 yılında Muhammed Asif Muhsini Kandahari liderliğinde İran'da dokuz partiden biri olarak kurulan bu parti, daha sonra cihatçı bir parti haline gelmiştir. Peştunlardan oluşan, fakat ilk aşamada İran'a yakın olan Afganistan İslami Hareketi'nin talepleri, aşağıdaki maddelerden ibaret olmuştur.

1. Afganistan'da bir İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve Kuran, Sünnet ve akla dayanarak yönetilmesi,
2. İslami ekonomik sisteminin kurulması,
3. İslam kurallarına dayalı olarak vatandaşlara özgürlüğün sağlanması,
4. Hanefi Mezhebinin yanında Afganistan'da Şii (Caferi) mezhebinin tanınması,
5. Ülkede, Peştuncanın yanında Farsçanın da resmi bir dil olarak tanınması,
6. Erkeklerin yanı sıra kadınlara da eşit hakların verilmesi,
7. Barış içinde, karşılıklı saygı sisteminin tesisi ve bir arada yaşama temellerine dayalı bir dış politikanın belirlenmesi,
8. Düzenli milli ordunun kurulması,
9. Afganistan hükümetlerinde Şiilerin nüfuslarına oranla siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel haklarının verilmesi ve tesbit edilmesi.
10. Şiilerin inanç ve fıkıh kurallarının ders kitaplarına dahil edilmesi ve devletin hazinesinin tüm illerde adil bir şekilde dağıtılması.²⁴⁹

²⁴⁸ Çengiz Pehlevan, *افغانستان در عصری مجاهدین و بر آمدن طالبان* (Afganistan'da Mücahitlerin Dönemi ve Taliban'ın Ortaya Çıkışı), 2. Baskı, Kabil: Serveri Saadet, 2015, ss. 174-178.

²⁴⁹ Meşuf, ss. 91-92.

2.8.12. Taliban

Taliban, ilk olarak 1994'te Kandahar ilinde Molla Muhammed Ömer'in önderliğinde ortaya çıkarak, kısa zamanda Kabil'i ele geçirmiş bir silahlı köktenci örgüttür. 1996-2001 yılları arasında ülkenin yüzde 90'ında hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Uzun savaştan oluşan bıkkınlık nedeniyle, Taliban, bir düzen kurucu olarak görülmüş, özellikle Peştunlardan geniş çaplı destek görmüştür. Grup, ülkede olan çeşitli sorunları veya grupları ortadan kaldıracığını, suçluları cezalandıracağını ve yok edeceğini açıklamıştır. Aynı zamanda örgütün talebi, ülkenin tamamını ele geçirerek, çatışan grupları silahsızlandırmak, Şeriata dayalı hükümet kurmak ve yönetmek ve kadınları tamamen sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlardan izole etmektir. Taliban, 1996'da, Kabil'i ele geçirdiğinde, Molla Muhammed Ömer'i tüm Müslümanların lideri (Amiril-Mu'minin) olarak ilan etmiştir. Ardından grubun talebi, ülkenin tamamına hâkimiyet kurarak Afganistan İslam Emirliğinin başkentini Özbekistan'ın Buhara kentine taşımaktır. Taliban yönetiminin iddiası, İslam'ın ilk Halifelet dönemlerinde kurulan sisteme benzer bir yönetim kurmaktır.

Örgüt liderleri, ülkenin yönetiminde, Allah'ın rızasını kazanmayı, bir talep olarak sunmakta idi. Taliban, Mücahitlerin kurduğu hükümetin, gerçek İslami bir Hükümet olmadığını savunarak kendi taleplerini silah gücüyle uygulamaya koymuştur. İktidara geldiklerinde Kadın İşleri Bakanlığını ve Anayasayı kaldırmışlardır. Günümüzde de aynı taleplere ek olarak, Cumhuriyetin kaldırılmasını ve ülkeyi İslam Emirliği adı altında yönetmeyi talep etmektedir.²⁵⁰ Ayrıca örgüt, Parlamentonun feshini ve İslam Konseyi'nin oluşturulmasını istemiştir.²⁵¹ Sosyal hayat olarak tüm özgürlüklerin din ile bağdaşması ve aksi takdirde ağır cezaların uygulanması, örgütün talebini oluşturmaktadır. Bu çerçevede müzik, TV-video izlemek-dinlemek ve fotoğraf çekmek yasaklanması gereken eylemlerdi. Erkekler için sakal bırakma zorunluluğunun getirilmesinin yanı sıra, kadınların okulda ve üniversite okumaları ve dışarıda çalışmalarına yasakların getirilmesini talep etmektedir.²⁵² Örgütün amaçlarının arasında, narkotiği, Batı'ya ihraç ederek, Batı medeniyetini yerle bir etmekte mevcuttu.

²⁵⁰ Yusofi, ss. 88-90.

²⁵¹ Deniz Anbarlı Bozatay ve İsmail Meriç, "Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı", **Akademik Akademik Ortadoğu**, Cilt. 7, sayı. 14, 2013.

²⁵² Rıza Etayi, "پدیده ای به نام طالبان" (Taliban İsminde Bir Fenomen)", **Dünya**, Cilt. 1, Sayı. 3, 2018 .ss. 9-13.

Aslında örgüt, bu sloganlarla uyuşturucu ekimi ve ticaretini ülkede meşrulaştırmış ve uyuşturucu yollarına hakim olduğundan bu yoldan kendi bütçesini karşılamış ve bu günde karşılamaktadır.

2.9. Afganistan'daki Çatışmanın Süreçleri

2.9.1. Birinci Aşama: 1979-1988 Dönemi

1978 yılında, Davut Han, Komünist-Marksist görüşlü Demokratik Halk Partisi tarafından bir askeri darbeye devrilmiştir. Sol görüşlü gruplar, ülke yönetimine el koymuş, fakat muhalifler yeni yönetime karşı çıkmıştır. Dolayısıyla, Muhafazakâr ve İslamcı gruplar ve aynı zamanda bazı aşiret liderleri, sosyal değişim sürecine karşı çıkararak kırsal kesimlerde silahlı mücadeleye başvurmuşlardır. Bu olaylar, çatışmaların, müdahalelerin ve daha sonra meydana gelen iç savaşın tüm aşamalarının temellerini oluşturmuştur. Direniş, daha önce de belirtildiği gibi, Kabil'deki Sovyetler Birliği taraftarı Hükümete ve Sovyetlere Birliği'nin askeri birliklerine karşı, Muhafazakâr ve dindar kesimlerin mücadelesiyle başlamıştır. Aynı zamanda Afganistan'da, SSCB'ye karşı direnişçiler olan Araplar ve çeşitli ülkelere gelen cihatçılar da, yerel radikal dini grupların yanında yer almışlardır.

Afganistan'a SSCB'nin müdahalesi sonucunda, ilk aşamada ulusal ve uluslararası bir savaş ortaya çıkmıştır. Çünkü savaşın bir tarafı, Afganistan hükümeti, diğer tarafı ise, devlet ve hükümet-dışı silahlı gruplardı. Bu grupları, askeri, mali ve siyasi anlamda destekleyen ABD, Suudi Arabistan, İran, Çin ve Pakistan gibi bölgesel ve uluslararası aktörler olmuştur. Dolayısıyla, adı geçen aktörler, Sovyetler Birliğini zayıflatmaya çalışarak, savaşın maliyetini yükseltmeye odaklanmışlardır. Fakat SSCB'nin genişlemesini engellemek, bu aktörlerin temel hedefleri olmuştur. Çatışma, yaklaşık bir buçuk milyon Afganistanlının ölümüne sebep olmuştur. Ülkenin alt ve üst yapıları tahrip edilmiş, yaklaşık beş milyon Afganistanlı komşu ülkelere ve dünyanın çeşitli yerlerine sığınmıştır. Ayrıca, çeşitli sıkıntılarla yüz yüze olan mülteci kampları, direnişçi grupların militan ve eleman edinme merkezlerine dönüşmüş ve dolayısıyla, savaş bir bitmez döngüye girmiştir.

SSCB'nin müdahalesiyle beraber, dünyadaki köktenci grupların askeri eğitim aldığı ve savaştığı bir dinamik ülke halini almıştır. 1979-1992 yılları arasında, 43 Müslüman

ülkeden, yaklaşık 35 bin radikal Müslüman savaşçı, direnişe katılmak üzere Afganistan'a gelmiştir²⁵³ fakat yıllar geçtikçe bu sayı artış göstermiş ve tahminlere göre, 100 bini aşmıştır.

Sovyetler Birliği'nin lideri, Mihail Gorbaçov, 1985'te göreve geldikten sonra, SSCB dış politikasını yumuşatmaya başladı. Afganistan özelinde de, Babrak Karmal'ı istifa ettirerek yerine daha yumuşak ve ılımlı bir siyasetçi olan Necibullah'ı Devlet Başkanlığı görevine getirmeye karar verdi.²⁵⁴ Necibullah, göreve başladıktan sonra, Gorbaçov tarafından Moskova'ya davet edilerek, SSCB'nin Afganistan'dan çekileceğini ve Afganistan yönetiminin buna hazır olması gerektiğini aktarmıştır. Dolayısıyla, Necibullah Hükümetine, muhalif gruplarla barış müzakerelerini başlatması için süre tanınmıştır. Bu anlamda direnişçi örgütlere uzlaş, barış ve ateşkes teklifinde bulunmuştur.²⁵⁵ ABD, SSCB, Pakistan ve Afganistan temsilcileri arasında 14 Nisan 1988'de Birleşmiş Milletlerin denetimi altında Pakistan ve Afganistan yönetimi tarafından antlaşma imzalanmış, ABD ve SSCB garantörlük rolünü üstlenmişlerdir.

2.9.2. İkinci Aşama: SSCB Çıkışından Komünist Hükümetin Devrilmesine (1988-1992)

SSCB, Cenevre Antlaşmasını hemen devreye sokarak, 15 Mayıs 1988'de çekilmeye başlamış ve 15 Şubat 1989'da tamamen Afganistan topraklarını terk etmiştir. Cenevre Anlaşmalarının imzacıları arasında SSCB, ABD, Pakistan ve Afganistan varken, çatışmanın önemli bir başka tarafı olan Cihatçı gruplar bulunmamışlardır.²⁵⁶ Böylece, Afganistan çatışmasının aslında diğer devletlerin bir çatışması olduğu öne çıkmaktadır ve cihat grupları yukarıda adı geçen devletlerin jeopolitik savaşlarında, sadece vekâlet unsuru olmuşlardır. Savaşı sahada yürüten cihatçıların hiçe sayılması ve onların masada

²⁵³ Murat Büyükbaş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), s. 65.

²⁵⁴ Abdullah Yeğin, "Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu", SETA, SETA Yayınları 53, 2015, s. 24.

²⁵⁵ Direnişçi gruplar tarafından, Cenevre anlaşmasına davet edilmemesinden sonra, Burhanuttin Rabbani bir konuşmasında Cenevre anlaşmasının bir anlam ifade etmediğini ve bizim için anlamsız ve boş bir kâğıt olduğun ifade etmiştir. Pakistan direnişçi gruplar adına her türlü anlaşma ve müzakere etme hakkının olduğunu düşünmekteydi. Komünist hükümeti çöktükten sonra kurulan hükümete Pakistan destek vermemesinin ve

²⁵⁶ Esedullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, İstanbul: Cep Kitapları, 1999, ss. 210-220.

oturtulmaması ve bir taraf olarak muhatap alınmaması, bu grup liderleri nezdinde barışa karşı olumsuz yanaşmalarına neden olmuştur.

*“Necibullah Mücahitlerle anlaşabilmek için Anayasa’ya Afganistan’ın İslami bir devlet olduğunu yazdırmasına, hatta devletin ‘Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti’ olan isminden ‘Demokratik Halk’ ibaresini çıkarmasına, ADHP’nin ismini ‘Vatan Partisi’ olarak değiştirerek bunun Komünist ilkelere değil, Afgan gelenekleri ve İslami esaslara saygılı bir siyasal kurum olduğunu ilan etmesine ve Peştun olmayanları da önemli makamlara getirmesine rağmen inandırıcı olamamıştır”.*²⁵⁷

Necibullah, 1990 yılında, bir beyanat vererek, Birleşmiş Milletler nezaretinde yapılan genel seçimlerde seçilemediği takdirde görevinden istifa edeceğini açıklasa da, direnişçi gruplar, Necibullah’ın seçime girmeden önce görevinden istifa etmesini istemişlerdir. Cihatçı liderler Hükümetin bu talebi karşılamadığı takdirde, karşı saldırılarına devam edeceklerini açıklamışlardır. Bunun nedeni, SSCB birliklerinin çekilişinden sonra, kesin zafer kazanacaklarını düşünmeleri idi. ABD ve müttefikleri de, Hükümet karşıtı grupları, Hükümetin devrilmesi için savaşa devam etmeleri yönünde teşvik ederek onları fonlamakta idi.²⁵⁸

Cenevre Anlaşması, Sovyetler Birliği’ne karşı savaşan direnişçi grupların İslami devlet kurmalarına ve daha sonra ülkede Hükümet ile direnişçi gruplar arasında çatışmanın şiddetlenmesine neden olmuştur. Yine, direnişçi grupların kendi aralarında yaşanan iktidar mücadeleleri, iç savaşa doğru giden aşamayı başlatmıştır. Bu gruplar Cenevre Anlaşmasının, boş bir kâğıttan ibaret olduğunu öne sürerek, hem Hükümet hem de rakip gruplarla kanlı çatışmalar başlatmışlardır.²⁵⁹

1989’da askeri birliklerini geri çeken Sovyetler Birliği, Komünist Hükümete (Necibullah Hükümeti) siyasi, mali, askeri ve danışmanlık desteğini devam ettirmiştir. Aynı zamanda ABD, Sovyetler Birliği, kendi kuvvetlerini çekmesine rağmen, Komünist Hükümet çökünceye kadar cihatçı gruplara desteğini devam ettirmiştir. Dolayısıyla, bu

²⁵⁷ Kuğu, s. 138.

²⁵⁸ Çınarlı, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, ss. 176-177.

²⁵⁹ Direnişçi gruplar tarafından, Cenevre anlaşmasına davet edilmemesinden sonra, Burhanettin Rabbani bir konuşmasında Cenevre anlaşmasının bir anlam ifade etmediğini beyan etmiştir. Savaşın bir tarafı olan Cihatçılar Cenevre Konferansına davet edilmemiştir. Zira, Pakistan Cihatçı gruplar adına imza attı.

grupların Kabil’de kendi Hükümetlerini ilan edinceye kadar silah, mühimmat, finans ve insani yardımlarını sürdürmüştür. ABD, sorunun, müzakere edilerek değil, savaşla çözülmesinden yana idi. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere, SSCB silahlı kuvvetleri ülkeyi terk etmiş olsa da, çatışmalar Necibullah Hükümeti ve Cihatçı gruplar arasında, 1992 yılına kadar şiddetli bir şekilde devam etmiştir.²⁶⁰

Cenevre Anlaşmasından sonra, Komünist Hükümet, Sovyetler Birliğinin çekilmesinden ve askeri desteğinin azalmasından sonra, üç yıl daha varlığını devam ettirebilmiştir. Bunun sebebi ise, Sovyetlerin kendisine bıraktığı silah, mühimmat ve malzemeydi. Hükümet, Abdul Reşit Dostum gibi aktörlerin, direnişçi gruplara karşı milis gücü olarak kullanmıştır. Ayrıca, Hazaralardan ve Taciklerden bazı kişi ve grupları kendisini güçlendirmek için Hükümete ve güvenlik güçlerine dâhil etmiştir. Necibullah Hükümeti, uluslararası toplumda Afganistan devletinden demokratik bir görüntü sunmayı planlamış ve bunun yanı sıra, etnik ve mezhebi azınlıkların desteğini almaya kararlı adımlar atmaya cesaret etmiştir. Özbekler ve Hazaralar gibi etnik ve mezhebi azınlıklar, ülkenin çeşitli alanlarında daha önce eşi görülmemiş bir şekilde görülmeye başlamışlardır.

2.9.3. Üçüncü Aşama: 1992-2001

SSCB’nin çöküşünün etkileri, diğer coğrafyalarda görüldüğü gibi, Afganistan’a da yansımış ve Hükümet bir yıl sonra çökmüştür. Bu çöküşten itibaren Afganistan, bir trajik ve karanlık döneme girmiştir. 1992 yılında, Necibullah rejiminin çöküşü, Afganistan’daki Komünist dönemi sona erdirmiş ve aynı zamanda Afganistan siyasetinde, Peştun hâkimiyeti de sona erdirilmiştir. Hükümetin çöküşü sırasında, bazı generaller ve askerler, ordu safından direnişçi grupların safına geçerek orduda büyük bir açığa neden oldular. İslami Devlet Hükümeti, bu açığı “Melişa” (Milis) adı altında kurulan milis örgütlerle doldurmaya çalışmış ve daha çok Peştun olmayan etnik gruplardan bu örgütlere üye cezp edilerek silahlandırılmışlardır. Bu durum, Peştun olmayan etnik grupların güçlenmesine ve dolayısıyla Peştunların rahatsızlanmasına neden olmuştur. SSCB çekilişinden ve hükümetinin zayıflamasından sonra cihatçılar, silah, mühimmat ve benzeri savaş teçhizatı temin ederek iktidarı ele alma ve siyasi

²⁶⁰ Çınarlı, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, ss. 93-94.

haklarını talep etme yönünde girişimde bulunma cesaretini elde etmişlerdir. Nitekim ülke siyasetindeki bu değişim, etnik ilişkiler açısından çok önemliydi.

İslami Devlet döneminde, Peştunların geleneksel meclisi olan “Luyi Cirge” yerine, Hanefi fıkıh ve usulüne göre, “Şûrây-i Ahl-i Hal ve Akd” adı verilen yeni bir meclis kurulmuştur. Fakat bu meclis, Hazara örgütleri tarafından reddedilmiştir. Şûra’da, Peşaver’deki yedi direnişçi İslami örgütün her birine 60’ar sandalye verilmiştir. Meclis, aşiret liderleri, ulema ve bölgelerin ünlüleri ve büyüklerinden oluşmaktaydı:

*“Hükümet oluşturulması için Şurada oylama yapılmasına karar verildi. En çok oyu alan kişi, devlet başkanı, ikinci kişi ise başbakan olacaktı. Oylamadan sonra oluşan hükümette Müceddidi Devlet Başkanı, ikinci sıradaki Sayyaf Başbakan oldu. Hikmetyar Dışişleri Bakanı, Muhammedi Savunma Bakanı, Halis İçişleri Bakanı, Rabbani İskan Bakanı, Geylani de Adalet Bakanı oldu”.*²⁶¹

Öne çıkan önemli mesele başka etnik, dini ve mezhebi grupların temsil edilmemesi idi. Örneğin, Türk kökenliler ve Şii Hazaralar gibi toplumdaki önemli büyük kitleler düşünülmemişti. Peşaver’de kurulduktan sonra, Hükümet üyeleri ve direnişçi gruplar Kabil’e gelmeye başlamışlardı. Aynı zamanda, direnişçi gruplar ve Pakistan’daki grupların dışında kalan General Dostum ve Abdul Ali Mezari gibi aktörler de, Kabil’in çeşitli semt ve mahallelerinde karargâhlarını kurarak savaş pozisyonuna girmişlerdi.

Hizb-i İslâmi lideri Gulbuddin Hikmetyar, Kâbil’i tek başına ele geçirmeyi ummuştu fakat Komünist Hükümetinde yer alan Tacik asıllı komutanlar, Tacik figür Ahmet Şah Mesut’a askeri malzeme ve silah teslim etmişlerdi. Orduda ve Savunma Bakanlığı’nda görev yapan Afganistan Demokratik Hükümeti’ne vefalı olan askerler, Tacik ve diğer milletlere mensup olanlar, Şah Mesut’un safına katılmışlardır. Hikmetyar, Kabil’de tahmin ettiğinden daha güçlü olan Şah Mesut’un kuvvetlerini ve General Abdul Raşit Dostum’un askeri gücünü görünce planının gerçekleşme şansının olmadığını fark etmişti.

Pakistan’daki cihatçı gruplar, ülkeye gelmeden önce geçici bir yönetim konseyi oluşturmuşlardır. Anlaşmaya göre, Sibgetullah Müceddidi, iki ay süreyle Devlet Başkanı olarak göreve getirilmiştir. Afganistan İslâm Devletinin geçici Devlet Başkanı

²⁶¹ Çınarlı, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, s. 180.

olarak Müceddidi'nin seçilmesinin nedeni, Rabbani ve Hikmetyar'ın, birbirlerini rakip olarak görmeleri idi. Müceddidi'nin dindar bir aileden gelmesi nedeniyle, Afganistan'ın çoğu vilayetlerinde müritleri bulunmaktaydı ve bütün gruplar, Müceddidi'ye saygı duymaktaydı. Geçici Hükümette, Ahmet Şah Mesut, Savunma Bakanlığına getirilirken, başka bakanlıklar da, direnişçi gruplar arasında paylaşılmıştır. Geçici hükümetin ilk adımı, ülkenin siyasi yapısını değiştirerek, ismini “Afganistan İslâm Devleti” olarak değiştirmesi olmuştur. Afganistan İslâm Devletinin yasalarına göre, ülke, İslam kurallarıyla yönetilecekti. Bu Hükümet döneminde, insan hakları özellikle kadın haklarının temel ilkeleri hiçe sayılmıştır.

Müceddidi, iki geçici Devlet Başkanlığının süresi bitince, görevini, Rabbani'ye teslim etmek yerine, grup liderleri ile görüşerek, görev süresinin bir kez daha uzatılması için adımlar atmış, bu kapsamda bazı grup üyelerinin askeri ünvanlarını yükselterek, kendi görev süresinin uzatılması için onlardan destek istemiştir. Gülbeddin Hikmetyar, Başkan Sibgetullah Müceddidi'nin Hükümeti'ni tanımadığını açıklayarak, Hükümete karşı saldırı başlatmış, fakat Hikmetyar'ın milis gücü, Ahmed Şah Mesut ve Dostum'a bağlı güçlerce, kısa sürede Kâbil'in dışına püskürtülmüştür. Hikmetyar, Kâbil'de rakiplerinin bulunduğu semt ve mahallelerine roket ateşine başlamış ve Dostum'un milis güçlerinin Kâbil'den çıkmadığı takdirde devam edeceğini açıklamıştır. Ayrıca Hikmetyar, Şah Mesut'un Savunma Bakanlığı görevinden ayrılmasını şart olarak belirlemiştir. Ancak hem Dostum hem de Şah Mesut, Hikmetyar'ın taleplerini reddetmiş ve dolayısıyla savaş devam etmiştir.

Bu karışıklıklar esnasında, İslami Cemiyet Partisi, Milli İslami Hareketi Partisi (Cünbiş) ve Birlik Partisi bir araya gelerek ittifak yapmışlardır. Hikmetyar, Kabil'i, adı geçen grupların buldukları mevzilere yönelik, ağır bir şekilde roket atışına başlamıştır. Bu sırada “Şuray-i, Ehl-Hel-ü Akd”²⁶² adlı Konsey toplanarak, Müceddidi'nin görev süresinin, 5 Haziran 1992'de bitmiş olacağını açıklamış ve Burhaneddin Rabbani'nin altı ay için Devleti İslami Afganistan için Hükümet Başkanlığını ve Gülbeddin Hikmetyar için de Başbakanlık görevini teklif etmiştir. Hikmetyar, Rabbani'nin emrinde çalışmayacağını açıklayarak, şiddetli saldırılarına yeniden başlamıştır. Hikmetyar'ın, Müceddidi ve Rabbani'nin Devlet Başkanlığını kabul etmemesinin sebebi, Peştun

²⁶² Çözüm ve Akil İnsanlar Konseyi

milliyetçiliği idi.²⁶³ Çünkü kendisini, Peştuların lideri olarak görerek, Afganistan nüfusunun çoğunluğunun Peştunlardan oluştuğunu düşünmekte idi.

Vahdet Partisi (Hazara), iktidardan hak ettiği payı alamadığını iddia ederek, Rabbani Hükümetine karşı savaş pozisyonuna girmiş ve kısa süre sonra Hazaralar ile Hükümet güçleri arasında çatışmalar başlamıştır. Böylelikle, Rabbani, iki cephede (Peştunlarla ve Hazaralarla) savaşmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, çatışmalar devam ederken, Rabbani, görev süresinin dolacağı 15 Aralık 1992 tarihinde, görevini başkasına devretmeyeceğini açıklamıştır.²⁶⁴

Hükümetten bekledikleri payı almadıklarını düşünerek, muhalifler geniş çaplı savaş ilan etmişlerdir, fakat bu gruplar birbirleriyle de anlaşamamışlardır. Dolayısıyla, Dostum, Aralık 1992'den itibaren, Rabbani'ye yüz çevirerek, Abdul Ali Mezari (Hazara-Şii) ile birleşti. Ayrıca, Dostum, Mezari ve Hikmetyar 1993 yılının sonunda, Burhaneddin güçlerine karşı ittifak yapmışlar ve 1994 yılının başlangıcından itibaren Burhaneddin Rabbani'ye karşı saldırılara başlamışlardır. Bu grupların havva gücüne sahip olmaları, onları daha da güçlendirmiş ve dolayısıyla, karşı tarafı uçaklarla bombalama girişimlerinde bulunmuşlardır. Dostum'un Mezar-ı Şerif'ten kalkan savaş uçakları, Kabil'i ve Begram Hava Üssünü bombalamış ve buna karşı, Burhaneddin Rabbani güçlerine bağlı savaş uçakları, Dostum'a ait kuzey bölgelerini bombalamışlardır. Savaşta hava kuvvetlerine sahip olma potansiyeli, bu grupların daha yıkıcı gücünü göstermiştir.

SSCB'nin ülkeden geri çekilişi ve himayesinde olan Necibullah Hükümetinin çöküşü, Pakistan'ı memnun etse de, sonraki süreçte oluşan durum, bu ülkenin çıkarları açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İktidara gelen Rabbani Hükümeti, Pakistan'ın çıkarlarına aykırı siyaset izlemesinden dolayı, Pakistan açık şekilde memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Zira Pakistan, Afganistan'da Peştun asıllı parti veya şahısların iktidara gelmesini istemekte idi. Yine bunun nedeni, Peştun olmayan diğer etnik grupların, her zaman Pakistan karşıtı tavır almaları olmuştur. Devleti İslami Afganistan'a karşı ABD, Pakistan, Suudi Arabistan ve diğer direnişçileri destekleyen devletler, ilgisiz kalmışlardı ve bunun sonucunda zayıf bir Hükümet haline gelmişti.

²⁶³ Muhammed Aref Salihi, "Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 71.

²⁶⁴ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", ss. 192-193

Dolayısıyla, durumu yönetemeyen hükümet ile gruplar arasında iç savaş patlak vermiş ve istikrarsızlığın devamı, 1994'te Taliban'ın ortaya çıkmasına ve ülke genelinde etkisini artırmasına uygun zemin hazırlamıştır.²⁶⁵ Taliban, Peştunların da desteğini alarak, ülkenin her tarafında operasyon gerçekleştirmiştir.

Taliban'ın ortaya çıkışında, Pakistan'ın rolü bilinmektedir, zira örgüt, BM'ye sığınan eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ı yakalamıştır. Bazı kaynaklara göre Necibullah, iktidarda olduğu dönemde Pakistan tarafından Durand Hattı'nı tanımaması için baskıya maruz kalmıştır. Necibullah bundan kaçınarak Pakistan'ın memnuniyetsizliğine neden olsa da, SSCB baskısıyla bu hattı tanımak zorunda kalmıştır.²⁶⁶ Dolayısıyla, Pakistan tarafından kurulan Taliban, Necibullah'ı feci bir şekilde idam etmiştir. Taliban, El-Kaide ile işbirliğini genişleterek 2001'e kadar, Afganistan'da bir orta çağı oluşturmuştur. Dolayısıyla, Afganistan'ın orta çağı çerçevesinde, tüm insani onur askıya alınarak, bir korku yönetimi kurulmuştur.

Çünkü Taliban'ın Afganistan'ın belli kesimlerinde hâkimiyetini kurmaya başladığından itibaren, Usame bin Laden, sahneye yeniden çıkmıştır. Usame bin Ladin, 1997 yılında Afganistan'ın Pakistan sınırında bulunan Celal Abad'ın yakınlarında yaşamakta idi. Taliban'ın Eylül 1996'da başkent Kâbil'i ele geçirerek, Afganistan İslam Emirliği'ni kurmasının ardından, Molla Ömer'in daveti üzerine bin Ladin, Celal Abad'dan Kandahar'a geçmiştir. Taliban'ın ülke yönetiminde söz sahibi olmasının ardından El-Kaide, Taliban'ın koruması altında varlığını devam ettirmeye başlamıştır. 1998 yılında el-Kaide tarafından, Tanzanya'nın Darüsselam şehri ile Kenya'nın başkenti Nairobi'deki ABD Konsolosluklarına saldırılar düzenlenmiştir. Bunun üzerine, Hartum'daki Eş-Şifa fabrikası ile Afganistan'daki bazı el-Kaide eğitim kamplarına, ABD güçleri tarafından füzeyle saldırılar düzenlenmiştir. Dolayısıyla, Usame bin Ladin, ABD tarafından adı geçen olaylarla ilgili ve Batı karşıtı söylemlerinden ötürü suçlanmakta ve aranmakta idi. Nitekim Taliban örgütüyle ABD arasında Bin Ladin'in Afganistan'da olduğu ve dolayısıyla ABD'ye teslim edilmesi gerektiği konusunda gerginlik yaşanmıştır. Ancak Taliban yetkilileri, "bir Müslümanız ve misafirimizi zorla

²⁶⁵ Salihi, ss. 71-74.

²⁶⁶ "چگونه نجیب دیورند را به رسمیت شناخت؟", *Mandegar*, 26 Haziran 2018, <https://bit.ly/2EIkIMS>, (14 Haziran 2020).

çıkaramayız ve teslim edemeyiz”²⁶⁷ şeklindeki görüşe dayanarak, Bin Ladin’i, teslim etmeme kararı almıştır. Taliban, ABD’nin kendilerine saldırıda bulunduğu takdirde, intikam alacaklarını ve cihat ilan edeceklerini bildirmişlerdir. Usame Bin Ladin’in iadesi için yapılan görüşmeler, uyarılar ve tehditler sonuçsuz kalarak 2001’e kadar süreç gergin bir şekilde devam etmiştir.

2.9.4. Dördüncü Aşama: 2001-2019

11 Eylül terör saldırısının ardından, ABD uluslararası büyük bir seferberliği oluşturmaya yönelmiştir. Saldırganın Usame bin Ladin olduğu üzerinde herkes zamanla hemfikir olmaya başlamıştır. ABD ve Koalisyon güçleri, terörle mücadele çerçevesinde 7 Ekim 2001’de Taliban’ı Afganistan yönetiminden uzaklaştırma kampanyası başlatmıştır. ABD yönetimi, BM’nin zımni 1368 sayılı Kararını arkasında hissederek, güçlü bir şekilde Taliban’a karşı savaş açmıştır. Dolayısıyla, Kalıcı Özgürlük Operasyonu’nu 9 Aralık 2001’de Taliban’ın çöküşüne kadar devam etmiştir.²⁶⁸ ABD’nin müttefikleri, diğer ülkeler ve bölgedeki devletlerin birçoğu, teröre karşı ABD’nin yanında yer almışlardır. ABD operasyonunu devlet-dışı bir silahlı aktör ile savaş olarak adlandırmış ve dolayısıyla ABD, Taliban örgütünün el-Kaide ile bağlantısını uluslararası toplumun iknası için gerekçe göstermiştir.

ABD’nin Afganistan’a müdahalesin bölge ve dünya ülkeleri ile uluslararası örgütlerin hemen hemen tümü destek vermiştir. Ekim 2001’de, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeleri, örgüt antlaşmasının 5. maddesine dayanarak, ABD’ye yönelik saldırıların BM Sözleşmesinin 51. maddesi kapsamında olduğunu benimsemişlerdir. Dolayısıyla, örgüt üyeleri açısından 11 Eylül saldırısı, ABD’ye meşru müdafaa hakkını vermiştir. Sonuçta, 5. madde, ilk kez Afganistan’da, ABD tarafından yürürlüğe koyulmuştur. Nitekim 7 Ekim 2001’de ABD, Taliban ve El-Kaide’ye karşı Kalıcı Özgürlük Operasyonu’nu havadan ve karadan, Kuzey İttifakı’nın desteğini de alarak (Rabbani, General Dostum ve Hazaralar) ve onlarla birlikte hareket ederek, kısa sürede Taliban yönetimini ortadan kaldırmıştır.

²⁶⁷ “جنگ افغانستان؛ تاریخی که برای افغانها تکرار شد”، *YJC*, 28 Mart 2016, <https://www.yjc.ir/fa/news/5537045/>, (14 Haziran 2020).

²⁶⁸ “The U.S. War in Afghanistan”, *The Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>, (14 Haziran 2020).

ABD'nin müdahalesi, Afganistan'da önceden devam eden devlet-içi çatışmayı daha da derinleştirmiştir. Çünkü müdahaleden sonra, Kuzey İttifakı üyeleri, Hükümette aktif rol almış ve bu da, Peştunları mevcut gelişmelerden rahatsız etmiştir. Kuzey İttifakı üyeleri, ABD'nin müdahalesiyle beraber, yeni kurulan Hükümete katılmış ve İttifak feshedilmiştir. Ülkede, ABD ve Koalisyon güçlerinin müdahalesi ile beraber demokratik kurumlar oluşmaya başlamış, insan hakları ve azınlık hakları hayata taşınmaya başlanmıştır. Fakat belli bir süreden sonra, bölge ülkeleri ve Afganistan'ın sosyal psikolojisinden kaynaklanan nedenlerden dolayı, iç çatışma daha da derinleşmiştir. Taliban, 2007'de ülkenin birçok vilayetini savaş sahnesine çevirmiş ve yeni oluşan Hükümete karşı silahlı mücadeleye başlamıştır.

Ancak, 2001 sonrası dönemde yaşanan çatışmalar, eski yıllarda yaşanan savaşlardan bazen daha da feci sonuçlara ve daha fazla can kaybına neden olmuştur. Çünkü NATO uçakları, ülkenin gelenek ve göreneklerini bilmediklerinden dolayı, 2001-2014 yıllar arasında hava saldırılarında sosyal törenleri Taliban yığını zannederek Afganistan vatandaşlarının ölümüne sebep olmuştur.²⁶⁹ Dolayısıyla, doğrudan Afganistan güvenlik güçleri veya Koalisyon güçlerinin hava destekli operasyonları, Taliban örgütünün üyelerinin ve aynı zamanda binlerce sivil insanın ölümüne neden olmuştur.

Başkan Barack Obama, Ekim 2009 yılında, "Afganistan'daki durum kötüye girmiştir... Afgan halkı tarafından meşru bir Hükümet seçilmesine rağmen yolsuzluk, bu Hükümet uyuşturucu ticareti, gelişmemiş bir ekonomi ve yetersiz güvenlik güçlerinden dolayı aciz kalmıştır"²⁷⁰ şeklinde konuşma yaparak Afganistan'dan ABD'nin rahatsız olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla 2009'da Obama, iki yıl sonra ABD'nin Afganistan'dan çıkacağını açıklasa da,²⁷¹ bunu gerçekleştirilememiştir.²⁷² ABD'nin esas stratejisi, tehdit olarak görülen El-Kaide örgütünün faaliyetlerini durdurarak ve örgütü ortadan kaldırmaktı ve böylece El-Kaide Afganistan'da ABD ve müttefiklerine karşı

²⁶⁹ NATO, güçleri Afganistan halkının gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgi sahibi olmadıkları için, doğun programlarına, ateş açmaktadırlar dolayısıyla köylerde çok yaygın kullanılmakta ve Koalisyon güçleri Taliban üyeleri zan ederek ateş açarak doğun yapılan evleri veya salonu zaman zaman havadan bombalamışlardır.

²⁷⁰ The White House, "Remarks by the President in Address to the Nation on the Way Forward in Afghanistan and Pakistan", 01 December 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>, (17 Haziran 2020).

²⁷¹ "Obama Afghanistan Strategy: More Troops in Quickly, Drawdown in 2011", CNN, 2 December 2009, <https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/12/01/obama.afghanistan/index.html>, (17 Haziran 2020).

²⁷² Kuğu, s.210.

tehdit oluşturma kabiliyetini kaybedecekti. Aynı zamanda ABD, Afganistan Hükümetinin tek başına mücadele edebileceği bir seviyeye getirinceye dek, destekleme politikasını izlemeye karar vermiş ve dolayısıyla, Aralık 2009'da, Afganistan'a 30 bin asker gönderileceğini açıkladı.

Obama 2009'dan itibaren, Afganistan'ın tüm hayat alanlarına yönelik olarak yeni hedefler belirlemiştir. Bu kapsamda savunma, sivil kapasitenin artırılması ve diplomasi öne çıkararak, ABD ve NATO birliklerinin odak noktası olmuştur. Bu politikanın devamında, ABD Başkanı Obama, terör örgütü El Kaide'nin lideri Usame Bin Ladin'in 2 Mayıs 2011'de öldürüldüğünü duyurmuştur.²⁷³ Obama, El Kaide'nin teröründen dolayı hayatını kaybeden ailelere "Adalet yerini buldu" şeklinde açıklama yaparak, hem Afganistan hem de ABD halkına yapıcı mesaj vermeye çalışmıştır.²⁷⁴

Afganistan Hükümeti, Londra Konferansı'nda (2010), ülkenin güvenliği konusunda sorumluluğu üstlenmeye hazır olduğunu açıklamıştır. 2011 yılında, Amerikan kuvvetlerinin geri çekilmesi için Afganistan güvenlik güçlerinin ülkenin güvenliğini sağlamasında yeterli kapasiteye ulaştığı teyit edilmiştir. Afganistan, Ordu sayısının 171 bine ve polis sayısının 134 bine ulaştığını açıklayarak, nispi bir başarıyı yakalamıştır. Fakat ABD ve Uluslararası Koalisyon bununla yetinmeyerek, bu kapasitenin dahada artırılmasını planlamışlardır.

Dolayısıyla, Afganistan'da savaşan Amerikan güçlerini arttırmak, yerel ordu ve polis teşkilatlarını güçlendirmek ve sivil kapasitenin inşası bağlamında kalkınma yardımlarına ağırlık vermek, ABD ve uluslararası güçlerin hedefini teşkil etmiştir. Bu güçler, diplomasi alanında Pakistan, İran, Rusya ve Orta Asya ülkelerini bölgesel ortak bir güvenlik yaklaşımı etrafında birleştirme gibi bir strateji izlemiştir. Sonunda 2014'te ABD, askerlerinin büyük bir kısmını Afganistan'dan çekmiştir. Bin Ladin'in ölümüyle, Başkan Obama, ABD güçlerinin, 2014 yılına kadar, Afganistan'dan çekileceğini açıkladı. Aslında, Bin Ladin'in öldürülmesi, ABD'nin geri çekilmesinin önünü açmış ve ABD'nin halkına ve müttefiklerine sunacak büyük bir başarı olmuştur.

²⁷³ "Obama Ladin'in Ölümünü Böyle Açıklamıştı!", *Haber Türk*, 27 Ekim 2019, <https://www.haberturk.com/obama-ladin-in-olumunu-boyle-aciklamisti-2534851>, (erişim tarihi, 06 Temmuz 2020).

²⁷⁴ "Usame Bin Ladin Öldürüldü", *DW Türkçe*, 02 Haziran 2011, <https://www.dw.com/tr/usame-bin-ladin-%C3%B6ld%C3%BCr%C3%BCld%C3%BC/a-15043257>, (erişim tarihi 05 Temmuz 2020).

2015 yılında Obama, ülkesinin Afganistan’da artık bir ulus inşası sürecine katılmayacağı sonucuna varmıştır. Yine 2016’da Obama, Afganistan savaşının artık “Afganlar arasında bir savaş” olduğunu ve dolayısıyla, ABD’nin buna izin vermemesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁷⁵

*“Buna göre, ABD ve müttefiklerinin Afganistan’da uzun sürecek, yıpratıcı bir silahlı mücadeleyi kazanma olasılıkları oldukça azdır. ABD askerî varlığının bu ülkedeki kalış süresi uzadıkça yüklenilen kontra-terör misyonu ile Taliban sonrası Afgan devleti inşası arasındaki çizgi giderek silik hâle gelecektir. O hâlde, yeni strateji Taliban’ı tüm unsurlarıyla birlikte yok etmek yerine; esas hedef olarak belirlenen El-Kaideyi lider kadrosu ile birlikte ortadan kaldırmak, Taliban tarafından başlatılan direniş hareketini en fazla ihtiyaç duyduğu insan, para ve güvenli bölgeden mahrum bırakarak, yerel unsurların mücadele edebileceği bir seviyeye geriletme ilkeleri üzerine inşa edilmelidir”.*²⁷⁶

ABD politikası çerçevesinde, ülkenin güvenlik sorumluluğu, kademeli olarak Afganistan güvenlik güçlerine teslim edilmiş ve uluslararası güçlerin bir kısmı, Afganistan güvenlik güçlerini eğitmek, güçlendirmek ve danışmanlık hizmeti vermek amacıyla ülkede kalmıştır. Aynı zamanda Afganistan Hükümetine, yıllık milyonlarca dolar mali yardım devam etmiştir. Ayrıca, NATO üyeleri, güvenli bir Afganistan için olan desteklerini devam ettireceklerini söylemişlerdir.

2014’te NATO ve ISAF güçlerinin, ülkeden çekilmesinden sonra, Afganistan halkı, tekrar SSCB’ye karşı savaşan direnişçi grupların, ülkede iktidara gelebileceğini düşünerek, endişe etmeye başlamışlardır. Fakat olayların gidişatı ve yabancı güçlerin çekilişi, teröristlerin güçlenmesine ve Afganistan güvenlik güçlerine karşı saldırılarının artmasına neden oldu. Bu saldırılar sonucunda, sivil kayıplarda artış yaşanarak, krizini şiddeti, geçmişe göre daha da yükselmiştir. Özellikle, 2014’ten bu yana, Taliban’ın hâkimiyeti ve kontrolü gün geçtikçe artmıştır. Dolayısıyla, artan Taliban baskısı neticesinde, ABD ve Afganistan Hükümeti, sorunun barışçıl yollarla çözülmesi için

²⁷⁵ “Obama’nın Sekiz Yıllık Afganistan Savaşı Politikasına Bir Bakış”, *Ariana News*, 2 Ocak 2017, <https://bit.ly/3ji6BmM>, (19 Haziran 2020).

²⁷⁶ Demirtepe ve Erdoğan, ss. 57-58.

adımlar atmışlardır. Aslında ABD'nin 2011'den²⁷⁷ bu yana Taliban ile gizli müzakereleri bulunmakta idi. 2016'dan itibaren Taliban saldırılarını şiddetlendirerek,²⁷⁸ 2018'de en kanlı adımlara imza atmıştır.²⁷⁹ 2018'de Trump Yönetimi bu müzakereleri yeniden başlatmış ve son olarak 2019'da ciddi tartışmalar başlatılmıştır. Nihayet, yukarıda da belirtildiği üzere, Şubat 2020'de Katar'da doğrudan görüşmeler sonuç vermiş ve ABD ile Taliban arasında barış anlaşması imzalanmıştır.

Bu antlaşma çerçevesinde, Afganistan Hükümeti hapiste olan 5 bin Taliban militanını bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak adı geçen anlaşmaya göre Hükümet, toplam 5,500 kişiyi bırakmakla yükümlü idi, fakat bu hapislilerden 400'ü tehlikeli olduğu için ülkede geniş tartışmalar yaşanmıştır. Taliban, hapiste olan tüm üyelerinin bırakılmasını, aksi takdirde imzaladığı barış anlaşmasını uygulamayacağını açıklamıştır. Dolayısıyla, bu müzakereler, ülkede geniş bir tartışmaya neden olmuş ve sonunda Hükümet, tüm vilayetlerden katılım sağlayan Luyi Cerge'yi toplayarak bu konuda fikir alışverişinde bulunmuştur. Sonunda Loye Cerge, 400 kişinin bırakılmasına oy vererek, Hükümeti attığı tüm adımlarda desteklemiştir.²⁸⁰ Tehlikeli Taliban üyelerinin bırakılmasının ardından, Eylül 2020'den itibaren, Taliban ile Hükümet arasında Doha Müzakereleri süreci başlamıştır. Bu süreçte, Afganistan'ın geleceği konusunda çok boyutlu müzakereler yaşanmıştır. Afganistan'ın yeni siyasi rejimi, insan hakları, mezhebi ve etnik konular ve diğer tüm siyasi ve sosyal meseleler bu müzakerelerde tartışılmaktadır.

2001 sonrası dönemde Afganistan üzerinden, bölgesel jeopolitik meselesinde de önemli değişiklik ortaya çıkmıştır. Hindistan'ın Afganistan Hükümetini desteklemesi, Pakistan'ın memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Ayrıca, Rusya ve İran, Taliban örgütünü bir vekil güç olarak kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Taliban liderinin 2016'da İran'dan Afganistan'a geçerken ABD tarafından öldürülmesi, bölgesel jeopolitiğin İran ve Rusya lehinde olduğunu ispat etmiştir. Ayrıca, Çin ile Taliban'ın

²⁷⁷ Laurel Miller, "The Trump Administration's Afghanistan Policy", **Crisis Group**, 19 September 2019, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/trump-administrations-afghanistan-policy>, (20 Haziran 2020).

²⁷⁸ Muhammad Munir & Muhammad Shafiq, "Trump's New Afghan Strategy: Policy Options For Pakistan", **Journal of Contemporary Studies**, Vol. 2, 2017, s. 33.

²⁷⁹ Miller, "The Trump Administration's ...".

²⁸⁰ "اعضای لویهجرگه با آزادی ۴۰۰ زندانی 'خطرناک' طالبان موافقت کردند؛ ...", *BBC Farsça*, 8 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53706651>, (20 Haziran 2020).

son zamanlarda ilişkileri bilinmektedir. Dolayısıyla, yukarıda anlatıldığı gibi tüm bu gelişmeler ABD'yi bir yıpratma sürecine dâhil etmiş ve sonunda Taliban ile ciddi müzakere sürecine başlamıştır.

BÖLÜM 3: KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLER İLE ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN ROLÜ: AMAÇLAR, UYGULAMALAR VE SONUÇLARI

3.1. Giriş

Afganistan'da yaşanan Nisan 1978 Darbesi, ister istemez bölgesel aktörlerin dikkatini çekmiştir. Sonraki yıllarda yaşanan müdahaleler de, aslında bu darbeden sonraki olaylara tepki olarak gerçekleştirilmiştir. Darbeden bir yıl sonra, SSCB'nin doğrudan askeri müdahalesi, iki kutuplu uluslararası sistemdeki güç dengesi açısından bir alarm anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla, SSCB'nin müdahalesi, domino etkisi yaparak, diğer olaylar zincirinin başlangıcı olmuştur. ABD'nin SSCB'ye karşı Suudi Arabistan ve Pakistan üzerinden cihatçıları desteklemesi, ülkenin tüm altyapılarını tahrip etmiştir. Sovyetler Birliğinin Afganistan'a müdahalesi, terörist grupların doğuşu ve gelişimini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca, SSCB'nin ülkeden ayrılmasından sonra ise, artık çeşitli gruplaşmalar altında örgütlenen silahlı gruplar, birbirleriyle anlaşamamış, yine 1990'lı yıllarda da başka şekillerde birbirleriyle savaşmaya devam etmişlerdir.

Zamanla, savaşın, ideolojik boyutunu kaybetmesiyle²⁸¹ birlikte, jeopolitik etkenler, daha fazla ön plana çıkmıştır. 1992'de Cumhurbaşkanı Necibullah'ın devrilmesi ve ardından yaşanan kaos ortamı, durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu doğrultuda, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle 1994'te Taliban'ın kuruluşu, artık olayların patladığının simgesi haline gelmiştir. Taliban, artık Pakistan ve Suudi Arabistan'ın vekâlet savaşını yürüterek, 2001'e kadar ülkenin neredeyse yüzde 90'ını kontrolü altına almayı başarmıştır. Taliban ve dolayısıyla Pakistan ve Suudi Arabistan'ın Afganistan'ı ele geçirmesi, diğer bölgesel aktörleri de harekete geçirmiştir. Hindistan ve İran gibi aktörlerin yanı sıra, Özbekistan gibi daha yerel aktörler de, olaylara bir şekilde dâhil olmuşlardır. Yine 2001'de ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, SSCB'nin Afganistan'a müdahalesine benzer bir sonuç doğurmuştur. ABD müdahalesi ile başlayan süreçte, Çin,

²⁸¹ ABD'nin örgütlediği dindar cihatçılar aslında dinsiz ve Tanrı düşmanı Komünistlere karşı mücadele etmekteydi. Bu mücadelenin sonucunda El-Kaide örgütlenmiş sonraki dönemler için deneyimler elde etmiştir. Dolayısıyla, komünistlerin çıkmasıyla ideolojik boyut en azından Müslüman-Komünist savaşı boyutunu yitirmiştir.

Rusya, İnan, Pakistan ve Hindistan, çıkarları doğrutusunda ya birbirleriyle ya da ABD ile mücadele için Afganistan'daki çatışmalara bir şekilde taraf olmuşlardır.

Bu bölümde, adı geçen aktörlerin müdahalesi ve bu müdahalelerin, Afganistan iç savaşını hangi yönlerde körüklediği gibi konular ele alınmaktadır. Ancak bu müdahaleler ele alınırken, çatışmanın geçirdiği aşamalar dikkate alınmıştır. Birinci aktör olarak ABD gelmektedir. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu uluslararası sistem çerçevesinde, SSCB'yi engellemeye yönelik Pakistan, İnan ve Türkiye'yi Cento'ya dâhil etti. Fakat Afganistan'ı bu örgüte dâhil edemedi. Dolayısıyla ABD, Afganistan'ı SSCB karşısında kaybetti. Bu nedenle, 1980'lerdeki SSCB'nin Afganistan müdahalesine sert bir tepki olarak cihatçıları kullandı. Ancak, SSCB'nin ülkeden ayrılmasının ardından Afganistan'la fazla ilgilenmedi. Fakat 2001 sonrası ABD'nin müdahalesi, ABD'ye iki trilyon dolar maliyete neden oldu ve 19 yıl sonra Afganistan savaşı herhangi bir sonuca varmamasının yanı sıra, ABD savaş açtığı gruplarla müzakere etmeye zorlandı, aynı şekilde diğer aktörler de Afganistan iç savaşından itibaren ilgilenmeye başlamışlardır.

Afganistan'ın komşuları, ülkede yaşanan savaştan etkilenmelerinden dolayı, kendilerini koruma adına, iç savaşta müdahale etmişlerdir. Pakistan'ın Afganistan müdahalesi, aslında Afganistan'ın Pakistan'a karşı toprak taleplerinden kaynaklanmıştır ve 1979'dan itibaren Pakistan, SSCB'ye karşı ABD tarafından mücadele yürüterek, ABD çıkarlarının yanı sıra, kendi çıkarlarını takip etmiştir. Zira bahsi geçen dönemde, ABD'nin çıkarları, Pakistan çıkarlarıyla örtüşmekteydi. Aynı şekilde Suudi Arabistan'ın Afganistan cihadını fitillemesi, hem ABD çıkarlarını temin etmiş hem de Vahhabi ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Bu nedenden dolayı, Suudi Arabistan, Pakistan misyonunu destekleyerek, aynı politikayı takip etmiştir. Bu doğrutuda, Suudi Arabistan SSCB'ye karşı cihadın parasını, Pakistan cihadın komutasını ve ABD cihadın silahını temin etmişlerdir. Bu işbirliği, Afganistan'ın bugünkü yarasını oluşturan faktörlerin başında gelmektedir. Bu üçgenin politikaları, genel hatlarıyla başarıyla sonuçlanmış ve Afganistan, cihadın ana üssüne dönüşmüştür.

Yine benzer şekilde İnan ve Suudi Arabistan, Afganistan'ı, kendi ideolojilerini yaymaya müsait bir coğrafya olarak görmüş, birbirine karşı özellikle 1990'lardan itibaren mücadeleye girmişlerdir. İnan'ın Afganistan'ı arka bahçesi olarak görme politikası, yine

rekabetlerin ve savaşın fitillenmesinde önemli etken olarak ortaya çıkmıştır. İran'a benzer, Çin de, Afganistan savaşını, bir ideolojik savaş alanına dönüştürerek, SSCB modeli Komünizme ve Afganistan'ın Komünist hükümetine karşı mücadele etmiştir. Çin'in idealist yaklaşımı, onu, hatta SSCB'ye karşı itmiştir ve Pakistan aracılığıyla, SSCB karşıtı gruplara destek vermiştir. Böylelikle SSCB'ye karşı bir vekâlet savaşına girmiştir. Yine, Afganistan krizinin Hindistan'ı da bir şekilde etkilemesi, bu aktörün de, ayağını Afganistan'a çekmiştir. Başta temkinli davranmasına rağmen, 1990'lardan itibaren Komünist merkez devletini destekleme politikası, Pakistan'ın politikasıyla çelişerek, iki rakibi birbirinin karşısına dikmiştir. Hindistan politikasının çekirdeğini, Çin ve Pakistan'ın Afganistan politikasına karşıt politika oluşturmaktadır.

Bu aktörlerin yerel aktörlerle işbirliği, Afganistan'ı bitmeyen savaflara sürüklemiş, her dönemde yeni aktörler ortaya çıkmış ve dış güçlerle iç içe olarak, iç savaş-cihat-fundamentalizm gibi etkenler, sürekli uluslararası ilişkilerin konusu ve gündemi olmuştur. 2001'den itibaren, yine ABD saldırısı, olaylar zincirinin yeniden patlamasına neden olmuştur. Fakat bu dönemin önceki dönemle kıyasla en önemli farkı, uluslararası örgütlerin (BM, NATO ve AB gibi aktörler) aktif bir şekilde Afganistan savaşında ve savaş sonrası barış inşası, barışın korunması ve daimi barışın tesisi gibi faaliyetlerde bulunmasıdır. ABD ve Koalisyon güçlerinin varlığı sayesinde, bu örgütler, önemli başarılar elde etmişlerdir. Bu bölümde tüm bu dinamikler ele alınmıştır.

3.2. Büyük Güçler

Büyük güçlerin Afganistan'daki rolü iki şekilde olmuştur. Bu çerçevede, hem vekalet savaşı, hem de doğrudan savaş Afganistan'da gerçekleşerek, 1980'lerde iki ideolojik dünya karşı karşıya gelmiştir. Afganistanlı cihatçıları kullanan ABD ve müttefikleri, savaşı yense de, 2001'de Afganistan'a müdahale etmişlerdir. Bu müdahale, giderek güçlenen Rusya, Çin ve İran gibi aktörlerin karşı ataklarına neden olmuştur. Dolayısıyla, yine bir vekalet savaşı çerçevesinde, bu sefer sözde Doğu'lu güçler ABD'yi pusuya düşürerek, eskiden ABD'nin oluşturduğu ve eğittiği grupları, Taliban adıyla ABD'ye karşı kullanmışlardır. Dolayısıyla, Afganistan, geniş bir jeopolitik savaşa dönüşmüş ve uluslararası sistemi değiştirecek yeni dinamikler (ABD'nin zayıflaması ve rakiplerin güçlenmesi) ortaya çıkmıştır.

3.2.1. ABD'nin Rolü

Afganistan savaşının başından beri ABD, başat güçlerin başında gelmektedir. Fakat 1970'lerden günümüze ABD, Afganistan'ı, SSCB karşısındaki Soğuk Savaş çerçevesinde bir çevreleme, engelleme ve test etme alanı olarak kullanmıştır. Ardından 2001'den beri yine Afganistan, ABD için savaş ve barışı test etme alanı olarak öne çıkmıştır.

3.2.1.1. SSCB'nin Afganistan'a Müdahalesi ve ABD

SSCB'nin Afganistan'a saldırısı, ilk aşamada ABD için iki anlam taşımaktaydı. Birincisi, bölgedeki SSCB karşısındaki stratejik dengenin, ABD aleyhine bozulması idi. SSCB'nin Afganistan'a saldırısından önce, ABD'nin hayati önem verdiği İran, İslami Devrimi ile Batı Blok'u şemsiyesinden çıkmıştı. İran Devrimi, ABD ve tüm liberal dünyayı sorguya çeken ve en azından Komünizm kadar tehlikeli bir fenomendi. Ancak, bu konuda ABD'nin tek şansı, İran İslamcılarının "Ne Batı Ne Doğu, Tekçe İslam Cumhuriyeti" sloganı ile Komünizm'e de karşı çıkmalarıydı. Ayrıca, 1973'ten itibaren SSCB şemsiyesine giren Irak, ABD ve Batı dünyasından uzaklaşmıştı. Dolayısıyla, ABD'nin eski müttefikleri ve SSCB karşısında tampon sayılan ülkeler, tek tek ABD'den uzaklaşıp, Komünizm veya İslami Radikalizme yakalanmıştı ve Afganistan, bu dizinin devamıydı. ABD'nin bu yönde acil önlem alması gerekirdi, aksi takdirde SSCB, Afganistan'ı da kendi kontrol havzasına dâhil edecekti. İkincisi ise, ABD'nin, Vietnam Savaşı'nın arkasında olduğunu düşündüğü SSCB'den intikam alma fırsatıydı ve Afganistan'daki ortam, bu intikama müsait zemin hazırlamıştı.

ABD'nin intikam alma hevesi ve SSCB'nin bataklığa batması için ABD, savaşı, SSCB'nin içine çekmeye kalkışmıştır. Bu çerçevede 1984'te CIA Direktörü William Casey, Afganistan'a giderek, kamplardaki cihatçıları ziyaret ettikten sonra, savaşın, SSCB topraklarının içine çekilmesini önermiştir. Casey, Afganistan üzerinden SSCB'nin ağırlıklı olarak Müslüman olan güney cumhuriyetlerine, yıkıcı propaganda yürütülmesini istedi. Pakistanlılar kabul etti ve CIA, kısa süre sonra Özbekistan'daki SSCB zulümleri üzerine binlerce Kuran'ın yanı sıra kitaplar ve Özbek milliyetçiliğinin

tarihi kahramanlıkları üzerine broşürler dağıtmaya başladı.²⁸² Reagan yönetimi, SSCB'ye karşı ağır propagandaya imza attı. ABD makamlarınca, SSCB'yi içinden çürütmenin yanı sıra, onu bataklığa sürüklemek en zayıpsız politika olabilirdi.²⁸³ Nitekim ABD, SSCB'ye karşı tarihi bir fırsat yakalayarak, tüm imkânlarını rakibin çökmesine odaklandırdı.

Bu doğrultuda, ABD'nin Afganistanlı cihatçı grupları silahlandırma kararı, Sovyet saldırısından iki hafta sonra alındı ve hızla ivme kazandı. 1980'de Carter yönetimi, Afganistan direnişçilerine, sadece 30 milyon dolar ayırdı, ancak Reagan yönetimi, (1981-89) döneminde bu miktar istikrarlı bir şekilde arttı. 1985'te ABD Kongresi Afganistan için 250 milyon dolar ayırdı. İki yıl sonra, Mücahitlere yapılan yıllık Amerikan yardımının 630 milyon dolara ulaştığına dair bilgiler mevcuttur.²⁸⁴ ABD, bu yardımları, kendisine acentelik yapan Suudi Arabistan ve Pakistan üzerinden yapmıştır ve uğradığı büyük hata, hiçbir denetim yapmadan yaptığı yardımların dağıtılmasını, tamamen Pakistan ve Suudi Arabistan'a bırakarak, bu aktörlerin, Afganistan'da takip ettiği politikalarını görmezden gelmekti. ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikası ve bu politika çerçevesinde kullandığı cihat anlayışı, Afganistan'ı, terörizmin düşünce merkezi haline getirdi ve böylece cihat kavramı ve onun birleştirici yönü, gelişmemiş topluluklardan, insanların Afganistan'a akımını (25.000 civarında²⁸⁵) sağladı. ABD'nin politikasını, "son Afgan'a kadar savaş"²⁸⁶ olarak belirten Reagan doktrini, SSCB'yi her pahaya olursa olsun Afganistan'dan çıkartmaya kararlıydı ve bu çerçevede Afganistanlıların yanı sıra, dünyanın her yanından cihat düşüncesini benimseyen insanları bile Afganistan'a sevk ederek bu politikanın gerçekleştirilmesine yardım

²⁸² Steve Coll, "Anatomy of a Victory: CIA's Covert Afghan War; \$2 Billion Program Reversed Tide for Rebels", *The Washington Post*, 19 July 1992,

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/07/19/anatomy-of-a-victory-cias-covert-afghan-war/1bd10b14-a0cc-441c-99cc-d2b5d1ba6e2d/>, (erişim tarihi 25 Haziran 2020)

²⁸³ Peter Schweizer, *جنگ ريگان: داستان چهل سال مبارزه و پیروزی نهایی وی بر کمونیسم* (Reagan Savaşı: 40 Yıllık Mücadele ve Komünizme Karşı Son Zaferinin Hikâyesi), Alirıza Eyyari (Terc.), Tahran: İttılaat, 2005, ss. 315-320.

²⁸⁴ Michael Rubin, "Who Is Responsible for the Taliban?", *Middle East Review of International Affairs*, 2002.

²⁸⁵ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", s.92.

²⁸⁶ General Pikof ve Diğerleri, *جنگ در افغانستان* (Afganistan'da Savaş), Aziz Aryanfer (Terc.), Kabul: Meyvend, 2012, ss. 204-205.

etmeye çalışmıştı. Bu akım sonucunda, 1992’de, 43 ülkeden toplam 35 bin savaşçı, Afganistan’ı bir cihat yuvasına çevirdi.²⁸⁷

ABD, 1980’lerin ortasından itibaren, SSCB’ye daha sert darbe indirecek adımlar atmaya başlamıştır. Bu çerçevede, cihatçılar, modern silahlarla, özellikle uçaksavar sistemlerle donatılarak savaş alanlarında Kızıl Ordu’nun hava gücünü sınırlandırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, CIA, Mücahitlere, savaş alanındaki Sovyet hedeflerinin kapsamlı uydu keşif verilerini, uydu istihbaratına dayalı askeri operasyon planları, Sovyet iletişimlerinin kesişmesi, savaşçılar için gizli iletişim ağları, tonlarca gecikmeli zamanlama cihazı, kentsel sabotaj ve sofistike gerilla saldırıları için C-4 plastik patlayıcılar, uzun menzilli keskin nişancı tüfekleri, ABD Donanması uydusuna bağlı havanlar için hedefleme cihazı, tel güdümlü tanksavar füzeleri ve diğer ekipmanlar sağlamıştır.²⁸⁸

CIA, silah alımını ve ilk eğitimi koordine etse de, Pakistan İstihbarat’ı (ISI), dağıtımlarını ve savaş bölgesine taşınmalarını kontrol etmekle sorumluydu. CIA Başkan Yardımcısı John McMahon, CIA’nin mücahitlerle iletişimini sınırlamaya çalıştı. Afganistan’da Amerikan müdahalesinin zirveye çıktığı zaman bile, çok az sayıda CIA ajanının sahaya girmesine izin verildi. Silahların Karaçi limanına veya İslamabad havaalanına ulaşması üzerine ISI, silahları Ravalpindi (İslamabad’ın yakınında) veya Kuvetta (Afganistan sınırında) yakınlarındaki depolara ve dolayısıyla Afganistan sınırına taşımakla sorumluydu.²⁸⁹

3.2.1.2. 1989’den 2001’e Kadar Devam Eden Süreç

ABD, askeri imkânlarını kullanmadan, SSCB’yi bataklığa sürükleyerek nefesini daraltabildi ve Kızıl Ordu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, ilk kez büyük bir hezimete uğradı. Bu hezimet sonucunda, Nisan 1988’de Cenevre kentinde SSCB, ABD, Afganistan ve Pakistan arasında mütareke mutabakatı imzalanarak, SSCB’ye, 9 aylık Afganistan’dan çıkışına dair süre tanındı. Bu doğrultuda, SSCB, 1989’da, Afganistan’dan çıkararak, ülkeyi krizler dizisine (cihatçılararası savaşa) terk etti.

²⁸⁷ Büyükbaş, s. 65.

²⁸⁸ Steve Coll, “Anatomy of a Victory: CIA’s Covert Afghan War; \$2 Billion Program Reversed Tide for Rebels”, *The Washington Post*, 1992, <http://goodtimesweb.org/covert-operations/2014/wp-cia-covert-afghan-war-jul-19-1992.html>, (17 Ağustos 2020)

²⁸⁹ Rubin, “Who Is Responsible for the Taliban?”, 2002.

SSCB'nin Afganistan'da yenilmesinin ana nedeni, cihatçıların mücadelesi olarak gösterilse de, bu hezimetin asıl nedeni, ABD'nin "ayı pusulası" planıydı. Bu plana göre, hem SSCB hem tüm yandaşları, son Komüniste kadar Afganistan'dan çekilecekti. Bu çerçevede, ABD, bölge halkının dini ve milli duygularını istismar ederek, SSCB'nin karşısında onları kullandı, ancak SSCB'nin çöküşüyle birlikte onları bırakmıştır. Çok hırslı ve tecrübesiz ve sadece ABD ve Suudi paralarıyla dağlarda çatışan savaşçıların, devlet yönetme kabiliyeti olmadan, hükümeti ele geçirme çabası, ülkeyi, gruplar arası kanlı bir kargaşa ve anarşiye sürüklemiştir.

Ayrıca, ABD'nin ucuz bir şekilde SSCB'yi dengelemesi ve Afganistan savaşıyla çökertmesi, düzenlemeye çalıştığı yenedünya düzeni için ABD'ye güçlü özgüven kazandırdı ve 1990'lardaki yakın çevredeki diğer krizlerde (Körfez Savaşı) yeni düzeni test etme şansı sundu. Fakat SSCB çıkışından sonra, ABD, hala ayakta olan SSCB kuklası Necibullah Hükümeti'ne karşı savaştan mücahitlere az da olsa desteklerini sürdürmüştür. Ancak Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni gelişmeler ışığında, ABD, Afganistan meselelerinden giderek uzaklaşmıştır. Bu doğrultuda ABD, Afganistan'ı bölgesel aktörlere devretmiştir. Dolayısıyla, Pakistan ve Suudi Arabistan, Afganistan dosyasını üstlenerek, cihadı, kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. ABD, bu durumdan endişelenerek, cihatçıların birleşmesini istemiş ve onlara silah yardımını durdurmuştur.

ABD'nin cihatçıları kullanma stratejisi, 1980'lerdeki kadar hayati öneme sahip olmasa da, 1990'ların birinci yarısında da devam etmiştir. Bu çerçevede, ABD, 1990'larda artık katı bir şekilde bölünmüş ve örgütlenmiş grupların arasından Taliban'a desteğini devam ettirmiştir.²⁹⁰ Artık SSCB tehdidi olmasa da, Afganistan'da adalet ve barışın tesisi için devlet idaresinin başındaki son komünist olan, Necibullah'ın devrilmesi gerektiğinde ısrar etmiştir.²⁹¹ Necibullah'ın çöküşünden sonra, ABD'nin çıkar tanımları da değişmiş, yeni çıkarlar üzerine odaklanmıştır. İran ve Çin gibi yeni aktörlerin, Orta Asya'daki yükselişi ve ABD'nin buna karşılık vermesi, dış politikada karar verenlerin bunu dikkate almalarına neden olmuştur. Ayrıca, dağılmış eski SSCB' cumhuriyetlerinde enerji kaynaklarının bulunması, ABD'nin dikkatinden uzak kalmamıştır.

²⁹⁰ Büyükbaş, s. 65.

²⁹¹ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", s. 95.

Bill Clinton Hükümeti, 1994'te Kandahar'ı ele geçirdikten sonra Taliban'la görüşmelere başladı ve örgütün iktidarı ele geçirdiğinden sonra da temaslarını sürdürdü. Ancak, ABD, Taliban'ın politikalarını denetleyemedi, Afganistan'ın meşru hükümeti olarak tanımadı ve resmi olarak hiçbir fraksiyonu meşru hükümet olarak görmedi. Afganistan'ın BM'deki koltuğu, Rabbani Hükümetinin üzerinde kaldı ve uluslararası tanınma sağlandı. Dışişleri Bakanlığı, Afganistan'ın Washington Büyükelçiliğini Ağustos 1997'de kapattı. BMGK'nin 1193 (28 Ağustos 1998) ve 1214 (8 Aralık 1998) sayılı kararları, Taliban'ı kadınlara yönelik şiddetini terk etmesini ve özgürlüklerinin ellerinden alınmasına son verilmesini istedi. Kadın hakları grupları, Clinton Yönetimini, Taliban hükümetini tanımamaya çağırdı. Mayıs 1999'da, Senato tarafından kadınları ezen Afganistan Hükümetini (Taliban'ı) tanımamaya çağırdı. Taliban'ın El-Kaide liderliğine ev sahipliği yapması, Clinton Yönetimi'nin Afganistan ile ilgili en önemli gündem maddesi haline geldi. Mayıs 1996'da El Kaide lideri Usame Bin Ladin, Sudan'dan Afganistan'a geçmiş ve Taliban, ABD'nin Bin Ladin'i iade etme taleplerini reddetmiştir. Nisan 1998'de, Bill Richardson (sonraki zamanlarda ABD BM Temsilcisi), Afganistan'ı ziyaret etmiş, ancak Molla Ömer'le görüşmemiş ve buna ek olarak Taliban'ı Bin Ladin'i teslim etmeye ikna edememiştir. Ağustos 1998'de, Kenya ve Tanzanya'daki ABD Büyükelçiliklerinin El-Kaide tarafından bombalanmasından sonra, Clinton Yönetimi, Taliban'ın kontrolündeki Afganistan'a yaptırım kararı aldı ve dahası, önceden uygulanan BM yaptırımlarını da uygulayarak, Taliban üzerindeki baskıyı artırdı. Ağustos 1998'de ABD, Afganistan'daki bazı El-Kaide eğitim kamplarına seyir füzeleriyle saldırdı. Bazıları tarafından, 2000 Sonbaharında, Bin Ladin'in, ABD'ye ait insansız hava aracı tarafından görüldüğü iddia edildi ve böylelikle ABD, Bin Ladin'i vurmak için fırsatları kaçırmış oldu. Clinton yönetimi, ABD'nin Taliban'ı askeri olarak devirmek için müdahalesine yönelik yerel ve uluslararası desteğinin o dönemde eksik olduğu ileri sürüldü.²⁹²

Tüm bu kaynaşmaların yanı sıra, 1990'lı yıllarda, ABD'nin Afganistan'a yönelik politikasında, bölgesel güvenlik, terörle mücadele, uyuşturucu üretimiyle mücadele ve savaştan kaynaklanan insani konular öne çıkmıştır. Ekonomik olarak Orta Asya'daki enerji kaynaklarına odaklanması, Afganistan'a olan politikasını da etkilemiştir. Bu

²⁹² Kenneth Katzman and Clayton Thomas, "Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy", Congressional Research Service, RL30588, 2017, p. 5.

doğrultuda SSCB'den ayrılan devletlerin enerji kaynaklarını güneye indirmek için Afganistan öne çıkmıştır. ABD'nin amacı, bu kaynakların İran'dan geçmemesi ve bu yüzden Afganistan ve Pakistan üzerinden dünya pazarına ulaştırılmasıydı. Trans-Afgan diye adlandırılan proje çerçevesinde ABD'ye ait UNOCAL (Kalifornia Petrol Şirketi) sorumluları ve hatta ABD yetkilileri, Afganistan'ı ziyaret etmiş, konuyla ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Ancak Afganistan'da yönetim belirsizliği ve El-Kaide'nin ülkede yuvalanması ve 1998'de ABD'nin örgüte ait hedefleri bombalamasının ardından, proje, başarısız olarak bitmiş ve gündemden çıkmıştır.²⁹³

Bush yönetiminin politikası, başlangıçta Taliban ile diyalogu sürdürürerek, Kuzey İttifakına askeri olarak yardım etmekten kaçınmak ve mevcut ekonomik ve siyasi baskıyı sürdürmektir. 11 Eylül Komisyon raporunda, 11 Eylül saldırılarından önce, Bush yönetimi yetkililerinin bu tür uygulamalarının yanı sıra Taliban karşıtı Peştunlara yardım etme eğiliminde oldukları söylenmiştir. Ek gizli seçeneklerin de dikkate alındığı bildiriliyordu. BMGK'nin 1333 sayılı Kararı uyarınca, Şubat 2001'de Dışişleri Bakanlığı, New York'taki Taliban temsilciliğinin kapatılmasını emretti, ancak bir Taliban temsilcisi, New York bölgesinde gayri resmi olarak faaliyet göstermeye devam etti. 10 Mart 2001'de, Bush'a yakın yetkililer, ikili meseleleri görüşmek üzere bir Taliban elçisi ile görüştü ve ABD, Pakistan askeri danışmanlarının Taliban'a olan desteğinin azaltılmasını istedi. Her ne kadar Kuzey İttifakına, İran, Rusya ve Hindistan, mali ve askeri destek vermiş olsa da, Taliban, Peştunların yaşamadığı bölgeleri bile ele geçirmeyi başarabildi. 11 Eylül saldırıları sırasında, Taliban neredeyse tüm vilayet başkentleri dahil olmak üzere ülkenin en az yüzde 75'ini kontrol etmekteydi.²⁹⁴

3.2.1.3. ABD'nin 2001 Sonrası Müdahalesi

1980'lerde, Suudi Arabistan ve Pakistan'ı vekil olarak SSCB karşısında kullanan ABD, "Ayı Pusulası"²⁹⁵ Planı ile SSCB'nin başarısızlığını sağlayabildi. Bu başarı, ABD'nin politikası sayesinde gerçekleşse de, bölgesel uzun dönemli sonuçları beraberinde getirdi. Dini köktenciliğin yanı sıra, sosyal, kültürel ve ekonomik çöküntü, bir dini terörizmin de doğmasına ortam oluşturdu. Ayrıca, SSCB'nin ülkeden ayrılmasıyla

²⁹³ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", ss. 95-102.

²⁹⁴ Katzman and Thomas, p. 6.

²⁹⁵ Coll, "Anatomy of a Victory: CIA's Covert Afghan War; \$2 Billion Program Reversed Tide for Rebels".

ABD, Afganistan'dan kısa bir süre uzak durmayı tercih etti ve ülkede devam eden iç savaşı bölgesel aktörlere bıraktı. 1990'larda, İran'ın da artık Afganistan gelişmelerine katılması, aslında ABD açısından SSCB kadar tehlikeli olmasa da, istenmeyen bir olaydı. Sonuçta, kendi parasıyla yetiştirdiği El-Kaide'nin Taliban gibi bir örgüt ile güçlenerek tehlikeli bir aşamaya ulaştığının farkına varmıştı.

11 Eylül saldırılarından sonra Bush yönetimi, ABD'nin Bin Ladin'i iade etme talebini reddettiğinde, Taliban'ı askeri olarak devirmeye karar verdi. Başkan Bush, teröristleri barındıranları, teröristlerle eşleştirerek, ABD askerlerinin El Kaide üyelerini orada aramasını sağlamak için Kabil'de dost bir rejime ihtiyaç olduğunu iddia etti. Yönetim, askeri harekât için BM'den destek aradı. BMGK, 12 Eylül 2001 tarihli 1368 sayılı Kararı'nda, Konseyin, "11 Eylül saldırılarına (kuvvet ima eden) yanıt vermek için gerekli tüm adımları atmaya hazır olduğunu" söyledi. Bu, saldırılara yanıt olarak askeri harekât için bir BM yetkisi olarak yorumlandı, ancak açık bir şekilde Sınırsız Özgürlük Operasyonu'na izin vermedi veya uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlere yanıt verilmesine izin veren BM Sözleşmesinin 7. Bölümüne atıfta bulunmadı.²⁹⁶

Sadece 11 Eylül saldırısının, Afganistan'ı, ABD'nin saldırısına maruz bırakan konu olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Çünkü 11 Eylül saldırısından çok daha öncesinde ABD, Afganistan müdahalesi için lazım olan gerekçeleri zaten hazırlamıştı. 11 Eylül saldırısı, sadece bu müdahalenin yapılmasını hızlandırdı. Taliban'ın Afganistan'daki yönetiminden, sadece ABD değil, aynı zamanda tüm dünya memnun değildi. Bu memnuniyetsizliğin temelinde şu hususlar yatıyordu; Taliban'ın teröristlere barınak sağlaması, özellikle de el-Kaide üyelerine, insan haklarına yönelik ağır ihlaller ve kadınların acımasız bir şekilde baskı altında tutulması. Dolayısıyla 11 Eylül saldırısı, mevcut sorunların en öne çıkanı olarak ortaya çıktı. 11 Eylül saldırısı olarak tarihe geçen olay, genelde dünyanın, özelde ise ABD'nin karşı karşıya kaldığı en büyük ve daha önce eşi benzerine rastlanmayan bir saldırı niteliğindedir.²⁹⁷

Bu saldırı sonucunda, İkiz Kuleler tahrip edildi ve aynı gün içerisinde bir saldırı da, Pentagon Binası'na karşı gerçekleştirildi. Bu saldırı sonucunda, tüm dünya kamuoyu şoke oldu ve ABD'nin Afganistan politikasına karşı Rusya ve Pakistan gibi aktörler

²⁹⁶ Katzman and Thomas, p. 6.

²⁹⁷ N. R. Kleinfeld, "U.S. Attacked: Hijacked jets destroy Twin Towers and hit Pentagon in day of Terror", *The New York Times*, September 12, 2001.

bile, ABD'ye El-Kaide ve Taliban karşıtı savaşında yardım etti.²⁹⁸ Saldırının yapıldığı gün, yaklaşık 3 bin kişi hayatını kayıp etti. İkiz Kulelerinden havaya yükselen duman, tam 20 mil uzaklıktan görülebiliyordu. Saldırı dolayısıyla tüm dünya siyaseti önemli ölçüde değişti. ABD'nin acısını, tüm dünya paylaştı. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, bu olaydan bir gün sonra, ABD Ulusal Güvenlik Konseyini toplayarak, ABD'nin yeni bir düşman tipi ile karşı karşıya kaldığını açıkladı. Saldırının failleri olarak el-Kaide örgütü, sorumlu tutuldu. Afganistan, El-Kaide örgütü için güvenli bir yer ve başarısız bir devlet olarak açıklandı. Taliban yönetimi, bu saldırının öcünün alınacağından emindi. Artık bu olayın diplomatik yollarla çözülmesi de mümkün değildi. Her iki tarafta, istekleri konusunda oldukça sert davranıyordu. Bu nedenle ABD'nin askeri operasyona başlaması an meseleydi.²⁹⁹

20 Eylül 2001'de Başkan George W. Bush, ABD Kongresinde yaptığı konuşmasında, Taliban yönetiminden şu isteklerde bulundu; “Afganistan'da gizlenen el-Kaide örgütünün lideri Usame bin Ladin, ABD yetkililerine teslim edilecek, adaletsiz bir şekilde tutuklanan ABD vatandaşları ve diğer tutuklular derhal serbest bırakılacak, Afganistan'da faaliyet gösteren yabancı gazeteciler, diplomatlar ve yardım kuruluşları çalışanlarının can güvenliği teminat altına alınacak, derhal tüm teröristlerin eğitim kampları kalıcı bir şekilde kapatılacak, böylece bizde artık onların bundan sonra orada faaliyet yapamayacaklarından emin olacağız”. Taliban'ı, bu istekleri derhal yerine getirmesi için şiddetle uyaran Başkan Bush, bu isteklerin herhangi bir tartışmaya açık olmadığını belirtti. “Eğer Taliban yönetimi, bizim bu isteklerimize karşı çıkarsa, el-Kaide örgütüyle aynı kaderi paylaşacak” dedi. “Bizim acımız artık öfkeye dönüşmüştür, biz bu saldırının faillerine elbette hak ettikleri cezayı vereceğiz” ifadesini de sözlerine ekledi.³⁰⁰

Sonunda ABD, 11 Eylül saldırısını gerekçe göstererek, Afganistan'da bulunan el-Kaide üyeleri ve diğer terör örgütleri mensuplarını ortadan kaldırmak için fiziki adımlar atmaya karar verdi. Böylece ABD, askeri operasyon başlatarak, teröre karşı küresel

²⁹⁸ Abdulkayyum Seccadi, *سیاست خارجی افغانستان* (Afganistan'ın Dış Politikası), Kabil: Hatemul Nebiyyin Üniversitesi, 2018, s. 289.

²⁹⁹ Tom Templeton and Tom Lumley, “9/11 in Numbers”, *The Guardian*, August 18, 2002, <https://www.theguardian.com/world/2002/aug/18/usa.terrorism>, (12 July 2020).

³⁰⁰ “Transcript of President Bush's Address”, *CNN*, September 21, 2001 August 17, <https://edition.cnn.com/2008/POLITICS/01/28/sotu.transcript/>, (14 July 2020).

mücadeleye girişti. Bu müdahale oldukça farklı bir müdahaleydi, çünkü ABD, egemen bir devlet tarafından himaye edildiğini öne sürerek devlet-dışı bir aktöre karşı doğrudan operasyon başlatmıştı. 2 Ekim 2001 tarihinde, “NATO üyesi herhangi bir ülkeye yapılan saldırı, tüm üye devletlere yapılmış sayılacaktır” anlamındaki NATO Sözleşmesinin 5. maddesi, Örgütün kuruluşundan bu yana, ilk defa uygulamaya konulmuştur.³⁰¹

Taliban’ın sergilediği çatışmacı tavır, ABD’yi sert güç kullanmaya itmiştir. Bu arada Pakistan da, Taliban’ı, Bin Laden konusunda ikna etmeye çalıştı, fakat bu konuda başarılı olamadı. Çünkü Pakistan yetkilileri, ABD tarafından hayata geçirilecek saldırı konusunda bilgilendirilmişti. Bununla birlikte, ABD, 11 Eylül saldırısı ile ilgili kanıtları içeren gizli bir dosyayı, dönemin Pakistan Cumhurbaşkanı Pervez Müşarraf’a göndermişti. Nihayet, ABD ile Taliban arasındaki tüm müzakereler sonuç vermeyince, ABD, “Sonsuz Özgürlük” operasyonu hava saldırısıyla birlikte, 7 Ekim 2001 tarihinde başlattı. Böylece ABD-Taliban arasında yeni bir savaş başlamış oldu. Çok geçmeden Taliban, bu savaş karşısında dayanamayarak, komuta yerlerini terk etti. Çünkü Taliban’ın savaştığı taraf, bölgesel askeri bir diktatör değil, dönemin büyük gücüydü.³⁰²

Büyük muharebe, 7 Ekim 2001’de başladı. ABD’nin çabası, başlangıçta Taliban ve El Kaide güçlerine yönelik hava saldırılarından ve sınırlı kara operasyonundan oluşmuştu. Bu operasyonların amacı, Taliban mevzilerine hava saldırıları düzenleyerek, Kuzey İttifakı ve Taliban karşıtı Peştun güçlerin ilerlemesine yardımcı olmaktı. Ekim 2001’de, Taliban’a Kandahar’da baskı yapmak için yaklaşık 1.300 Denizci konuşlandırıldı, ancak birkaç ABD-Taliban meydan savaşı vardı. Taliban rejimi, 9 Kasım 2001’de Mazar-i Sharif’i Dostum liderliğindeki güçlere kaybettikten sonra çözüldü. Kuzey İttifak kuvvetleri ABD’ye Kabil’e girmeyeceklerine dair verdiği vaatlere rağmen, 12 Kasım 2001’de halkın coşkusuyla Kabil’e girdi. Kandahar’ın özgürleşmesiyle Taliban rejimi, 9 Aralık 2001’de resmen sona erdi. Daha sonra, ABD ve Afganistan askerleri, Mart 2002’de Paktia Eyaletinde “Anaconda Operasyonu” düzenlediler. 1 Mayıs 2003’te ABD’li yetkililer “büyük savaşın” sona erdiğini ilan ettiler.³⁰³

³⁰¹ Huria, “Failed States and Foreign Military Intervention: The Afghanistan Imbroglio”.

³⁰² David Wildman, and Phyllis Bennis, “The War in Afghanistan Goes Global”, **Critical Asian Studies**, Vol. 42, No. 3, 2010.

³⁰³ Katzman and Thomas, p. 6.

Taliban, ABD'nin füzeleri ile yıkılan cepheleri karşısında şoke olmuştu. Sadece bir ay gibi bir süre zarfında, Taliban'ın Kuzeydeki yönetimi çöktü. 11 Kasım'da en büyük illerden biri olan Mezar-i Şerif'in çöküşünün ardından, sırasıyla Taloqan ve Bamyana da, aynı tarihte ABD'nin lehine yıkıldı ve bir gün sonra aynı şekilde en büyük bir diğer vilayet olan Herat'ta ABD'nin kontrolüne geçti. ABD'nin muazzam gücünü anlayan Taliban militanları, birer birer kaçmaya başladı, çünkü daha fazla direniş gösteremeyeceklerini anlamışlardı. Dolayısıyla, Taliban militanları, merkezi üsleri olan Kandahar'a doğru firar ederek, başkent Kabil'den de çekilmeye başladı. Haziran 2002'ye kadar toplamda 20 ülkeden 16binden fazla asker, sorumlu bölgeye konuşlandırıldı. Koalisyon ortakları tarafından da 7bin destek asker bölgeye sevk edildi. 14bin Afgan askerinin yarısından fazlasını, koalisyon güçlerinin gönderdiği uluslararası askerlerden oluşturmaktaydı. 2002'ye kadar Afganistan topraklarının büyük bir kısmı, ABD askerlerinin eline geçti. Taliban'ın ana merkezi olan Kandahar da, ABD'nin eline geçmişti. 9 Aralık 2001'de Taliban'ın lideri Molla Muhammed Ömer, çoktan Afganistan'ı terk etmişti. Bu tarih, genellikle Taliban'ın Afganistan'daki yönetiminin sonu olarak bilinmektedir. Çünkü Kandahar ilinin Uluslararası Koalisyon Güçlerinin eline geçişi, Taliban için savaşın kaybı, ABD için ise büyük bir zafer niteliğindedir. Daha sonra Quetta Pakistan da, Molla Muhammed Ömer, Taliban üzerindeki liderliğini kaybetti.³⁰⁴

1 Mayıs 2003 tarihinden itibaren ABD, Afganistan'daki istikrarı sağlamaya başladı. Genellikle Karzai yönetiminin zayıf ve yerel savaş ağalarını kontrol etme konusunda yetersiz kalması sonucu bir takım adımların atılması icap etti. Bunun sonucunda Afganistan ulusal ordusu kurularak, savaş ağalarının kurdukları milis güçlerini silahsızlaştırma süreci başlatıldı. ABD'nin 11 Eylül saldırısı sonrası, Afganistan'daki çıkarları ve bu çıkarlarını elde etmek için yararlandığı araçlara baktığımızda, el-Kaide lideri Bin Ladeni teslim almak ve terör şebekesini kapatmak için Taliban yönetimine müzakere yolu ile baskı uygulamıştır. Terörizmi imha etmek için teröre karşı savaş ve askeri müdahalede bulunmuştur. Afganistan'da demokrasiyi tesis etmek için Bonn Antlaşmasını imzalayarak, seçimlerin yapılmasını mümkün kılmıştır. Bölgeden terör tehdidini tamamen ortadan kaldırmak için Pakistan hükümetiyle koordinasyon

³⁰⁴ David Wildman, and Phyllis Bennis, "The War in Afghanistan Goes Global," *Critical Asian Studies*, Vol. 42, No. 3 (2010): 469-480

içerisinde olmuştur. Afganistan’da barış ve güvenliğin sağlanması için Taliban örgütüyle barış görüşmelerini başlatmıştır. 2001 Afganistan müdahalesiyle elde edilen kazanımların sürdürülmesi için bölge ülkelerini bu sürece dâhil etmiştir. Afganistan milli ordusunun tesisi ve kendi kendine yetebilmesi için gereken her türlü yardım, eğitim ve danışmanlık görevini üstlenmiştir. Afganistan’ın yeniden terör için güvenli bir liman haline gelmesini engellemek amacıyla ülkenin demokratikleşme sürecini hızlandırarak, aynı zamanda Taliban’ın silahlarını bırakması halinde güç ortaklarından biri haline geleceği umudunu vermiştir.

Obama iktidarında ABD, Afganistan’ın güvenlik ve devlet yapısının yeniden inşasının yanı sıra, sosyal gelişimine de odaklanmaya çalışmıştır. Obama’nın güç noktalarında, dönem boyunca, kendisiyle Bush’un başkanlığı arasındaki bazı örtüşme ve farklılaşmalar var. Bu çerçevede, Obama, Bush’la kıyasta, daha fazla yerel kurumları kendini idare edecek seviyeye getirme amaçlı çalışmıştır. Hem Bush hem de Obama’nın başkanlığı döneminde, Afganistan’daki ABD stratejisinin belirlenmesinde, hedefler arasında seçim yapmaktan ziyade, pragmatizmin büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Savunma ilkesi açısından, Obama’nın Afganistan stratejisi, Bush’unkiyle yakından benzerlik gösterse de, benimsenen strateji daha başarılı ve etkili şekilde uygulanmaya konulmuştur. Dolayısıyla, mevcut stratejinin sadece çatışmayı çözme girişimlerinde güvenlik mülahazalarını ön plana çıkararak işe yaramayacağını anlaşılmasıyla, yerel unsurları güçlendirerek yaşam standartlarının iyileştirilmesine odaklanılmıştır. Yine diplomasi alanında, Taliban da dâhil olmak üzere yerel unsurlarla uzlaşma girişimleri ve bölgesel aktörleri süregelen barış sürecine dahil etme çabaları, gelişen stratejinin yeni boyutları haline geldi.³⁰⁵

Trump döneminde ABD yönetimi, Afganistan dahil bitmek bilmeyen savaşları bitirme stratejisini belirlemiştir. Dolayısıyla 2018’den itibaren Taliban ile müzakere süreci başlamış ve 2020’ye kadar 11 kere barış müzakeresi gerçekleştirilmiştir. Trump’ın amacı, ABD ekonomisine 5 trilyon dolara mal olmuş bu savaşı bitirerek, ABD ekonomisini, bu yükten kurtarmaktır. Müzakereler, 29 Şubat 2020’de Katar’da sonuçlanmış ve ABD ve Taliban arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bu çerçevede ABD, Afganistan yönetimine Taliban’ın isteklerini özellikle hapiste olan

³⁰⁵ M. Turgut Demirtepe ve İbrahim Erdoğan, “Obama’nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve Süreklilik”, *Güvenlik Stratejileri*, Cilt. 9, Sayı. 17, 2013,

Taliban üyelerinin bırakılması yönünde baskı yapmıştır ve bunun sonucunda 4.500 civarında Taliban üyesi bırakılmıştır. Ancak bu anlaşmadan sonra Taliban saldırılarını artırmıştır. 2020'deki Afganistan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası yaşanan krizde, ABD, taraflara baskı yaparak, koalisyon hükümetinin kurulmasını sağladı. Son olarak, her ne kadar diğer aktörlerde önemli olsa da, ABD, Afganistan'a müdahale eden en önemli aktördür ve ülke siyasetini hala yönlendirmektedir.

3.2.2. Rusya'nın Rolü

3.2.2.1. 2001 Öncesi

Rusya, Afganistan'a yaklaşık yüzyıl sonra da olsa, hedeflediği şekilde müdahale etmiştir. Afganistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olmuştur. Afganistan'ın sıcak sulara erişim imkânı, SSCB'ye istediği imkanı sağlama açısından önem taşımaktadır. İki ülke arasında ilk Dostluk Anlaşması, 1921'de imzalanmış³⁰⁶ ve Afganistan hükümetinin Hindistan'daki İngiltere idaresine karşı olumsuz tavrı, iki tarafın yakınlaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, SSCB, Amanullah Han'ın modernleşme çabalarına destek vermiş ve Kral'a karşı halktan gelen muhalefetin bastırılmasına yardımcı olmuştur. Bunların arasında, Afganistan posta teşkilatı ve radyo kurulması, yolcu uçakları verilmesi gibi yardımlarda bulunmuştur. Sovyetler Birliği, Afganistan'ın belli başlı şehirlerinde temsilcilik açma girişiminde bulunmuş, ayrıca Afganistan'a finansal ve teknik destekte vermiştir. Salang Tüneli, ülkenin kuzey-güney bağlantısını sağlayan, ülke için çok önem arz eden 3500 metre rakımda ve 2,8 kilometre uzunluğunda stratejik bir geçidi, Sovyetler Birliği inşa etmiştir. Aynı zamanda, Bagram Hava Üssü yapılmış ve bununla beraber ülkede alt ve üst yatırımlara başlanmıştır. Aynı zamanda, Sovyetler Birliği tarafından otoyollar, fabrikalar, konutlar ve diğerleri dâhil olmak üzere, çok sayıda proje gerçekleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği, 1950'lerden itibaren Afganistan ile ticaret anlaşmaları imzalamaya başlamıştır ve ilk olarak Afganistan'ın kuzey bölgelerinde petrol ve doğal gaz arama işlerini üstlenmiştir. Silah alımı, öğrenci değişimi ve kalkınma yardımlarıyla süren yakınlaşma, karşılıklı ziyaretlerle daha da pekişmiştir. Davud Han'ın başbakanlık döneminde, çok hızlı bir kalkınma hamlesi başlamış ve buna destek sağlamak üzere

³⁰⁶ Dinara Ziganshina, **Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law**, Leiden: Brill Nijhoff, 2014.

Sovyetler Birliği ile yakınlaşma politikası izlenmiştir. Nitekim, eğitim amacıyla Rusya'ya ve Doğu Bloku ÷lkelerine binlerce ÷đrenci g÷nderilmiştir. Bu gelişmelerden dolayı, Zahir şah ile Davud Han arasında birçok konuda g÷rüş ayrılıkları baş göstermiştir. Zahir şah, yurtdişında eğitilmiş bu gençlere hep ihtiyatla yaklaşmış ve onların devlet bürokrasisi ve orduda ilerlemelerine engel olmaya çalışmıştır.

Davud Han, 1953'de Başbakan olur olmaz, ordunun modernizasyonuna özel bir önem vermiş; ancak 1970'lerde kendi kurduğu ordunun kurbanı olmaktan kurtulamamıştır. Davud Han orduya harcanan bütçenin halk tarafından kabul görmesi için Büyük Peştunistan idealini de devamlı canlı tutmuş ve bu doğrultuda söylemlerden kaçınmamıştır. Sovyetler Birliği de, Peştunistan idealine güçlü manada destek vermiştir. Bunun sebebi, ABD ve Çin'in yakın müttefiki Pakistan'ı zayıflatmak ve Pakistan-Afganistan sınırının her iki tarafındaki Peştunları memnun etmek, Hindistan alt kıtasını tehdit etmek üzere bir çıkış arazisine sahip olmaktır.

Sovyetler Birliği, Afganistan'a ilgisi, Kruşçev'in 1955'de Afganistan'ı ziyaretiyle daha da artmaya başlamıştır. O tarihten sonra, Sovyetler Birliği, Afganistan'a yardım ve danışmanlık adı altında adeta ÷lkenin kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiştir. Afganistan bilim adamlarından Muhammed Siddeq Afgan'a göre, "Sovyetler Birliği, yıllar öncesinden adı geçen yardımlar maksadıyla müdahalesi için zemin hazırlamıştır. Örneğin, Salang tüneli, kuzeyden tankların ve askeri araçların geçmesi için yapılmıştır. Bagram hava üssü, askeri uçakların iniş yapması için yapılmıştır. Bir de Kabilden Özbekistan sınırına kadar büyük çam ağaçları vardı ve bu çam ağaçlarının arasında Sovyet karşıtı savaşçılar gizlenebilir diye ağaçları kestirmiştir".³⁰⁷ 1979'a kadar Sovyetlerin Afganistan'a yaptığu ekonomik yardımlar, 1,5 milyar, askeri yardımlar ise 1 milyar doları bulmuştur. Sovyet desteğini de arkasına alan Davud Han, kadın hakları, eğitim ve fiziki altyapı gibi alanlarda birçok reforma imza atmıştır.³⁰⁸

Dolayısıyla, 1973'e kadar iki ÷lke, çok yakın ilişkilere sahip olmuş ve Sovyetler Birliği, Afganistan'ı, siyasi, askeri, sosyal, tarım ve ekonomik olarak etkilemiş ve yardım

³⁰⁷ Muhammad Seddiq Afghan, "SSCB, Askeri Müdahale Yapmadan Önce Afganistan'da Nasıl Bir Hazırık Yapmıştır?" konulu g÷rüşme, Kabil- The World Philosophical Mathematics Research Center, Kabil, (25 Temmuz 2019).

³⁰⁸ Afghan, "SSCB, Askeri Müdahale Yapmadan Önce...".

etmiştir.³⁰⁹ Ayrıca Sovyetler Birliği'nin destekleriyle, Afganistan'ın ekonomik temelleri oluşturulmuştur.³¹⁰ Sovyetler Birliğinin, 1979'da, Afganistan'a müdahalesiyle, iki ülke arasındaki ilişkiler sona ermiştir. Müdahaleden sonra, ABD, Sovyetler Birliğini yenmek için Suudi Arabistan ve Pakistan üzerinden Sovyet karşıtı direnişçi grupları desteklemiştir. Dolayısıyla, yaklaşık 10 yıllık mücadeleden sonra Sovyetler Birliği, geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1989'dan 1992 yılına kadar, Afganistan Komünist hükümeti, direnişçi gruplara karşı iktidarda kalmayı başarmış ve ardından Sovyetler Birliği için büyük bir tehdit olan komünizm karşıtı köktendinci hükümet kurulmuştur. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'dan çekilmesinden sonra, köktendinci dini gruplar iktidara gelmiştir.³¹¹ 1990'lardan sonra gruplar arasında yaşanan iç savaş ve bu savaşlar sonucunda ortaya çıkan Taliban örgütü sırasında, Rusya, Özbekler, Tacikler ve Hazaralardan oluşan Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Aslında Rusya, İran, Hindistan ve Orta Asya ülkeleri ile birlikte Peştun olmayan diğer gruplardan oluşan Kuzey İttifakını desteklemiştir. 2001 yılında, ABD'nin Taliban ve El Kaide'yi devirmek için gerçekleştirdiği müdahaleyi desteklemiştir. 2003 yılında Moskova, Taliban'ı terör örgütleri listesine almıştır.³¹² Ancak, sonraki gelişmelerden sonra Putin, Taliban'a yönelik stratejisini değiştirerek, Taliban'a destek vermeye başlamış, Tacikistan ve Moskova'da Örgütün yetkilileriyle görüşmüştür.

Rusya'nın, Afganistan'da devlet dışı silahlı örgütleri desteklemeyeceği düşünülüyordu. Fakat daha sonraki olaylar, Rusya'nın, ülkede, ABD'yi, Afganistan'ı terk etmesi için, ABD ve Kolişyon güçlerine karşı çıkan grupları desteklediğini açıkça ortaya koydu. 11 Eylül saldırılarının meydana gelmesiyle, Rusya, terörizmle mücadeleye hazır olduğunu ilan etti ve ABD ile birlikte uluslararası terörizme karşı (El kaide ve Taliban) desteklemeye çalıştı. Rusya, 2001 yılında ABD'nin Afganistan'da terörle mücadelesine yardım etti ve ABD'ye terörizmi yenmek için Orta Asya ülkelerinin havaalanlarını kullanmasına izin verdi. Ancak, Rusya, uzun sürede bu stratejisinden vazgeçti.

³⁰⁹ Ziganshina, p. 74.

³¹⁰ Payind, Alam, "Soviet-Afghan Relations from Cooperation to Occupation". **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 121, No. 1, 1989, pp. 110-116.

³¹¹ Dong Xiaochuan, "The hidden hands Soviet-Afghan war 1979-89, U.S Policy, and External Actors". **American International Journal of Contemporary Research**, Vol. 6 No. 3, 2016.

³¹² Kevin O'Flynn, "Russia in Multi-Million Arms Deal with Northern Alliance". *The Guardian*, 23 October 2001, <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/23/afghanistan.russia>, (22 May 2020); Georgi E. Asatryan, "Rusya Afganistan'dan Ne İstiyor", *Eastern Iran*, 30 Haziran 2018, <http://easterniran.com/fa/doc/note/1456/>, (22 Mayıs 2020).

3.2.2.2. 2001 Sonrası

2001 yılında Taliban rejiminin çöküşünden sonra, Rusya ve Afganistan arasındaki ilişkiler yine güçlenmeye başladı. Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Rusya'yı iki kez ziyaret etti. Rusya, askeri teçhizat sağlamanın yanı sıra, Afganistan güvenlik güçlerini eğitime sözü verdi. Karzai'nin ziyareti sırasında iki ülke arasında, 17 ikili anlaşma imzalandı. 2002-2009 yılları arasında Rusya'nın Afganistan'a yardımları 109 milyon dolar olmuştur. 2010'daki NATO Lizbon Zirvesi'nde, Rusya, NATO teçhizatının Rusya üzerinden taşınmasını teklif etti. 2012'den sonra Afganistan ile ABD arasındaki ilişkiler kötüleşti ve Afganistan, Rusya ile ilişkilerini güçlendirdi. Rusya'nın Afganistan ile ticari ilişkileri, 2000'li ve 2010'lu yıllarda artmıştır. Örneğin, ticari ilişkiler, 2010 yılında, 571,3 milyon dolardan 2013 yılında 1 milyar dolara çıkmıştır.³¹³

Eşref Gani'nin Afganistan'ın yeni cumhurbaşkanı olarak göreve geldiği 2014'ten sonra, Rusya ile Afganistan arasındaki ilişkiler bozuldu. Rusya'nın Afganistan Büyükelçisi, 2019'da şunları söyledi: “Maalesef Afganistan’ın mevcut Cumhurbaşkanı’nın görev süresi boyunca uluslararası ortaklarla ve özellikle bölge devletleriyle dengeli ilişkiler sürdürebildiğini söyleyemeyiz”.³¹⁴ Ayrıca, sadece siyasi değil, ekonomik ilişkilerin de kötüleştiğini belirtmiştir. Büyükelçi’ye göre, Rusya, Afganistan’ın, Batılı ülkeler ile ilişkilerinden, özellikle ABD ile olan yakınlığından rahatsızdır. Dolayısıyla, Rusya, Afganistan hükümetini dengelemek için, İran ve Çin ile birlikte Taliban’ı destekleyerek, ülkenin siyasetini kontrol etmeye çalışmıştır.

3.2.2.3. Rusya’nın Taliban ile İlişkileri

Kasım 2018'de Rusya, Moskova'da, Taliban ve diğer devlet dışı sivil ve siyasi gruplar arasında Afganistan barışı hakkında bir konferans başlattı.³¹⁵ Bu konferansa, Afganistan hükümeti davet edilmedi. 1995'te Taliban'ın, Kandahar da dahil olmak üzere, Afganistan'daki bazı güney illerinde kontrolünü ele almasıyla, iki taraf arasında ilk

³¹³ Jokim Brattvoll, “Is Russia back in Afghanistan?”, **PRIO Policy Brief 4**, Peace Research Institute Oslo, 2016, p. 3.

³¹⁴ “گفتگو با سفیر روسیه در کابل: رفتار اشرف غنی در مورد صلح عجیب است” (Rusya Kabil Büyükelçisi İle Röportaj: Eşref Gani'nin Barış Konusundaki Davranışı Tuhaf), *Sputnik Farsça*, 14 Şubat 2019, <https://af.sputniknews.com/opinion/201902143122006>, (24 Mayıs 2020).

³¹⁵ Andrew Roth, “Russia Hosts Talks between Taliban and Afghan Peace Council”, *The Guardian*, 9 November 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/09/russia-hosts-talksbetween-taliban-and-afghan-peace-council>, (25 Mayıs 2020).

görüşme gerçekleşmiştir.³¹⁶ Taliban ile Rusya arasındaki ilk gizli görüşme, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta gerçekleşti. Bu toplantıda Taliban, Rusya'dan, Birleşmiş Milletlerde kendisini desteklemesini istedi, ancak bu talep kabul edilmedi. Rusya, 1996'da Taliban'ın yerine Rabbani liderliğindeki Kuzey İttifakını desteklemiş, fakat 2003'ten sonra, Rusya-ABD ilişkilerinin bozulması ve Afganistan'dan Suriye'ye ve Suriye'den Afganistan'a teröristlerin transferiyle 2010 yılında Taliban ile Rusya arasındaki temas yeniden başlamıştı.³¹⁷ Ekim 2015'te Taliban, Afganistan'ın kuzeyinde ve Tacikistan sınırları yakınında Kunduz'un kontrolünü ele geçirmeye çalıştı. Bu saldırıda Özbekistan, Tacikistan ve Rusya vatandaşları, Taliban'ın silahlı grubunun üyesi olarak savaşıyordu ve bu durum, Rusya'ya endişe veriyordu.³¹⁸ Bir yıl sonra, Taliban, Kunduz şehrinin kontrolünü ele geçirdi.³¹⁹ Bundan sonra Rusya ile Taliban arasındaki ilişkiler, adım adım gelişti.³²⁰ Devamında, hatta Taliban'ın Kunduz Valisiyle, Tacikistan'da gizli görüşmeler de gerçekleşti.

Rusya, Taliban'la temasa geçerek ve görüşerek, Batı'ya ve özellikle ABD'ye, Afganistan barış görüşmelerine müdahil olduğunu ve Taliban ile temasta bulunduğunu göstermiş oldu. Afganistan söz konusu olduğunda, Moskova, hiçbir şekilde göz ardı edilemez olduğunu göstermiştir. 2016'da Rusya, Çin, Pakistan ve Afganistan'ın katılımıyla ABD tarafından Taliban ile bir müzakere süreci başlatıldı.³²¹ Rus hükümeti, ABD'nin Rusya'yı bölgede marjinalleştirmek istediğini düşünmektedir. Bu toplantıya cevaben Rusya, Çin ve Pakistan'ın katılımıyla bir toplantı gerçekleştirdi. Dolayısıyla, Rusya, Taliban ile ilişkisini genişleterek ABD ve NATO'nun çıkarlarının önündeki engelleri güçlendirmek istemiştir. Ayrıca Rusya, Afganistan, Pakistan ve hatta Ortadoğu da dâhil olmak üzere, Orta Asya'nın ötesinde nüfuzunu artırmak istemektedir. Rusya, Afganistan

³¹⁶ Marek Menkiszak and Katarzyna Jarzyńska, "Russia's Afghan Problem: the Russian Federation and the Afghanistan Problem Since 2001", **OSW Studies, Centre for Eastern Studies**, Issue. 38, 2011, p. 15.

³¹⁷ Arkady Dubnov, "What Game is Russia Playing in Afghanistan?", *Al-Jazeera*, 14 November 2018, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/game-russia-playingafghanistan-181113160715311.html>, (25 Mayıs 2020).

³¹⁸ Brattvoll, "Is Russia back in Afghanistan?", 2016.

³¹⁹ "Afghan Taliban 'Seizes Control of Central Kunduz'", *France24*, 3 October 2016, <https://www.france24.com/en/20161003-afghanistan-taliban-seizes-control-central-kunduz>, (25 Mayıs 2020).

³²⁰ Ekaterina Stepanova, "Russia's Afghan Policy in the Regional and Russia-West Contexts", **Russie, NEI Reports** 23, 2018, pp. 27-28.

³²¹ "Pakistan Hosts Four-Way Afghanistan Peace Talks", *BBC*, 11 January 2016, <https://www.bbc.com/news/world-asia-35279283>, (25 Mayıs 2020).

güvenlik güçlerine bazı dönemler, Rus yapımı silah ve askeri helikopter gibi desteklerde bulunmuştur.³²² Nitekim Rusya, Taliban'a, Afganistan'da, DAESH'e karşı mücadele ettiği için destek vermektedir. Rusya'nın Taliban ile yakın ilişki kurması, kendisinin terörle mücadeledeki ulusal güvenlik stratejisinin önemli bir unsurudur. Rusya, Orta Asya'daki köktenci grupların olmasından ve aynı zamanda Rus vatandaşlarının da, Taliban ve DAESH ile aynı safta savaşmasından dolayı, terörizmin, Orta Asya'ya ve nihayetinde Rusya'ya yayılmasından endişe ediyordu.³²³

Rus dış politika uzmanları, Rusya'nın güvenlik öncelikleri konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da, büyük bir kısmı, Afganistan'ı, Duginist jeopolitik bakış açısıyla değerlendirmekle beraber, ABD'nin, İran, Afganistan ve Pakistan'ı kendi hâkimiyeti altına almaya çalıştığına inanmaktadır. Bu iddia, Rusya'nın yeni milenyumdaki faaliyetlerine bakarak kanıtlanabilir. Bir yandan Rusya, Afganistan'da ABD ile işbirliği içinde olmuş, öte yandan ABD ve Batı'nın Afganistan'daki varlığından her zaman endişe duymuştur. Afganistan'daki Rus elit söylemindeki bazı farklılıklara rağmen, birçoğu, ABD'yi ve bölgedeki varlığını jeopolitik bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.³²⁴

Putin'in başkanlığındaki stratejisine ve görüşlerinin Alexander Dugin'in bakış açısına yakınlığına bakıldığında, Rusya'nın, ABD'nin bölgedeki varlığından endişe duyduğu bilinmektedir. Dugin, ABD'nin eski Sovyetler Birliği ülkelerini kontrol ederek, Rusya'ya hükmetmeye çalıştığından endişe duymaktadır.³²⁵ Ayrıca, Pakistan ve Afganistan'ı kendi kontrolü altında tutmak, Rusya'nın arzularından biridir. Uyuşturucuyla mücadele, Rusya'nın yakın tarihinin en büyük sorunlarından biri olduğu

³²² “اهداف روسیه و ایران از گسترش ارتباطات با طالبان چیست؟” (Rusya'nın ve İran'ın Taliban İle Bağlarını Genişletmedeki Hedefleri Neler?)” *DW Farsça*, 29 Aralık 2016, <https://www.dw.com/fa-af/a-36938283>, (28 Mayıs 2020).

³²³ Daniel Hurley, “Russia Invites Taliban to Talk Peace, the Sigma Iota Rho (SIR)”, **Journal of International Relations**, 2018, <http://www.sirjournal.org/blogs/2018/8/27/russiainvites-taliban-to-talk-peace>, (28 Mayıs 2020).

³²⁴ Kaneshko Sanga, “Afghanistan's Significance for Russia in the 21st Century: Interests, Perceptions And Perspectives”, **Politics in Central Europe**, Vol. 12, No. 1, 2016, p. 64.

³²⁵ Igor Dobaev and Alexander Dugin, “Geopolitical transformations in the Caucasian-Caspian region”, **Central Asia and Caucasus**, Vol. 35, No. 5, 2005, pp. 75-77.

ve bu konunun, sağlık krizinden çok, bir ulusal güvenlik tehdidi olduğu için Rusya'nın dış politika düşüncesinin merkezinde yer almaktadır.³²⁶

2009 yılında, Rusya'nın Uyuşturucuyla Mücadele Servisi Başkanı Victor Ivanov'a göre, son yıllarda Rusya, Afganistan uyuşturucusuna büyük ölçüde bağımlıydı. Aynı zamanda uyuşturucu ticaretinde dünyanın mutlak lideri ve bir numaralı tüketici ülkesi haline gelmiştir. Rus uyuşturucu bağımlılarının yüzde 90'ı, Afgan eroinini kullanıyor. Dolayısıyla Ivanov'a göre, Afganistan uyuşturucu kaçakçılığı, Rusya medeniyetini bile tehdit altına almıştır.³²⁷ Vladimir Putin de dahil olmak üzere birçok Rus yetkilisi, Afganistan'da 40 kat artan uyuşturucu üretiminin en fazla Rusya'ya zarar verdiğine inanıyor. 2005 yılında Putin, Afganistan'da bulunan yabancı güçleri, Orta Asya ve Avrupa Birliği ülkelerini uyuşturucu kaçakçılara ve ticaretini yapanlara karşı ihmalkârlık yaptıklarından dolayı suçlamıştır.³²⁸

Günümüzde, Rusya, Afganistan'da barışın sağlanmasında ve tarafların bir araya gelerek taleplerini görüşmesinde büyük rol oynamaktadır. Rusya'nın Taliban'la yakın temaslar da bulunması, bu sayede Taliban'ı barış yapmaya teşvik edebilir ve hatta zorlayabilir durumdadır. Bunun yanı sıra, Orta Asya devletlerini kullanarak Rusya da barış görüşmeleri ve Taliban'ı etkilemek için bir avantaja sahiptir. DAEŞ'in Afganistan'daki yükselişi ve büyümesi, Rusya ve Orta Asya'daki eski Sovyetler Birliği ülkelerini tehdit etmektedir. 2014 yılında DAES'in Horasan kolu varlığını ilan etti. Büyük Horasan, Afganistan ve Orta Asya'nın geniş bir bölgesinin eski adıdır.³²⁹ Afganistan'ın bazı bölgelerinde, terörist grupların çekiciliği ve köktendinciliğin güçlenmesi göz önüne alındığında, bu durum, Rusya için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. DAES'in grup adlandırmaları, yayılcı stratejisinin yansımasıdır. Dolayısıyla, Rusya, kendi sınırları boyunca bu gelişmelerin yayılmasından korkmaktadır. Rusya'nın Afganistan Merkezi Hükümeti ile Taliban arasında barış görüşmeleri yapma girişimleri ne olursa olsun, Rusya'nın sınırlarındaki her türlü güvensizlik ve istikrarsızlığa karşı mücadele etmeye

³²⁶ Sanga, "Afghanistan's Significance For Russia In The 21st Century: Interests, Perceptions And Perspectives", s. 73.

³²⁷ "Russia is 'world's biggest consumer of heroin'", The Telegraph, 11 Mar 2009, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/4970761/Russia-is-worlds-biggestconsumer-of-heroin.html>, (25 May 2020).

³²⁸ Sanga, p. 73.

³²⁹ "Islamic State Khorasan (IS-K)", CSIS, 2018, <https://www.csis.org/programs/transnational-threats-project/terrorism-backgrounders/islamic-state-khorasan-k>, (25 May 2020).

amaçlı olduğu bilinmektedir. Rusya'nın bazı bölgelerinde, terörist grupların, kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenme olasılığından endişe duyulmaktadır.

Uluslararası gelişmeler bu şekilde devam ederse, Rusya, Şanghay İşbirliği Örgütü'nü, Afganistan'da bile kendi amaçları doğrultusunda harekete geçirebilir, çünkü Şanghay İşbirliği Örgütü'nün görevi, Afganistan'da var olan tehditlerle mücadele amaçlarını kapsamaktadır. Gelecekte Rusya, tüm bu gelişmeleri, Çin, Hindistan ve İran ile işbirliği içinde engelleyecek veya çözmeye çalışacaktır. Bölge için uzun vadeli planlar tasarladığı için, Çin, Rusya'dan daha fazla bölgenin istikrarı konusunda endişelidir ve Rusya'da bunun farkındadır. Dolayısıyla, uluslararası platformlarda, Rusya, Çin'i de yanında tutabilme şansına sahiptir.

Rus yetkililere göre, ABD ve NATO operasyonlarının Afganistan'daki amacı, terörle mücadele etmek değil, siyasi ve askeri sömürüleri için terörizmi teşvik etmektir. Böylece ABD, Çin, İran, Orta Asya ve Rusya dahil, Afganistan'ın komşularını kontrol etmeyi amaçlıyor. Özetle, Rusya'nın son yıllarda Taliban'a yaklaşma niyeti, tehditleri yönetmek ve durdurmak, Taliban'ın gelecekteki planlarını bilmek, Taliban'ı, ABD ve NATO'ya karşı bir araç olarak kullanmak, ABD'yi Afganistan'daki Rus çıkarlarına odaklanmaya ikna etmek, Afganistan merkezi hükümetine Rusya'nın çıkarlarını dikkate almaları, Taliban içinde iç bölünmeler yaratmaları ve nihayetinde Taliban'ı IŞİD gibi daha tehlikeli terörist gruplara karşı kullanmaları için yakın ilişkide bulunmaktadır. Rusya, bugün Taliban aracılığı ile ABD ve müttefiklerine karşı yürüttükleri hedeflere ulaşmış durumdadır.

Rusya'nın bakış açısından bakıldığında, ABD, tek kutuplu uluslararası sistemi kurmak ve Rusya'yı abluka altında tutmak için Afganistan'dadır. Rusya için, ABD'nin Afganistan'daki varlığı mevcut krizi derinleştirdi ve Rusya'nın arka bahçesi olan Orta Asya'ya yaygın güvenlik tehditleri savurdu. Son yıllarda terörizm yanlısı grupların büyümesi, Rus toplumu için ciddi bir tehdit oluşturuyor. Ayrıca, Rusya, Afganistan'ın uyuşturucu bölgelerinden biri olduğundan, artan afyon ekimi, Rusya için kritik bir tehdittir. Rus yetkililer, Afganistan'ın 2011'den sonra Orta Doğu'yu yakan aşırılık yanlısı grupların ana merkezi olduğunun farkındadır.³³⁰ Tüm bu nedenler, Rusya'yı

³³⁰ Stepanova, 2018; Mark Galeotti, "Narcotics and Nationalism: Russian Drug Policies And Futures", **Center for 21st Century Security and Intelligence**, Brookings Institution. 2016.

Afganistan olaylarına cezp etmekte ve dolayısıyla Taliban'a yakınlaşmaktadır. Bu yakınlaşma da, Taliban'ın meşruiyetini giderek artırmaktadır.

3.2.3. Çin'in Rolü

3.2.3.1. 2001 Öncesi

İki ülke arasında siyasi ilişkilerin kurulma tarihi, 1955 yılına dayanmaktadır. Çin ve Afganistan arasında ilişkilerin kurulup gelişmesinde, Sovyetler Birliği faktörünün etkisi oldukça önemlidir. Nitekim 1960'ların başında, Sovyet-Çin ilişkileri bozulmaya başladığında, Çin, Afganistan'a karşı ilişkisini geliştirmeye ve stratejilerini sıralamaya başladı. Çünkü Çin, Sovyetlerin, Afganistan üzerinde söz sahibi olmasını istemiyordu. Sovyetler Birliğini, Sosyalist bir devlet olarak görmeyen Çin, onu, kendisi için en büyük tehdit olarak algılamaktaydı. Dolayısıyla, Çin, Afganistan'ı, Sovyet etkisinden uzak tutabilmek için bu ülkeyle olan siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel ilişkilerini her alanda en üst düzeye çıkarmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda, Afganistan'da, Maocu oluşumlar ve siyasi partiler teşkilatlanmaya başlamıştır. Çünkü Çin, Sovyetler Birliğinin, Çin sınırında askeri yığınak yapması, Çin ile komşu olan Hindistan, Vietnam gibi devletlerle değişik ittifak antlaşmalar imzalaması, özellikle Afganistan'da da askeri üs kurmasıyla Çin'in tehdit algısı üst seviyeye çıkmıştır. Sovyetler Birliği tarafından çevrelendiğini hisseden Çin, Sovyetler Birliğine karşı koyabilecek güç ve kapasiteden mahrum olduğunu fark edince, mevcut kaygısı daha da artmıştır. Bilhassa 1979'da Kamboçya'da Sovyet yanlısı hükümetin başa gelmesi, Çin ve Vietnam savaşında, Çin'e karşı Sovyetlerin Vietnam'a destek vermesi, ilişkilerin bozulmasını daha da olumsuz etkilemiştir. Çin, Sovyetler Birliğini, "sosyal emperyalist" olarak nitelendirmekteydi. Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal edince, kendisinin daha da çevrelendiğini düşünen Çin, Afganistan ve Pakistan'da, Sovyetlere karşı faaliyet gösteren Mücahitleri her anlamda desteklemeye başlamıştır.³³¹ 1977 tarihinde Davut Han'ın, Afganistan Kralı Zahir Şah'a karşı darbe yaparak iktidarı ele geçirmesi ve Afganistan'da Cumhuriyeti ilan etmesinin ardındaki gücün ve oyunun Sovyetlerin olduğunu düşünmüştür. Aynı dönemler de Sovyetlerin, bir taraftan Afganistan ile olan ilişkilerini geliştirmesi, diğer taraftan Çin'in iyi ilişkilere sahip olduğu Pakistan ile Afganistan arasında uzun yıllardır

³³¹ A.Z. Hilal, Chine's Response to the Soviet Invasion of Afghanistan, **Central Asian Survey**, Vol. 20, No. 3, 2001, pp. 323-351.

çözülmeyen Peştunistan meselesini tekrar gündeme taşınması, Çin tarafından düşmanca bir tavır olarak anlaşılmıştır. Nitekim, bu dönemler de, hem Afganistan hem de Çin, Pakistan ile kötü bir ilişkiye sahipti. Çünkü, Afganistan’da siyasi olarak aktif olmaya başlayan Maocu örgütler, Pakistan’da bağımsızlık isteyen ayrılıkçı Peştunlar’a da destek olmaya başladı. Bu durum, haliyle Çin ve Afganistan ilişkilerini olumsuz etkilemekteydi. Dolayısıyla, büyük düşmana karşı, Çin, Afganistan ve Pakistan’daki Sovyet karşıtı direnişçi gruplara, Pakistan aracılığıyla destek vermeye başlamıştır. Ayrıca direnişçi grupların kullandığı silah ve mühimmatların Çin yapımı olduğu da, Afganistan resmi makamlar tarafından açıklanmıştır. 1978 yılında, Afganistan, bütün komşu ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Çin ve Afganistan arasındaki gerginlikte hafiflemiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiştir. 1978 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisinin darbe ile iktidarı ele geçirmesiyle iki ülke ilişkileri yeniden bozulmuştur. Darbeci hükümeti tanımış olsa da Çin, Sovyetlerin Afganistan da artan nüfuzundan rahatsız olmaktaydı. Dolayısıyla, Çin’i endişelendiren bir başka konu, özellikle 1978’de, Sovyetler Birliği ve Afganistan arasında yapılan dostluk antlaşması olmuştur. Dolayısıyla, Çin, Afganistan’ı, siyasi, ideolojik, kültürel ve ekonomik olarak Sovyetlerin hâkimiyetine girdiğini görerek, direnişçi gruplara desteğini, Pakistan istihbaratı aracılığıyla artırmıştır.³³² Sovyetler Birliği, 1979’da Afganistan’ı işgal edince, Çin, bu işgal ile Sovyetlerin, Hint Okyanusuna ulaşmayı hedeflediğini ve kendisinin daha da çevrelendiğini düşünmüştür. Bundan dolayı, Afganistan sınırındaki askeri birliklerinin sayısını artırmış ve Afganistan’da, Sovyetler Birliğinin desteğiyle gerçekleşen darbeye ve daha sonraki askeri müdahaleye en sert şekilde karşı çıkmıştır. Sovyetlerin, Afganistan’ı en kısa zamanda terk etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Uluslararası toplumun, Afganistan’ın, Sovyetler Birliğine karşı yürütülen mücadelesinde desteklenmesi için çağrıda bulunmuştur. Çin, her fırsatta Sovyet karşıtı grupları Afganistan da desteklemiştir. Özellikle Maocu Şule-i Cavit Partilerini, Sovyet yanlısı Kabil yönetimi, rejim karşıtı en tehlikeli direnişçi gruplar listesine alarak baskı yapmış ve liderlerini zindana atmış veya öldürmüştür. Kabil yönetimi, Afganistan sınırları içerisinde 30 bin küsur devrimcinin Çin tarafından eğitildiğini iddia etmiştir. Çin’in desteği, sadece Afganistan sınırları içerisinde faaliyet gösteren gruplarla sınırlı kalmayarak, Komünist hükümetin iktidara

³³² H. Emadi, “China’s Politics and Developments in Afghanistan”, **Journal of Asian and African Studies**, Vol. 28, No. 1/2, 1993, pp. 107-117.

gelmesinden sonra göç eden Afganistan mültecilerine de, Pakistan İstihbaratıyla işbirliği yaparak eğitim ve silahlandırmayıda içermiştir. Buna ek olarak Çin, BM'nin, Afganistan'a yönelik olarak Sovyetlerin, işgali sona erdirmesiyle ilgili kararını desteklemiştir. 1978'de Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle Çin-Sovyet ilişkileri yumuşamaya başlasa da, Sovyet yanlısı Kabil yönetiminin, 1992 yılında çöküşüne kadar, Çin, direnişçi grupları desteklemeye devam etmiştir. 1992 senesinde Sovyet destekli Najibullah hükümetinin dağılmasıyla Çin'in Afganistan'a olan ilgisi de azalmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Çin'in önceliği, Orta Asya ve Batı Asya ülkeleri olmuştur.³³³

3.2.3.2. 2001- Sonrası

2001'den itibaren, iki ülke arasında yepyeni bir dönem başladı. ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesine destek veren Çin, kurulan geçici hükümet ile de ilk fırsatta diplomatik ve siyasi ilişkilerini başlattı, Çin, büyükelçiliğini, 2002 yılında Afganistan'ın başkenti Kabilde açtı. 2001 sonrası Afganistan'da kurulacak olan yeni devletin, İslami devlet olmasını hoş karşılamamıştır. Ayrıca, ABD'nin Afganistan müdahalesine karşı çıkmamış olsa da, uzun vade de varlığından rahatsız olmuştur. Fakat, 11 Eylül hadisesi sonrası, ülkede, sadece ABD askerlerinin faaliyet göstermesinin yerine, koalisyon güçlerinin faaliyet göstermesini yerine de bulmuştur. Çin'in Afganistan da desteklediği belli bir grup olmamakla birlikte, iktidara gelen her grupla çalışabileceğini her fırsatta dile getirmiştir. Aynı zamanda, Pakistan'ın Afganistan'da faaliyet gösteren NATO misyonunu desteklemesinde Çin'in etkisi oldukça yüksektir. 2001 sonrası dönemde Çin'in Afganistan'a yönelik destekleri, genel olarak insanı yardım ve kalkınma şeklinde olmuştur. Afganistan'da askeri bir varlık göstermekten her zaman kaçınmıştır. 2007 yılında Afganistan-Çin arasında Aynak bakır madenini çıkarma antlaşması imzalanmıştır fakat daha sonra güvenlik sorunları dolayısıyla faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Aynı tarihte Afganistan'ın kuzeyindeki Amuderya havzasında bulunan petrolü çıkarma antlaşması da imzalanmıştır, ancak yine güvenlik nedenlerinden ötürü pek ilerleme kaydedememiştir Çin, özellikle son yıllarda yol

³³³ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", 2009.

inşaatları başta olmak üzere, Afganistan'ın alt yapısında oldukça aktif rol oynamaktadır.³³⁴

Çin, özellikle Afganistan'da madencilik, sanayi, transit ve hammadde gibi alanlarda oldukça önemli rol oynayabilme kapasitesine sahiptir. Bugün baktığımızda, Çin, Afganistan'ın Japonya ve Pakistan'dan sonra en büyük üçüncü ticari ortağı konumundadır. Çin'den Afganistan'a ihraç edilen mallar, Afganistan pazarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Çin, her zaman, uluslararası toplum ve Batılı ülkelerin Afganistan'a olan desteklerini arttırmasını isteyerek, verdiği söz ve taahhütlerini yerine getirmek konusunda sadık kalmalarını talep etmektedir. Çin'in en büyük vurgusu Afganistan'ın alt yapı tesislerinin geliştirilmesi yönündedir. Ayrıca Çin, narkotikle mücadelesinde de, Afganistan'a en büyük desteği sağlayan ülkeler arasında yer almaktadır. Çin, bölge ülkelerinin, Afganistan'ın geliştirilmesi açısından en büyük rolü oynayabileceğine inanmaktadır. Diğer taraftan Çin ve Afganistan, Şanghay İşbirliği Örgütüne üye ülkelerdir. Afganistan, 2012'den beri Şanghay İşbirliği Örgütüne gözlemci üyedir. Bununla birlikte mezkûr örgüt, Afganistan konusunda etkili rol oynayabilme kapasitesine sahiptir. Afganistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütüne üye olmasıyla birlikte, Afganistan-Çin ilişkileri daha da gelişerek, Afganistan'ın önemi, Çin dış politikasında daha da artmıştır.³³⁵

Çin Afganistan ilişkileri, özellikle 2001 sonrası dönemde hep olumlu yönde ilerlemiştir. Nitekim hatırlayacağımız üzere, Çin, Afganistan'da siyasi temsilcilik açan ilk ülkeler arasında yer almıştır. 2002 yılında 5 milyon ABD doları tutarında Afganistan'a insani yardımda bulunmuştur. Böylece Çin, Afganistan'a karşı iyi niyetli olduğunu göstermiştir. Çin, sadece 2001-2009 yılları arasında, Afganistan'da 200 milyon dolar tutarında insani yardımda bulunmuştur. Çin her ne kadar Afganistan'a asker göndermeyi kabul etmemiş olsa da, bugün az sayıda Afganistan ordusuna eğitim vermek üzere Çin askeri bulunmaktadır. Bununla birlikte mayın temizleme ekibi de

³³⁴ Kubilayhan Erman, "Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan" **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 11, 2019- ss. 164-167.

³³⁵ Mehdi Ferazi, "2014 نقش چین در افغانستان پس از 2014 (2014 Sonrası Çin'in Afganistan'daki Rolü)", Tabyin Stratejik Düşünce Kurulu, 21 Şubat 2015. <https://bit.ly/2EecaDm>, (16 Nisan 2020).

vardır. 2014 sonrası ABD'nin çekilmesiyle Afganistan ordusuna güvenlik eğitimi vermek üzere, Çin'in Afganistan'a asker göndereceği de iddia edilmektedir.³³⁶

2014 sonrası, Çin-Afganistan ilişkileri daha da gelişmiştir. Nitekim Temmuz 2014 yılında Çin Dış İşleri Bakanlığı, Afganistan için özel temsilci atadı. Bu durum, Afganistan'ın, Çin için artan öneminin bir göstergesidir. Yine aynı şekilde 2014'ün Ekim ayında Afganistan, İstanbul sürecine ev sahipliği yapmıştır. 2014 yılında bir taraftan NATO'nun Afganistan'dan çekilişi, diğer taraftan Karzai sonrası Aşraf Gani liderliğinde kurulan yeni hükümet iki ülke ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini etkileyen en önemli faktörlerdir. Ayrıca Aşraf Gani, 2014 yılında Cumhurbaşkanı olarak ilk yurt dışı seyahatini, Çin'e gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Çin, Taliban-Afganistan arasında başlatılan barış müzakerelerinde ev sahipliği yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Oldukça iyi ekonomik ilişkilere sahip olan Çin ve Afganistan, özellikle NATO'nun çekilişi ile Çin'in, Afganistan'da, güvenlik, ekonomik, sosyal ve kültürel gibi bir çok alanda etkili olduğu veya olacağı bilinmektedir. Fakat Çin'in önündeki en büyük engel ise, Afganistan'da güvenliğin yeterince iyi olmamasıdır.

Çin'in dış politikasında Afganistan'ın önemini artıran hususlar şunlardır;

1. Güvenlik Boyutu: Son zamanlar da, Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde artan baskıları neticesinde oluşan radikal İslami hareketlerin Afganistan ve Pakistan sınırlarında eğitim görmesi, onların bu iki ülkede aktif olan radikal gruplarla bağlantıya geçerek, Çin için büyük güvenlik riskleri yaratacağı ihtimali, Çin'i oldukça tedirgin etmektedir. Dolayısıyla Çin'in 2014 sonrası Afganistan'a yönelik en önemli hedeflerinden biri Afganistan'ın güvenliğini sağlayacak her anlamda güçlü bir hükümetin kurulması yönünde olmuştur. Güçlü ve istikrarlı bir hükümetin kurulması halinde, Çin'in Afganistan toprakları içerisinde algıladığı güvenlik kaygılarda son bulacaktır.³³⁷ Böylece Afganistan'da, Çin'in faaliyet alanları da genişlemiş olacaktır. Şu hususu da ifade etmeliyiz ki, Afganistan'da güvenliğin tesis edilmesi için Çin, ABD'den oldukça farklı bir politika izlemektedir. ABD gibi askeri yöntemle güvenliği sağlamak yerine, Afganistan'daki güvenlik sorununun çözümü için bölge ülkelerini özellikle en

³³⁶ Tiffany P. NG “ China's Role in Shaping the Future of Afghanistan”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 2010, p. 3.

³³⁷ Altay Atlı “ 2014 Sonrası Afganistan'da Çin Faktörü”, *Analist*, 2013, <http://altayatli.com/wp-content/uploads/2018/07/Analist33Afganistan.pdf>, (26 Nisan 2020).

güçlü müttefikleri olan Pakistan ve İran gibi ülkeleri devreye sokarak, ülke içinde güçlü olan grupların desteğiyle de güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenlerden ötürü, Çin, Taliban ile Afganistan devleti arasında başlatılan barış müzakerelerini önemsemektedir.

2. Siyasi Boyut: Çin dış politikasının her zaman en önemli özelliklerinden biri, komşu ülkeleriyle barışçıl ve iyi ilişkiler kurma yönünde olmuştur. Sahip olduğu stratejik konumu dolayısıyla Afganistan'ın geleceğinde Çin'in etkili olma çabasının altında yatan neden ise, Çin ve Pakistan arasında uzun yıllardır devam eden rekabet ve gerilim, Hindistan ve Çin arasındaki rekabet, Afganistan'ın, Çin nezdindeki önemini artırmaktadır. Çin'in batı komşusu olan Afganistan'da barışın hâkim olmasıyla siyasi olarak bu ülkeden faydalanmakla kalmayarak sahip olduğu zengin yer altı kaynakları dolayısıyla Çin için önem taşımaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere, Afganistan, sahip olduğu konumu dolayısıyla Çin'in siyasi, güvenlik, kalkınma ve ekonomik hedefleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Örneğin Çin'in Bir Yol Bir Kuşak projesinin tamamlanması açısından Afganistan önemli bir ülke konumundadır. Öte yandan Çin Afganistan konusunu kendine bir amaç edinerek kendini bölge ülkeleri, küresel güçler ve hatta dünya kamuoyunda sorumlu bir ülke olarak gösterme çabası içerisinde.

3. Ekonomik Boyut: Şüphesiz Afganistan'ın, Çin'in ekonomik amaçları için önemli bir pazar olduğu bilinmektedir. Bir taraftan Afganistan'ın madenleri, petrol ve doğal gazının çıkarılarak Çin'e ihracı, diğer taraftan Çin üretiminin ve mühendislik hizmetlerinin Afganistan'a ihracı için pek önem arz eden bir husustur. Alt yapı açısından dünyada en geride kalan ülkelerden biri olarak bilinen Afganistan'ın yeniden inşası ve bu eksikliklerin giderilmesi, Çin'in ekonomisi için elbette güzel fırsatlar sunacaktır. Afganistan'a yönelik olarak Çin'in yatırımları, 2001 sonrası dönemde başlamıştır. Ancak 2014 sonrası dönemde bu sürecin hız kazandığını görmek mümkündür.³³⁸ Dünyada henüz kullanılmayan en büyük bakır rezervlerine ve çeşitli madenlere sahip olan petrol ve doğal gaz açısından da zengin bulunan Afganistan, Çin için oldukça önemlidir. Bugün baktığımızda Çin, ülkedeki ekonomik varlığını aşamalı bir şekilde artırmaktadır. Çin, her ne kadar Afganistan'ın en büyük ekonomik ortağı

³³⁸ Shubhangi Pandey, "Understanding China's Afghanistan Policy: From Calculated Indifference to Strategic Engagement", **ORF Issue Brief**, No. 305, 2019.

konumunda olmasa da, ekonomik ilişkilerini en hızlı geliştiren ülke ünvanını taşımaktadır.³³⁹

3.3. Bölgesel Güçler

Afganistan savaşında müdahaleleri körükleyen aktörler, aslında bölgesel güçlerdir. 1980'lerden bugüne farklı şekillerde kendisini gösteren bölgesel güçler, kendi etnik veya mezhebi kimliklerine yakın Afganistanlı grupları destekleyerek, onları bir kanlı savaşa sürmüşlerdir. Böylelikle, özellikle 1990'lı yıllarda daha şiddetlenen bu faktör, sonraki yıllarda başka şekillerde devam etmiştir. Dolayısıyla, büyük güçlerin yokluğu, bu aktörler arasında bir denge kurma yarışına neden olmuştur.

3.3.1. Pakistan'ın Rolü

Pakistan, bağımsızlığını aldığı zaman, Afganistan, Pakistan'ın BM üyeliğine karşı çıkmıştır. Bunun nedeni, Afganistan'ın iki ülke arasındaki sınırı, İngiliz subayı Mortimer Durand tarafından çizilmiş olmasıdır ve Afganistan, bölgeyi kendi parçası olarak saymaktaydı. Bu mesele, Pakistan makamlarının, Afganistan'a yönelik korku dolu psikolojisinin oluşumunu etkilemiştir. Pakistan bağımsızlığını aldığı zaman, Afganistan, Durand'ın çizdiği sınır hattı şartlarının değiştiğini ve dolayısıyla Peştunları ayıran bu sanal sınırın yeniden masaya yatırılmasını istemiştir. Bu bağlamda, 1948'de Davut Han'ın Başbakanlığı döneminde Afganistan, Pakistan'da ortaya çıkan Peştun ve Beluç ayaklanmalarını aktif bir şekilde desteklemiş ve liderlerini Kabil'de ağırlamıştır. Nitekim Pakistan, kurulduğundan bugüne, aşamalı bir şekilde, Afganistan'ın bu iddiasını etkisizleştirmek için tüm oyunlarını bu yönde kurarak, Afganistan'ı her zaman iç politikayla meşgul etmiştir. Aynı politikanın devamında Pakistan, farklı grupları birbirine ve hükümete karşı kışkırtmış, merkezi hükümeti zayıf konumda tutmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra Pakistan, Afganistan'ın Hindistan'la olan ilişkisini de azaltmaya veya etkisini kırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Zira Hindistan, Pakistan'ın Keşmir politikasını telafi etmek amacıyla, Pakistan karşıtı ayrılıkçı grupları destekleyerek, Pakistan'ın güvenlik ve istikrarını bozmaya yönelik politikalara

³³⁹ Sara Mastrocco, "China's Involvement In Afghanistan: Besides Economic Lies Security", *Research Gate*, 2015, https://www.researchgate.net/publication/283447279_China's_involvement_in_Afghanistan.

başvurmuş ve (bunu en etkili bir şekilde) Afganistan'daki Pakistan sınırına yakın bölgelerde açtığı konsoloslukları üzerinden gerçekleştirmiştir.³⁴⁰

3.3.1.1. Sovyetler Birliğinin Geri Çekilişi ve İç Savaş Sırasında: 1989-2001

1973 Davut Han darbesinin ardından, birçok siyasi muhalif, Pakistan'a sığınmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, Pakistan da, bu meseleyi bir fırsata çevirerek, bu sığınmacıları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya başladı. Zira Afganistan'da dindar ve muhafazakâr elitlerin güçlenmesi, Pakistan'ın çıkarları açısından önem arz etmekteydi. Bunun nedeni, diğer grupların, şimdiki Pakistan'ın kontrolünde olan Peştunistan (Hayber Peştunhah vilayeti) bölgesinin Afganistan'a ait olduğunu iddia etmeleriydi. Diğer ismiyle Diurand Hattı ile bilinen bu bölge, İngilizler tarafından 1893'te Afgan manda hükümetiyle yapılmış ve dolayısıyla bölge hukuken ve resmen İngilizlerin kontrolüne geçmişti. Fakat bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan hükümetleri, Antlaşmayı zor şartlar altında imzaladıkları bahanesiyle reddetmiştir ve bugünde aynı iddia, belli kesimler tarafından dile getirilmektedir. Dolayısıyla, Pakistan, bu kesimlerin iddiasını, bir beka sorunu olarak değerlendirip, bu yönde politika geliştirerek, Afganistan'da güçlü bir hükümetin iş başına gelmesini engellemeye çalışmıştır. Bu doğrultuda, 1970'lerdeki siyasi sığınmacıları, kendi amaçları doğrultusunda, Afganistan hükümetine karşı kullanmış ve bazen de darbe girişiminde bulunmuştur. 1978 Darbesinin ardından, Pakistan, artık ABD ve Arap ülkelerinin desteğini de alarak, bu grupları, Komünistlere karşı silahlı cihat çerçevesinde kullanmıştır. Dolayısıyla Pakistan devleti, ortaya çıkan bu fırsatı kullanarak, belli etnisiteler arasında gruplaşmalar oluşturmuş ve 1980'li yıllardaki cihadi, bu doğrultuda yönlendirmeye çalışmıştır.

Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle, Afganistan'ın kaderi, Mücahitlerin eline terk edilmiştir. Artık bu ülkede, merkezi hükümet diye bir şey kalmamıştı, fakat çok geçmeden Mücahitlerin arasında güven eksikliği, her geçen gün artmaya başladı. Zaten ülkenin yönetimi, belli gruplar arasında paylaşılmıştı, dolayısıyla iç savaş dinmek bilmiyordu ve son hızıyla devam etmekteydi. Tabii mevcut durum, Pakistan'ı haliyle

³⁴⁰ Pakistan'ın Afganistan'la ilgili endişelerini en net şekilde, eski Pakistan Cumhurbaşkanı Perviz Müşerref, BBC ile gerçekleştirdiği mülakatta dile getirmektedir. Bkz: “ به عبارت دیگر: پرویز مشرف (Diğer bir Değişle: Perviz Müşerref)”, *BBC Farsça*, 15 Aralık 2015, https://www.youtube.com/watch?v=hgnbxythN_Q, (erişim tarihi 15 Haziran 2020).

rahatsız etmekteydi. Bu durumda Pakistan'ın çıkarı tehlike altındaydı, çünkü Pakistan, Mücahit grupları, Sovyet İşgali boyunca silahlandırılan ülke konumundaydı. Afganistan'daki durum, Pakistan için hem bir fırsat hem de bir zorluktu. Fırsattan kastım, Pakistan'ın Mücahitler üzerindeki etkisi dolayısıyla en aslan payı ve “stratejik yolu”, Afganistan'ın geleceğinde, şüphesiz Pakistan sahip olacaktı. Zorluktan kastım, iç savaş dolayısıyla meydana gelen göç dalgasından, en çok Pakistan etkilenecekti, yani yerinden edilen insanların ilk uğrak noktası, Pakistan ve İran olacaktı. Bu durumda Pakistan, İran'ın, Afganistan'da söz sahibi olmasını asla istemezdi.³⁴¹

Fakat 1988 yılında SSCB'nin çökmesiyle Pakistan, ülkesinde kurduğu geçici Afgan hükümetini, Afganistan'a ait Celalabad şehrine taşıyarak, orada yeni bir hükümet kurmaya çalıştı. Ancak bu politika, 1992'ye kadar başarısız oldu. 1992'de Komünist hükümetinde oluşan çatlaklar sonucunda, Necibullah hükümeti devrilerek, Pakistan destekli Mücahitlerden oluşan iki aylık geçici hükümet kuruldu. Ancak diğer etnisitelerin katılımı olmadığından, geçici hükümet başarılı olamadı. Ayrıca, bu hükümet, Pakistan'ın beklentilerini gerçekleştiremediği için, yıkıldı. Pakistan devleti, 1994'te, geçici hükümetin yerine Taliban'ı kurdu. Bu politika, sonraki yıllarda başarılı oldu ve 1996'da başkent Kabil'in Taliban kontrolüne geçmesiyle Pakistan-Afganistan krizinde güçlü bir konum elde etti. Ayrıca, 1998'te Afganistan topraklarının yüzde 90'ının Taliban tarafından alınmasıyla, Pakistan, artık Afganistan'ın başat gücü konumuna geçti. Dolayısıyla, Pakistan, Afganistan'ın kaotik durumunu kullanarak, kendi lehinde bir kaos yaratmış ve bundan sonraki süreci, bu çerçevede yönetmiştir.

Pakistan, Afganistan'ın geleceğinde belirleyici konumda olma gününün gelmesini beklemekte idi. Lakin Mücahitlerin kendi aralarındaki çatışmaları, bir müddet Pakistan'ın bu hayâlini yerle bir etmeyi başarmıştı. Derin bir düşünüş ve dikkatli bir izlemenin ardından, Pakistan hükümeti, Peştunların çoğunlukta olduğu grup olan Taliban'ın erken zaferinin farkına vardı, dolayısıyla bu gruba olan desteğini istihbarat servisi (ISI) aracılığıyla artırdı. Pakistan'ın söz konusu gruba olan desteği, mali ve askeri yardımlardan oluşmaktaydı. Ayrıca askeri eğitim de, planın bir parçası sayılmaktaydı. Pakistan tarafından sağlanan geniş çaplı yardımlar sayesinde, Taliban,

³⁴¹ Hafeez Malik, **US Relations with Afghanistan and Pakistan: The Imperial Dimension**, Karachi: Oxford, 2008, p. 74.

bütün Mücahit gruplarına ve savaş ağalarına karşı mücadeleye girdi. Çok geçmeden Afganistan'ın önemli vilayetlerinin kontrolünü eline almayı başardı.³⁴²

Pakistan, Afganistan'daki çıkarlarını, sahip olduğu bir takım araçlar sayesinde elde etmekteydi. Mesela, işgal boyunca stratejik yolları kontrol altına almaya çalışmıştır. Mücahit gruplar ve güç sahipleri arasında, barış görüşmeleri gerçekleştirerek kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Keşmir'deki cihadı, Hindistan karşıtı Peştun parti lideri Hikmatyar sayesinde canlı tutmuştur. Ayrıca Pakistan, Afganistan'ı dolaylı bir şekilde, Pakistan yanlısı hükümet kurarak yönetmeye çalışmaktadır ve böylelikle Afganistan'ın kaderini İslamabat'tan yönetmeye dair strateji izlemektedir.

Pakistan'ın, Afganistan'da, Pakistan yanlısı bir hükümet kurmasındaki en önemli amacı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ticaretini geliştirmesiydi. Pakistan, söz konusu ülkeler ile ticaret yapmayı ve ürettiği malları ihraç etmeyi bekliyordu, ancak Afganistan, bu ticaretin önündeki en büyük engeldi. Afganistan da, o dönemlerde tam bir kargaşa hâkimdi. İç savaş, ülkenin dört bir yanında yaşanıyordu. Merkezi otorite, son derece zayıftı. Sovyetlerin çekilmesiyle ülke tam bir felakete sürüklenmişti. Ne var ki, Pakistan, tam da böyle bir zamanda Orta Asya ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirme rüyası görüyordu. Bu ticaretin hayata geçirilmesi için en uygun ülke Afganistan'dı. Dolayısıyla, bir şekilde Afganistan'da, Pakistan'ın yapacağı ticaretin önünde engel teşkil etmeyecek bir hükümetin başa gelmesi oldukça önemli bir husustu.³⁴³

Pakistan, ticaretini gerçekleştirmek için Afganistan'ın Herat ve Kandahar illerini kontrolü altında tutmayı hedeflemekteydi. Dönemin Pakistan Başbakanı Benazir Butto, daha kestirme ve ucuza mal olabilecek başka bir yol planlamaktaydı, bu da, Kabil üzerinden ticaretin yapılması anlamına geliyordu. Dolayısıyla, bu yolun yapımı ve güvenliği için gereken her şeyin yapılması gerekiyordu. Eğer bu plan başarılı olsaydı, hem daha yakın bir yol olacaktı hem de Afganistan'ın önemli etnik gruplarından biri olan Peştunların çoğunlukta olduğu bölgeden ticaret yapılacaktı. Çünkü Afganistan'da,

³⁴² Jagmohan Meher, **Americas Afghanistan War: The Success That Failed**, Delhi: Kalpaz Publications, 2004, 153.

³⁴³ "Afghanistan: Crisis of Impunity, the Role of Pakistan, Russia, and Iran in fueling the Civil War", *Human Rights Watch*, 13 July 2001, <https://www.hrw.org/report/2001/07/01/crisis-impunity-role-pakistan-russia-and-iran-fueling-civil-war-afghanistan>, (10 Eylül 2020).

Pakistan'ın politikalarını destekleyen etnik grup, Peştunlardır. İşte bu yüzden Kabil üzerinden ticaretin gerçekleştirilmesi, Pakistan açısından önem arz etmekteydi. Nihayet bu rüya gerçekleşti. 1994 yılında, Pakistan'ın Quetta ilinden yola çıkan yüklü araçlar ile yolun ilk denemesi yapıldı.

Pakistan'ın Afganistan'a yönelik en önemli amaçlarından bir diğeri ise, Keşmir'in Hindistan'a ait olan bölgesinde gizlice yapılacak olan cihat meselesiydi. Söz konusu cihadın en önemli alıcılarından biri de, Afganistan'da, o dönemde Peştunların liderliğini yapmakta olan Gülbettin Hikmatyar'dı. Pakistan'ın Afganistan'da Hikmatyarı desteklemekten amacı, onun cihat konusunda kullanılmaya en uygun kişi olmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Hikmatyar, hem Hindistan'ın Keşmir politikasına tamamiyle karşıydı hem de yabancı cihatçı grupların Pakistan'ın Keşmir bölgesinde cihat adı altında yürütmekte olduğu savaş konusunda destek de bulunmaları için nakliyatını sağlamaktaydı. Aynı dönemde Pakistan Başbakanı Butto, tekrar Keşmir'deki savaşın, sadece Keşmirlilerle yürütülmesinin imkânsız olduğunu vurguluyordu. Çünkü onlar, etkili gerilla savaşçıları değildi.³⁴⁴

Dolayısıyla bu konuda, onların, Afganistan ve Arap cihatçılarına şiddetle ihtiyacı vardı. Bununla birlikte, cihatçıların eğitim kampları ve sığınakları da, Afganistan'da olacaktı. Pakistan, Taliban örgütü sayesinde, Afganistan'ın en önemli yer altı zenginliklerinden olan petrol ve doğal gazı da kontrol etmekteydi. Pakistan'ın dürüst ve güvenilirliği, Hikmatyar aracılığı ile Taliban'a telkin ediliyordu. Taliban ile Hikmatyar arasındaki iletişimi sağlayan kişinin, Nasirullah Khan Babar olduğuna inanılıyordu. Bütün bunların tek amacı vardı, o da, Afganistan'ın Kandahar ilinde aktif olan Afganistan Demokrat Partisinin milis askerlerinin, Pakistan'ın Orta Asya ülkeleriyle yapacağı ticaretin önünde engel olmamasının sağlanmasıydı. Pakistan, Taliban'ın Afganistan'a hükmettiği dönemde, onlara gereken her türlü askeri teçhizat, istişare, lojistik destek ve onları desteklemek için medreselerden binlerce öğrencinin gönderildiğine, herkes tarafından geniş çapta inanılmaktadır. Hatta Pakistan'ın Afganistan'da Taliban'la yan yana savaşmaları için milliyetçi Pakistanlıları teşvik ettiği dahi bildiriliyordu.

³⁴⁴ Abdul Kader H. Sino, **Organizations at War in Afghanistan and Beyond**, New York: Cornell University Press, 2008, p. 226.

Ayrıca, Afganistan’da, Taliban döneminde, cihatçı gruplara Pakistan hükümeti tarafından ücret dahi ödenmekteydi. Buna ek olarak, Taliban’a, Pakistan tarafından tank ve her türlü ağır silahlar, savaş uçakları ve onların bakımı sağlanıyordu. Ahmet Raşit’e göre, bu yardım akışı, eskiden beri devam eden bir mirastı. Pakistan’ın, Taliban’a sağladığı destekler, bunlarla sınırlı kalmadı. Her türlü cephane, yakıt, iletişim araçları, hava desteği ve onların onarımı da sunulmaktaydı. Ayrıca Pakistan, binlerce gencini, ISI aracılığı ile Taliban’ın safını doldurması ve onlarla birlikte savaşması için Afganistan’a gönderdi.³⁴⁵

Pakistan’ın Afganistan’daki rolü oldukça karmaşık ve tartışılan bir husustur. Fakat Taliban örgütünün oluşmasını sağlayan ve hatta onları var eden ülkenin, Pakistan olduğu, herkesin kabul ettiği bir konudur. Bütün delil ve kanıtlar, Pakistan’ın, Taliban’ın meydana gelip yükselmesini sağladığı yönündedir. Pakistan, Taliban’ı her fırsatta destekledi, onların ihtiyaç duyduğu her türlü savaş malzemesini sağladı, eğitimini üstlendi. Finans kaynağı oldu, belki de en önemlisi diplomatik olarak her an yanında bulundu. Pakistan, Taliban yönetimini Afganistan’da tanıyan üç ülkeden biridir.³⁴⁶ Taliban, askeri kamplarda kesintisiz bir şekilde Pakistan tarafından ISI aracılığıyla eğitim desteği elde etmekteydi. Taliban’ın Afganistan’da ortaya çıkması, Pakistan’ın Afganistan politikası sonucunda meydana gelmiştir. Başka bir deyişle, Taliban, Pakistan’ın bir yan ürünü olarak tezahür etmiştir zira bu örgüt Pakistan’ın Hindistan’a karşı olası bir savaşında Pakistan ordusunun yanında savaşabilir.³⁴⁷ Pakistan’ın Afganistan’a yönelik dış politikası, tamamen milli çıkarları doğrultusunda uygulanmıştır.³⁴⁸

3.3.1.2. 2001-2019 Arası Dönem

11 Eylül saldırılarından önce ABD, Bin Ladin'in Afganistan'dan sınır dışı edilmesini talep etmeye başlamıştı, ancak bu talep, Taliban hükümeti tarafından reddedildi.

³⁴⁵ Happymon Jacob, **The Rise, Fall and Resurgence of the Taliban**, New Delhi: Samskriti, 2009, p. 28.

³⁴⁶ Muhammed Yaseen Naseem and Sayyad Sadri Alibabalu, “Saudi-Pak Defense Partnership: Past and Present”, **Ortadoğu Etütleri**, Volume. 9, Issue. 2, 2017, p. 61.

³⁴⁷ Sayad Sadri Ali Babaloo; Hosein Moienabadi Bidgoli and Jalal Mirzaee. “A Study of the Security Threats Against the Islamic Republic of Iran Posed By Pakistan”, **Journal of Defense Policy**, Volume. 23, Number. 1 (89), pp. 22-23.

³⁴⁸ Larry P. Goodson, **Afghanistan's Endless War: State Failure, Regional Politics, and the Rise of the Taliban**, Washington: University of Washington Press, 2001, p. 112

Pakistan, Taliban hükümetini ikna etmeye çalıştı, ancak başarısız oldu. En büyük terör saldırısına maruz kalan ABD, bu saldırıdan doğrudan Usame bin Ladin liderliğindeki El-Kaide'yi sorumlu tuttu. Diplomatik çabaların başarısız olmasıyla, Bin Ladin'i ele geçirmek için ABD, Taliban'ın yanısıra, Pakistan'a da baskı yapmaya başladı. Dolayısıyla Pakistan yetkilileri, tanınmış bir diplomat ve aynı zamanda ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı olan Richard Armitage ile görüşme yapabilmek için ABD Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret etti. Armitage, ziyaret sırasında şu hususları dile getirdi: "Pakistan, keskin bir seçimle karşı karşıya kalmış durumdadır, ya bizimle birlikte olacak ya da bizim karşımızda olacak. Bu gri olmayan siyah beyaz bir seçimdir". Ayrıca, "Gelecek bugün başlıyor" sözünü dönemin Pakistan Cumhurbaşkanı General Müşerref'e iletilmesini de istedi. Üstelik Armitage, Dışişleri Bakanı Colin Powell ile de bir görüşmenin yapılmasını önerdi. Bunun sonucunda, Powell ile de bir ziyaret gerçekleştirildi.³⁴⁹

ABD Dışişleri Bakanı, devletin şu yedi talebini Pakistan tarafına ilettiler: "El Kaide'yi sınırınızda durdurun, Pakistan üzerinden silah gönderilerine son verin ve bin Ladin'e tüm lojistik desteği sonlandırın. Uçuş ve iniş hakkı vermeyin, Pakistan deniz üssüne, hava üslerine ve sınırlara erişimi engelleyin. Anında istihbarat ve göçmenlik bilgilerini bizimle paylaşın. 11 Eylül saldırılarını kınayın ve ABD'ye, arkadaşlarına veya müttefiklerine yönelik terörizm için tüm desteği verin. Taliban'a gönderilen tüm sevkiyatları kesin ve Pakistanlı gönüllülerin Afganistan'a katılmalarını engelleyin". Armitage, "Bu koşulların pazarlık edilemez" olduğunu belirtti. İlginç bir şekilde, Müşerref, tüm bu talepleri kabul ederek, "Pakistan'ın ABD'ye, yedi talebinin her birinde destek olacağını" söyledi.³⁵⁰

Başkan Bush, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'e bir emir verdi: "Afganlara El Kaide'yi toplamasını söyle... Onlara kötü zarar vereceğiz". ABD'nin baskısıyla Cumhurbaşkanı Müşerref, 17 Eylül'de Pakistan Askeri İstihbarat (ISI) Genel Müdürü Mahmud Ahmed'i Molla Muhammed Ömer'i Bin Ladin'den vazgeçirmek için Afganistan'ın Kandahar iline gönderdi. Mahmud'un ziyaretini, ABD taleplerini tartışan 600 Ulemalık bir Şura (Konsey) toplantısı izledi, ancak olumlu bir sonuç çıkmadı. Yani

³⁴⁹ Rodnet Castleden, **Conflicts that Changed the World**, London: Futura, 2008, p. 491.

³⁵⁰ Bob Woodward, **Bush at War**, New York: Simon and Schuster, 2002, pp. 58-59.

ABD, Pakistan üzerinden Bin Ladin'i alamadı. Savaş başladıktan sonra Pakistan, ABD hükümetini destekledi. Aynı zamanda Pakistan'ın kendi çıkarı gereği, Taliban'la olan bağlantısını asla kesmediği, yani çifte oyun oynadığı da iddia edilmektedir. Genel bir bakışta, Pakistan'ın, 2001 müdahalesi sonrası dönemde, Afganistan'daki çıkarlarını korumak amacıyla şu araçlardan yararlandığı söylenebilir; ekonomik çıkarlarını elde etmek için ABD'nin Afganistan'da teröre karşı başlattığı savaşı desteklemek, Afganistan'daki varlığını sürdürmek için ABD'nin safında yer almak, çünkü ya bizimle birlikte olacaksın ya da bizim karşımızda olacaksın diye ABD tarafından uyarılmıştı.

Son zamanlardaki Pakistan'ın Afganistan politikasında iki önemli amaç öne çıkmaktadır. Birincisi, ABD'nin hızlı bir şekilde çıkmaması ve ikincisi, Afganistan'da Hindistan'a yakın bir yönetimin iktidarı ele geçirmemesidir. Pakistan makamlarınca, Afganistan iktidarı adil bir şekilde etnik gruplar arasında paylaşılmamış ve dolayısıyla, Pakistan, bunun üzerinde durmaya çalışmaktadır.³⁵¹ Pakistan 2018'den itibaren başlatılan ABD-Taliban müzakerelerine de katılarak, kendi pozisyonunu güçlendirmeye odaklanmıştır. Önemli konu Pakistan, ABD tarafından baskılara maruz tutularak, Taliban'ı müzakere masasına oturtmaya ikna etmesinde rol üstlenmiştir. Pakistan'ın ekonomik kırılgan durumundan dolayı, ABD baskılarının, kısmen başarılı olduğu da söylenebilir. Zira 2018'de ABD, Pakistan'a yaptığı yıllık bir milyar dolar yardımını, bu baskılar çerçevesinde durdurmuş ve bu da, Pakistan için önemli bir kayıp olmuştur. Sonuç itibarıyla Pakistan, Taliban'ı, ABD ile müzakere masasına getirmede başarılı oldu. ABD ve Taliban arasında 29 Şubat 2020'de barış anlaşması imzalandı. Pakistan, bir yandan terörle mücadele konusunda uluslararası topluma yardım ederken, diğer yandan bölgedeki stratejik konumunu korumak için Afganistan'daki farklı gruplarla olan bağlantısını hiç bir zaman kesmemiştir ve gelecekte de kesmeyecektir.

3.3.2. İran'ın Rolü

3.3.2.1. 2001 Öncesi

İran'ın Afganistan politikası, Rusya'nın stratejisiyle örtüşmektedir. ABD'nin Afganistan'daki varlığı, İran için ciddi bir tehdittir. ABD'nin Irak ve Basra Körfezi

³⁵¹ Madiha Afzal, "Will the Afghan Peace Process be Pakistan's Road to Redemption?", *Brookings Institute*, 25 June 2020, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/06/25/will-the-afghan-peace-process-be-pakistans-road-to-redemption/>, (20 Temmuz 2020)

bölgesindeki varlığı göz önüne alındığında, ABD'nin Afganistan'daki varlığı, İran açısından beka sorunu, abluka ve stratejik tehdit anlamına gelmektedir. Ayrıca İran, Afganistan'da çeşitli jeopolitik konularda Suudi Arabistan ve Pakistan ile rekabet etmektedir. İran, Afganistan'ı jeopolitik olarak arka bahçesi olarak görüyor ve başta ABD olmak üzere, Koalisyon güçlerinin varlığını hayati çıkarları için büyük tehdit olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, Batılı askeri güçlerin Afganistan'da bulunması, İran'ın tehdit algısını iki katına çıkarmıştır. Uyuşturucu kaçakçılığı ve ticaret ve İran üzerinden Türkiye'ye transit olarak geçirilmesi, mültecilerin yasadışı yollarla İran'a geçişi ve terörizm gibi konular, Afganistan'ın SSCB'nin işgalinden bu yana İran'ın güvenliğini tehdit etmektedir.³⁵² Bu etkenler, İran'ı, Afganistan'a müdahaleye teşvik etmiştir.

1980-1988 yılları arasında Irak'la devam eden savaşın baskısı altında olan İran'ın Afganistan'da devam eden savaşlara müdahalesi çok zayıftı.³⁵³ Ancak 1990'lar, Afganistan'daki radikal Sünni grupların ve aynı zamanda Suudi Arabistan, ABD ve Pakistan'ın desteklediği grupların güçlenmesi ve Şii grupların zayıf duruma düşmesi, İran'ın, Afganistan'a yönelik stratejisini yeniden belirlemesine neden olmuştur. İran, SSCB'nin askeri güçlerinin Afganistan'dan çekilmesiyle, ülkedeki Şii gruplar arasında birlik sağlamaya uğraşmış ve 1990'da sekiz Şii örgütünü Hizb-i Vahdet (Birlik Partisi) adıyla birleştirmiştir.³⁵⁴

Bu çerçevede İran, radikal Sünni ve Suudi Arabistan yanlısı gruplara karşı mücadele eden tarafları desteklemiştir. Aynı zamanda, İran, Komünist rejimden ve SSCB'nin müdahalesinde yaşanan savaşlardan dolayı ülkeden kaçan mültecilere ev sahipliği yapmıştır. Böylece, İran, 3 milyon Afganistan vatandaşını mülteci olarak kabul etmiştir.³⁵⁵ İran, dış politikasını 1980 yılında değiştirmiştir. 1989 yılından itibaren, Fars milliyetçiliğinin etkisiyle bu değişim, özellikle Afganistan politikasında kendini göstermiştir. İran, 1991'in sonunda, Afganistan konusunda yeni bir strateji geliştirmiştir. 1991 yılına kadar, sadece Afganistan'daki Şii'lere ilgi gösteren İran,

³⁵² Koepe, 2013; Shahram Akbarzadeh, "Iran's Policy towards Afghanistan: in the Shadow of the United States". **Journal of Asian Security and International Affairs**, Vol. 1, No. 1, 2014.

³⁵³ Mohsen M. Milani, "Iran's Policy towards Afghanistan", **Middle East Journal**, Vol. 60, No. 2, 2006, p. 237.

³⁵⁴ Çınarlı, "İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası", ss.77-78.

³⁵⁵ Koepe, p. 4.

Afganistan politikalarındaki etki alanının darlığını ve Suudi Arabistan yanlısı oluşumlardaki Peştun ağırlığını fark ederek, Sünni olmasına rağmen, Farsça konuşan toplulukları (özellikle Tacikler) da kapsayacak şekilde yaklaşımını genişletmiştir. İran, Rabbani'nin liderliğindeki Cemiyet-i İslâmi grubuyla kültürel iş birliği antlaşması imzalamıştır. Peştunların dışındaki etnik grupları Peştunlara karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere birleştirmeye çalışmıştır.³⁵⁶

Taliban'ın Afganistan'ın başkenti üzerindeki hâkimiyeti sırasında, İran'ın politikası, dört eksene dayanmıştı. Birincisi, Taliban hükümetini tanımadı ve statükoyu Rabbani hükümeti lehine değiştirdi. İkincisi, Taliban'a karşı düşman bir güç olarak Kuzey İttifakını parasal, siyasi, askeri ve mühimmat açıdan destekledi ve güçlendirdi. Üçüncüsü, İran, bu ittifakı kullanarak, Taliban'a karşı cephe oluşturdu ve doğrudan Taliban'la çatışmadı. Dördüncüsü, İran, Afganistan barış görüşmeleri ve bu ülkenin geleceği konusundaki diplomatik çabaları destekledi. Taliban, bahsi geçen konulardan dolayı, 1998 yılında Mezar-ı Şerif'i aldığında 11 İranlı diplomatı öldürdü, Taliban, destekçileri, Pakistan ve Suudi Arabistan, geçici olarak yukarıda belirtildiği gibi, bir intikam aldı. ABD'nin 2001 de, Afganistan'a müdahalesi yeni bir başlangıç oldu.³⁵⁷

Kuzey İttifakı'nın kurulmasıyla çabalar meyvesini vermiş ve İran'ın Afganistan politikalarındaki etkinliği oldukça artmıştır.³⁵⁸ Dolayısıyla, İran, Afganistan'da Taliban karşıtı bir politika izleyerek, Kuzey İttifakı'na silah, cephane ve yakıt sağlamış, kendi topraklarında üs edinmelerine yardımcı olmuştur. Meşhed ve Bagram arasında oluşturulan hava koridoruyla Rabbani yönetimine Rusya'dan silah ve mühimmat satın alarak temin etmiştir. Meşhed'in güneyindeki kamplarda da, İsmail Han'a bağlı yaklaşık 8 bin savaşçı eğitimini sürdürmüştür.³⁵⁹ Ayrıca, yaklaşık iki milyon Afgani (Afganistan'ın para birimi) bastırarak, İsmail Han'a, Herat'taki Taliban komutanlarını satın alabilmesi için teslim etmiştir.³⁶⁰

Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) Cumhurbaşkanlığı sırasında, İran ve Afganistan'da gerginliği azaltma politikası izledi. Hatemi'nin “medeniyetler arası

³⁵⁶ Çınarlı, “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, ss. 16-17.

³⁵⁷ Milani, p. 243.

³⁵⁸ Çınarlı, “İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası”, s. 78.

³⁵⁹ Çınarlı, “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, ss. 118-19.

³⁶⁰ Çınarlı, “İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası”, s. 82.

diyalog” teorisi, İran'ın Afganistan politikasını tüm grupların katılımıyla ve ilgili tüm aktörlerle yapıcı işbirliği içinde istikrarlı bir devlet kurma şeklinde etkiledi. Bu politikanın en belirgin tezahürü, 2001'deki Bonn Zirvesidir. Bu politika doğrultusunda, İran'ın Afganistan'a yönelik saldırısında, ABD ile sınırlı koordinasyonu bile vardı.³⁶¹

11 Eylül saldırılarından sonra, ABD'nin Afganistan müdahalesi ve Taliban'ın devrilmesi, İran'ın Afganistan ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açtı ve nüfuzunu genişletmesi için yeni fırsatlar doğurdu. Taliban, iktidarları boyunca, Suudi Arabistan tarafından finanse edildikleri için Şii ve İran karşıtı bir tutum izlemiştir. Böylece Taliban'ın devrilmesi, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerde yeni bir başlangıç olmuştur.³⁶² Ancak İran, Taliban'ın devrilmesiyle büyük bir düşmanı olan ABD tarafından ele geçirilen bir ülkenin komşusu oldu. ABD ve müttefiklerinin askerlerinin sayısının ülkede artması, son teknolojik imkânları ve uluslararası destekleri, İran için ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Nitekim İran, Afganistan'daki varlığını sürdürmeye ve farklı grupları destekleyerek müdahalesini yürütmeye çalıştı. ABD ve Müttefiklerinin çekilmesine kadar, ABD'ye savaşın maliyetini yükseltmeye, dolayısıyla ABD'yi zayıflatmaya ve can kaybının artmasına gayret etti. ABD'nin Afganistan'daki varlığı, İran'ın nükleer sorunu ve Irak'taki ABD'nin müdahalesi ve savaşı, İran'ın uluslararası toplumun baskısı altında olduğunu gösteriyordu. ABD, Afganistan topraklarını kullanarak İran rejimini değiştirmek niyetinde olmasa da, bu korku, İranlı liderlerin düşüncelerini³⁶³ etkilemiştir. Çünkü İran hükümeti, ABD ve NATO'nun ülkede varlığına sürekli olarak itiraz etmektedir.

İran'ın dış politikası, Ahmedi Nejad döneminde, ABD'ye karşı daha da sertleşti ve bu sert söylemler, ABD'nin bölgede daha güçlü bir şekilde var olmasına sebep oldu. ABD'nin Afganistan'daki güçlü varlığından memnun olmadığından İran, bölgedeki ABD güçlerini zayıflatarak halkın önünde kötü imaj oluşturmaya çalışmıştır. ABD'nin Peştunları güçlendirme politikası ve mutlak merkezi bir otoritenin kurulması ve İran'a yakın güçlerin (Kuzey İttifak) gücünü azaltma çabaları, İran'ı endişelendirmiştir. Ahmet Necat, Afganistan'da ABD ve Koalisyon güçlerinin bulunmasının ülkede ve bölgede

³⁶¹ Nozar Shafaei, “ارزیابی راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان” (İran İslam Cumhuriyeti'nin Afganistan'daki Dış Politikasının Stratejik Değerlendirilmesi)”, **Stratejik Çalışmalar**, Cilt. 6, Sayı. 22, 2004, ss. 83–34.

³⁶² Akbarzadeh, pp. 63-64.

³⁶³ Akbarzadeh, p. 64.

istikrarsızlığa yol açtığını vurguluyordu.³⁶⁴ Çünkü İran, ABD'nin Afganistan'daki varlığının, Taliban ve El Kaide gibi radikal terör örgütlerini ve Şii karşıtlarını daha geniş bir bölgesel düzeyde meşrulaştıracağına inanıyordu. Ancak İran'ın amacı, Afganistan'daki Şii ve Tacikleri güçlendirmektir ve bu da İran ile Suudi Arabistan ve Pakistan gibi diğer büyük bölgesel aktörler arasındaki sürtüşmeyi körükledi. Bu politika, bağlamında, İran tarafından 1980'lerde Lübnan'da ve 2003'ten sonra Irak'ta bu ülkelerdeki Şii grupları güçlendirilmiştir.

3.3.2.2. İran'ın Afganistan Politikasında Suudi Arabistan Etkeni

İran, Sovyetler Birliğinin Afganistan müdahalesine karşı çıktı. Aynı zamanda İran, İslamabad-Riyad-Washington anti-Sovyet eksenini de şüpheyile karşıladı. Tabii ki İran, bahsi geçen eksene karşı hareket etmedi, ama Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa katılmadı. ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan işbirliğinin doğası, İran'a doğrudan bir tehditti. Cihatçılar, Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşırken, aynı zamanda ABD ve Suudi Arabistan da, İran'a karşı savaşta Irak'ı destekliyorlardı. Buna ek olarak, İran'ın bir diğer önemli endişesi de, Suudi Arabistan'ın Vehabizm'inin, Pakistan ve Afganistan'da yaygınlaşması idi çünkü İran, bunu “Amerikan İslam'ı” olarak görmektedir.³⁶⁵

1992 yılında Komünist hükümetin çöküşü ve Burhanuddin Rabbani hükümetinin kurulması, İran'ın, Afganistan'ın siyasetinde hâkimiyetine yol açtı. İran, 1996'da Kabil'in Taliban tarafından devrilmesini yıkıcı bir başarısızlık olarak gördü. Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Taliban yönetimini tanıyarak İran'ı Afganistan'ın siyasi sahnesinden izole etti. Hazara (Şii), Tacikler ve Özbekler (Sünniler) ve Pakistan'ın desteklediği grupların muhalifi (Kuzey İttifakının) grupların, 2001 yılına kadar direnişleri devam etti.³⁶⁶ Dolayısıyla, Kuzey ittifakı, Taliban'ın ABD ordusuyla işbirliği yaparak devrilmesinden sonra Afganistan'daki varlığını pekiştirebildi. Nitekim yıllarca süren çabalardan sonra İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni ABD ve müttefiklerinin silahlarıyla yenmeyi başardı.

³⁶⁴ Milani, p. 255.

³⁶⁵ Milani, pp. 238-39.

³⁶⁶ Koepe, p. 5-6.

3.3.2.3. 2001 Sonrası

İran, Taliban'ın devrilmesine ve yeni bir Afganistan hükümetinin kurulmasına karşı çıkmadı. Kuzey İttifakı birlikleriyle işbirliği içinde olan İran Ordusu, 2001 yılında, ABD ve müttefikleri Kabil'e geldiğinde, ABD'ye yardım etti. Ancak bu işbirliği diğer sorunlar nedeniyle devam etmedi. ABD'nin Irak'ı işgali ve İran'ın nükleer programına yönelik politikası nedeniyle, İran, daha sonra Afganistan'daki ABD varlığına yönelik saldırgan bir politika izledi.³⁶⁷ Bu nedenle İran, Suudi Arabistan, Pakistan, BAE ve Hindistan gibi rakiplerinin müdahalesi için Afganistan'ın coğrafyasını bir yarış alanına çevirmiştir. Bu rekabetlerin sonucunda da, iç savaş bir şekilde devam etmiş ve ABD işgalinden sonraki son yirmi yılda Afganistanlı mülteciler, İran'a akın etmiştir.³⁶⁸

Ancak ABD'nin müdahalesi sonrasında İran, Afganistan'ın belirsiz durumu konusunda endişe duymaktadır. Mülteciler sorunu, ABD'nin varlığı, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın himayesi altındaki Taliban ve İran'ın Sünni bölge sınırlarının güvenliğini tehdit etmekte ve İran'ı kaygılandırmaktadır. Hazaralar (Şii) ve Taciklerin varlığı, Afganistan'ı etnik, mezhebi ve kültürel olarak İran'a bağlamıştır. Dolayısıyla, bu iki unsur, İran'ın Afganistan'daki varlığının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Afganistan'ın dini ve kültürel bağlarının önemi İran-Irak savaşı sırasında da kendisini göstermiş ve birçok Afgan vatandaşı, İran cephesinde savaşmış ve 2000'den fazlası öldürülmüştür.³⁶⁹

İran'ın diğer savaşlarında da, Şiiler ve Farslar, İran'dan yana tavır almışlar ve silahlı kuvvetlerine katkıda bulunmuşlardır. İranda, bu yönde para harcayarak, bu faktörden iyice faydalanmıştır. Örneğin, bazı iddialara göre, 1990'larda, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaşta, İran, Afganistanlıları, Azerbaycan'a yardım şeklinde savaşa göndermiştir.³⁷⁰ Ayrıca 1990'larda Bosna savaşında, İran'ın diğer milletlerden de oluşan militanların içinde Afganistanlıları da bölgeye gönderdiğine dair bazı iddialar bulunmaktadır.³⁷¹ Bunun yanı sıra 2011'den sonraki Suriye savaşında, İran, Şii

³⁶⁷ Barbara Slavin, "Iran Helped Overthrow Taliban, Candidate Says", *USA Today*, 09 June 2005, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2005-06-09-iran-taliban_x.htm, (18 July 2020).

³⁶⁸ Alireza Nader and Joya Laha "Iran's Balancing Act in Afghanistan", **RAND Corporation**, 2011, s. 7.

³⁶⁹ "تیب فاطمیون، لشکر شد" (Fatimiyun Tugayı Bir Kolordu Oldu)", *Mashregh News*, 20 May 2015, <https://www.mashreghnews.ir/news/418855>, (20 Haziran 2020).

³⁷⁰ "Azerbaycan-Ermenistan Savaşı: İran bölgeye Afgan Savaşçıları Gönderdi Mi?", *Asriran*, 11 Mayıs 2011, <https://www.asriran.com/fa/news/165286>, (17 Haziran 2020).

³⁷¹ "جنگ ناشناخته حزب‌الله در بوسنی" (Hizbullah'ın Bosna'daki Bilinmeyen Savaşı)", *Tabnak*, 28 Mart 2016, <https://www.tabnak.ir/fa/news/577003/>, (17 Haziran 2020).

Afganistanlıları Fatımiyun Kolordusu şeklinde kullanmıştır. Dolayısıyla, İran'ın Afganistan'da uzun vadeli hedefleri bulunmaktadır. İran'ın ciddi endişelerinden biri, Afganistan'dan İran'a akan Hirmend ve Herirud nehirlerinden su sorunudur. Bu durum, su kaynaklarının ciddi ölçüde azalmasından kaynaklanmaktadır. Bu da, İran'ı kıtlık kriziyle karşı karşıya bırakmaktadır.³⁷² Bu bağlamda, İran'ın dini lider danışmanı Tümgeneral Rahim Safevi, "İran, hidropolitik açısından dünyanın en spesifik ülkelerinden biridir ve gelecekte su konusunda en tartışmalı bölge olacak bir bölgede yer almaktadır ve Afganistan gelecekte su çatışmalarının kaynağıdır"³⁷³ şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Bugün, Afganistan'daki büyük göçmen akımı, sosyo-kültürel ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirdi.³⁷⁴ Bir diğer önemli konu, Afganistan'ın yönetiminde, Taliban'a pay verilmesi ve Afganistan'da oluşacak yeni bir hükümette, İran gibi bölgesel güçlerin çıkarlarını düşünmek şarttır. İran, ülke yönetiminde, Taliban'ın hâkim bir role sahip olmasını istememektedir.³⁷⁵ Afganistan siyasetinde Taliban'ın söz sahibi olması, İran'ın, ABD, Suudi Arabistan, BAE ve Pakistan'ın karşısında zayıf durumda düştüğü anlamına gelmektedir. Bu nedenle, İran, Afganistan sorunuyla ilgili Rusya, Çin ve Hindistan'ı da katarak bir koalisyon kurmuştur. İlk konu, Afganistan merkezi hükümetini güçlendirmek ve istikrarı sağlamaktır. Ayrıca, DAESH'e karşı mücadele etmesi talep edilmiştir.³⁷⁶

İran, bölgede farklı cephelerde savaşarak ağır bir yük altında olsa da, ABD, Suudi Arabistan, Pakistan ve BAE gibi bölgesel ve küresel rakiplerine Afganistan'da rahat nefes aldırılmamaya çalışmaktadır. Ayrıca İran, Afganistan'da güçlü bir merkezi hükümetin kurulmasından yanadır, çünkü hükümetle İran üzerinden uyuşturucu ticareti

³⁷² Fatemeh Aman, "Water Dispute Escalating between Iran and Afghanistan". **Issue Brief**, Atlantic Council, 2016.

³⁷³ "سردار صفوی: افغانستان در آینده سرمنشأ مناقشات آبی است" (Orgeneral Safevi: Afganistan Gelecekte Su Anlaşmazlıklarının Kaynağıdır)", *Tasnim News*, 27 Şubat 2018, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/12/08/1667572/>, (12 Haziran 2020).

³⁷⁴ "عراقچی: اگر تحریمها تشدید شود ممکن است از خواهران و برادران افغانستانی بخوایم ایران را ترک کنند" (Irakçı: Yaptırımlar Yoğunlaşır, Afgan Kardeşlerimizden İran'dan Ayrılmalarını İsteyebiliriz)", *Aftab News*, 9 Mayıs 2019, <https://aftabnews.ir/fa/news/588769/>, (17 Haziran 2019).

³⁷⁵ "Iran Says Taliban Must Have Afghan Role, But Can't Dominate", *Reuters*, 9 January 2019, <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-talks-iran/iran-says-taliban-must-haveafghan-role-but-cant-dominate-idUSKCN1P311Z>, (15 Haziran 2020).

³⁷⁶ "چرا ایران مذاکره با گروهی مانند طالبان را علنی کرد؟" (Iran, Taliban Gibi Bir Grupla Müzakeresini Neden İfşa Etti?)", *Mashregh News*, 29 Aralık 2018, <https://www.mashreghnews.ir/news/923694/>, (16 Haziran 2020).

ve üretimine karşı daha ciddi mücadele yapacağı düşünülmektedir. Afganistan, dünyanın yüzde 90 uyuşturucusunu üretmektedir³⁷⁷ ve bunun ticaret yolu da, İran üzerinden, Türkiye'ye, Türkiye'den Avrupa ve dünyanın farklı ülkelerine gönderilmektedir. İran için uyuşturucu bir güvenlik tehdidine dönüşmüştür. Örneğin, İran'da uyuşturucu bağımlılığı, ilk boşanma faktörüdür. Aynı zamanda, her sene İran gençlerinde uyuşturucu kullanma sayısı artmaktadır ve İran hükümeti, büyük bir sosyal kriz olduğu için endişelenmektedir.³⁷⁸

Afganistan'ın komşuları arasında İran, ülkede devam eden iç savaştan ciddi zarara uğramış ve bu da, İran'ın Afganistan krizine müdahalesine İran makamlarınca meşruiyet kazandırmıştır. Dolayısıyla, İran, kendine yakın grupları güçlendirmeye çalışmış, Taciklerle Şiiler ve bazı dönemlerde Özbekleri de desteklemiştir. İran, Afganistan siyasetinde, ırk ve din-mezhep gibi faktörleri göz önünde bulundurmuş, politikalarını buna dayandırmıştır. Afganistan krizinin devam etmesi ve çatışmaların ve müdahalelerin derinleşmesi, İran'ı, Taliban'a yakınlaşmaya ve seçici politikayı mümkün olduğunca terk etmeye ikna etmiştir. İran'ın stratejisi, ABD'nin Afganistan'dan herhangi bir şekilde çekilmesi, zayıflaması ve savaşın maliyetinin ve can kaybının artırılmasıdır ve bu nedenle İran, daha güçlü olanı yenmek için zayıf bir düşmana (Taliban) yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bu da, gelecekte İran'ı, Suudi Arabistan gibi bölgesel rakipleriyle yeniden yüz yüze getirecek ve dolayısıyla bu müdahale zincirinin devamı, Afganistan için zarar vermeye devam edecektir.

3.3.3. Hindistan'ın Rolü

3.3.3.1. 2001 Öncesi

Hindistan, 1947'de, Britanya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını aldıktan sonra, ilk kez Afganistan sorunlarıyla 1979–1989 yılları arasında zayıf bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. 1988'de Sovyetlerin çekilmesiyle beraber Afganistan Komünist hükümeti ile güçlü ilişkiler kurmaya başladı. Ancak, 1992 yılında Burhanettin Rabbani Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Hindistan, Pakistan'ın, Hikmetyar ve Taliban gibi fundamentalist grupları desteklemesinden ve güçlendirmesinden dolayı, Rabbani

³⁷⁷ UNODC, "World Drug Report 2010", United Nations Publication, Sales No. E.10.XI.13, 2010, p. 37.

³⁷⁸ "دلیل اصلی افزایش طلاق در کلانشهرها" (Büyükşehirlerde Boşanmanın Artmasının Üç Ana Sebebi)", *Khabar Online*, 25 Haziran 2019, <https://www.khabaronline.ir/news/1225674/>, (22 Haziran 2020).

hükümetini ve daha sonra Kuzey İttifakını desteklemiştir. Çünkü Pakistan, Rabbani'nin devlet başkanı olmasını, ülkesinin çıkarları ve Afganistan stratejisi için büyük engel olarak görüyordu. Rabbani, Peştun değildi, dolayısıyla Peştun olmayanlar, Pakistan'ın Afganistan politikalarına karşıydılar.

Ülkede, Rabbani liderliğindeki Cemiye-i İslami Partisiyle Hizbi İslami (İslami Parti) arasında savaş başladığında, Hindistan, Cemiye-i İslami Partisini destekledi. Pakistan ise, Hizbi İslami Partisini destekledi. Hindistan, Taliban'ın 1996'da Kabil'e hakim olması üzerine, Kuzey İttifakı'nı desteklemeye başladı.³⁷⁹ Dolayısıyla, Hindistan'ın Afganistan sorununa müdahalesi, Pakistan karşıtlığı esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede, zaman zaman, Rusya, İran ve Orta Asya ülkeleriyle stratejik işbirliği geliştirmiş, diğer taraftan da bu ülkelerin Pakistan ile olası bir ittifak kurma ve yakınlaşma sürecine girmelerini engellemeye çalışmıştır. Örneğin, Hindistan, Taliban'a karşı İran'ı da kendi yanına çekmek maksadıyla, Taliban'ın Pakistan tarafından ABD'nin desteğiyle yaratıldığını öne sürmüştür. İranlı yetkilileri buna inandırmaya çalışan Hindistan, ABD'nin olduğu gibi, Pakistan'ın da, Afganistan'da İran'ın etkinliğinin artmasına karşı olduğunu belirtmekteydi.

Böylelikle, Hindistan, Afganistan'da, Pakistan'a yakın bir radikal yönetimin oluşmasını engelleyerek, hatta Pakistan'a düşman, veya en azından Pakistan'a karşı mesafeli siyaset izleyen bir hükümetin ortaya çıkmasını sağlamak istemiştir. Hindistan, laik modern bir hükümetin iktidara gelmesini ve Pakistan'ın etkisinde kalmadan kendi kararını kendisi verebilen bir yönetimin başa gelmesini amaçlamıştır. Çünkü ülkedeki radikal grupların, Pakistan yanlısı politika izleyeceği bir gerçektir. Afganistan'da modern laik hükümetler, hep Pakistan'a karşı olmuştur ve Peştunistan sorununu gündeme getirmişlerdir.

1989'da SSCB'nin ülkeden çekilmesinden sonra, Sovyet yanlısı Necibullah hükümetini desteklemeye başlamıştır. Necibullah'a verdiği askeri, ekonomik ve diplomatik desteğin yanı sıra, Hintli doktorları çalışmak üzere Afganistan'a göndermiş, hastane kurmuş ve insani desteğini sürdürmüştür. Nejbullah'ın ailesi ve yakınları, Sovyet askerleri geri çekildikten sonra Hindistan'a yerleşmişlerdir.

³⁷⁹ Ahmat Bilal Khalil, “تاریخ درهم آمیخته و پیچیده مثلث افغانستان-هند-پاکستان (Afganistan-Hindistan-Pakistan Üçgeninin İç İç Geçmiş Ve Karmaşık Tarihi)”, *Etilaatroz*, 18 Aralık 2016, <https://www.etalatroz.com/44109/>, (10 Temmuz, 2020).

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden ve Nejbullah yönetimine yönelik askeri, siyasi ve ekonomik yardımların kesilmesinden sonra, Nejbullah yönetimi köşeye sıkışmış ve her gün zayıflamaya, güç kayb etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, Hindistan, köktendinci radikal bir yönetimin, iktidara gelmesinden endişelenerek müdahalesini artırmıştır. Fakat Rabbani, Pakistan tarafından desteklenen Taliban ve ondan önceki Hikmetyar gibi radikal gruplar tarafından tehdit edilmeye başlayınca, Hindistan, Afganistan siyaset sahnesinde aktif rol alarak, Rabbani yönetimini desteklemiştir. Bu çerçevede, Hindistan, Rabbani hükümetine, yiyecek, ilaç, silah, yedek parçaları, savaş uçakları, teçhizatı, gelişmiş savaş araçlarının bakım ve onarımı için teknisyenleri göndererek, Taliban'a karşı güçlü durmasını sağlamıştır.

Ancak Taliban rejiminin çöküşünden sonra, Afganistan ve Hindistan, Afganistan'daki yeniden yapılanma ve yönetim sürecinin ilk günlerinde, kurumun ve ülkenin iyileştiğini bir kez daha dile getirdiler. Hindistan'ın, Afganistan'da siyasi etkisini güçlendirmesinde ve Pakistan yanlısı radikal bir yönetimin önüne geçmesinde, ekonomik, sosyal ve kültürel etkisinin rolü büyüktür. Aynı zamanda, Afganistan'ı Pakistanlaştırmaya giden yoldan alıkoyacaktır. Bu hedef çerçevesinde, Hindistan, Afganistan'daki devlet inşası sürecini desteklemekte ve demokratik kurumlarını inşa etmeye ve oluşturmaya çalışmaktadır. Öte yandan Hindistan, Taliban rejimi devrildikten sonra, Afganistan'da aktif rol aldı, diplomatik varlığını, sadece Kabil ile sınırlı tutmayıp, ülkenin büyük şehirlerinde konsolosluk açarak diplomatik alanını genişleterek etkisini artırmaya çalışmıştır. Hindistan, Afganistan'ın siyasi yapılarında da aktif bir etkiye sahip olmaya çalışıyordu. Bu nedenle, Hindistan'ın, Afganistan'daki Pakistan karşıtı siyasi güçlere, özellikle de Jamiat-e-Islami, Shura-e-Nazar, solcu güçler, Ulusal Hareket ve bir ölçüde Birlik Partisi ile ulusal ve entelektüel hareketlerin destekçilerine siyasi desteği, stratejik planlarından biridir. Hindistan, uzlaşma sürecini ve Taliban'ın Afganistan'daki demokratik sürece dönüşünü kuvvetle desteklemektedir. Bu yaklaşım, Hindistan'ın Afganistan'daki Pakistan menfaatlerini engellemesine ve Afganistan'daki duruma siyasi bir çözüm aramasına yol açacaktır. Hindistan, Afganistan'ın siyasi yapılarında da aktif bir etkiye sahip olmaya gayret ediyordu. Aynı zamanda, Hindistan, Afganistan'ın devlet kurumlarında ve siyasi partilerin de aktif bir etkiye sahip olmaya gayret ediyordu. Bu nedenle, Hindistan'ın, Afganistan'daki Pakistan karşıtı siyasi aktörlere, özellikle de Jamiat-i Islami, Cünbüş Milli İslami ve Vahdet Partisine bir ölçüde eski solcu

gruplardan oluşan siyasi partilerin destekçilerine, siyasi desteğini sürdürmekte, Pakistan karşıtı gruplara, kim olursa olsun stratejik planlarından biri olarak desteğini devam ettirmektedir.³⁸⁰

3.3.3.2. 2001'den Sonra

Hindistan, 2001 sonrası dönemde, Taliban'ın iktidardan düşmesinin ardından Afganistan'daki rolünü, ABD'nin bu ülkeye yönelik müdahalesinin ardından gözden geçirdi. Hindistan, öncelikle iç savaşın parçaladığı ülkeye insani yardımlar göndermeye başladı. İnsani yardımın yanı sıra, Hindistan, bazı büyük ve küçük ölçekte topluluk temelli kalkınma projelerine de destek verdi. İnsani yardım, ilk olarak okul çocuklarının beslenmesine yardımcı olmak üzere gıda desteğinin sağlanmasıyla başladı. Hindistan, 2002 yılında bu kapsamda önemli bir inisiyatifi olan "Okula Dönüş" kampanyasını harekete geçirdi.

Okul eğitimine ek olarak, Hindistan, sağlık sektörüne de gözle görülür düzeyde yatırım yaptı. Hindistan, Kabil'e, 2001 sonuna doğru on üç doktor ve sağlık görevlisi gönderdi. 2002 yılında, Afganistan'ın farklı bölgelerinde yapay uzuvların (proterlerin) yerleştirilmesi için kamplar kurdu. Halen Kabil, Herat, Celalabad, Kandahar ve Mazar-e-Sharif'de ayda yaklaşık otuz bin hastaya ilaç dağıtan beş Hint Tıbbi Misyonu (IMM) faaliyet göstermektedir. Hindistan, ayrıca Kabil'deki Indira Gandhi Çocuk Sağlığı Enstitüsü'nün (IGICH) Rehabilitasyon Programını üstlendi. Hindistan, küçük kalkınma projesi kapsamında, Badakhshan, Balkh, Kandahar, Khost, Kunar, Nimroz, Paktia ve Nangahar gibi sınır illerinde bazı sağlık klinikleri kurdu. Ayrıca 2008 yılında Afgan Sağlık Bakanlığı'na on ambulans hibe etti. Hindistan'ın Afganistan'daki katılımı ve yatırımı, Afgan halkı tarafından herhangi bir şüphe olmadan yürekten memnuniyetle karşılanmıştır.³⁸¹

Afgan halkı, Hindistan'ın yatırımlarının, ülkenin ulusal çıkarları gözetilerek yapıldığını düşünmemektedir. Hamid Karzai'in belirttiği gibi, "Batı ülkeleri ve ABD, kişisel kazançları için Afganistan'a geldi. Ayrıca, kişisel gündemleri olmadan, Afganistan

³⁸⁰ Malek Sitez, "رقابت‌های استراتژیک هند و پاکستان در افغانستان" (Afganistan'da Hindistan-Pakistan Stratejik Rekabeti)", 8 *Subh*, 1 Ocak 2013. <https://8am.af/pakistan-india-strategic-competition-afghanistan/>, (15 Temmuz 2020).

³⁸¹ Shaida Mohammad Abdali, **Afghanistan Pakistan India: A Paradigm Shift**, New Delhi: Pentagon Press, 2016, p. 109.

hükümeti ile dürüst işbirliği içinde olan ülkeler de vardır. Örneği Hindistan". İlişkileri yeni boyutlara taşımak için Hindistan ve Afganistan, 2001'den sonra birçok anlaşma imzaladı. Hindistan için Afganistan ve bölge ülkeleriyle ticaret fırsatlarını kolaylaştırmak ve geliştirmek için uygun zamandı. Hindistan ve Afganistan arasında imzalanan Mol-JS Antlaşması ile birlikte, sivil havacılık, küçük kalkınma projelerinin yürütülmesine yardım, tarımsal araştırma, kırsal kalkınma, yüksek öğrenim gibi geniş yelpazede yer aldı. Sağlık ve Tıp Bilimleri alanında işbirliği, PTI (Hindistan Basın Vakfı) ile Bakhtar Haber Ajansı arasında karşılıklı mesleki işbirliği ve turizm alanında işbirliği konularında anlaşmalar imzalandı.

Afganistan ve Hindistan arasında 4 Ekim 2011'de Stratejik Ortaklık Antlaşması da imzalandı. Anlaşma neticesinde, Hindistan, Afganistan'a askeri yardım sağlamayı taahhüt etti. Bugün Hindistan'ın Afganistan'daki varlığı ve etkisi, daha önce hiç olmadığı kadar daha belirgin düzeydedir. Buna ek olarak, 1950'de imzalanan Dostluk Antlaşmasının önemini vurgulayan Anlaşma, güvenlik, ticaret, kapasite geliştirme, eğitim, sosyal, kültürel, sivil toplum ve insan ilişkileri konusunda iki ülke arasındaki işbirliğini de vurguladı. Hindistan, Pakistan'ın etkisini hafifletmek için kendi etkisini en üst düzeye çıkarmak zorundadır. Hindistan ile ilişkilerini ilerleten Afganistan, sad-bistra olarak bilinen yüz yataklı bir hastanenin ismini, Indira Gandhi adı ile değiştirmiştir. Bamiyan Buddha'nın onarılması, mineral kaynakların bulunması, su kütlelerinin tanımlanması ve geliştirilmesi vb. işbirliği alanları, Hindistan'ın, Afganistan'daki varlığının temel gerekçeleridir. Hindistan, Afganistan'ın kalkınması ve yeniden inşası için yüksek katılımlarda bulunarak, karşılıklı ilişkileri geliştirmek için her yolu denemektedir.³⁸²

Özellikle imzalanan Mol-JS Antlaşması ile neredeyse tüm önemli alanlar ele alınmıştır. Bu, Afganistan'daki artan Hint çıkarlarını ve Afganistan'ın Hindistan için önemini yansıtmaktaydı. Başarılı bölgesel hegemon olabilmek amacıyla, hedeflerini ve artan gücünü de yansıtmak için artan bölgesel katılım gereklidir. Hindistan, "Yumuşak Güç" stratejisiyle, Afgan krizine katılırken, Pakistan'ın ülkedeki müdahalelerini engelleyemedi. Pakistan, Sovyetler Birliğinin Afganistan'a müdahalesinden bu yana önemli bir oyuncuydu ve hala Afganistan'ın iç meselelerinde "ağabey" rolü

³⁸² Mahendra Ved, "Af-Pak and India's Options in Afghanistan," **Strategic Analysis** Vol. 34, No. 15, 2010, pp. 683-89.

oynamaktadır. Afganistan, Hindistan'ın destekleri için bağımlı olabileceği ihtimalinin farkında olsa da, bu ülke ile ilişkilerini artırmak istemektedir. Afganistan'ın Hindistan Büyükelçisi Abdali'ye göre, "iki ülke, kritik önem taşıyor. Hindistan, Afganistan'daki çıkarlarını elde etmek için şu araçlardan faydalanmıştır; bölgesel hâkimiyetini artırmak için Afganistan'daki yatırımlarını üst düzeye çıkarmıştır. Batı sınırlarında Pakistan'ı köşeye sıkıştırmak için Afganistan hükümeti ile ilişkilerini güçlendirmiştir. ABD'nin 2001 müdahalesi sonrası, Afganistan'da elde ettiği kazanç ve yatırımlarını sürdürebilmek için Afganistan barış görüşmelerini desteklemiştir".³⁸³

Hindistan hükümetleri, Afganistan hükümetine bir uzlaşma sürecine destek verme konusunda tutarlılık sergilemiştir. Hindistan'ın Afganistan'a yönelik taahhüdü, bugünde devam etmiştir. Başbakan Modi, Afganistan Cumhurbaşkanı Ghani'ye gönderdiği bir mektupta, "Afganların öncülüğünde, Afganistan'ın sahip olduğu ve kontrolündeki barış ve uzlaşma sürecine yönelik ilkeli destek pozisyonumuza bağlı kalmaya devam ediyoruz"³⁸⁴ şeklinde bir mesaj yazmıştır. Hindistan için Afganistan'ın jeopolitik önemi, diğer faktörlerden daha önemlidir. Daha önce Hindistan'ın Pakistan ile rekabetinden bahsedilmiştir. Genel olarak, Hindistan'ın jeopolitik tahayyülünde, Afganistan, Orta Asya'nın kapısı olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Çin faktörü, Hindistan'ın Afganistan politikasının önemli bir parçasıdır. Çin ve Pakistan'ın tarihi ittifakı, doğal olarak Hindistan'ı bölgede bir nüfuz arayışına itmiştir ve Afganistan, bu doğrultuda en önemli alan olarak öne çıkmaktadır. Pakistan'ı çevreleme ve Orta Asya'dan uzaklaştırma politikasının yanı sıra Hindistan, Çin faktörünü de göz önünde tutmuştur. Çin'in Orta Asya'yı adeta arka bahçesi olarak kullanması, Hindistan'ı da tahrik edip bölgeye girmesi için girişimlerde bulunmaya itmiştir. Söylendiği gibi, üç Orta Asya ülkesiyle komşu olan Afganistan, Hindistan için çok önemli bir kara parçasıdır ve Afganistan yolları, gelişen Hindistan ekonomisi ve ticareti için stratejik geçitler olarak öne çıkmaktadırlar.

³⁸³ Roberto Toscano, "Iran's Role in Afghanistan", **CIDOB Policy Research Project**, Barcelona Centre For International Affairs, 2012.

³⁸⁴ Rudra Chaudhuri and Shreyas Shende, "Dealing With the Taliban: India's Strategy in Afghanistan After U.S. Withdrawal", Carnegie India, Working Paper, 2020, p. 14.

Bu jeopolitik anlayış çerçevesinde, Hindistan, 2016'da İran'ın güneydoğusundaki Çabehar Limanı tesislerini 12 yıl boyunca İran'dan kiralamıştır.³⁸⁵ Dolayısıyla, Hindistan, bölgeye, en azından Çin kadar jeopolitik perspektiften yaklaşmaktadır ve hatta Çabehar'ı kira etmesi, Çin politikasına benzemektedir. Aslında Hindistan'ın bu politikası, Çin'in Pakistan'a ait olan Gwadr Limanı'nı kira etmesine bir tepki olarak gerçekleşmiş ve dolayısıyla, iki yükselen aktör, bölgeyi bir satranç alanına çevirmiştir. Afganistan'ın her yönden zayıf durumda olması, bu aktörlerin de nüfuz için rekabetini fitillemiştir. Hindistan'a kıyasla Çin hem kendi sınırından hem de Orta Asya ülkelerinden Afganistan'a erişim sağlayabilmektedir. Fakat Hindistan, bu darlığı telafi etmek için Afganistan'a yakınlaşarak hükümete yardım kampanyalarında kendisini göstermeye çalışmıştır.

ABD'nin Taliban ile savaşı, Hindistan'a, Afganistan'a yardımda bulunma konusunda eşsiz fırsatlar yarattı. Özellikle, 11 Eylül olayı, Hindistan ve Afganistan ilişkilerini yenileyerek, Hindistan'ın dış politikasında dönüm noktalarından biri olmuş ve bunu Pakistan ve Çin karşısında iyice değerlendirmiştir. 2001'den itibaren Hindistan, toplam olarak üç milyar dolar Afganistan için yardımda bulunmuştur.³⁸⁶ Hindistan'ın yatırımları genel olarak uzun vadeli yapılara ve özellikle Afganistan'ın insan kaynağının yetiştirilmesine odaklanmıştır. Örneğin Hindistan makamlarının iddiasına göre, bu ülke, dünyanın en büyük programlarından biri olan ve daha önceden yürütülen Afganistan'da eğitim, kapasite geliştirme, beceri ve insan kaynağı geliştirme programını, 2017'den 2022'ye kadar beş yıl daha uzatmıştır.³⁸⁷ Dolayısıyla, Hindistan yumuşak gücünü kullanarak, Pakistan ve Çin karşısında stratejik üstünlüğünü kazanmaya çalışmıştır. Aslında bakıldığında, Hindistan, özellikle Pakistan'a karşın bu üstünlüğünü kazanmıştır, zira Afganistan halkı, Pakistan'ı düşman ve Hindistan'ı dost olarak nitelendirmektedir ve bu da, uzun vadede Hindistan'ın Afganistan'daki konumunu daha da güçlendirecektir.

³⁸⁵ “اجاره بندر چابهار به هند” (Çabehar Limanının Hindistan'a Kirası), *Asriran*, 26 Aralık 2018, <https://www.asriran.com/fa/news/646628/>, (05 Temmuz 2020).

³⁸⁶ “India's development aid to Afghanistan exceeds \$3bn”, *Times of India*, 24 January 2019, <https://timesofindia.indiatimes.com/india/indias-development-aid-to-afghanistan-exceeds-3bn/articleshow/67379066.cms>, (06 July 2020).

³⁸⁷ “India-Afghanistan Relations”, *India Ministry of External Affairs*, 2017, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/1Afghanistan_October_2017.pdf, (08 Temmuz 2020).

3.3.4. Özbekistan'ın Rolü

Özbekistan, bağımsızlığından beri, Afganistan'dan kaynaklanan köktencilik korkusuyla yaşamıştır. Ülkenin kırılgan güvenlik şartları, Özbekistan'ın Komünizm sonrası dönemini tamamen etkilemiş, liderlerini, Afganistan'ın sorunlarıyla ilgilenmeye zorlamıştır. Batılı devletlerin SSCB'ye karşı politikası ışığında, dini köktencilik, Orta Asya'da en çok Özbekistan'ı etkilemiş ve Tahir Yoldaşov, Osman Gazi ve Cuma Nemengani gibi isimler, El-Kaide ve Taliban içerisinde çok önemli görevlerde bulunmuşlardır.

3.3.4.1. 2001 Öncesi

Özbekistan'ın bölgedeki güvenlik krizini nasıl gördüğünü anlamanın en iyi yollarından biri, bu devletin, Özbekistan İslami Hareketi (IMU) ile çatışmalarının tarihine bakmaktır. Özbekistan İslami Hareketi, 1989-1990 civarında kaçakçılar Fergana Vadisi'ndeki Namangan şehrinde işletme sahiplerinden koruma parası (haraç) talep ettiler. Halk kendisini haraççılara karşı korumanın yollarını aradı ve bir işletme sahibi, bu ihtiyacı karşılamak için Adolat (Kalkınma) adlı bir koruma grubu kurdu. Adolat içinde genç yeraltı mollası Tahir Yuldashev, savaşın son yıllarında Afganistan'daki SSCB Ordusunda görev yapmış bir asker olan Juma Namangani ile birlikte önemli bir lider olarak ortaya çıktı. Adolat, Namangan'da devriye gezmek ve İslam hukuku ve geleneklerini uygulamak için bir kanunsuz grup kurdu. Örgüt birkaç yüz kişiden oluşuyordu (bazı tahminler sayıyı birkaç bin olarak göstermektedir) ve Aralık 1991'de yerel Komünist karti genel Merkezini işgal ettiler. 1992 baharında Özbekistan Hareketin aktivitelerini yasakladı ve üyelerini tutukladı. Hem liderler hem de bazı Adolat üyeleri, Tacikistan'a kaçtı. Namangani, Tacikistan İç Savaşı'na dahil olurken, Yuldashev Afganistan'a ve oradan da Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye, İran ve BAE'ye seyahat etti ve finansman ve diğer kaynakların elde edilmesine yardımcı olmak için temaslarda bulundu.³⁸⁸

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Afganistan, Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Bağımsızlığının ilanından bir yıl sonra, 1992'nin sonlarında Rabbani Hükümeti, Özbekistan Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurdu ve iki ülke

³⁸⁸ Matthew Stein, "Uzbekistan's View of Security in Afghanistan After 2014", **Military Review**, 2014, pp. 75-76.

arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya girdi. Özbekistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını aldığı dönemde, Afganistan'da Komünist rejim, direnişçi gruplar tarafından devrildi ve Devleti İslami (1992) kuruldu. Dolayısıyla, Afganistan'da olayların ısındığı dönemde Özbekistan'da da etnik ve mezhebi gruplar arasında iç savaş başladı. Fakat Afganistan'dan da etkilenmemek için Özbekistan, Afganistan'da devam eden iç savaşı, bölge ülkeleri ve ABD ile beraber sona erdirmek için bir çözüm yolunu bulmaya çalıştı. Zira yukarıda belirtildiği gibi, Özbekistan'ın 1990'larda Radikal İslami Hareketi (IMU) hakkında özel endişeleri vardı. Bu hareketin lideri Juma Namangani, Tahir Yoldaşov ve takipçilerinin birçoğu, Taliban kontrolündeki bölgelerde eğitim kamplarına yetiştirilmekteydi ve Kuzey İttifakı'na karşı savaşa katılmaktaydı.³⁸⁹ Dolayısıyla Özbekistan, Afganistan'a destekleri veya müdahalesi baştan beri ırksal, dilsel veya etnik faktörlere dayalı olmamıştır.

Özbekistan'ın Afganistan'a yönelik politikasının belirsizliği, özellikle ülkenin Afganistan'la ilgili çok taraflı süreçlere katılma konusundaki isteksizliğinde kendini göstermiştir. Buna karşın Özbekistan makamları yukarıda belirtildiği üzere, tek taraflı olarak Taliban ve diğer Afganistan Cihatçılarıyla yakın ilişkiler kurma açısından önde gelen aktörlerden sayılmaktadır. Özbekistan'ın 1990'lı yıllarda katıldığı, sadece bir kere gerçekleştirilen çok taraflı müzakere mekanizması genelde unutulmuş olan, Birleşmiş Milletler (BM) himayesinde 1997'de kendi başlattığı "6+2" (altı Afganistan komşusu + BM, ABD ve Rusya) görüşmeleridir.³⁹⁰ Bu mekanizmanın ardından BMGK, resmi olarak Afganistan'daki Çatışmanın Barışçıl Çözümü İçin Temel İlkeler Bildirgesi olarak bilinen bildirgeye, 1999'da destek verdi. Bu bildirgenin amaçlarından en önemlisi, Afganistan'da devam eden iç savaşta çatışan hiçbir gruba silah veya askeri destek sağlamamak idi. Adı geçen deklarasyona göre, 6+2 üyeleri ile Afganistan'daki tüm gruplar arasında bir diyalog yaratması gerekiyordu, böylece çatışmalar, askeri yollarla değil, müzakere yoluyla çözülebilirdi. Bu çerçevede, Taşkent'te Kuzey İttifakı ve Taliban'dan temsilcilerin yer aldığı birkaç toplantı yapıldı. 6+2'nin, 11 Eylül saldırılarının ardından faaliyetleri fiilen durduruldu.³⁹¹

³⁸⁹ Marvin G. Weinbaum, "Afghanistan and Its Neighbors an Ever Dangerous Neighborhood", **United States Institute of Peace**, Special Report, No. 162, 2006, p. 14.

³⁹⁰ Joakim Brattvoll, "Uzbekistan's ambiguous policies on Afghanistan", **PRIO Policy Brief**, Peace Research Institute Oslo (PRIO), 2016, p. 1.

³⁹¹ Stein, pp. 78-79.

BMGK'nin Özbekistan'ın girişimlerini desteklemek için yayınladığı bildiriye, Taşkent'te üzerinde anlaşılan kararlar aynen onaylanmıştır.³⁹² Bu müzakereler, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Afganistan savaşına barışçıl bir çözüm arayışı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Deklarasyonun içeriğinde, Özbekistan'ın Afganistan savaşındaki rolüne dair önemli başlıklar göze çarpmaktadır. Birincisi, Özbekistan devletinin İslami hareketlerden endişesi ve buna dair Taliban'a yakınlaşarak bu korkuyu gidermeye çalışmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için Özbekistan, Afganistan'da kendisine yakın tarafları (Özbekleri) Taliban ve gerekirse Pakistan İstihbarat'ı ile işbirliğine teşvik etmiş ve ayrıca onların arasında işbirliği mekanizması yaratmıştır.³⁹³ Bunun yanı sıra, Özbekistan, resmi olarak olmasa da, Taliban'ı çatışmaların bir aktörü olarak tanımıştır ve bazı zaman dilimlerinde diplomatik temaslarda da bulunmuştur. Dolayısıyla, muhalif terörist gruplarını kontrolü altına almak ve sınır güvenliğini korumak, 2001 öncesi dönemde Özbekistan'ın Afganistan'a yönelik politikasının çekirdeğini oluşturmaktadır.

3.3.4.2. 2001'den Günümüze kadar Özbekistan'ın Afganistan'daki Rolü

ABD ve Koalisyon devletlerinin 2001'den sonra Özbekistan'la ilişkilerindeki en önemli faktör, Afganistan'daki uluslararası projelerin yürütülmesi olmuştur. ABD, Afganistan'a girdiğinde, Batılı devletler, Özbekistan'la hem siyasi hem de askeri yardım yoluyla fazladan ilgilenmişlerdir. ABD ve Almanya'nın Afganistan'daki uluslararası askeri operasyonlarına lojistik destek sağlamak için Özbekistan, ülkenin güneyinde, adı geçen aktörlerin askeri üsler kurmalarına izin vermiştir. Özbekistan, 2008 Bükreş NATO Zirvesi'nde "6+2"yi yeniden başlatmaya çalıştı, ancak bu dönemde "6+3" olarak, NATO da müzakerelere dâhil edildi. Uluslararası aktörler, Cumhurbaşkanı Karimov'un girişimine şüpheyle yaklaştı ve Afganistan'daki herhangi bir barış sürecinin Afganistan Hükümeti öncülüğünde olması gerektiğini savundu. Yine Özbekistan Dışişleri Bakanı Abdulaziz Kamilov, Grubu 2012'de BM'de yeniden başlatmak istediğini açıkladı, ancak uluslararası güçler bir kez daha buna sıcak bakmadı. Özbekistan yönetimi, bu müzakerelerde Kabil Hükümetine yer vermemekteydi ve bunun yanı sıra, Afganistan savaşı üzerinde önemli etkiye sahip iki

³⁹² UN Peacemaker, "Document Retrieval", the UN Department of Political and Peacebuilding Affairs (DPPA), 1999, <https://peacemaker.un.org/node/645>, (26 Temmuz 2020).

³⁹³ Bu konuyu şimdiki Azadi Partisi lideri ve eski Dışişleri Bakanı ve Cunbiş Partisi lideri General Abdulmalik ile şahsi mülakatımda tartıştık ve General olayların içinde olduğu için, konuyu tamamen onaylamıştır. Mülakat 12 Ağustos 2019'da Mezar-i Şerif'te gerçekleşmiştir.

oyuncu, yani Suudi Arabistan ve Hindistan'ın , “6+3” formatına katımlımları sağlanamamıştır. Tüm bunlardan dolayı Özbekistan'ın Afganistan'daki etkisinin, örneğin Pakistan veya Suudi Arabistan'a kıyasla sınırlı olduğu dikkate alındığında, 6+3 formatının fazla uluslararası destek kazanması pek olası görünmemektedir.³⁹⁴ Bunun nedeni aslında, Hindistan'ın Pakistan'la sorunu ve Suudi Arabistan'ın İran'la jeopolitik rekabetiydi ve dolayısıyla, bunların hepsi, Özbekistan gibi orta ölçekli aktörün, krizin uluslararası boyutunda pekte etkinliğini sağlayamamıştır.

Dolayısıyla, Özbekistan, 2017'de Afganistan'daki barış görüşmelerinde aktif rol almaya çalıştı. Afganistan'daki istikrarsızlığını, Özbekistan ve Orta Asya'daki ülkelerin güvenlik ve istikrarını doğrudan etkileyen bu sorunun çözümü için, 70 ülkenin üst düzey yetkililerinin katıldığı “Ortak Geçmiş ve Ortak Gelecek, Sürdürülebilir Kalkınma için İşbirliği ve Karşılıklı Refah Konferansını” Semerkant'ta düzenlemiştir.³⁹⁵ Bunun ardından 2018'de yine “Barış Süreci, Güvenlik İşbirliği ve Bölgesel Bağlantı” adı altında Taşkent'te Afganistan savaşı için uluslararası konferans düzenledi.³⁹⁶ Her ne kadar Özbekistan Afganistan krizinde çok etkili olmasa da, bu konferanslar, bu ülkenin etkili rol oynamaya hevesli olduğunu ve hatta bu konuda önemli bir aktör olarak uluslararası aktörler tarafından giderek tanındığını göstermiştir.

Koalisyon'un operasyonları sonucunda, Özbekistan karşıtı cihatçı gruplar, 2003'te, Afganistan'dan, Pakistan'ın sınır bölgelerine kaçtılar ve orada da Pakistanlılar ve Pakistan Hükümeti ile sorun yaşadılar. Dolayısıyla, Özbekistan, cihatçı muhaliflerini baskı altında tutmaya devam etti. Bahsi geçen adımlar, Özbekistan'ın ciddi bir şekilde Afganistan'da istihbarat aktivitelerini göstermektedir. Özbekistan hükümeti, kırılgan güvenlik sebeplerinden dolayı, kendisini korumak ve istikrarını sürdürmek için ABD, Rusya veya diğer aktörler dışında harekete geçeceğini her zaman kanıtlamıştır.³⁹⁷ Afganistan'da Taliban yönetimi döneminde, Afganistan-Özbekistan arasında diplomatik ilişkileri yok seviyeye kadar düşüktü. Özbekistan, Taliban'ın Afganistan'ın yüzde

³⁹⁴ Brattvoll, “Uzbekistan's Ambiguous Policies on Afghanistan”, p. 1.

³⁹⁵ “«Markaziy Osiyo Mustaqillik Yillarida Bundan Ham Ko'Proq Rivojlanishi Mumkin Edi» - Shavkat Mirziyoyev”, KUN, 10 Kasım 2017, <https://kun.uz/uz/news/2017/11/10/markazij-osie-mustakillik-jillarida-bundan-am-kuproq-rivozlanisi-mumkin-edi-savkat-mirzиеev>, (28 Temmuz 2020).

³⁹⁶ “SRSG Natalia Gherman Participates in International Conference on Afghanistan in Tashkent”, United Nations Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia, 27 Mart 2018, <https://unrcca.unmissions.org/srsg-natalia-gherman-participates-international-conference-afghanistan-tashkent>, (28 Temmuz 2020).

³⁹⁷ Stein, “Uzbekistan's View of Security in Afghanistan After 2014”, p. 79.

90'ına hâkim olmasına rağmen, Burhanettin Rabbani hükümetini (Kuzey İttifakı) resmîyette tanımaktaydı ve Taliban'ı, resmi bir devlet olarak tanımamıştır ve aynı zamanda Afganistan ile olan sınırlarını kapatmıştır. Taliban rejiminin devrilmesiyle beraber ve Afganistan'da yeni hükümetin kurulmasının ardından, Özbekistan, Afganistan ile siyasi, ekonomik, kültürel ve diplomatik ilişkilerini yeniden kurdu.

2001 yılında ABD'nin Afganistan müdahalesini takiben, bölge devletleri, geleneksel rekabetlerden daha fazla işbirliğine doğru bir strateji izlemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla, bölge ülkeleri, ekonomik işbirliğinin yanı sıra, Afganistan'ın yeniden inşasına, ekonomik, sağlık, sosyal ve siyasi olarak uluslararası toplumla birlikte yardım programlarına katılarak Afganistan'ı desteklemeye çalışmışlardır. Nitekim Özbekistan hükümeti, mevcut inisiyatiflerinin devamı çerçevesinde, Taliban yetkililerinin Afganistan hükümetiyle barışması için Özbekistan'a davet etmiştir. Taliban'ın Katar'da ABD ile barış anlaşmasını imzaladıktan sonra, Taliban ile Afganistan hükümetinin ve diğer kurum ve kuruluşlarının, Afganistan İç Diyalogu adı altında temsilcilerinin Özbekistan'ın Semerkant ilinde bir araya gelmelerini sağlamıştır.

Bugün Özbekistan, Afganistan'da elektrik ve ulaşım olmak üzere iki sektörde önemli rol üstlenmiştir. Özbekistan'ın devlet elektrik şirketi, Asya Kalkınma Bankası'nın Orta Asya-Güney Asya Bölgesel Elektrik Piyasası projesinden gelen fonlarla inşa edilen bir hat sayesinde 2009'dan beri Kabil'e yılda 90 ila 130 megavat arasında elektrik aktarmaktadır. Özbek yetkililer, ülkelerinin Afganistan'a yılda 1.2 milyar kilovat elektrik sağladığını iddia etmektedirler. Ulaşımında, Özbek firmalar, Afganistan'ın Mezar-ı Şerif ile Kabil arasındaki yollar boyunca 11 köprünün yeniden inşasına katkıda bulunmuşlardır. Özbek ulusal demiryolu şirketi (Özbekistan Temir Yolları), Hairaton (iki ülke arasında sınır bölge) ile Mezar-ı Şerif arasında 75 km'lik demiryolu hattı inşa etmiştir. Bu hat, 2011 ortasından beri faaliyettedir ve ayda 30.000-40.000 tona kadar transit kapasitesine sahiptir. Yeni demiryolunun kısa vadeli hedefi, Özbekistan'ın kuzey ikmal güzergahındaki rolünü artırmaktır. Taşkent, Afganistan taşımacılığında kilit bir

aktör olmayı hedeflemiştir. Ancak Çinli ve Hintli firmaların geniş varlığıyla, Özbekistan'ın ekonomik faaliyetleri zorlaşabilir.³⁹⁸

Özbekistan, her sene yüzlerce Afganistanlı öğrencinin eğitim alması için burs imkanı sağlamaktadır.³⁹⁹ Bazı bölge ülkeleri, Afganistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarını sağlamak için destek sağlasa da müdahaleden belli bir süre sonra negatif rol oynamışlardır. Özbekistan, bu grup ülkelerden sayılmamakta olup, kendi güvenliği için olsa bile, Afganistan'ın istikrarı ve sosyal hareketi için çaba harcamıştır. Zira Özbekistan'ın iç politikası, özellikle Afganistan ile ilişkileri olmak üzere, bölgesel konjonktürle yakından bağlantılıdır. Afganistan'ın durumu ağırlaşırca, Özbekistan'ın uluslararası toplum için önemi güçlenecektir. Kesin olan şey, Özbekistan'ın Afganistan'ın geleceğinde daha proaktif bir rol oynama potansiyeline sahip olmasıdır.

3.3.5. Suudi Arabistan'ın Rolü

Suudi Arabistan, Afganistan savaşının başından beri en önemli aktörlerden sayılmaktadır. Bu ülkenin rolü, genel olarak sahada aktörleri yönlendirmekten ziyade, siyasi destek, para yardımı ve düşünce ihracıyla olmuştur ve aşamalı bir şekilde bu politika bugüne değin devam etmiştir. Suudi yetkililer, ABD'nin bir acentesi olarak Pakistan'la beraber SSCB karşıtı kampanyada önemli bir aktördü ve nispi olarak başatlığını korudu.

3.3.5.1. 2001 Öncesi

1980'lerde SSCB'ye karşı politikası çerçevesinde ABD, bölgedeki ülkelerin tüm potansiyellerini kullanmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, zengin Arap aktörleri, daha özel ifadeyle, hem ekonomik gücüyle hem de dini altyapılarıyla Suudi Arabistan öne çıkmıştır. Dolayısıyla, Suudi Arabistan, SSCB'ye karşı mücadelesinde, insani ve mali kaynak temini konusunda ABD'ye yardımcı olmuştur. Ayrıca, Suudi Arabistan, insani kaynak konusunda kendi hapisanelerindeki mahkumları, Afganistan'daki cihada katılma şartıyla serbest bırakmış ve bunları Afganistan'a göndermiştir. Sonraki

³⁹⁸ Marlene Laruelle, Sebastien Peyrouse and Vera Axyonova, "The Afghanistan-Central Asia Relationship: What Role for the EU?", **EUCAM Europe-Central Asia Monitoring**, Working Paper 13, 2013, s. 7.

³⁹⁹ "For Uzbekistan, teaching spells prosperity in Afghanistan", *Eurasia Net*, 25 Ekim 2018, <https://eurasianet.org/for-uzbekistan-teaching-spells-prosperity-in-afghanistan>, (29 Temmuz 2020).

dönemlerde El-Kaide'nin temelini de oluşturan bu insan kaynağı, SSCB'ye karşı silahlı cihatta etkin rol oynamıştır. Suudi Arabistan, bazı Arap ülkelerinin, özellikle Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır'ın desteğini de alarak, politikasını yürütmüştür.

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesiyle El-Kaide'nin kalıntıları, Afganistan'ı güvenli bir yuva olarak, hem Müslüman hem de "Kâfir" ülkelere karşı kullanmıştır. 1990'larda İran faktörü ortaya çıkınca, Suudi Arabistan, durumdan endişelenerek, Pakistan'ı, daha da güçlü bir şekilde desteklemeye çalışmıştır. Dolayısıyla, İran'ın sahneye girmesi, Suudi Arabistan için bir tehdit olarak görünmekteydi. Zira İran'ın, kendi Şia İslami modelini Afganistan'da uygulamaya koyma kapasitesi, Suudi Arabistan'ın, Vahhabi İslam anlayışı için tehdit oluşturmaktaydı. Sadece bu tehdit, Suudi Arabistan'ın politikaları açısından meşruiyet oluşturucu olarak değerlendirilebilirdi. Zira daha önce Suudi yetkililer, benzer politika yürüterek, İran'a karşı savaşan Irak'ı, hem insani, hem maddi, hem de siyasi olarak desteklemişti.

Anlatılan gerekçelerden dolayı, Suudi Arabistan, Afganistan'da en önemli role sahip olan ülkelere birisi olmuştur. Bilhassa Taliban'ın yükselişindeki desteği oldukça önemliydi. Genel olarak Suudi Arabistan'ın rolü, mali kaynak sağlamakla sınırlıydı. Tabi bu arada ABD'nin etkisini de göz ardı etmemek gerekirdi. Afganistan'da meydana gelen buhran da, Suudi Arabistan, belki de en önemli rolü oynamaktaydı. Suudi Arabistan'ın Afganistan'a müdahalesi, Sovyetlerin işgali ile birlikte başlamıştı. Önceden de ifade edildiği üzere, ABD, Sovyetler Birliğine karşı mücadelesini, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın yardımıyla sürdürmekteydi. Sovyetler Birliğine karşı savaşmakta olan Mücahitlere, ABD tarafından sağlanan mali destek, aslında Suudi Arabistan'ın paralarıydı. Yani ABD, parayı, Suudi devletinden alarak, Mücahitlere veriyordu. Sovyetler, 1989'da Afganistan'dan çekilse de, 1992 yılına kadar kurdukları yandaş örgüt ve grupları her anlamda desteklemeye devam etti. 1992'den sonra bu iki devlet birbiriyle anlaşarak, bundan sonra sağlamakta oldukları mali desteklere son verme konusunda anlaşmaya vararak savaştan kendilerini çektiler.⁴⁰⁰

Fakat Suudi Arabistan, yardımlarına olduğu gibi devam etti. Pakistan gibi, Suudi devleti de, Taliban örgütünü desteklemeye başladı. Çünkü Suudi Arabistan, Afganistan da, İran

⁴⁰⁰ Greg Bruno, "Saudi Arabia and the Future of Afghanistan", Council on Foreign Relations, 11 December 2008, <https://www.cfr.org/backgrounder/saudi-arabia-and-future-afghanistan>, (10 July 2020).

karşıtı bir rejimin kurulmasını umuyordu, böylece İran'ı dengelemiş olacaktı. Taliban'ı Afganistan'da başarıya ulaştıran en önemli unsur, Suudi Arabistan'ın onlara sağladığı destek ve Suudi Arabistan'ın kurduğu ilişkiydi. Her geçen gün Suudi Arabistan, Afganistan'daki faaliyetlerine hız vererek, gerçek anlamda bu ülkenin iç işlerine müdahil olmaya başladı. Prens Turki al Faysal, 1996 yılında, önce İslamabad, ardından da Kandahar'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Taliban'ın gelecekteki başarıları konusunda birçok eksi ve artılar masaya yatırıldı. Bu toplantı sonucunda, Celalabat Şurasının teslimi konusunda mutabakata varıldı. Ayrıca bu toplantıdan sonra, Suudi Arabistan, Taliban'a sağladığı desteklerini daha da artırdı.

Suudi Arabistan, Taliban rejimini tanıyan toplamda üç ülkeden biriydi. Diğer ikisi ise, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleridir. Taliban'a finansal yardım sağlayan Usame Bin Ladin, Suudi Arabistan vatandaşıdır ve dolayısıyla Bin Ladin, Suudi Arabistan'ın dünyadaki fikir düşüncesinin ürünüdür. Bin Ladinin kendisi, Suudi Arabistan Hükümeti tarafından kafir SSCB ile cihat için Pakistan'a gönderildiğini söylemiştir ve 1984'te bu görevlendirmeden sonra, Pakistan'a yerleşerek hem Suudi Arabistan çıkarlarını hem de şahsi düşüncelerini yürütmeye koymuştur.⁴⁰¹

ABD vatandaşlarına karşı dünyanın dört bir yanında terör saldırıları artış gösterirken, Usame Bin Ladin, Afganistan'da kalmaya devam etti. Bunun sonucunda, Usame Bin Ladin'in Afganistan'daki varlığı, Taliban ve Suudi Arabistan devleti arasında çekişmenin odağını oluşturuyordu. ABD, 11 Eylül saldırısından Usame Bin Ladini sorumlu tuttu. Dolayısıyla Taliban'a sığınan Usame Bin Ladin'i kendisine teslim etmesini istedi. Taliban, ABD'nin bu isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine ABD'den yana tavır alan Suudi Arabistan ile Taliban arasındaki ilişkiler tamamıyla bozuldu.⁴⁰²

1990'lı yıllarda, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikası, genel olarak Pakistan politikasıyla örtüşmekteydi. Dolayısıyla, Taliban'ın yükselişi ve yayılması, Suudi Arabistan'ın İran'ı dengelemesi için en doğal etken olmuştur. Özellikle 1998'de, 11

⁴⁰¹ Mirveys Belhi, 2001-1991: سیاست خارجی عربستان در قبال افغانستان: (Suudi Arabistan'ın Afganistan'a Yönelik Dış Politikası: 1991-2001), İkinci Baskı, Kabil: Afganistan Yüksek Araştırma Enstitüsü, 2015, ss. 142-43.

⁴⁰² Deepak Tripathi, **Breeding Ground: Afghanistan and the Origins of Islamist Terrorism**, Washington D.C: Potomac Books, Inc, 2011, p. 111.

İranlı diplomatın Pakistanlı Taliban üyeleri tarafından öldürülmesi⁴⁰³, aslında İran'ı, Afganistan savaşına çekerek, yeni bir bataklığa sürüklemişti. Zira 1980'lerde, Irak'ı destekleyerek, İran'ı dengelemeye çalışmış, fakat savaş bitince, İran, yine Suudi çıkarlarını tehdit etmeye devam etmiştir. Özellikle SSCB'nin bataklığı haline gelen Afganistan savaşı, İran'ı da, yıpratma potansiyeli taşımaktaydı.⁴⁰⁴ Fakat İranlı liderler, ilk aşamada sınıra 200bin asker sevk etseler de, müdahaleden kaçınarak soğukkanlı davranmışlardır.⁴⁰⁵

3.3.5.2. 2001 Sonrası

2001'den sonra, Suudi Arabistan'ın Afganistan politikası, iki ana çizgide ilerlemiştir. Birincisi, ABD'nin Afganistan'daki varlığını desteklemek ve ikincisi ise, İran'ın Afganistan'daki etkisini engellemektir. ABD'nin Afganistan'daki varlığı, Suudi Arabistan'ın rakibi olan İran'ın Afganistan politikalarını engellemek açısından önem arz etmekteydi. Dolayısıyla Suudi Arabistan, ABD'nin varlığını bir fırsat olarak değerlendirmekte idi. Ayrıca, 11 Eylül olaylarında Suudi vatandaşlarının El-Kaide çerçevesinde ABD'ye saldırısı, Suudilerin, ABD'nin gönlünü almak için de olsa, ABD'nin yanında olmalarına yeterli neden olmuştur. Bu doğrultuda, yine Suudi Arabistan, İran'ın Tacik ve Hazaraları desteklemesine karşın, Pakistan'ın yanında Peştunları desteklemiştir. Dolayısıyla, Suudi Arabistan'ın temel politikası, Vahhabi düşüncesinin ayakta tutulması, normal olarak İran'a karşı etkin bir düşünce olmuştur. Nitekim Suudiler açısından İran'ın Şiiliği Afganistan'a yayma çabası, Suudi Arabistan'ın stratejik çıkarlarını zedelemek anlamını taşımıştır. Bu politika da, Afganistan açmazını daha da derinleştirmiştir.

Faaliyetlerini artırma çerçevesinde, 2008 ve 2010 yıllarında, Karzai hükümeti, Suudi yetkililerden, isyancılar ile Afganistan hükümeti arasında arabulucu rol oynamasını istemiştir. Suudilerin olumlu tepkisi, İran'ın Afganistan'daki etkisinin hissedilir bir şekilde artmasından ve 2005'ten bu yana Suudi dış politikasında yaşanan daha genel bir

⁴⁰³ “چرا ایران از حمله به افغانستان منصرف شد؟”, *IRNA*, 30 Temmuz 2019, <https://plus.irna.ir/news/83414658/>, (20 Nisan 2020).

⁴⁰⁴ “نامه ای از فرمانده کل قوا که مانع یک حمله نظامی شد” (Askeri Operasyonu Engelleyen Başkomutan'dan Gelen Bir Mektup)”, *Jamejam Online*, 8 Ocak 2017, <https://jamejamonline.ir/fa/news/987814/>, (20 Nisan 2020).

⁴⁰⁵ Bruce Koepe, “Iran's Policy on Afghanistan; the Evolution of Strategic Pragmatism”, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 2013, p. 7.

değişiklikten etkilenmiştir. Şiddetli kriz zamanları dışında bölgesel meselelerde öncü bir rol oynayan yeni Kral Abdullah, İran'ın Ortadoğu'da bölgesel hegemonya arayışı olarak algıladığı rekabete karşı koymaya karar vermiştir. Suudi Arabistan'ın Kabil'deki son adımları, Suudi dış politikasının temel itici gücü olan İran karşıtı politikanın bir parçası olarak görülmelidir. Riyad Hamid Karzai hükümetini, yeniden inşa ve doğrudan dış yardımlarıyla sessizce desteklemiştir. Bu doğrultuda Suudiler, Afganistan'da düşük profilli bir yaklaşım izleyerek Taliban'ı cezalandırmaya yönelik hareket etmiştir. 2009'dan sonra Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasında artan faaliyetler, Suudilerin yeniden Afganistan'la daha yakından ilgilenmelerinin başlangıcıdır.⁴⁰⁶ Bu başlangıç, aslında İran'ın Ahmedinejad Cumhurbaşkanlığı döneminde saldırgan politika izlemesine bir reaksiyon olarak görülebilir.

2018'de Suudi Arabistan, Taliban karşıtı bit konferans gerçekleştirdi ve Taliban'ın cihadı temsil etmediğine dair söylem geliştirmeye çalıştı. Riyad, kendi kalkınma projeleriyle İran'ın etkisine karşı koymaya çalışırken, Gülbuddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami Partisine desteğini değerlendirmeye almıştır. Ayrıca İran'a düşman olan grupları uzaklaştırmak için Taliban'ı parçalamaya çalıştı. 2017'den itibaren Suudi Arabistan ayrıca, Taliban-ABD müzakerelerinin gerçekleştiği Doha'daki Taliban'ın siyasi ofisinin kapatılmasını istemiştir. Zira Suudiler, bu ofis sayesinde, Katar'ın Afganistan'daki etkisinin arttığını düşünerek buna karşı koymaktadır. Suudiler, son zamanlarda İran'ın Yemen politikasına karşın, Afganistan'a müdahale etmektedir. Zira Afganistan'ın İran'a olan önemi, Yemen'in Suudilere verdiği önem kadar stratejiktir.⁴⁰⁷ Bu müdahaleler, bu şekilde devam ederse Suudi Arabistan, Afganistan müdahalesini, daha da genişleterek, 1980 ve 1990'lı yıllara benzer aktif bir politika yürütecektir. Bu da, Afganistan için olumlu bir adım olmayacaktır zira Afganistan, Suudi-İran rekabetinin fitillendiği zemin olma kapasitesine sahiptir. Gruplar arası ayrışmalar, eğitim seviyesinde geri kalmışlık, ekonomik darlıklar, buna zemin yaratabilir. İran'ın Taliban'a yakınlaşması ve bu örgütü bir vekil olarak rakiplerine karşı kullanması, aslında Suudiler karşısında bir stratejik

⁴⁰⁶ Guido Steinberg & Nils Woermer, "Exploring Iran & Saudi Arabia's Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game?", *Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective*, **CIDOB Policy Research Project**, 2013, s. 3.

⁴⁰⁷ Rupert Stone, "The risk of a Saudi-Iran proxy war in Afghanistan", *TRT World*, 7 Ekim 2019, <https://www.trtworld.com/opinion/the-risk-of-a-saudi-iran-proxy-war-in-afghanistan-30428>, (7 Temmuz 2020).

başarı olabilir ve dolayısıyla Afganistan, bölgesel jeopolitik rekabet açısından hala önemini taşımaktadır.

3.3.6. Türkiye'nin Rolü

3.3.6.1. 2001 Öncesi

Afganistan, Türkiye'nin uzaktaki komşusu ve yakın akrabalık bağları olan bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Afganistan Kralı Amanullah Han, Türkiye ile kültürel bağlarından dolayı, ülkede, Atatürk modeli bir Anayasa hazırlamayı gündeme getirmişti. Türkiye, reformist Krala yeni inşa edilmeye başlanan Afganistan'a yardım için çeşitli alanlarda danışmanlık etmiştir.⁴⁰⁸ Türkiye'nin Kabil temsilciliği, Afganistan'da yabancı ilk diplomatik temsilci olarak bilinmektedir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla, Türkiye-Afganistan ilişkileri uzun geçmişe hatta Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu 1878'de zor durumda olduğu dönemde, Orta Asya Müslümanlarının, Rusya'ya karşı savaşmaları için, Ahmed Hulusi Efendi'yi Afganistan'a görevlenmiştir. Bu ilişkiler, aşağı yukarı devam etmiş, Birinci Dünya Savaşından sonra 1920'de, Türkiye Afganistan'a 15 subay göndererek, Afganistan askerlerini eğitmeye, örgütlemeye ve modernleştirmeye gayret göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde ilişkiler devam etmiş ve iki taraf arasında mektuplaşmaların olduğu bilinmektedir.⁴¹⁰

Türkiye-Afganistan arasındaki ilişkilerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir soğuma dönemi yaşanmıştır. Afganistan'da Sovyet etkisinin artmasıyla Türkiye-Afganistan ilişkileri azalmaya gerilenmeye başlamıştır.⁴¹¹ Zamanla Sovyet etkisi arttı ve SSCB'nin işgali sonrası Türkiye, Sovyetlerin işgaline karşı çıktı. Türkiye, diğer devletlerin başlattığı kampanyaya katılarak BMGK'ya gönderilen mektubu imzalayarak Sovyet işgalini kınadı ve bu eylemin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturduğunu

⁴⁰⁸ Ayla Gol, "A Short Summary of Turkish Foreign Policy: 1923-1939", *Ankara Universities SBF Dergisi*, Cilt. 48, Sayı. 1, 1993.

⁴⁰⁹ Republic of Turkey: Ministry of Foreign Affairs, Turkey-Afghanistan Bilateral Political Relations, 14 May 2019, <http://kabil.be.mfa.gov.tr/Mission/About>, (26 Temmuz 2020)

⁴¹⁰ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", s.154-156

⁴¹¹ Leon B. Poullada, "Afghanistan and the United States: The Crucial Years", *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 2, 1981, pp. 178-190.

belirtmek için incelenmesi çağrısında bulundu.⁴¹² Soğuk Savaş, döneminde Türkiye, SSCB'nin eylemini tehlikeli bir müdahale ve "bölgede ve dünyada barış ve istikrara bir" tehdit olarak görmekteydi.⁴¹³ Dolayısıyla, Türkiye NATO üyesi olduğu için Afganistan savaşçılarına SSCB işgaline karşı savaşmaları için silah sağlama kampanyasına katıldı. Bu doğrultuda, Mücahitlere altmış bin tüfek, sekiz bin hafif makineli tüfek, on bin tabanca ve yüz milyon mermi mühimmat tedarik etti.⁴¹⁴ Ayrıca, İslam karşıtı Komünistlere karşı cihada katılmak için, bireysel olarak Türkiye'den sayılı insan Pakistan üzerinden Afganistan'a gidip SSCB'ye karşı mücadelede bulunmuşlardır.⁴¹⁵ Bunun yanı sıra, Türkiye, 1980'lerde Afganistan'a insani yardımlarda bulunmuş, hatta Afganistan vatandaşı ve savaştan Pakistan'a kaçan Türklerden (Özbek-Kırgız-Türkmen) 5.000 kişiyi Türkiye'ye getirmiştir.⁴¹⁶ Bu faaliyetler 1980'ler boyunca devam etmiştir.

SSCB'nin Afganistan'dan çıkışından sonra, Türkiye, Afganistan olaylarını yakından izlemiş ve ülkedeki aktörlerin yanı sıra, uluslararası aktörlerle temas etmiştir. Türkiye'nin çabası savaşın sonlandırılması ve ülkede barışın tesisiydi.⁴¹⁷ Dolayısıyla, Türkiye, sürekli Afganistan taraflarını ulusal uzlaşmaya çağırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye, Türklerin çoğunlukta olduğu Kuzey Afganistan'da General Abdul Reşit Dostum'a "özerk bir bölge" kurması için yardım etmeye başlamıştır.⁴¹⁸ Mücahit güçlerinin Taliban şeklinde ivme kazanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye, Hindistan, Orta Asya Devletleri ve Rusya'yla benzer politika izleyerek, Kuzey İttifakı ile ilişkilerini kurdu ve İttifak'a yardım etmeye başladı.⁴¹⁹ Türk makamlarına göre, Taliban'ın güçlenmesi, Orta Asya'daki toplumlarda dini köktenciliği yayma ihtimali

⁴¹² Panagiotis Dimitrakis, "The Soviet Invasion of Afghanistan: International Reactions, Military Intelligence and British Diplomacy", **Middle Eastern Studies**, Vol. 48, No. 4, 2012.

⁴¹³ Dimitrakis, "The Soviet Invasion of Afghanistan".

⁴¹⁴ Steve Coll, **Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, London: Penguin Group, 2004, p. 66.

⁴¹⁵ Fulya Atacan, "Radikal İslam'ın Küresel Bir Tehdite Dönüşüm Süreci: Afganistan Deneyimi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol.1, No. 1, 2008, s. 45.

⁴¹⁶ "Afgan Türklerinin Türkiye Sevgisi", *Haberler*, 2 Ağustos 2012, <https://www.haberler.com/afgan-turklerinin-turkiye-sevgisi-3831745-haberi/>, (12 Temmuz 2020)

⁴¹⁷ "Türkiye- Afganistan Siyasi İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 2020, www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (22 Temmuz 2020)

⁴¹⁸ Mehmet Seyfettin Erol, "Fırsatlar Zorluklar İkileminde Türkiye-Afganistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem", **Stratejik Analiz**, Ankara: ASAM Yayınları, Cilt. 2, Sayı. 23, (2002), p. 81.

⁴¹⁹ Canan Bayram Cubuk, "Turkey's Role in Afghanistan in the Post 9/11 Era", (**Unpublished Masters Thesis**, Middle East Technical University, The Graduate School Of Social Sciences, 2014), ss. 174-175.

yüksekti.⁴²⁰ İttifak, Taliban'ın iktidarını genişletmesini durdurma yeteneğine sahip olmasa da, kuzey bölgede uluslararası toplum tarafından tanınmış ve Afganistan'ın meşru hükümeti olarak görülmüştür.

1990'larda, Türkiye, Afganistan savaşını, kardeş savaşı olarak görüp, bunun sonlandırılmasına dair girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye, diğer devletlerin barış için girişimlerini desteklemiş ve mümkün olduğu kadar bu faaliyetlerde rol oynamaya çalışmıştır. Dolayısıyla, hem kendi başına hem de uluslararası faaliyetleri destekleyen Türkiye, pozitif yaklaşımıyla çatışmaların bir an önce bitmesini arzulamaktaydı. Bu doğrultuda Türkiye, her fırsatta bu sorunun askeri yöntemlerle herhangi bir sonuca bağlanamayacağını altını çizmiştir. Bunu gerçekleştirmek için 1996'da New York şehrinde BM denetiminde Etkili Ülkeler Konferansına katılmıştır. Ayrıca, 1997'de Türkiye, İran ve Pakistan'ı davet ederek Afganistan bazlı İstanbul Zirvesini gerçekleştirmiştir. Bu istikamette, Tahran ve Aşkabat'ta da aynı meseleyi tartışmak için Türkiye katılım sağlamıştır. Tüm bu aktiviteleri devam ettirmek için Türkiye, BM bünyesinde tüm tarafları kapsayacak bir toplantı yapmaya hazır olduğunu ilan etmiştir.⁴²¹

Türkiye, 1990'ların sonlarında İran'la rekabet çerçevesinde de, Kuzey İttifakın'da Ahmet Şah Mesut'un İran tarafından desteklenmesine karşın General Dostum'u destekleyerek, Afganistan'ın geleceğinde yer almayı öngörmüştür. Türkiye'nin bu politikası, stratejik kültürünün bir ürünü olarak tezahür etmiştir.⁴²² Batılı tüm devletlerin kendi büyükelçiliklerini kapatmalarına rağmen, sadece Türkiye ve İran, Afganistan temsilciliklerini aktif tutmaya çalışmışlardır. Kuzey İttifakının küçük bir bölgeye sıkıştığında bile iki aktör, temsilciliklerini İttifak'ın bölgesine taşımışlardır. Türkiye, İran kadar silah yardımlarında veya askeri eylemlerde bulunmasa da, bölgede huzurun korumasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'nin bölgedeki faaliyeti, daha yumuşak bir şekilde devam etmiş ve hatta General Dostum'u destekleyerek, askeri olarak da bazen aktif politika yürütmeyi ihmal etmemiştir.

⁴²⁰ Ali Rıza Kuğu, "Afganistan'da İktidar Mücadelesi Ve Dış Müdahale Sorunsali: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 174-175.

⁴²¹ Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)", s.157.

⁴²² Sayyad Sadri Alibabalu, "Strategic Culture of Turkey before the AKP Rule and its Reflections to Turkish Foreign Policy", **St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol. 6, No.1, 2020.

Stratejik adımların yanı sıra, Türkiye, insani yardımlarını da bölgeden esirgememiştir. Bu çerçevede savaştan ve doğal felaketlerden etkilenen Afganistan vatandaşlarına defalarca yardım etmiştir. Örneğin Şubat 2001’de Dışişleri Bakanlığı, yayınladığı bir bildiri de, Afganistan savaşının askeri yollarla halledilemeyeceğinin altını çizerek tarafları masaya oturmaya davet etmiştir. Bu bildiri de ülkedeki insani krizle ilgili Türkiye’nin yardımı da ele alınmıştır:

“Türkiye bu konuda katkılarını esirgememektedir... İmkânlarımız çerçevesinde ancak etkinlikle uygulanan söz konusu yardımlarımız tabiatıyla yeterli görülmemekte olup, Afganistan’ın çeşitli bölgelerindeki yardım projelerimiz sürdürülmektedir. Kuzeydoğu Afganistan’daki yerlerinden edilmişler ve Kabil Atatürk Çocuk Hastanesi’nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tedarik edilen ilaç geçtiğimiz hafta bölgeye gönderilmiştir. Afganistan’daki sorunun askeri yöntemlerle çözülemeyeceği tüm taraflarca idrak edilmelidir. Taraflar arasında anlamlı bir diyalogun başlaması için etkili ve kalıcı bir ateşkes tesis edilmesi elzemdir.”⁴²³

3.3.6.2. 2001 Sonrası

11 Eylül saldırılarının ardından hemen hemen tüm devletler, bu saldırıların arkasında kimin olduğu sorusundan ziyade, yeni uluslararası atmosfere nasıl yanıt verecekleri sorusuna odaklanmıştır. Bu sorunun cevabı Türkiye için diğer devletlerden daha önemliydi. Türkiye, 11 Eylül sonrası uluslararası atmosferde aşağıdaki faktörlerden dolayı çok önemli bir aktör haline geldi. Zira Türkiye, NATO bünyesinde tek Müslüman ülkeydi ve Ankara’nın terörle mücadelede uzun vadeli deneyimi bulunmaktaydı. Bu yüzden ABD’nin olası Türkiye hava sahasını ve İncirlik hava üssünü kullanma talebi söz konusuydu.⁴²⁴ ABD’nin, Türkiye’ye baskısına rağmen, TSK direk bir şekilde operasyonlara katılmaktan kaçındı ve sadece çatışma sonrası barış inşasında yer aldı.⁴²⁵

⁴²³ Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Güncesi”, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı, 2001, 109-110.

⁴²⁴ Sevinç Alkan Özcan, “Turkish Foreign Policy Towards Afghanistan: 2009-2010”, *Perceptions*, Vol. XV, No. 3-4, 2010, p. 133.

⁴²⁵ Vinay Kaura, “Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan”, Middle East Institute, 26 September 2017, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>, (20 July 2020)

Nihayetinde bu saldırı, Türkiye'nin Afganistan politikasını yakından etkilemiştir. NATO üyeliği çerçevesinde, ABD'nin El Kaide ve Taliban'ı sorumlu tutmasının ardından, Örgüt Anlaşmasının 5'inci maddesi aktif hale getirilmiştir. Böylelikle, Türkiye ister istemez ABD'nin Afganistan'a saldırısının ardından, BMGK'nın NATO'yu görevlendirmesiyle Örgütün yanında yer almıştır. Fakat bundan önce de, ABD ve koalisyon güçleriyle istihbarat bilgileri paylaşımı konusunda işbirliği yapmıştır. Ayrıca NATO'nun müdahalesiyle, Türkiye İncirlik Hava Üssünün yanı sıra, diğer askeri üslerini de operasyona destek çerçevesinde NATO'nun kullanımına açmıştır. Dolayısıyla, Türkiye terörist gruplara karşı mücadelede operasyonel güçleri desteklemiştir.⁴²⁶

TBMM, 10 Ekim 2001'de yurtdışına asker gönderme talebini onayladı. Bu gelişmeye ek olarak Türkiye, 31 Ekim'de, 60 kişilik bir özel harekât timini bölgeye göndermeye karar vererek, ABD'nin Türkiye'den asker gönderme taleplerine karşı olumlu bir tutum sergiledi. Bu tutum her ne kadar olumlu olsa da sayı olarak sınırlıydı ve Türkiye geniş çaplı bir destekten kaçındı. TSK'dan gönderilen tim, Kuzey İttifak kuvvetlerinin kontrolü altındaki Afganistan'ın kuzey bölgesinde görevlerini yerine getirecekti. Ekip gerekirse silahlı çatışmalarda yer alacaktı. Aslında bu karar, krizin başında formüle edilmiş herhangi bir silahlı çatışmaya girmeme ilkesine aykırıydı. Taliban kontrolündeki şehir ve bölgelerin düşmesinin ardından, Kasım 2001'de Afganistan'a uluslararası bir askeri güç konuşlandırılması konusu gündeme geldi. Bu gelişmeden sonra Türkiye, sınırlı sayıda asker göndermek yerine, büyük bir askeri katkı ile uluslararası barışı koruma gücüne liderlik etme olasılığını tartışmaya başladı. Bu tartışmalar sırasında Türkiye, katkısının boyutu ve kapsamı ile Türk askerlerinin konuşlandırılacağı bölgeye odaklanmıştı. Türkiye, askerlerini, yalnızca Kabil bölgesinde konuşlandırmaya hazır olduğunu resmi açıklamalarla vurguladı. Aralık 2001'de kabul edilen 1386 sayılı BMGK kararı, Türk dış politikası ve Afganistan'ın geleceği açısından çok önemli bir adım haline geldi. Bu kararla Güvenlik Konseyi, Kabil ve yakın bölgesinde güvenliği sağlamak için İngiltere'nin komutası altında, diğer 18 ülkeden kuvvet ve varlıklarla 4.500 askerden oluşan Uluslararası Güvenlik Yardım

⁴²⁶ Cubuk, s. 59.

Gücü'nün (ISAF) kurulmasını kararlaştırdı. Türkiye, ilk aşamada 267 askerle katkıda bulunma isteğiyle ISAF'a desteğini açıkladı.⁴²⁷

Türkiye, ISAF'ın komutası altında Kabil Uluslararası Havaalanı ve Karargâh'ın idaresini ve güvenliğini sağlamada görevlendirildi. Haziran 2002 ile Şubat 2003 arasında Kabil Bölge Komutanlığı'na iki kez komutanlık etmiştir. Türkiye, ISAF-II döneminde yaklaşık 1.350 askerden oluşan tabur büyüklüğünde bir asker gücüne sahiptir. Türkiye'nin Afganistan'da gerçekleştirdiği barışı koruma faaliyetleri ve NATO'daki tek Müslüman ülke olma konumu, ISAF'ın Kabil Merkez Komutanlığının Türkiye'ye verilmesi kararında belirleyici faktörlerdir. Afganistan halkı ve hükümeti, NATO ve ABD, Türkiye'nin komutayı üstlenmesini istedi. Ayrıca, NATO'nun Afganistan'daki üst düzey sivil temsilcisi, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağları sayesinde Ocak 2004'ten Ağustos 2006'ya kadar eski Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'e devredilmişti. Türkiye, 46 ülkeyi kapsayan ISAF'ta 1795 personeli ile en çok destek veren sekizinci ülkedir. Türkiye tarafından eğitilmiş olan Afganistan polis ve askerleri yaklaşık 6.289 kişidir. Türkiye, diğer ISAF birliklerinin içinde Kabil'in güvenliğini sağlamada başarılı görev yapmıştır. Obama'nın Afganistan'a 30.000 asker daha göndermek için açıkladığı Amerikan stratejisi çerçevesinde NATO, tüm NATO üyelerinden 5.000-7.000 asker daha talep etmiştir ve bu doğrultuda Türkiye'den 1.000 askerin silahlı çatışmalarda yer alması istemiştir. Fakat Türkiye bunu kabul etmeyerek, önceden belirlediği stratejinin altını çizmiş, çatışmalara girecek askeri personeli göndermemeye kararlı olduğunu açıklamış ve bu doğrultuda 1.750 Türk askerinin Afganistan'da konuşlandırıldığını bir kez daha tekrarlamıştır.⁴²⁸

Türkiye, Şubat 2005'ten Ağustos 2005'e kadar ISAF'ı ikinci kez yönetti. Faaliyetlerin devamında, Kasım 2006'da Türkiye, Vardak ilinin Meydan Şehir ilçe merkezinde bir İl İmar Timi (Provincial Reconstruction Teams- PRT) kurdu. Bu timin görevi idari ve yargı sisteminin geliştirilmesi, Afgan Polis Gücünün eğitimi ve yeteneklerinin artırılması, yerel halkın yaşam kalitesini yükseltmek için altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi, bayındırlık çalışmaları ve sosyal desteği iyileştirmeye ve desteklemeye yönelik faaliyetler gibi aktiviteler olmuştur. Yine bunun yanı sıra, uluslararası hukuk perspektifi, 11 Eylül saldırılarından ve ABD/İngiltere'nin

⁴²⁷ Özcan, s. 135.

⁴²⁸ Cubuk, s. 60-61.

saldırılarından sonra Türkiye'nin Afganistan'a yönelik dış politikasında çok güçlü konum kazandı. Dolayısıyla, Türkiye kabul ettiği anlaşmalar uyarınca bu faaliyetleri desteklemiştir. Örneğin NATO'nun 5. Maddesi uyarınca faaliyet göstermesinde, uluslararası işbirliğini destekleyerek silahlı çatışmalara katılmamıştır. Ayrıca, sivilleri koruma ve BMGK kararlarına uygun hareket etme çerçevesi izleyerek, Uluslararası Hukukun temel ilkeleri, Türkiye tarafından açıkça vurgulanmıştır.⁴²⁹

Türkiye'nin yerel topluluklarla en üst düzeyde iletişim sağlamak için sivil temelli bir yaklaşımı, özellikle kuzey Afganistan'daki Türk kökenli halklarla ilişki platformu, Türkiye'nin bölgedeki faaliyeti açısından büyük bir avantaja sahipti. Bu doğrultuda Türkiye, NATO tarihinde ilk kez askeri komutanın sosyal-kültürel görevleri yapması üzere, kıdemli bir sivil temsilci görevlendirdi. Bunun devamında yukarıda söylendiği üzere Türkiye, NATO'nun öncülüğündeki ilk sivil PRT'yi kurmuştur ki bu faaliyetler hala devam etmektedir. Türkiye Wardak Eyaletinden sonra, ikinci PRT'yi Jawzjan Eyaletinde kurmuştur. Bu projeler, Afganistan'ın siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerini renklendirmek için önemli aktiviteler olarak nitelendirilebilir. PRT'ler sürdürülebilirlik, yerel yönetim ve toplumun idaresi için olumlu adımlar atmaktadır. TSK, tıbbi tesisler yaratarak da, yoksul sivillere ulaşmaya çalışmıştır.⁴³⁰

Türkiye'nin Afganistan'la ilişkileri, esasen NATO bağlamında yürütülmüş olmasına rağmen, Türk makamları Türkiye'nin ABD ve Batılıların çıkarları doğrultusunda davranmadıklarını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Eski Başbakan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ABD'nin Taliban'a karşı yürütülen savaş çabalarından uzaklaşmaya istekli olduğunu göstermiştir. Aslında Türkiye Hükümeti, bazı grupların özellikle Taliban'ın uzlaştırılabilir unsurlarının Afganistan'ın siyasi ana akımına sokulmasına dair meyil göstermektedir ve buna dair Afganistan ile Pakistan arasında güçlendirilmiş işbirliği olmadan Afganistan sorununun çözülemeyeceğinin altını çizmektedir. Erdoğan'ın tartışmalı Afganistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen ardından 2014'teki Kabil ziyareti, Ankara'nın stratejik çıkarlarını ve Afganistan'a karşı nispeten tarafsız konumunu yeniden teyit ettirdi. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin Aralık 2015'te Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyareti sırasında Erdoğan, "Afganistan sorunları bizim sorunumuzdur ve başarıları bizim

⁴²⁹ Özcan, "Turkish Foreign Policy Towards Afghanistan: 2009-2010", s. 136-137.

⁴³⁰ Cubuk, ss. 61-63.

başarımızdır” diye konuşması bunun ispatı olabilir. Bunun yanı sıra, Türk askerlerinin Kabil’in istediği sürece Afganistan’da kalacağına dair güvence vermesi, Türkiye’nin Afganistan’da yapıcı rolünü göstermektedir. Bu politika duruşu, Türkiye’nin Kabil’e karşı “tarihi sorumluluk” duygusunun işareti olabilir ve bu doğrultuda Türkiye’nin önemli bir bölgesel güç olarak rolüne ilişkin algı oluşturma çabası değerlendirilebilir.⁴³¹

Afganistan çatışmalarının durdurulmasının Türkiye’nin güvenlik ve mülteci meselelerine de yansımaktadır. Savaşın devam ettiği yıllarda, Afganistanlı mülteciler komşu ülkelere ve oradan da Türkiye’ye akın etmişlerdir. Örneğin 2018’de Afganistan vatandaşı yeni kayıt yapan mültecilerin sayısı 100,841 olmuştur ki bu da Afganistan’ı Türkiye’deki yabancı uyruklu listesinde yüzde 38 ile birinci konuma yükseltmiştir. Bu rakam 2019’da da aynı seviyede seyrederek 201,437 kişiyi bulmuştur ki yine yüzde 44 ile birinci sırayı işgal etmektedir.⁴³² Bunun yanı sıra, Türkiye, Afganistan’dan dünyaya transit olan en büyük yolun önemli parçasıdır. Dolayısıyla Türkiye, İran’dan sonra en büyük uyuşturucu kaçakçılığına maruz kalmıştır. Örneğin Türkiye, 2018’de 19 ton uyuşturucu keşfetmiştir ki bunun büyük miktarı Afganistan menşelidir.⁴³³

Türkiye, Afganistan’daki NATO operasyonlarına katılmanın yanı sıra, bitmeyen Afganistan-Pakistan çatışmasına da aracılık etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Afganistan merkezli bir dizi konferansa ev sahipliği yapmış ve Afganistan ve Pakistanlı liderleri arasında, Durand Hattı, Afganistan mültecileri ve Taliban ile görüşmelerdeki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmayı amaçlayan toplantılar düzenlemiştir. Pakistan Başbakanı Şahid Abbasi ve Erdoğan’ın Eylül 2017’de BM Genel Kurulu oturum aralarında bir toplantıda Pakistan-Afganistan-Türkiye üçlü sürecinin yeniden canlandırılması konusunda anlaşığı bildirildi. Pakistan Dışişleri Bakanı Khawaja Muhammad Asif, 2017’de, Afganistan sorunu üzerine Çin, Rusya, İran ve Türkiye’deki meslektaşlarıyla görüşmelerde bulundu. Pakistan, Afganistan çatışmalarına ilişkin

⁴³¹ Kaura, “Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan”, Middle East Institute.

⁴³² Sema Buz ve Diğerleri, “Destination Unknown; Afghans on the Move in Turkey”, **Mixed Migration Centre**, 2020, s. 24.

⁴³³ “Turkey Leads in Drug Seizures but Remains A Popular Route: UN Report”, *Daily Sabah*, 25 Haziran 2020, <https://www.dailysabah.com/turkey/turkey-leads-in-drug-seizures-but-remains-a-popular-route-un-report/news>, (17 Temmuz, 2020).

askeri bir çözümün olmadığı fikrini, artık Türkiye ile paylaşmaktadır.⁴³⁴ Böyle bir politika, Türkiye'nin bölgedeki prestijini yükseltmiştir.

Türkiye, bölgedeki jeopolitik çıkarlarını elde etmeyi de ihmal etmemiştir. Rusya, Çin, İran, Hindistan gibi bölgesel ve küresel aktörlerin bölgede güçlü varlığına tepki olarak Afganistanlı bazı aktörleri yanına almayı ihmal etmemektedir. Yakında gerçekleştirilecek olan Çin'in Bir Yol-Bir Kuşak projesi ile Türkiye bölgede güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Diğer müdahil veya bir türlü Afganistan'da rol oynayan aktörlerle kıyasta, Afganistan'ın tüm taraflarınca kabul edilecek bir geçmişe sahip olan Türkiye, geleceğe dair güçlü programlar yürütmektedir. Öğrenci bursları, ekim tarım işlemleri, kadın faaliyetlerinin teşviki gibi işlemler, TİKA tarafından yürütülerek, Türkiye'nin Afganistan'ın geleceğindeki konumunu pekiştirmektedir. Afganistan, genel Orta Asya politikasının bir parçası olarak, Türkiye'nin güç projeksiyonunda hayati öneme sahiptir. Orta Asya Türk devletlerinin hemen güneyinde yeralan Afganistan, Türkiye'nin gelecek projelerine bir üs olarak da dikkate alınmalıdır. Pakistan ve İran'la kıyasta Türkiye'nin olumlu rolü, halk arasında da olumlu karşılanmaktadır. Örneğin Türkiye'nin dizi ve filmleri, Afganistan'da geniş bir şekilde izlenmektedir ve bu da Türkiye'ye yönelik olumlu bir atmosfer yaratmıştır.

Şubat 2020'de ABD'nin Taliban ile yaptığı anlaşmanın töreninde, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı katıldı.⁴³⁵ Bu antlaşmanın akabindeki süreçte, Afganistan komşularıyla yaptığı istişareler, Türkiye'nin aktif bir şekilde varlık gösterdiğinin ispatıdır ve bu konuda özellikle Pakistan öne çıkmıştır. Bu doğrultuda, Pakistan, Türkiye'yi, Afganistan krizini çözmeye ABD'nin etkisine karşı koymak için Rusya ve İran'ı içeren bölgesel bir ittifaka katmak peşindedir. Daha önce Taliban hem Rusya'ya hem de İran'a karşı savaşmış olsa da, bugünkü atmosferde bu aktörlerle Taliban arasında yeni bir hoşgörü dönemi başlamıştır. Son zamanlarda, Türkiye Hükümeti de, DAEŞ'le mücadele çerçevesinde Taliban ile temaslarını artırmıştır. Değişken bölgesel jeopolitik dinamikler ışığında, Türkiye'nin Taliban'ı, ABD destekli Afganistan Hükümeti ile barış görüşmelerine girmeye ikna etme çabaları şimdiye kadar başarılı olsa da, Türkiye, başka nedenlerle de

⁴³⁴ Kaura, "Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan", Middle East Institute.

⁴³⁵ "Katar'da Tarihi Gün: Taliban ve ABD Barış Anlaşması İmzaladı!", *Haber Türk*, 29 Şubat 2020, <https://www.haberturk.com/taliban-ve-abd-katar-da-baris-anlasmasi-imzalayacak-2598994>, (17 Temmuz, 2020).

çabalarını sürdürmeye kararlıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afganistan'a giderek daha fazla odaklanması, Türkiye'nin aracılık ettiği bir barış anlaşmasını planladığı açık bir şekilde ortada idi. Türkiye'nin bu politikası, NATO'da siyasi güç elde etmesine yardımcı olabileceği ve bunu kendi jeopolitik oyunlarında kullanabileceği ümidinden kaynaklanmıştır. ABD'nin Trump yönetimi, Taliban ile savaşını devam ettirirken, Türkiye, Afganistan'da kendi rotasını çizmiştir.⁴³⁶

3.4. Uluslararası Örgütlerin Rolü

Afganistan krizinin tüm aşamalarında uluslararası örgütlerin rolünden bahsetmek mümkündür. Bu örgütlerin başında, BM gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde, bu örgütlerin müdahalesi, iki kutuplu sistem çerçevesinde devam eden süper güçlerin rekabeti gölgesinde kalmıştır, fakat aşağıda da gösterildiği üzere, SSCB çöküşünün ardından, bu örgütler daha aktif bir şekilde bu krize müdahale etme fırsatı bulmuştur. SSCB'nin BMGK'yı veto etmesi, BM'nin bu krizde pasif kalmasına neden olmuştur. Ancak, özellikle ABD'nin Afganistan'a müdahalesiyle bu örgütler geniş bir müdahale yelpazesini yakalamışlardır.

3.4.1. BM'nin Afganistan Çatışmalarındaki Rolü

3.4.1.1. 2001 Öncesi

Afganistan, 1946'da Birleşmiş Milletlere üye olmuş ve üye olduktan sonra, çeşitli BM ajansları, Genel Kurul veya Güvenlik Konseyi kararları ile ülkede faaliyet göstermeye başlamışlardır. İlk başladığında, faaliyetleri, kalkınma ve kültürel vb. alanlarda olmuştur. 1973 yılında, Muhammed Davud'un darbesi, Krallığa son verdi. Davud Han'ın, işbirliği yaparak darbe yaptığı zaman, darbeye, Demokratik Halk Partisi'nin iki fraksiyonu (Halk ve Parçam) karşı çıktı. Gelenekselci ve dindar kesim liderleri de, rejime karşı çıktılar. Demokratik Halk Partisi, Davud Han'a karşı askeri darbe yaparak iktidara geldi. Darbeden sonra Komünist hükümete karşı halk tabanından ve aynı zamanda bölge ülkelerinden baskılar artırıldı. Dolayısıyla, Komünist hükümete, direnişçi gruplara karşı güçlenmesi için Sovyetler Birliğini destek maksatlı silahlı müdahaleye çağırdı. 1979' da Sovyetler Birliğinin askeri müdahalesinden sonra, kitlesel

⁴³⁶ Kaura, "Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan", Middle East Institute.

göçler ve yerlerinden edilmiş binlerce insan, manzarası üzerine BM ülkeye destek amaçlı ve aynı zamanda sorunlara çözüm bulmak için ülkede aktif varlık göstermiştir.

Sovyetler Birliği'nin müdahalesine karşı, Birleşmiş Milletlerin ilk tepkisi, 1980'lerin başında yapılmıştır. Güvenlik Konseyi, Sovyet müdahalesine tepki göstererek, Birleşmiş Milletlerin Sovyetler Birliğinin askeri müdahalesi konusundaki endişesini bildirerek bir karar taslağı hazırlamıştır. Alınan kararda, Sovyet birliklerinin geri çekilmesi ve üye devletlerin Afganistan'a insani yardımda bulunmaları için çağrıda bulunmuştur.

Yine de, yıkıcı savaş devam etti ve bu savaşlar devam ederken, 3 milyon Afganistan vatandaşı Pakistan'a ve 1,5 milyon vatandaş da İran'a göç etmiştir. Birçok insan, Kabil'den farklı illere ve daha sonra savaş şiddetlendiğinde Kabil'den kuzey illerine ve bölge ülkelerine mülteci duruma düşmüştür. Ölüm oranının 700 bin ila 1.3 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Eğitim sistemi, üretim ve sanayi tamamen yok olmuş ve ülkede yer altı ve yer üstü yapıları yıkıma maruz kalmıştır. Birleşmiş Milletler, 1980'den 1988 Cenevre Anlaşmasına kadar Afganistan'da müdahalenin sona ermesi ve çatışmaların durdurulması için kararlar almış ve endişelerini bildirmiştir. Ülkede yeniden siyasi istikrarın sağlanması için çaba göstermiş, mültecilere destek için uluslararası camiada yardım çağrısında bulunmuştur.

1987'de Birleşmiş Milletler himayesinde Afganistan, Pakistan ve Sovyetler Birliği Temsilcileri, Afganistan'dan Sovyet askerlerinin geri çekilmesi için görüşmeler gerçekleştirmiş ve anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, 21 Ekim 1988'de BM'nin 622 sayılı kararıyla desteklendi ve Sovyetler Birliği, ülkeden çekilmekle yükümlü oldu. Bu çerçevede, Mayıs 1987 anlaşmalarının yapılmasının ardından, Birleşmiş Milletler, insani yardımı koordine etmeye ve artırmaya başladı. Afganistan halkına yardım için, UNICEF, UNDP, UNHCR ve WFP gibi BM ajansları tarafından sağlanan insani ve ekonomik yardımlar yapılmaya başlatılmıştır.

3.4.1.2. 1990-1992 Bennan Siwan

1991 yılında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Benin Siwan'ın gözetiminde başlatılan plana göre, gıda yardımı, ziraat alanında tohum konusunda yardım ve halk sağlığını içeriyordu. Bu plana göre, Zahir Şah da dahil olmak üzere,

farklı etnik ve siyasi partilerin temsilcilerini ve entelektüellerini içeren 150 kişilik bir liste sunulacaktı. Bu listede yer alan taraflar, Viyana'da toplanacak ve kendi aralarından 35 delege seçeceklerdi. Bu delegelerin sorumluluğu, Loye Cerge'nin gerçekleşmesi ve toplanması için gerekli adımları atmaktı. Çok sayıda taraflara danıştıktan sonra, delegelerin bunu yapmak için bir ayları vardı. Loye Cerge, yeni bir hükümet için seçime yol açan bir geçiş hükümetinin yapısı ve bileşenleri hakkında karar verecekti. Ancak, bu barış planı, geniş olarak tanınmasına rağmen başarılı olamadı.⁴³⁷

Sivan Planı'nın başarısızlığında çeşitli nedenler bulunmaktaydı. Birinci neden, Ahmet Şah Mesut'un Plana karşı çıkmasıydı. Zira Mesut'a göre bağımsız hükümet zayıf taraflardan oluşacaktı. Diğer bir ifadeyle Mesut'a göre Plan, aslında ABD planıydı ve Mücahitleri zayıflatma amacıyla sunulmuştu. Dolayısıyla, Planı reddederek Kabil'de askeri bir operasyon gerçekleştirerek kontrolünü ele aldı.⁴³⁸ Benin Sivan Barış Planının başarısızlığında, uluslararası etkenler vardı. Plan, aslında gerçekçi ve verimli bir plan olabilirdi, ancak uluslararası toplumdaki yeterli desteği alamadı. Ayrıca, büyük güçler arasında ve hatta Birleşmiş Milletler liderliğinde, bu planı destekleme konusunda bir fikir birliği yoktu. Bu Plan, en başından beri ilgili güçlerin ve grupların güvenini kazanamadı. Bu nedenle, bu projenin yanında başarısızlığa yol açan birkaç farklı ve zıt strateji devam ediyordu. Bir taraftan Rusya'nın muhafazakar elitine göre, Benin Sivan Planı, Amerikalı, Batılı uzmanlar ve NATO tarafından tasarlanmıştı ve bu yüzden Ruslar planı sabote ediyorlardı. Ayrıca, Rusya'nın Barış planına karşı çıkmasının nedeni, çoğunlukla Batı'da yaşayan teknokratların iş başına getirilerek, Rusya'nın etkisini tamamen ortadan kaldırmaktı. Öte yandan, Plana zarar vermeye çalışan Pakistan vardı, çünkü Pakistan Mücahitleri askeri adımlara başvurarak iktidara getirmek istemekteydi. Zira Pakistan'ın stratejisi Afganistan'ı silahsızlandırmaktı.⁴³⁹

Temmuz 1997'de Afganistan Özel Elçisi olan Lakhdar Brahimî, Birleşmiş Milletler ile ilgili ülke ve partilere danışarak, ülkedeki barışı koruma konusunda önerilerde bulundu. Sonunda Brahimî, P5 + 6 grubu (Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan ve

⁴³⁷ Mohammad Qasim Wafayezada and Others, "Four Decades of Efforts for Peace and Reconciliation in Afghanistan", **the Afghan Institute for Strategic Studies**, 2017, p. 34.

⁴³⁸ "چرا دولت مجاهدين ناکام شد؟", *BBC Farsça*, 19 Eylül 2012, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2012/09/120918_mar_rabbani_mansoor.shtml, 15 Temmuz 2020.

⁴³⁹ Wafayezada and Others, pp. 34-35.

Türkmenistan dahil), Birleşmiş Milletler ve Rusya ile gayri resmi toplantılar yapabildi. Bu yıllar boyunca, Afyon Genel Kurulunun kararları, terörist faaliyetlerin durdurulması ve Afganistan topraklarında yabancı teröristlerin eğitiminin yasaklanması kabul edildi.

3.4.1.3. 2001 Sonrası

ABD'nin Afganistan'a müdahalesinden sonra, 9/11 saldırılarına yanıt olarak BM devreye girdi ve BM Güvenlik Konseyi, acil bir geçiş yönetimi kurmak için Afgan halkının çabalarını destekleyerek, hayati rolün BM tarafından oynanması gerektiğini belirtti. Bu da, Afganistan'da yeni bir hükümetin kurulmasına yol açtı. Karar, bir taraftan BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisine tam destek verirken, diğer taraftan Afganlar, Afgan diasporası ve diğer üye devletlerin Özel Temsilcileri, BM tarafından yetkilendirilen Özel Temsilcisiyle işbirliği yapmaya çağrılıyordu. Bu karar, Afganistan'da, nihayet Bonn Anlaşması ile sonuçlanan bir 'devlet inşası' sürecinin bir girişimi ve aynı zamanda bütün Afgan paydaşlarına, en önemlisi Kuzey İttifakına ve eski Afgan Kralı Muhammed Zahir Şah'a açık bir davetti. 1378 sayılı Güvenlik Konseyi kararına cevaben, BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Lakhdar Brahimi'nin huzurunda, 5 Aralık 2001'de Bonn'da (Almanya) farklı paydaşlar ortaya çıktı. Genelde Bonn Anlaşması olarak bilinen Anlaşma imzalanarak, Başkan tarafından yönetilecek olan geçici bir hükümet kurulmuş oldu.⁴⁴⁰

Anlaşmada ayrıca, Loya Cirge'nin acil durum oturumunun altı ay içinde düzenleneceği ve Kral Zahir Şah tarafından başlatılacağı belirtildi. Loya Cirge'nin düzenlenmesinden sonraki iki yıl içinde, tamamen temsili bir hükümet, genel seçimlerle seçilinceye kadar, Afganistan'a liderlik edecek yeni hükümete karar verecekti. Geçici Otoriteyi, Loya Jirga aracılığıyla kurulan geçici hükümet izleyecekti. Bonn Konferansında seçilen Geçici Otorite, bir Başkan, beş Başkan Yardımcısı ve diğer 24 üyeden oluşuyordu. O zamanlar Afganistan'ı yönetmek zorunda kalan otuz üyeli bir Geçici Otoriteydi. Bonn Anlaşması, ayrıca uluslararası topluma, yeni Afgan güvenlik ve silahlı kuvvetlerinin kurulması ve eğitimi konusunda yardım sözü verdi. Bir barış koruma gücü, Kabil ve bitişik bölgelerinde güvenliği sağlaması için ülkeye konuşlandırılacaktı ve zamanla diğer alanlara da genişletilecekti. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Bonn Anlaşması'nın

⁴⁴⁰ Arpita Basu Roy, **Contemporary Afghanistan: Conflict and Peace-building**, New Delhi: Har-Anand Publications, 2010.

gerekçelerini/kararlarını BM Güvenlik Konseyi'ne aynı gün yazdığı bir mektupla (5 Aralık 2001) iletti. Güvenlik Konseyi, mektubu memnuniyetle karşılarken Bonn Anlaşmasını da onayladı. 6 Aralık 2001 tarihli 1383 sayılı Güvenlik Konseyi Kararında, tüm Afgan gruplarını, yukarıdaki anlaşmayı tam bir işbirliği ile hayata geçirmeye çağırırdı. Karar, ayrıca Genel Sekreterin Özel Temsilcisine desteğini de teyit etti. Ayrıca, BMGK, daha fazla gerekli eylem için istekli olduğunu ve Anlaşma tarafından oluşturulan geçici kuruluşlara destek verdiğini açıkladı.⁴⁴¹ Ayrıca, söz konusu Karar, insan hakları konusunda ulusal bir anlayışı, uyumu, istikrar ve sorumluluğu teşvik ederken, Afganistan halkına çatışmalara son vermeleri üzerine yapacağı yardımlarını açıkladı. En önemli durum ise, Afganistan'ın, terörün merkezi olarak kullanılmasına, kalıcı olarak son verilmesiydi. BMGK, Afganistan hakkında başka bir karar aldı. İmzacılar, Bonn Anlaşması'nı imzalarken, uluslararası toplumdan Kabil'de yeni Afgan güçlerinin oluşumuna yardımcı olacak bir güvenlik gücü görevlendirilmesini talep etmişlerdi. 1386 sayılı Karar, yukarıdaki talebi not etmiş ve Birleşmiş Milletler merkezli uluslararası güvenlik gücünün konuşlandırılmasına izin vermişti.⁴⁴² Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) komutasına liderlik etmeye hazır olan Birleşik Krallık'ın teklifini de memnuniyetle karşıladı. Karar, ISAF'ın Kabil ve çevresindeki alanların güvenliğini sağlama sorumluluğunu da onayladı. Ayrıca ISAF'ı, Afganistan Geçici Otoritesi ile yakın çalışmaya davet etti. Kararda ayrıca Afganistan'ın komşu devletleri ve diğer üye devletler, uçuşa açıklıklar ve transit güzergahlar da dahil olmak üzere, istendiği gibi, ISAF'a yardım etmeye teşvik edildi. Bonn Antlaşmasına uygun olarak Loya Jirga, Temmuz 2002'de Kabil'de toplandı. 11 gün boyunca, yaklaşık 1600 delege, müzakerelere katıldı. Loya Jirga, Hamid Karzai'yi, 1575 lehte 1295 aleyhte oyla, Afganistan Cumhurbaşkanı seçti. Karzai, delegelerden, gelecek on sekiz ay boyunca, onunla birlikte çalışacak bir Ulusal Meclis düzenlemelerini istedi. Ayrıca gruplarla tanışmak ve onlarla belirli sorunlar hakkında konuşmak istediği için, delegelerin, Loyl Cerge sonuçlanıncaya kadar, Kabil'de bulunmalarını istedi. Son olarak, yeni Anayasanın 3. maddesinde, İslam'ın ilkeleri kabul edildi. 11 Ağustos 2003'te NATO, ISAF'ın liderliğini devraldı ve altı aylık ulusal rotasyonlara son verdi. ISAF'ın Kabil'den Afganistan'ın tüm alanlarını kapsayacak şekilde yetkisini genişleten misyonunu,

⁴⁴¹ Roy, 2010.

⁴⁴² UN Security Council Resolution, 1378, November 14, 2001.

Kuzey'den Batı'ya, sonra Doğu'ya genişletmeye başladı ve sonunda tüm ülkenin sorumluluğunu 5 Ekim 2006'da aldı.

Bilindiği üzere, askerlerin geri çekilme süreci, 2014 yılının sonunda gerçekleşti. 2015'ten itibaren Uluslararası Gücün misyonu, Afgan güçlerine yakın gelecekte kendi başlarına ayakta durmaları için yardım etmek, tavsiyelerde bulunmak ve onları eğitmek şeklinde değişti. Savaşın doğası, 2011 yılında Pakistan'daki Bin Ladin'in ortadan kaldırılmasıyla değişmeye başlamıştı. SEAL ekibi, Bin Ladin'i öldürür öldürmez, ana hedef ortadan kaldırıldığı için Afganistan'dan çekilme ihtiyacı hissedildi. Ancak çıkış yolu kolay değildi, bu yüzden yabancı güçler henüz tamamen geri çekilemedi.⁴⁴³ ABD kuvvetlerinin Afganistan'dan tamamen çekilmesi için barış görüşmeleri sürmektedir. Müzakerelerin bir çok turu gerçekleşti ve nihai anlaşma, 2019'un sonunda imzalandı. Taliban temsilcileri ve ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Khalilzad arasındaki görüşmeler yaklaşık bir yıl sürdü. Anlaşma, sonuçlanması halinde, ABD, Afganistan'dan tamamen çekilecektir.

BM, Afganistan'daki çıkarlarını elde etmek için şu araçlardan faydalanmıştır; Geçici hükümetin kurulması için Bonn Konferansından yararlanmıştır. Uluslararası güçlerin Afganistan'da faaliyet göstermesini sağlamak için Uluslararası Yardım Gücü (ISAF) oluşturulmuştur. Afganistan'da demokratik kurumların faaliyet göstermesi için uluslararası düzeyde ülkelerden yardım temin etmek şeklinde olmuştur.

3.4.2. NATO'nun Rolü

NATO, Afganistan makamlarının ülkede yıllarca süren iç savaştan kurtulup, sürdürülebilir bir barış inşa etmesine yardımcı olmak ve teröristler için yeniden güvenli bir liman haline gelmesini önlemek için Afganistan'da çok uluslu bir gücü yönetmektedir. NATO'nun Afganistan'daki varlığı, 11 Eylül'de ABD'ye yönelik terörist saldırıların doğrudan bir sonucudur.⁴⁴⁴ 2001'de bir barış destek misyonu olan Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF), BMGK tarafından 1386 sayılı kararla

⁴⁴³ Bonn Agreement, "Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council", <https://peacemaker.un.org/afghanistan-bonnagreement2001>, (12 August 2020).

⁴⁴⁴ "NATO and Afghanistan Questions & Answers", NATO, 2020, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/NATO_and_Afgh_LR_en.pdf (15 Temmuz 2020).

konuşlandırıldı.⁴⁴⁵ ISAF, başlangıçta bireysel NATO Müttefiklerinin liderliği altındaydı, ancak Ağustos 2003'te NATO ISAF komutasını devralmayı kabul etti. ISAF, Afganistan'da ülkenin demokratik olarak seçilmiş hükümetinin açık dileğiyle gerçekleştirilmektedir. Örgütün varlığı ve tüm yetkileri, BMGK kararları ile meşruiyet kazanmıştır.⁴⁴⁶

NATO'nun Afganistan'daki varlığı, jeopolitik ve jeostratejik açısından önem arz etmektedir. Afganistan'ın yüksek derecede stratejik bir bölgedeki konumu, Örgütün Afganistan'daki varlığını sağlayan en önemli unsurların başında gelmektedir. Afganistan krizinin yerel faktörlerinin uluslararasılaşarak küresel barışı tehdit etmesinin yanı sıra, ülkenin konumu dış müdahaleyi tetikleyen unsuru yine NATO müdahalesinde öne çıkmaktadır. Yükselen Çin gerçeği, itibarını yeniden kazanmaya çalışan Rusya Federasyonu ve uluslararası aktörlere meydan okuyan İran üçgeninin ortasında konumlanan Afganistan, NATO üyeleri tarafından cazip coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Bu aktörler kendi milli çıkarları doğrultusunda Afganistan'ı etki alanına eklemeye çalışarak, NATO'nun kabul edemeyeceği planlar kurmuşlardır. Dolayısıyla Afganistan büyük bir oyunun ortasındadır ve NATO varlığı, bu oyunun sahaya yansımaları açısından da önem arz etmektedir. Adı geçen üç devlet, NATO bakışı açısından, uluslararası sistemi bozmaya çalışan aktörler olarak görülmektedirler ve NATO'nun diğer amaçlarının yanı sıra, bu aktörleri kontrol ve denetime alma hedefi, Örgütün Afganistan müdahalesini tetiklemiştir.

NATO Antlaşmanın 5. Maddesine göre, Örgüt üyelerine karşı yapılan saldırılara karşı, üye devletler harekete geçmelidirler. Buna göre, Kuzey Atlantik ile diğer üye ülkeler, muhtemel tehditlerden savunulacak alan olarak ilan edilmiştir. Ayrıca Örgüt, bu alanlara karşı yapılacak saldırılara ortak NATO üyesi devletler ile birlikte karşılık verebilmektedir. Dolayısıyla beşinci maddeye göre: "Taraflar, Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Sözleşmesinin 51. Maddesinde tanınan bireysel ya da toplu meşru savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli

⁴⁴⁵ "Güvenlik İçin Birlikte Çalışmak: NATO", NATO, 2012, s. 14.

⁴⁴⁶ NATO, "NATO and Afghanistan Questions & Answers", 2020.

görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara yardımcı olacakları konusunda anlaşmışlardır. Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler, derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir”.⁴⁴⁷

Altıncı Maddeye göre ise: “Madde 5 açısından, Taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar: - Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir Bölgesine, Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı; Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan, ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan taraflann herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı”.

Maddelerde açık şekilde belirtildiği gibi, saldırgana karşı ortak harekete geçilecektir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında, Örgütün Beşinci maddede belirtilen durumların gerçekleşmediği zamanlarda da, sorumlu olduğu alanın dışında kalan ülke ve bölgelerde de müdahaleleri görülmektedir. Kurulduğu günden beri, hızlıca genişleye gelen Örgütün genişlemesindeki temel sebepler ise, hem bölge içinden hem de bölge dışından gelebilecek tehditlerin/korkuların yanı sıra, kendi ulusal güvenliklerini bir an önce güvence altına alabilmektir.⁴⁴⁸ Örgütün amaçlarına bakılırsa, Soğuk Savaş dönemindeki amaçlarıyla günümüzdeki amaçları arasında oldukça fark görünmektedir. Zira Soğuk Savaş boyunca, Örgüt, Kuzey Atlantik Bölgesi haricinden gelebilecek tehditleri bertaraf etmek için uğraşmayacaktı. Ancak Soğuk Savaşın ardından, Örgütün amaçlarında büyük bir değişiklik yaşandı. Üyelere doğrudan bir tehdit ve ya saldırı olmasa da,

⁴⁴⁷ “Kuzey Atlantik Antlaşması”, NATO, 2008, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts/17120.htm?selectedLocale=tr, (18 Temmuz 2020).

⁴⁴⁸ “Güvenlik İçin Birlikte Çalışmak: NATO”, 2012, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120118_nato_security_turk.pdf (17 Temmuz 2020).

bölgesel çapta istikrar ve barışı bozabilecek herhangi bir durumun ortaya çıkması halinde, Örgütün, insani müdahale de bulunabileceği görüşü kabul edilmiştir.

NATO'nun devlet-içi çatışmalara müdahale etmesi için, gerekçe olarak gösterdiği üç unsur bulunmaktadır. Birincisi, ortak savunma ve çatışmaların önlenmesidir. İkincisi, kriz yönetimini kapsamaktadır ve üçüncüsü ise, terörizmin önlenmesine yöneliktir. 1998'de, Yugoslavya'ya yaptığı operasyon, kriz yönetimi unsurunun en bariz örneğidir. Dolayısıyla, Afganistan örneğinde de oluşan yeni şartlar ışığında, NATO, bölgeye müdahale etme kararı almıştır.

Afganistan operasyonu, NATO'nun bugüne kadarki en büyük operasyonudur. Aynı zamanda NATO'nun Avrupa dışındaki ilk operasyonu olarak hayata geçen Afganistan operasyonu, yeni tecrübeleri üretmiştir. NATO, ilk kez devlet inşası çabalarında doğrudan bir rol üstlenme şansı yakalamıştır. NATO'nun Afganistan'daki varlığı, üç aşamadan oluşmuştur. Bunlardan ilki, NATO'nun 2003–2007 yılları arasında, yetersiz kaynaklara dayalı Afganistan'da demokratik devleti teşvik etme girişimiydi ki “hafif ayak izi” aşaması olarak adlandırılabilir. İkinci aşama, NATO'nun 2008-2011 yılları arasında devlet kurma hedeflerine ulaşmak için daha fazla kaynak ayırdığı bir dalgalanma/kontrgerilla stratejisini kapsamaktadır ki bu da “sivil dalgalanma” olarak anılabilir. Üçüncü aşamada (2011–2014) “geri çekilme stratejisi” izlendi ve NATO, azalan mali kaynaklarına ulaşmak için devlet kurma hedeflerini hafifletti ve başta planladığı Afganistan'dan kademeli olarak çıkışına hazırlık için güvenlik personeli istihdamını gözden geçirmeye mecbur kaldı.⁴⁴⁹

NATO, Afganistan'da kalıcı bir barış inşa etmek amacıyla, güvenlik güçlerini eğitime maksadıyla ülkede varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Her ne kadar dünyanın savunma anlamında en etkili ve en uzun süreli güvenlik örgütü olagelmışse de, NATO üye ülkelerini korumakla yükümlü olduğu ve saldırganı cezalandırmada meşruiyet kaynağı olarak gösterdiği Beşinci maddesini, hayatı boyunca sadece Afganistan'da kullanmıştır. Diğer bütün müdahalelerini, farklı gerekçelerle, meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁴⁵⁰ NATO'nun yeni Afganistan milletini inşa çabası sahadaki sert gerçeklerle çeliştiğinde,

⁴⁴⁹ Henrik B.L. Larsen, “NATO in Afghanistan: Democratisation Warfare ,National Naratives, and Budgetary Austerity”, **International Security Program**, Harward Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs, 2013, p. 1-3.

⁴⁵⁰ Dicle Sanaoğlu, “ NATO müdahalesi ve sonrası Afganistan”, **BiİLGESAM**, 2014.

üye devletlerin siyasi motivasyonları giderek etkilenmiş ve verilen kayıplarla beraber örgütsel olarak baskılara maruz kalmıştır.

NATO'nun Afganistan'daki hedefleri, diğer amaçların yanı sıra, modern ve reformist bir devlet kurma gündemini de içermiştir. NATO, merkezi bir yönetime, demokratik olarak seçilmiş bir liderliğe, liberal bir piyasa ekonomisine ve insan hakları ilkelerine bağlı bir devlet kurmayı hedeflemiştir. Ulusal ve bölgeler düzeylerinde Luyi Cerge gibi geleneksel temsili kurumların oluşturulması meşruiyetini artırmasına rağmen, yeni Afganistan hükümetinin aşağı düzeyli kapasitesi teknokratik stratejilerle büyük ölçüde sınırlandı. Bu süreç, yerel güçlü figürlerin güç mücadelelerini tetikledi ve bu da ayaklanmalara dönüştü.⁴⁵¹

Örgüt, ilk olarak 2003'te Afganistan Hükümeti davetiyle ülkede Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) adı altında asker konuşlandırdı ve bu birlikler, daha geniş Birleşmiş Milletler (BM) ile koordineli çerçevede içinde Afganistan misyonunu sürdürdü.⁴⁵² Dolayısıyla NATO, Taliban rejiminin devrilmesine katkıda bulunmadı. ABD önderliğindeki koalisyon güçleri Taliban'ı Kasım 2001'de Kandahar kalesinden dışarı çıkarmayı başardı. Taliban ve El Kaide kısa bir süre sonra Pakistan'a geri çekildi. BM, NATO'nun zaman içinde daha büyük bir sorumluluğu üstlenmesi için bir kalkınma stratejisi başlattı. Bonn Anlaşması (2001), Taliban sonrası Afganistan için demokratik bir barış inşası planı ortaya koydu. Bu anlaşma, uluslararası toplumun Afganistan'a ulusal bir anayasayı kabul ettirmesini sağladı ve Afganistanlı yeni siyasiler tam temsili bir hükümetin seçilmesini taahhüt etti. BM, özellikle NATO'ya bağlı kalkınma (ekonomik ve sosyal), yönetim (hukukun üstünlüğü ve insan hakları) ve güvenlik olmak üzere üç temelden oluşan Afganistan Sözleşmesi (2006) ile demokratik bir modeli destekleme taahhüdünü yineledi. Londra Konferansı (2010), Afgan hükümetinin kademeli olarak il, ilçe genel güvenlik, yönetim ve kalkınma sorumluluklarını üstleneceği planı bu da yeni bir geçiş aşamasının habercisi olmuştur. NATO, ayrıca 2014 yılı sonuna kadar tüm kuvvetlerini (ISAF) Afganistan'dan çekme niyetini de ilan

⁴⁵¹ Larsen, p. 3.

⁴⁵² "Helping Secure Afghanistan's Future", **Briefing**, NATO, 2008, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/TEST-PDF/2008_11_687B00694B0B4918A2143DBD2EB990F5_afghanistan2008-e.pdf, (17 Temmuz 2020), p. 1.

etti.⁴⁵³ Bu çıkış, tam olarak hala gerçekleşmese de, Örgütün önemli kısmı, Afganistan'dan ayrılmıştır.

Fakat 2014'te örgüt, Kararlı Destek adı altında yeni bir görev üstlendi. Bu doğrultuda, Kararlı Destek, NATO liderliğindeki, savaş dışı sivil faaliyetleri destekleyen bir görevdir. NATO tarafından yönetilen önceki misyonunun (ISAF) tamamlanmasını ve Afganistan Ulusal Savunma ve Güvenlik Güçleri (ANDSF) tarafından tam güvenlik sorumluluğunun üstlenilmesini takiben, Kararlı Destek, 1 Ocak 2015 tarihinde başlatıldı. Misyon, Afgan hükümetinin daveti üzerine ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2014 tarihli 2189 sayılı Kararı uyarınca devreye sokuldu. Amacı, Afganistan güvenlik güçlerinin ve kurumlarının Afganistan'ı savunma ve vatandaşlarını sürdürülebilir bir şekilde koruma kapasitesini geliştirmelerine yardımcı olmaktır. Kararlı Destek Misyonu, 2020'de 38 NATO Müttefiki ve ortağından, yaklaşık 16.000 askerden oluşuyor. Katar ve BAE de, NATO liderliğindeki bu göreve katılıyor. Bu operasyon girişimi, hükümete ve Afganistan halkına sürekli küresel desteğin güçlü bir sembolüdür. Kararlı Destek Misyonu bir merkez (Kabil/Bagram) ve dört "sözcü" ile çalışır (kuzeyde Mezar-e-Şerif, batıda Herat, güneyde Kandahar ve doğuda Leğman). NATO, Afganistan'ın milli güvenlik güçlerinin ve kurumlarının etkinliğini ve hesap verebilirliğini artırmayı amaçlayan Afgan hükümetinin güvenlik için çizdiği yol haritasını (2017'de başlatılan) desteklemek üzere eğitim, tavsiye ve yardım faaliyetleri yürütmektedir. Bu yol haritası, liderlik gelişimine, Afganistan askerlerinin savaşma yetenekleri (özel harekât kuvvetleri ve hava kuvvetleri vurgulanarak), komuta birliği ve yolsuzlukla mücadele gibi konulara odaklanmaktadır. Misyon aynı zamanda çeşitli alanlarda destekleyici işlevler de yerine getirir. Bu faaliyetlerin en önemlileri, operasyonel planlama, bütçe geliştirme, kuvvet oluşturma süreci, personelin yönetimi ve gelişimi, lojistik destek ve Afganistan güvenlik güçlerinin ve devlet kurumlarının hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişime uygun hareket etmesini sağlamak için sivil gözetim gibi hayati dereceye sahip konuları kapsamaktadır.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Larsen, p. 3.

⁴⁵⁴ NATO, "NATO-Afghanistan Relations", 2020, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/2/pdf/2002-backgrounder-afghanistan-e.pdf, (19 Temmuz 2020), p. 1.

Örgüt, faaliyetlerinin başlangıcında, sadece başkent Kabil'den sorumlu tutulsa da, devam eden süreçte faaliyetlerini tüm Afganistan'a yaymıştır. Dolayısıyla NATO çalışmaları “önce kuzeye, sonra batıya ve güneye doğru, en sonunda da ülkenin doğusuna, Afganistan'ın en hassas ve tehlikeli bölgesine doğru genişledi”.⁴⁵⁵ Dolayısıyla özellikle 2014'ten itibaren, Kararlı Destek birlikleri, öncelikle güvenlikle ilgili bakanlıklarda ve ordu, hava kuvvetleri, özel operasyonlar ve polis kuvvetleri ile birlikte çalışmaya başlamıştır. Misyonun Komutanı, emrindeki personel ve varlıkların kullanımında bir dereceye kadar esnekliğe sahiptir. Bu, eğitim, tavsiye ve yardımın etkili şekilde ve en çok ihtiyaç duyulan yerde verilmesini sağlar. Kararlı Destek Misyonu'nun yasal çerçevesi, Afganistan Cumhurbaşkanı ve NATO'nun Afganistan'daki Kıdemli Sivil Temsilcisi tarafından Kabil'de imzalanan ve daha sonra 2014 sonlarında Afganistan Parlamentosu tarafından onaylanan bir Kuvvetler Statüsü Anlaşması (SOFA) tarafından sağlanmaktadır. SOFA, müttefiklerin ve ortakların kuvvetlerinin Kararlı Destek Misyonunun bir parçası olarak Afganistan'da konuşlandırıldıkları şartlar koşullar bu anlaşma kapsamında gerçekleştirecekleri faaliyetleri kapsamaktadır. Giderek örgüt faaliyetlerini genişletmeye odaklanarak Temmuz 2016'da Varşova'daki NATO Zirvesinde, NATO Başkanları, Afganistan'ın güvenlik kurumlarına eğitim, tavsiye ve yardım sunmaya devam edecek esnek, bölgesel bir model kullanarak 2016 yılı ötesinde Çözüm Destek Misyonunu sürdürmeye karar verdiler. Ayrıca misyonu ve tasarımını gözden geçirmeyi taahhüt ettiler. Mayıs 2017'de yaptıkları toplantıda NATO liderleri Varşova'da alınan kararları yeniden teyit ettiler. Bunun devamında Kasım 2017'deki toplantılarında, NATO Savunma Bakanları, NATO liderliğindeki Kararlı Destek Misyonunun personel sayısını 2018 boyunca 13.000'den 16.000'e çıkarmayı kabul ettiler. Temmuz 2018'de, Brüksel'deki NATO Zirvesi'nde, NATO Müttefikleri ve Kararlı Destek ortakları, şartların uygun olduğunu gösterene kadar, NATO liderliğindeki Kararlı Destek Misyonunu sürdürme konusunda anlaştilar. Koşullara dayalı bu yaklaşım, Aralık 2019'da Londra'daki NATO Liderler Toplantısında ve Şubat 2020'de tüm NATO Müttefiklerinin Savunma Bakanları ve Kararlı Destek operasyon ortaklarının toplantısında yeniden teyit edildi.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ NATO, “Güvenlik İçin Birlikte Çalışmak: NATO”, 2012, p. 15.

⁴⁵⁶ NATO, “NATO-Afghanistan Relations”, 2020, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/2/pdf/2002-backgrounder-afghanistan-e.pdf, (26 July 2020), pp. 1-2.

Afganistan Milli Savunma ve Güvenlik Güçlerinin mali desteğinin sorumluluğu hükümete aittir. 2012'deki Chicago Zirvesi'nde, Afganistan yetkilileri başlangıçta NATO faaliyetlerini destekleme amaçlı yılda en az 500 milyon ABD doları sağlamayı kabul ettiler ve bu katkı zamanla arttı. Aynı zamanda, NATO ve ortak ülkeler Afganistan Ulusal Savunma ve Güvenlik Güçlerini mali olarak desteklemede önemli bir rol oynamaya devam etmektedirler. Bu çabanın temel dayanaklarından biri, 2007'de kurulan NATO tarafından işletilen Afganistan Ulusal Ordusu (ANA) Güven Fonu'dur. Bu fon, mali desteğini Afganistan'ın güvenlik güçlerine ve kurumlarına aktarmak için uluslararası toplum tarafından kullanılan üç fon akışından biridir. Diğer ikisi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Amerika Birleşik Devletleri Afganistan Güvenlik Güçleri Fonu (ASFF) tarafından yönetilen Afganistan için Kanun ve Düzen Güven Fonu'dur (LOTFA). LOTFA, polis ve cezaevi personelinin maaşlarını ödemek ve Afganistan İçişleri Bakanlığı ile polisin kapasitesini artırmak için harcanmaktadır. Chicago'daki NATO Zirvesi'nde alınan bir kararın ardından ANA Güven Fonu, onu daha esnek, şeffaf, hesap verebilir ve uygun maliyetli hale getirmek için ihtisas edildi. NATO tarafından yönetilen Afganistan Ulusal Ordu Vakıf Fonu'na bugüne kadar yapılan toplam katkılar, 3 milyar doların üzerindedir. 2016'daki Varşova Zirvesi'nde, NATO müttefikleri ve Kararlı Destek Misyonu ortakları, uluslararası toplumun daha kapsamlı çabalarının bir parçası olarak Afgan güvenlik güçlerine 2020'nin sonuna kadar mali destek vermeyi taahhüt etmişlerdir. 2018 Brüksel'deki NATO Zirvesi'nde, Müttefikler ve ortaklar Afgan güvenlik güçlerini 2024'e kadar mali olarak desteklemeye devam etme taahhütlerini kabul ettiler. Bu taahhüt, Aralık 2019'da Londra NATO Liderler Toplantısında ve Şubat 2020'de tüm NATO Müttefiklerinin Savunma Bakanları ve Kararlı Destek operasyon ortaklarının toplantısında tekrarlandı.⁴⁵⁷

Diğer bir program, Kalıcı Ortaklık olarak bilinmektedir. Bu platform, NATO'nun Afganistan ile siyasi ortaklığıdır ve 2010'da Lizbon NATO Zirvesi'nde kurulmuştur. 2016 Varşova Zirvesi'nde Müttefikler, Kararlı Destek Misyonu içinde ve yanında, siyasi diyalog ve pratik işbirliği yoluyla Ortaklığı güçlendirmeye ve geliştirmeye karar verdiler. Geliştirilmiş Ortaklık, NATO'nun Afganistan'daki misyonunun stratejik

⁴⁵⁷ NATO, "NATO-Afghanistan Relations", 2017, p. 2, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_11/20171106_171101-Media-Backgrounder-Afgaha.pdf, (26 July 2020).

önemini kabul etmekte ve 2010 NATO Stratejik Kavramında ana hatları çizilen küresel ortaklıklara olan bağlılığın altını çizmektedir. Bu çerçevede, Afgan ulusal savunma yapıları içerisinde savunma eğitimi ve yönetişimin geliştirilmesi üzerine çalışmalar da dâhil olmak üzere önemli faaliyetler yürütülmektedir. Uzun vadede, Afganistan ile geleneksel ortaklık NATO'nun hedefi olmaya devam ediyor.⁴⁵⁸ Dolayısıyla, NATO ve ortakları, Afganistan misyonunu çok stratejik bir planla ve derin bir konseptle sürdürmektedirler. Bu anlamda aktarıldığı üzere NATO, bölgenin jeopolitiğini iyice tanımaya ve ülkede ve bölgede kalıcı bir rol sahiplenmeye odaklanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere NATO, üyelerinin çıkarları açısından şer üçgeninin (Rusya-Çin-İran) etkilerini kırmak için bölgede bir güçlü üs inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmalar her ne kadar devam etse de, planlandığı gibi etkili sürdürülmesinin söylenmesi zor görünmektedir. Dolayısıyla, yakın zamanda bölgesel denklemlerde yeni konjonktürün ortaya çıkışıyla, NATO müdahalesi, bölgesel rekabetin zirveye çıktığı bir püf noktadır, zira adı geçen üçgenin amacı, NATO'nun bölgeden ayrılması, aksi taktirde Örgüt misyonunun önünde engel oluşturma politikası, Afganistan krizinin uluslararası boyutunun önemli bir noktasıdır. Ayrıca, Pakistan gibi aktörlerin, NATO faaliyetlerini tam olarak desteklememesi veya bu faaliyetleri ihlal eden taraflara ve terörist gruplara göz yumması, NATO misyonunu zorlaştırmaktadır.

3.4.3. AB'nin Rölü

3.4.3.1. 2001 Öncesi

1990'lardaki uluslararası ve bölgesel düzeydeki derin değişiklikler nedeniyle, Avrupa Birliği, Afganistan ve benzeri çatışma ortamlarından kaynaklanan yeni nesil tehditlere karşı önlem almaya başlamıştır. Bu yüzden, AB'ye bağlı ECHO (Sivil Koruma ve İnsani Yardım Operasyonları Birimi) 1992'den itibaren Afganistan iç savaşlarında hasara uğrayan sivillere yardım etmeye başlamıştır ki, sadece ECHO çerçevesinde bugüne değin 900 milyon Avronun üzerinden yardım gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁹ Aslında, AB'nin bu politikası, hem Afganistan'ın zor ekonomik şartlarından beslenen terör olaylarını aza indirmenin yanı sıra, Avrupa dışında bir siyaset yapma arayışı olarak görülebilir. Alt birimlerin birleşmesiyle güçlenen AB, SSCB sonrası oluşan yeni

⁴⁵⁸ NATO, "NATO-Afghanistan Relations", 2020, p. 2.

⁴⁵⁹ "Afghanistan", **European Council**, 2020, https://ec.europa.eu/echo/where/asia-and-pacific/afghanistan_en, (06 Temmuz 2020).

dünyada, kendi konumunu konsolide etmeye çalışmıştır. İnsani yardım, bu politikayı meşrulaştıran araç olarak kullanılmış ve dolayısıyla AB, Afganistan’da iyi niyetli ve insan hakları savunucusu aktör olarak görünmeye başlamıştır.

2001’de Afganistan’ı yöneten Taliban örgütünün hâkimiyeti, ABD’nin müdahalesiyle son bulmuştur. Dolayısıyla Afganistan’ın yeniden yapılanma süreci başlatılmıştır. Afganistan’da barış ve güvenliğin sağlanması, demokratik kurumların kurulması, insan haklarının geliştirilmesi, cinsiyet eşitliğinin tesisi ve kadın haklarının korunması gibi alanlarda, uluslararası bir aktör olarak AB önemli katkılarda bulunmuştur. AB, 2001’de Afganistan Özel Temsilcisini ve 2002’de Başkent Kabil’de AB-Afganistan Delegasyonunu kurmasıyla, Afganistan’daki varlığını daha da güçlendirmiştir. Bugün baktığımızda AB, Afganistan’da insan haklarından cinsiyet eşitliğine, kalkınmadan sağlığa, barışın sağlanmasından terörizmle mücadeleye ve daha birçok alanda farklı boyutlarda katkı sağlamaktadır.⁴⁶⁰

2001’den itibaren AB, hem ABD hem de NATO ile işbirliği içerisinde olmuş ve dolayısıyla Batı bloğunun çıkarlarını bu şekilde temin etmeye çalışmıştır. Afganistan jeopolitiğinin önemi, AB için ABD ve NATO ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, ABD ve NATO, daha askeri faaliyetlerde bulunurken, AB, sivil ve gelişme odaklı faaliyetlere yönelmiştir. Bu faaliyetlerin toplamı, aslında Afganistan iç çatışmalarının yönetiminde ve barış inşası konusunda, önemli ve olumlu katkılarda bulunmuştur.

3.4.3.2. 2001 Sonrası AB’nin Afganistan Politikası

11 Eylül olaylarının ardından AB, Afganistan’ı kendi güvenliği için önemli bir tehdit unsuru olarak algılamıştır. Dolayısıyla Afganistan’da meydana gelen hemen hemen bütün olaylara bir şekilde müdahil olmaya çalışmıştır. Afganistan’da güvenliğin sağlanması söylemiyle demokrasinin hayata geçirilmesi, adil seçim sisteminin kurulması ve desteklenmesi gibi konuları, kendine amaç edinerek konumunu belli etmiştir. AB, Afganistan’a yönelik yapılan bütün bölgesel ve uluslararası çaptaki konferansların Afganistan’daki sorunun çözümü için oldukça önemli olduğunun her

⁴⁶⁰ “Rebuilding the Afghanistan State: The European Union’s Role”, **Asia Report**,107, 30 November 2005, http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6257~v~Rebuilding_the_Afghan_State_The_European_Unions_Role.pdf (02 Temmuz 2020).

fırsatta altını çizmiştir. Nitekim Afganistan ile ilgili birçok konferans, AB üyesi ülkeler de yapılmaktadır. AB, 2001 yılında Afganistan Özel Temsilcisini atayarak, 2002’de AB-Afganistan Delegasyonu tesis ederek, siyasi varlığını daha da artırmıştır. 2005’te AB-Afganistan arasında ilişkilerin daha da geliştirilmesi için Bakanlık seviyesinde “Ortak Bildirge” ismiyle yepyeni bir mekanizma geliştirilmiştir.⁴⁶¹

Ortak bildirmede, her iki tarafında yerine getirmekle yükümlü olduğu konular yer almaktadır. Özellikle AB’nin ekonomik yardımlarının, Afganistan’da, insan hakları, uyuşturucu, rüşvete karşı mücadele, kanunun üstünlüğü ve kadın haklarının garanti altına alınması gibi alanlarda harcanması konusunda vurgu yapılmıştır. AB-Afganistan ilişkileri, 2006’da, Londra’da hayata geçirilen konferans sonucunda vücut bulan “Afganistan Sözleşmesi’ne” dayandırılmaktadır. AB’nin Afganistan’a yönelik en önemli amaçlarından biri, Afganistan’ı başarısız devletler listesinden çıkararak, tekrar kendi ayakları üzerine durmasını ve kendi kendine yetmesini sağlamak, kayıp olan güveni yeniden tesis etmektir. AB, Afganistan’a yönelik hedeflerine ulaşma konusunda sert güç uygulamak yerine, yumuşak güç uygulamayı tercih etmiştir. NATO’nun 2014 itibarıyla Afganistan’dan çekilişinin ardından, AB, Afganistan’a olan desteklerini özellikle eğitim, sağlık ve kalkınma gibi alanlarda artıracığını bildirmiştir. Ayrıca, 2014-2020 yılları arasında Afganistan’a 400 milyon ABD doları tutarında para yardımı yapacağını taahhüt etmiştir. AB, Taliban örgütü ile Afganistan devleti arasında yapılacak barış müzakerelerini de desteklemektedir.⁴⁶²

3.4.3.3. AB’nin Afganistan’daki Kazanç Algısı

Her zaman ülkelerin dış destekleriyle dış politikası arasında etkili bir ilişki bulunmaktadır. Hiçbir ülke veya örgüt, başka bir ülkeye çıkarı olmadan yardım etmez. Bu durum AB için de geçerlidir. AB’nin Afganistan’a yönelik parasal yardımlarının altında yatan en önemli konu ise, güvenlidir. Bu sebepten ötürü, 2001’den günümüze kadar AB, her fırsatta ekonomik ve siyasi etkisini Afganistan’da arttırmaktadır. Buna ek olarak, terör faaliyetlerinin yanı sıra AB’ye güvenlik riski oluşturan diğer husus ise insan kaçakçılığı ve uyuşturucu konusudur. Bu bağlamda, Taliban başta olmak üzere,

⁴⁶¹ Shafi Ershad, “Afganistan’da 2001 sonrası Devlet İnşasında Avrupa Birliğinin Rolü”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014).

⁴⁶² “Mogherini: AB, Afganistan Barış Antlaşmasının Garantörü Olabilir”, *DW Farsça*, 30 Haziran 2020, <https://bit.ly/2Px5HWn>, (01 Ağustos 2020)

birçok terör örgütünün gelir kaynağı, uyuşturucudur. AB, Afganistan’da meydana gelen her türlü kargaşa ve istikrarsız ortamdan, üyelerinin olumsuz etkileneceği kaygısını taşımaktadır.⁴⁶³

Taşımakta olduğu bu endişelerini de, 11 Eylül saldırısına dayandırmaktadır. Zira 11 Eylül saldırısı sonucu etkilenen, sadece ABD veya Afganistan değil, aynı zamanda bütün uluslararası kamuoyuda derinden etkilenmiştir. AB’ye güvenlik riski oluşturan bir diğer husus ise, göç faktörüdür. Bugün baktığımızda, Afganistan, dünyada göç veren ülkelerin başında yer almaktadır. Sadece AB ülkelerinde 500,000 Afganistanlı mültecinin olduğu ifade edilmektedir. AB güvenliğini olumsuz etkileyen bir diğer konu ise Afganistan’da üretilen illegal afyondur. Bu sebeplerden ötürü AB, Afganistan da barışın sağlanması ve güvenliğin temin edilmesi için önemli derecede katkı yapmaktadır. AB’nin Afganistan da giderek artan nüfuzunun bir diğer nedeni ise, örgütün uluslararası arenadaki rolü ile alakalıdır. Çünkü Afganistan gibi son derece istikrarsız ülkeler de elde ettiği başarı, AB’yi uluslararası alanda olumlu ve başarısızlık ise olumsuz etkilemektedir.⁴⁶⁴

3.4.3.4. AB’nin Afganistan’a Yönelik Kalkınma ve İnsani Destekleri

Avrupa Komisyonu, AB’nin dış yardımlarından, özellikle Afganistan gibi sorunlu bölgelere yönelik yapılan yardımlar konusunda sorumlu olan birimdir. AB, 2002-2011 yılları arasında 2 buçuk milyar Avro, Afganistan’a mali yardım sağlamıştır.⁴⁶⁵ Buna ek olarak, 2011-2013 yılları arasında da 600 milyon Avro yardımın yapıldığı ifade edilmektedir.⁴⁶⁶ Toplam olarak 2002-2018 yılları arasında, AB, Afganistan’a 4 milyar Avro mali yardımda bulunmuştur ve böylelikle Afganistan, AB’nin mali yardım alan

⁴⁶³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: “Country Strategy Paper- Islamic Republic of Afghanistan 2007-2013”, Brussels, European Commission, 2008, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/country-strategy-paper-islamic-republic-afghanistan-2007-2013>, (18 Temmuz 2020).

⁴⁶⁴ Hanifi Sever ve Muhammed Sever, “Avrupa Birliği ve Türkiye Eksenin de Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar”, Polis Bilimler Dergisi, Cilt. 15, Sayı. 2, 2013, ss. 93-26.

⁴⁶⁵ “EU Development Cooperation Instrument Multi-Annual Indicative Programme 2014-2020”, European Council, 2014, s. 19, https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/mip-afghanistan-2014-2020_en.pdf, (18 Temmuz 2020).

⁴⁶⁶ “European Union–Afghanistan, State of Play”, European Commission, July 2012, s. 2, http://www.eeas.europa.eu/archives/delegations/afghanistan/documents/content/state_of_play_september_2011_en.pdf, (19 Temmuz 2020).

birinci ülke konumuna yükselmiştir.⁴⁶⁷ AB'nin 2003-2006 yılları arasında Afganistan'a öncelik verdiği konular sağlık, alt yapı, yoksullukla mücadele ve gıda güvenliği idi. Daha sonra ise sivil toplum, yaşam standartlarını arttırma ve insan hakları gibi konular üzerine odaklanmaya başlamıştır. AB üyesi ülkeler arasında Afganistan'a en çok desteği veren Almanya, Hollanda ve İtalya gibi devletler olmuştur. İnsani yardım projelerinden, AB'nin ECHO birimi sorumludur. Açılımı ise Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi'dir. 1994'ten beri ECHO, Afganistan'a yönelik insani yardımlarını istikrarlı bir şekilde devam ettirmektedir. Bu doğrultuda, 2001'den sonra bu yardımlar katlanarak artmıştır.⁴⁶⁸

Özellikle Taliban yönetiminin düşmesiyle sağlık, içme suyu ve gıda gibi temel konularda oldukça zorluk çeken Afganistan hükümetine, AB, 4.43 milyon Avro hibe etmiştir. AB, bilhassa 2001' den bu yana, Afganistan'ın kalkınması için insani yardımlarını kararlılıkla sürdürmektedir. Kabaca AB'nin Afganistan'da desteklediği sektörler, sağlık sektörünün gelişimi, tarım ve su tesislerinin ihyası, kamu idaresi, sosyal koruma, engellilere hizmet ve bölgesel işbirliğidir.⁴⁶⁹ Tüm bunlara rağmen, AB'nin Afganistan'a yönelik verdiği desteklerin henüz beklenen sonucu vermediği ileri sürülmektedir. Bunun temel sebebi ise, "AB'nin kalkınma yardımlarının yapısı" ile uygulama yöntemi gösterilmektedir. Bir diğer sebep ise, Devlet Dışı Örgütlerdir. Zira AB'nin yarım paketinin yüzde 80'lik bir kısmı, DDÖ aracılığıyla kullanılmaktadır. Bu örgütler, sağlanan parasal yardımı ihtiyaç duyulan ve harcanması gereken yerlere tahsis etmek yerine, gösterişli gereksiz alanlarda harcamaktadır. Bu nedenlerden ötürü, ideal sonuç ortaya çıkmamaktadır.

3.4.3.5. Demokrasi, İnsan Hakları ve Siyasi Seçimlerin Geliştirilmesi

AB, Afganistan'da demokrasi ve insan haklarını da desteklemektedir. Çünkü AB Antlaşması, "birlik, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü gibi ilkeler üzerine inşa edilmiştir."⁴⁷⁰ Afganistan dahil olmak üzere,

⁴⁶⁷ European Commission, "Afghanistan", https://ec.europa.eu/international-partnerships/where-we-work/afghanistan_en, (18 Temmuz 2020).

⁴⁶⁸ "European Union–Afghanistan, State of Play", European Commission, 2012.

⁴⁶⁹ Eva Gross, "The EU in Afghanistan", ed. Eva Gross, **EU Conflict Prevention and Crisis Management**, Bonn: Routledge Press, 2011, p.118.

⁴⁷⁰ Hakan Taşdemir ve Hasan Demir, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 3, 2002, ss. 86-90.

AB, destek verdiği bütün üçüncü ülkeler de önceliği, demokrasi, insan hakları, adil ve şeffaf bir seçim gibi konulara vermektedir. 1994'ten itibaren Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Aracı (DİHAA) ismiyle özel bir program oluşturan AB, Afganistan'daki faaliyetlerini de bu kapsama almıştır. Bu programın temel amacı, insan hakları ve demokrasiyi dünya çapında desteklemektir. AB, 2009-2010 yılları arasında demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi için Afganistan'a 1.2 milyon Avro yardım etmiştir. 2013'te de DİHAA teklifi üzerine 1 milyon Avro Afganistan'a, mezkûr kurumların geliştirilmesi için yardım sağlanmıştır. AB raporlarına göre, Afganistan'a insan hakları ve demokrasinin gelişmesi için kapsamlı parasal yardımların tahsis edilmesine rağmen önemli ölçüde gelişme sağlanmamıştır. En önemli engeller ise, suçluların cezalandırılmaması, devam eden savaş, sivil kayıpların artış göstermesi, ifade özgürlüğünün sınırlı kalması, medya üzerindeki baskı, kadın ve çocuk hakları ihlali ve azınlıklara karşı yüksek ayrımcılık gibi konulardır. Bu engellere ek olarak, Luyi Cirge, Şura-i Ulama gibi bir takım resmi olmayan kurumların varlığı ve kullanımda olması da, demokrasi ve insan haklarının önündeki en büyük engeller olarak ifade edilmektedir.⁴⁷¹

AB'nin dünya genelinde desteklediği bir diğer konu ise, siyasi seçimlerdir. AB, Afganistan'da seçimlerle ilgili üç farklı alanda yardım etmektedir. Birincisi ise, seçim gözlem misyonudur. Seçim süresini tarafsız bir şekilde değerlendirerek seçimin adil ve şeffaf olmasını desteklemektedir. İkincisi ise, seçim uzman misyonudur. Seçim sırası ve sonrası seçime yönelik güvenin artırılması için faaliyet göstermektedir. Üçüncüsü, ise seçim desteği misyonudur. Seçimi gerçekleştirmekle yükümlü olan kuruma teknik ve mali destek sağlamaktadır.⁴⁷²

AB'nin 2007'den itibaren yürüttüğü EUPOL (Afganistan'daki Avrupa Birliği Polis Misyonu) misyonudur. EUPOL, Afganistan'a yönelik AB'nin sivil bir Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (CSDP) misyonudur. 2007'deki kuruluşundan bu yana, Afganistan Hükümeti'ni, geliştirilmiş bir hukukun üstünlüğü çerçevesi içinde ve insan haklarına saygı duyan bir sivil polis teşkilatı inşa etme konusunda desteklemiştir.

⁴⁷¹ Rasul Rahim, “اعلامیه شورای علما، ناقض قانون اساسی افغانستان” (Ulema Konseyi Bildirisi, Afganistan Anayasasını İhlalidir), *DW Farsça*, 8 Mart 2012, <http://dw.de/p/14Gym>, (20 Ağustos 2020).

⁴⁷² “Declaration by the Presidency Behalf of the European Union on the Elections in Afghanistan”, *Council of the European Union*, 2009, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/110016.pdf, (25 August 2020).

Misyon, AB'nin uzun vadeli taahhüdünün bir parçasıdır ve AB'nin Afganistan'daki genel siyasi ve stratejik hedeflerine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra EUPOL'un Afganistan'a desteği, AB üye devletlerinden polis uzmanları tarafından sağlanmaktadır ve esasen bu yardım Afganistan İçişleri Bakanlığı'na stratejik düzeyde danışmanlık yoluyla verilmektedir. Bunun yanı sıra EUPOL, görevlerini Afganistan hükümeti ile ortak bir çaba ve bir dizi yerel ve uluslararası ortaklarla yakın işbirliği içinde yürütmektedir.⁴⁷³

⁴⁷³ "EU Police Mission in Afghanistan", *EU External Action*, 2016, http://eeas.europa.eu/archives/docs/csdp/missions-and-operations/eupol-afghanistan/pdf/eupol-afghanistan-factsheet-january-2016_en.pdf, (25 August 2020).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1978'de başlayan kriz, bugünkü Afganistan'ın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını tamamen etkisi altına almıştır. Olayların gidişatını etkileyen iç ve dış etkenler mevcuttur. İç politikada aktör çeşitliliği, siyasi tecrübesizlik, tolerans kültürünün olmaması, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda gelişmemişlik, eğitimin neredeyse tamamen rafa kaldırılması, dini olguların ön planda olması ve üçüncü aktörlerin bu faktörü rahatlıkla suiistimal etmesi ve ekonomik darlıklar, Afganistan krizini fitilleyen yerel nedenlerden sayılmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Afganistan, dış müdahalelere açık hale gelmiştir. Dolayısıyla, bölgesel ve küresel aktörlerin kendi çıkarlarını koruma adına müdahalesi, krizi çıkmaz bir noktaya taşımıştır. Özet olarak yerel, bölgesel ve küresel nedenlerin, Afganistan savaşının bugüne gelmesinde rolü vardır.

Afganistan krizi, tarihsel ve küresel açıdan Soğuk Savaş'ın bir yarası olarak görülebilir. SSCB'nin tarihsel olarak sıcak sulara inme arzusunun takibinde, Afganistan'ı her ne pahasına olursa olsun elde tutma çabası, Soğuk Savaş şartlarında bu savaşın püf noktasıydı. ABD'yi 16 yıl Vietnam'da bataklıkta boğan SSCB, bu savaşın bitmesinin hemen ardından kendi elleriyle yeni bir Vietnam yaratmıştır. Dolayısıyla, SSCB'nin Vietnam'ı olarak Afganistan savaşı, ABD ve Batılı devletlerin SSCB'yi boğma alanına dönüşerek derinleşmiştir. 1980'lerde kanlı bir jeopolitik rekabete sahne olan Afganistan, savaşın bitmesiyle yeni aktörlerin ortaya çıkmasına şahitlik etmiştir. Dolayısıyla, 1979'dan itibaren Afganistan, krizler zinciriyle yüz yüze kalmıştır.

Başından beri Afganistan savaşı, farklı düzeylerde kutuplaşmalara kurban olarak, uluslararası rekabete sahne olmuştur. Birinci düzey, uluslararası sistemin belirleyici güçleri olan hegemon aktörler arasında olmuştur. Büyük ölçekte (birinci düzey) ABD, SSCB ve Çin, Afganistan krizini kendi lehine çevirmeye yönelik verdikleri mücadelede, uluslararası sistemi etkileyecek sonuçlar üretmişlerdir. Bu düzeyde, üç aktör jeopolitik savaşlarını Afganistan'a taşıyarak birbirinin etkisini kırmaya yönelmişlerdir. ABD'nin amacı SSCB, SSCB'nin amacı ABD yanlısı hükümet ve aktörler ve son olarak SSCB'ye karşı Çin, Maoizm'i Afganistan'a ihraç etme amacıyla Komünizm karşıtı kampanyaya girmişlerdir. Dolayısıyla, Afganistan savaşı bir jeopolitik savaşın yanı sıra Liberalizm, Komünizm ve Maoizm arasında bir ideoloji çatışmasına dönüştü. Bu ideolojilere İslami

cihadın eklenmesi, Afganistan savaşını İkinci Dünya Savaşından bu yana bir meçhul stratejik rekabet alanına çevirmiştir.

Bölgesel ölçekte, 1980'ler ve 1990'larda farklı dinamikler ortaya çıkmıştır. Bölgesel aktörlerin müdahaleleri, 1980'lerde ABD acenteliği çerçevesinde yapılmış olsa da, 1990'larda bu müdahale daha yerel ve bölgesel boyut kazanarak jeopolitik ve teopolitik çerçevesinde yürütülmüştür. Bu bağlamda, genel olarak bölgesel devletler olarak üç düzeyde Afganistan iç savaşına müdahale yapılmıştır. Birincisi jeopolitik rekabettir ki o da iki ana akıma ayrılmaktadır; Suudi Arabistan (Arap aktörler) ve Pakistan'ın, İran ile ve Pakistan'ın Hindistan ile jeopolitik rekabeti ve İran ile Suudi Arabistan'ın teopolitik (ideo-politik) rekabetidir. 1990'lı yıllarda, İran, krize aktif olarak dahil olan en son aktördür. 1980'lerde İran-Irak savaşı nedeniyle bölgeyle çok ilgilenemeyen İran, kendi çıkarlarını takip etmeye başlamıştır. Suudi Arabistan'ın Afganistan politikasını İran Şiiliğine ters gören İran, Suudi destekli güçlere karşı her grubu desteklemiştir. Taliban'ın kurulmasıyla, İran artık hem jeopolitik hem de dini bir savaş yürütmüştür. Dolayısıyla, İran'ın geniş desteğiyle önceden kurulan Kuzey İttifakı, Taliban karşıtı savaşın bir tarafı olmuştur. Bu olayların gidişatı, Afganistan savaşını derinleştirerek, 1996'dan itibaren ülkeyi param parça etmiştir. Artık savaş bölgesel güçler arasında, hem ideolojik hem de jeopolitik boyutlara taşınmıştır ve türbülanslı olarak tarafların kısa dönemli zafer veya hezimetlerine şahitlik etmiştir.

Pakistan'ın Hindistan'a karşı savaşı da, bölgesel jeopolitik rekabet çerçevesinde Afganistan çatışmalarında önemli bir etkidir. Pakistan'ın Afganistan politikasının asıl nedenlerinin en önemlisi, Hindistan'ın Pakistan'a karşı politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Pakistanlı yetkililer, Hindistan'ın Afganistan'da güçlü merkezi hükümeti desteklemesini bir güvenlik tehdidi olarak algılaması, onları harekete geçirerek dengeleyici ve engelleyici politikalar üretmektedirler. Hindistan, Pakistan'ın Keşmir politikasını Afganistan'da telafi etmeye çalışmaktadır ve dolayısıyla Afganistan'da merkezi hükümet, her ne olursa olsun Pakistan karşıtı olma ihtimalini taşımaktadır. Ayrıca, Pakistan'ın Taliban'a desteğinin önemli sebeplerinden biri de gelecekte, Hindistan'la olası bir savaştır. Konvansiyonel savaşta, Pakistan'ın Hindistan karşısında stratejik düzeyde zayıf düşme olasılığı, Pakistan'ı Taliban gibi bir grubu her halükarda ayakta tutmasının açıklamasıdır. SSCB karşısında sınavdan geçen Taliban

benzeri milis örgütler, dağlık Hindistan-Pakistan sınırı bölgesinde Hindistan ordusuna ağır kayıplar verecek kapasiteye sahiplerdir. Dolayısıyla, Pakistan bu grubu hem Afganistan'daki çıkarlarının korunmasında hem de Hindistan'la doğrudan çıkacak çatışmada kullanmayı hedeflemiştir.

Ayrıca, Orta Asya devletlerinin Afganistan şartlarından yararlanan terörizmin ülkelerine yayılmasını engellemek için çeşitli düzeylerdeki müdahalesi ortadadır. Tezin metninde de tartışıldığı üzere, Özbekistan İslami Hareketi ve Tacikistan İslami Rönesans Partisi gibi dini gruplar, kırılmalı ve yeni kurulmuş devletlerde şariat sistemini kurmaya kalkışmışlardı ve bu yönde Afganistan, bu partilerin üye yetiştirme ve bir nevi staj yapma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Orta Asya devletleri de, kendilerini savunma amaçlı, güçleri yettiği kadar olayları yönlendirmeye çalışmışlardır.

Bu savaşın ortaya koyduğu rekabet, kin ve nefret ortamı, iç politikadaki gizli olan toplumsal fay hatlarını aktifleştirmiştir. Özellikle SSCB'nin 1989'da çıkışıyla etnik ve dini görüş ayrılığı, çok boyutlu ve karmaşık savaşın kaynağı olmuştur. Taliban gibi grupların ortaya çıkışı ve Afganistan'daki devlet-içi çatışmanın nedeni de, aslında bu sebepler olmuştur. Kırsal ve gelişmemiş alanlardan kalkan Taliban, şehir ve şehir medeniyetini din karşıtı olarak görmekteydi ve hatta Komünist rejimini, bu düşüncenin ispatı için örnek göstermekteydi. Bundan dolayı Taliban 1990'larda şehirleri köye çevirme politikası yürütmeye çalıştığı zaman, dini ve etnik çatlaklar ortaya çıktı ve her grup kendine yakın gruplarla birleşerek ülkede kutuplaşma yarattılar. Bunun devamında, kuruluşundan itibaren Peştun milliyetçiliği üzerinde kurulan Afganistan, diğer etnik ve kültürel grupları görmezden gelmişlerdi. Peştun'lara göre, Afganistan onlara aitti ve buna karşı olan her grup veya etnisite haindi. Taliban'ın altyapısını oluşturan da, bu düşüncedydi. Bu çerçevede Taliban örgütü, asıl İslam sloganıyla ortaya çıkmış, fakat İslami değerlerin kapsayıcı ve birleştirici (ümmeet konsepti) boyutunu görmezden gelerek, Peştun milliyetçiliğini savunmaktaydı. Bu da, doğal olarak diğer dini (Şii Hazaralar) ve etnik (Türkler, Tacikler ve etnik olarak yine Hazaralar) grupların reaksiyonunu beraberinde getirmekteydi.

Araştırmanın çeşitli kısımlarında anlatıldığı üzere, 1980'lerdeki SSCB'nin müdahalesi, toplumsal sorunların üstünü örterek, ülkede işgal karşıtı bir birliktelik ortaya koymuştu. Fakat yabancı güçlerin de müdahalesiyle ayrışmalara neden olan SSCB karşıtı savaşın

son aşamasında, çok boyutlu devlet-içi çatışmaya dönüştü. Dolayısıyla, 1989'dan 2001'e kadar kanlı bir savaşa dönüşen Afganistan krizi, küresel aktörlerin (burada daha çok ABD) kısmen ilgisizliğiyle bölgesel aktörlerin müdahalesini beraberinde getirmiştir. Fakat küresel boyutta değişimlerin yanı sıra, yine Afganistan, 2001'den itibaren küresel aktörlerin odak noktasına dönüşmüştür. 11 Eylül saldırısı, Afganistan'ı bölgesel ve küresel aktörler arasında güç yarılı ve gövde gösterme alanına çevirmiştir.

ABD'nin saldırısıyla, Afganistan ağır bir jeopolitik rekabete sahne olmuştur. Bir taraftan ABD ve oluşturduğu koalisyon kuvvetleri, bölgede ortaya çıkan yeni güç merkezlerine yaklaşarak onları Afganistan üzerinden kontrol etmeye başlamışlardır. Daha önce söylendiği üzere, ABD ve NATO'nun, şer üçgeni olarak nitelenebilecek Rusya, Çin ve İran'ı kontrol etmek amacıyla, Afganistan'ı bir üsse çevirme politikası ve bu devletlerin de karşı hamlelerle bu politikayı etkisizleştirmek için çabaları, savaşın bitmemesine ve tersine Taliban'ın, giderek güçlenmesine ve 2020'de artık Afganistan'ın kırsal alanlarının çoğunda hâkimiyet kurmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Taliban, şer devletlerin vekil grubu olarak faaliyetine devam etmiştir. Aslında bunun anlamı, Taliban'ın tam olarak ana ülkesi Pakistan'dan uzaklaşması değildir. Tersine örgüt, çok boyutlu oyun kurarak hem Pakistan çıkarlarına hizmet etmiş hem de Rusya, Çin ve İran'ın bir vekili olarak görevlendirilmiştir. Nitekim Afganistan, Avrasya güç dengesine şahitlik eden bir kara parçası haline gelmiştir ki hala devam etmektedir. Birinci bölümde de üzerinde durulduğu gibi, 1990'lar sonrasında devletler arası çatışmalar, uluslararası siyaset tarihinde en aza inmiş ve tersine devlet-içi çatışmalar, dünyadaki çatışmaların yüzde 95'ini teşkil etmektedir.

Bu doğrultuda Afganistan örneğinde, küresel ve bölgesel aktörlerin rolüne bakıldığında, bu ülkelerin birbiriyle soğuk savaş ve hatta vekâlet savaşı yürüttüğü görülmektedir. Örneğin Rusya ve Çin'in ABD ile mücadelesi direkt bir muharebe yerine, Afganistan'da gerçekleşmiştir ve Rusya ve diğer şer devletler, ABD'yi Afganistan'a girmekten pişman edecek politikalara başvurarak, savaşın maliyetini ABD için katlandırmışlardır. Bazı rakamlara göre, sadece savaşın para maliyeti, ABD için iki trilyon dolar civarındadır. Ağır maliyetin yanı sıra, 2020'ye kadar 4.000'in üzerinde koalisyon askeri (2450'si ABD'ye ait) öldürülmüş ve sadece ABD'nin 20.000 askeri yaralanmıştır. Avrasya devletlerinin ABD'yi maliyete sokacak politikalar izlemesinin

sonucunda, ABD kamuoyu ve müttefikleri bu savaşı sorgulamaya başlamışlardır. Nitekim 2018'den itibaren ciddiyetle takip edilen ABD-Taliban barış müzakereleri, 2020'de bir antlaşmayla sonuçlanmış ve ABD bu antlaşmaya dayanarak Afganistan'dan çıkmaya hazırlanmaktadır. Bu çerçevede, ABD'nin düşman veya rakipleri Taliban'ı desteklemekle, ABD'yi Afganistan'dan çıkmaya zorlamaktadırlar. Bu anlamda Afganistan iç savaşı, uluslararası aktörler için bir gövde gösterisi ve güç dengesini belirleme alanı olmuştur.

Afganistan konulu araştırmalarda göz ardı edilen önemli mesele, Afganistan savaşına neden olan ülkeye has nedenlerdir. Birinci bölümde ele alındığı üzere, devlet-içi çatışmalarda yerel nedenler ve aktörler bulunmaktadır. Yerel nedenlerin Afganistan örneğinde siyasal-yapısal, ekonomik, sosyal-kültürel ve psikolojik etkenler açık bir şekilde öne çıkmaktadır. Afganistan çatışmasında, diğer çatışmalarda da görüldü gibi, bir tarafın kendi amaçlarına ulaşmasına yönelik çaba harcaması sonucunda ortaya çıkmıştır ve diğer tarafların buna karşılık vermesi sonucunda, ortada olan mesele bir krize ve nihayetinde savaşa dönüşmüştür. 1978'de başlayan olaylar hem SSCB hem de ABD ve Afganistan iç siyasetindeki müttefiklerine bir meseleydi. Fakat SSCB tarafından izlenen katı politika, karşı tarafların reaksiyonuna neden olmuş ve dolayısıyla 1978 darbesi, bir meseleden bir yönetim krizine ve ardından uluslararası bir krize ve nihayetinde savaşa dönüşmüştür. Savaşın durdurulmasına rağmen, işsiz kalan savaşçılar 1990'larda birbirleriyle savaşa girmişlerdir.

Çatışmanın nedenleri, zaman, mekân ve koşullara göre değişmektedir. Afganistan örneğinde, sebepler yumağı, özellikle siyasi sebepler ortadadır. 1989'dan itibaren Pakistan-Suudi Arabistan ittifakına karşı İran, Afganistan'daki grupları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye başarmışlardır. Siyasi nedenlerin iç boyutları, bu rekabetleri daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Peştun milliyetçiliği, diğer gruplara hak tanımayarak onları silaha başvurmaya itmiştir. Uzun süre siyaset yapamama meselesi ve sonuç olarak siyasi tecrübesizlik, gruplar arası diyalog önünde bir engel oluşturmuştur. Siyasi tecrübesizlik hoşgörü, tolerans, müzakere, karşı taraflara hak tanıma gibi önemli kültürel özelliklerin oluşmamasına neden olmuştur.

Teoriden yola çıkarak Afganistan siyaset yapısında, yapısal sorunlar öne çıkmaktadır. Yakın dönem Afganistan tarihine bakıldığında, bu neden özellikle görülmektedir.

Siyasetin darbelerle yürütüldüğü Afganistan'da, 1919'dan beri Krallar, Cumhurbaşkanı ve Başbakanlar, katledilerek devrilmiştir. Ayrıca, darbe kültürünün yaygın olduğu Afganistan'da, kurulduğundan beri 1929, 1973, 1978, 1979, 1992 ve 1996'da olmak üzere, toplam altı kere kanlı ve kansız darbe gerçekleştirilmiştir ve yine aynı tarih diliminde, farklı tarihler olmak üzere altı Afganistan lideri (bazıları darbe olayı olmadan) öldürülmüştür. Siyasetin bu kadar şiddetle dolu olan Afganistan'da, 1978'e gelindiğinde, siyasi gruplar, küçük bir kıvılcımla birbirine girdi. Dolayısıyla, yerel faktörler, dış faktörleri meşrulaştıran nedenler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Birbirleriyle diyalog mekanizması oluşturamayan bu gruplar, kendi isteklerini masaya oturtmak için dış güçlerden yardım isteyerek onların ayağını ülkenin karmaşık siyasetine açmışlardır. 1990'larda SSCB, ABD ve ABD acentelerinin (Pakistan-Suudi Arabistan ve cihatçı yabancı savaşçılar) Afganistan müdahaleleri, bu olgunun göstergesidir. Ayrıca, 1990'larda cephenin daha genişlemesiyle, bu olgu daha da netlik kazanmıştır. Suudi Arabistan-Pakistan, İran ve Orta Asya devletleri, her biri belirli siyasi grubu destekleyerek onları adeta birbirine karşı kullanmış ve bu vesile ile bu gruplar geçici ateşkesler dışında birbirleriyle anlaşamamışlardır.

Ülke siyasetinin bu kadar türbülanslarla dolu olduğunun altında önemli sebepler bulunmaktadır. Afganistan siyasi yapısı, halkın iradesinden uzak ve sadece seçili aile ve çetelerin çıkarları doğrultusunda dizayn edildiğinden dolayı, ülkede siyasi istikrar sağlanamamıştır. Teorik tartışmada, siyasi istikrarın ülkelerin gelişmesi açısından önem arz ettiğinin altı çizildi. Bu bağlamda Afganistan'daki rejim, farklılıkları hiçe sayarak tek bir etnik grubun çıkarları doğrultusunda olmuştur. Böyle bir iktidar yapısı, giderek etnik diktatörlüğe çevrilmiştir. Etnik diktatörlük bağlamında, farklı etnik gruplar, rejime karşı kin ve nefret beslemiştir ve dolayısıyla, Afganistan'da vatana bağlılık olsa da, rejim, hükümet ve devlete bağlılık hissi halk arasında güçlü olamamıştır.

Aidiyet hissinin halk arasında zayıf olması, onların diktalara karşı durmamalarına neden olmuştur ve rejim istikrarsızlığı aslında özellikle 1978'den önce rejim ve hükümet içinde olmuştur. Fakat halk bazında, hükümete karşı olumsuz hava tarih boyunca birikerek SSCB saldırısıyla patlak vermiştir ve dolayısıyla, SSCB müdahalesi onların rejime karşı (burada din düşmanı Komünist rejime karşı) seferberliğine neden olmuştur. Bu durumda da, bu gruplar, hatta komşu devletlerden kendilerine hami bulma arayışına

girmişlerdir. Tacikler ve Hazaralar'ın İran'a yakınlaşması ve Özbeklerin Özbekistan, Türkiye ve kısmen İran'a kayması da bu çerçevede daha netlik kazanmaktadır. Bu nedenle, Afganistan siyasi altyapılarının modern devletçiliğe uymaması veya modern devlet konseptiyle aynı hızla gelişmemesi, kargaşa ortamının hızla büyümesi için müsait ortam yaratmıştır ve diğer devletlerin müdahalesi, bu kargaşayı bir ateş çemberine çevirmiştir. Peştunların Pakistan tarafından desteklenmesi, adı geçen etnik grupları, birleştirmeye kadar bile itmiştir ve Kuzey İttifakı gibi geçici olsa da, ittifaklara neden olmuştur.

SSCB çöküşüyle, Afganistan halkı, siyaseti ele geçirmeye çalışan grupların hırsına kurban gitmiştir. 2001'e kadar devam eden bu durum aslında bitmemiş ve başka bir şekilde devam etmiştir. Koalisyon devletlerinin Batı modelini uygulama uğraşısı ve Batı tarzında demokratik sistem oluşturma çabaları yine başarısız kalmıştır. Seçimlerin bile çok kirli bir ortamda yapılması, Batı modelinin de, tam olarak Afganistan şartlarına uygun olmadığını göstermektedir. Farklılıkları kabul edemeyen zihniyet, 2001 sonrası seçimlerde özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde krizlere yol açmıştır. Örneğin 2014 ve 2019 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Eşref Gani'nin kazanması, diğer taraflar tarafından kuşkuyla karşılanmış ve bunun üzerine ABD, Türkiye ve İran gibi devletlerin direkt müdahalesiyle Cumhurbaşkanlığı görevi, Gani ile rakibi olan Abdullah Abdullah arasında paylaşılmıştır.

Afganistan çatışmasının nedenleri arasında ekonomik nedenler de, net bir şekilde görünmektedir. Ülkenin ekonomik altyapılarının gelişmemesinin ana nedeni, siyasi düzenin tam olarak oturmaması olmuştur. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, siyasi rejim sürekli kendini korumaya çalıştığından dolayı, ülkenin ekonomik kalkınmasıyla ilgili altyapıları oluşturamamıştır. Komşularıyla kıyasta, Afganistan, ekonomik reformları uygulayamamış ve bu yüzden özellikle genel olarak hayvancılık ve tarım ile meşgul olan kırsal alanlardaki ilkel ekonomik sistemler hayatına devam etmiştir. Modern teknolojinin giremediği ülke tarımı ve hayvancılığı, el ile yapılmış ve bu da katma değer üretememiştir. Nitekim ilkel ve organik ekonomik düzen, devletin hazinesinin de boş olmasına neden olmuştur.

Teorik kısımda söylendiği gibi, devlet-içi çatışmalarda ekonomik nedenler, çatışmalara meşruiyet kazandırma açısından önem taşımaktadır. Afganistan örneğinde, az da olsa

ekonomik kaynakların dağıtılmasının adil bir şekilde olmaması, etnikler arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Merkez devlet imkânlarının kısıtlı olması, farklı etnisiteleri birbirine karşı şüphelendirmiş ve onların karşılıklı kin ve nefret duygularını güçlendirmiş ve dolayısıyla, bu etnisiteler, karşı tarafa karşı kıskırtılmışlardır. Etnisiteler arasındaki tarihi problemlerle beraber, ekonomik darlıklar, çatışmaların derinleşmesinde de rol oynamıştır. Aynı şekilde, halkın az gelirli olması, onların grup ve çetelere üye olmalarına neden olmuştur. Afganistan’da 1980’li yıllardaki SSCB karşıtı cihada katılanların büyük çoğunluğu, kırsal alanlarda yaşayan fakir kesimlerden olmuştur. Bu insan kitlesi, işsizlikten dolayı bazen açlıkla bile mücadele etmekte idi ve doğal olarak, gelir sağlayan cihat gruplarına geniş katılım sağlayarak sorunlarını gidermeye çalışmaktadı.

Yukarıda da söylendiği üzere, 1980’lerdeki SSCB karşıtı savaşları Afganistan’da itibar ve prestij kazanmasıyla, özellikle yoksul kesimler çocuklarını dini okullara göndererek onları “talebe” (طلبه) olarak yetiştirmekteydi ve sonuçta bu çocuklar “bilim talibi” olarak adlandırıldılar. 1990’larda bu “Talipler” (طالبان) Taliban olarak Afganistan siyasetine örgütlü bir şekilde dâhil oldular. Yabancı istihbarat servislerinin yönlendirmesi ile bu talipler bu güne değin Afganistan tarihinin bir parçası olarak hayata devam etmişlerdir. Sonuç itibarı ile yoksulluk ve fakirlik, Afganistan’da terör örgütlerinin üye cezbinde ve hatta yabancı devletlere karşı uyumlu hareket etmede rol oynamıştır. Yani, ekonomik sebeplerden dolayı, çoğu Taliban üyesi, devlete karşı mücadelesini hak ve adalet için bir mücadele olarak nitelendirmişlerdir. Dolayısıyla, savaşın 1980’lerde dini ve ekonomik nedenleri öne çıksa da, 1990’larda dini boyut, meşruiyetini kaybedince, bu savaşı tetikleyen yerel unsurlar arasında ekonomik sebepler önem kazanmıştır. Taliban’a benzer diğer grupların da, 1990’lardaki iç savaşa katılım için üye cezp etmesinde ekonomik nedenler öne çıkmaktadır.

Afganistan’daki iç çatışmalarda olmazsa olmazların başında gelen husus, uyuşturucu ekimi ve üretimidir. 1990’larda SSCB’ye karşı savaşta, savaşçı grupların bütçesini temin etmek amacıyla başlatılmıştı. Savaşçı gruplar, 1980’lerde bu işi başlatsalar da, 1990’larda uyuşturucu üretimi Afganistan’da zirveye çıkmış ve hatta Afganistan dünyanın birinci uyuşturucu üretici konumuna geçmiştir. 1990’larda uyuşturucu ticareti artık çetelerin savaş maliyetini temin eden en önemli kaynak olarak öne çıkmış ve

Taliban, Batı medeniyetini uyuşturucu ihracı ile yok etme amacını uydurmuş ve böylelikle yoksul kesimler uyuşturucu üretimine koyulmuştur. 2001 sonrası dönemde, uyuşturucu üretimi azalmamış ve hatta en az önceki döneme göre 10 kat artış göstermiştir.

Bugün uyuşturucu üretimi, ticareti ve kaçakçılığı, Taliban'ın en önemli mali kaynağı olarak söylenmektedir. Savaşın bir parçası olmaya devam eden uyuşturucu üretimi, Afganistan halkının zayıf ekonomik şartlarından yararlanılarak devam ettirilmektedir ve hatta komşu devletler uyuşturucu ile mücadele adı altında müdahalelerini meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Böylece, Afganistan'da yıllarca süren savaş ve çatışma, güvensizlik, ekonomik altyapının tahrip edilmesi ve toplumunun yeniden yapılanma ve ekonomik kalkınmasının eksikliği, bugün Afganistan'ı dünyanın en büyük afyon üreten ülkelerinden biri haline getirmiştir ve bu sürecin devamı, hem uyuşturucu üretimini devam ettirecek, hem de bu ticaretin devamı, savaşın devam ettirilmesini sağlayacaktı. Dolayısıyla, Afganistan halkının fakirliği, ülkede cereyan eden savaşın devam ettirilmesinde doğrudan rol oynamaktadır. Böylesiyle, bu durum diğer devletlerin fakirlere yardım bahanesi ile olsa bile, ülkedeki savaşa müdahalelerine neden olmuştur.

Devlet-içi çatışmalarda önemli nedenlerden bir diğeri ise, dil, din-mezhep, ideoloji ve etnik köken gibi sosyal kültürel unsurlardır. Bu konunun teorik altyapısı, birinci bölümde ele alınmıştır. Afganistan örneğinde, çeşitli sosyal-kültürel nedenler, ülkede devam eden savaşın uzamasında etkili faktörler olarak görülmektedir. Fakat 1978 öncesi dönemde, bu faktörler bastırılarak öne çıkmamıştır. Dolayısıyla, SSCB saldırısıyla beraber kimliklerin uyanması, Afganistan krizinin kültürel ve toplumsal ayağını derinleştirmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere, acı tarihsel olayların yaşandığı Afganistan'da toplumsal gruplar arasındaki farklılığı kabul etme kültürü ve toleransın düşük olması, savaşın uzun sürdürülmesini ve hatta bugüne değin gelmesini beraberinde getirmiştir.

Dil olarak, kuruluşundan bugüne Afganistan, milliyetçiliğe dayalı politikalarla, etnisiteler birbirini kabul etmekte zorluk yaşamışlardır. Bu milliyetçilik sonucunda, diğer etnik gruplara ait eserlerin yok edilmesi, mekân isimlerinin değiştirilmesi gibi politikalarla, farklılıklara saygı kültürü bazen bilerek ve bazen de bilmeyerek yok

edilmiştir. Peştun, Özbek, Tacik ve Hazara gibi büyük kavimler, az nüfuslu kavimlerle beraber, uzun süregele anlaşmazlıklar sonucunda, birbirlerine tahammül edemez hale gelmişlerdir ki savaşın sürmesi de bunu etkilemiştir. Adı geçen etnik grup uzantılarının diğer ülkelerdeki varlığı, onların Afganistan'a sırf bu yüzden müdahalesine neden olmuştur. Örneğin İran, Tacikler ve Hazaraları, Pakistan, Peştunları ve Özbekistan, kısmi olarak olsa da Özbekleri desteklemiştir. Nitekim doğal olarak alt kültürlerin bu kadar aktif olması, Afganistan'ı üçüncü taraf müdahalelerine açık bir ülke konumuna düşürmüştür.

1989'dan sonra yaşanan kanlı çatışmalarda, etnik köken, tarafların saf almalarında kendisini göstermiştir. Dolayısıyla, adı geçen ülkeler, yakınlık hissettikleri grupları destekleyerek, rakipleri yenmeye yönelik politikalar geliştirmişlerdir. Teoriden de yola çıkarak, Afganistan'da ekonomik yatırımların etnikler arasında adil bir şekilde dağıtılmamasından bahsedilebilir. Özellikle, kuzey bölgelerde adil olmayan ekonomik kaynakların dağıtımı göze çarpmaktadır. Bu konuda Hazaralar, en zor şartlarla karşılaşmışlardır ve onların dini farklılıklarının etkisiyle de, tarih boyu ayrımcılığa kurban edilişi söz konusudur. Dolayısıyla, Afganistan tarihinde yaşanan dini, kültürel ve diğer sosyal alanlarda gerçekleşen asimilasyon çabaları, etnisiteler ve kabileleri birbirinden uzaklaştırmıştır. Bu nedenle, kuruluşundan bu yana, Afganistan'da pozitif barıştan bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Afganistan'ın etnik ve dini kimlikleri, hâkimiyeti elinde tutan gruplar ve elitler tarafından ezilmeye mahkûm olmuşlardır. Böyle bir durum, savaş olmasa bile ülkede negatif barışın tesisini de engellemiştir. 1989'da ortaya çıkan kaostan 2001'e kadar karanlık bir döneme giren Afganistan'da gruplar arasında çıkan çatışmada halkın tüm hayat alanı etkilenmiştir. 1994'te ortaya çıkmasıyla Taliban insan onuru ve hakkının ilkel kurallarını bile ihlal ederek insan kitleleri ile hayvan muamelesi yapmıştır. Toplumun yarısını teşkil eden kadın, tamamen görmezden gelinmiş ve okuması yasaklanmış, sivil eğitim askıya alınarak şeriat eğitimine geçilmiş, halkın kıyafet giyimine bile müdahale edilmiştir. Böyle bir ortamda, Afganistan'da negatif barış bile ihlal edilmiş ve savaş, yaralanma, ölüm, kaçırılma, tecavüz ve bu gibi olaylar insan yaşamının bir parçası haline gelmiştir. 2001 sonrası dönemde bile, tüm uğraşılara rağmen, zikri geçen meseleler hafiflense de, devam etmektedir.

BM ve AB gibi uluslararası örgütlerin 2001 sonrası müdahalelerine rağmen Afganistan'da farklı etnisitelerin birbiriyle yaşaması hala zor görünmektedir. Savaş ortamının ortaya çıkardığı toplumsal yara, ülkenin siyasetinden ekonomi ve kültürüne kadar etkili olmuştur. Etnisitler arasında ilişkiler, uzun savaştan ağır bir şekilde etkilenerek, birbirine düşmanca davranmaya alışmışlardır. Yabancı devletlerin belli etnik gruplara verdiği destek, diğer grupların reaksiyonunu beraberinde getirmiştir ve aynı çerçevede, onlarda diğer devletleri bugünkü siyasette bile kendi arkalarında tutmaya çalışmaktadırlar. Örneğin Taliban karşısında zorlanan hem etnik hem dini grup olan Tacik ve Hazaralar, İran'ın desteğini kazanmış ve İran bu faktörü bir fırsata çevirerek Afganistan jeopolitik savaşında kullanmıştır. Benzer şekilde 1990'lı yıllarda Pakistan ve Suudi Arabistan Sünniliği ve Peştunluğu bahane ederek Afganistan savaşında bir arka ve güvenli bahçe oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan Peştunların arasında güçlü bir şekilde Vahhabiliği yaymaya çalışmıştır ki hala devam etmektedir.

Suudi Arabistan-Pakistan ve İran'ın politikası etnisiteler arası barış ve güveni zedelemiş ve dolayısıyla adı geçen etnik ve dini gruplar birbirlerini diğer devletlin kuklası olarak itham etmektedirler. Hâlbuki bu etnik gruplar bunu yaparak, diğer devletlerin oyununa geldiğinin farkında değillerdir. 2001 sonrası dönemde bile, aynı olgu devam etmiş ve İran ve Suudi Arabistan, kendi mezhebi ve ideolojik modellerini Afganistan'da yaymaya odaklanmışlardır. 2011 sonrası patlak veren Suriye savaşında İran, Afganistan Şiiilerini düzenli bir şekilde organize ederek savaşa sürüklemiştir. İran ile kıyasta Suudi Arabistan taktik seviyesinde başarı elde edememiş ve yaptığı politikalar genel olarak para harcamak ve mekteplerde (dini okullar) talebe (Taliban) yetiştirmekten öteye geçmemiştir. Burada önemli konu, bu iki devletin, 1990'dan bugüne mezhebi gruplar veya etnisiteler üzerinde güçlü hâkimiyetidir.

Savaşın yıllarca devam ettiğinden dolayı, halk arasında psikolojik bir çöküş ortaya çıkmıştır. Sürekli şiddet ortamında yaşayan insanlar, kendilerini ve ailelerini korumak için silahlanmışlardır. Silahın toplum arasında yayılmasıyla, bireysel olan konularda bile silah kullanılmıştır. Dolayısıyla, böyle bir ortamda halkın psikolojik sağlığı derin yaralanmış ve bu da bireyler arasındaki ilişkilere kadar inmiştir ve bu yüzden halk arasında güvenin yokluğuna neden olmuştur. Teorik kısımda değinildiği üzere,

toplumsal tabanda halk birbirlerine karşı tarihi açıdan olumsuz algılar taşıdıkları zaman aşırı milliyetçilik anlayışını benimsemektedirler. Genel bir toplum içinde bu tür alt kimliklerin kendilerine yeni veya öteki kimlik tanımları, Afganistan örneğinde somut bir şekilde görünmektedir. Bu da ülkede farklı grup ve etnikler arasında psikolojik çatlakları oluşturmuştur. Psikolojik düşmanlıkların, 2001 sonrası ve bugün bile devam ettiğinden bahsedilebilir, zira yukarıda da değinildiği üzere, hem mezhepsel hem de etnik faktörler, Afganistan halkı arasında hala belirleyici unsurlardır.

Araştırmanın teori kısmında çatışma çeşitleri şiddet içeren ve şiddet içermeyen olmak üzere ikiye ayrıldığından bahsedilmiştir. Bir diğer sınıflandırmaya göre, çatışmalar genel olarak görünmez veya gizli çatışma, görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş şeklinde hayat bulmaktadır. Bu çerçevede, birinci kategori doğrultusunda 1979 öncesi dönemde şiddet içermeyen çatışma olmuştur, fakat 1980'li yıllardan bugüne şiddet içeren çatışma hala devam etmektedir. Dolayısıyla, Afganistan'da yapısal nedenlerden dolayı şiddet içermeyen çatışmalar, şiddet içeren çatışmaların tabanını oluşturmuştur. 1973'teki darbeden sonra şiddet içermeyen çatışma artık şiddet içeren sıcak çatışmaya geçmiştir. Dolayısıyla, yıllarca hükümet ve partiler arasındaki soğukkanlılığı ortadan kaldırdı ve 1990'ların benzeri bir durum 1973'te başlamış ve SSCB'nin müdahalesine kadar devam etmiştir. Yine 1989'dan itibaren, iç savaş artık kontrolden çıkmış ve durdurulamayacak boyutlara ermiştir. 1992'den-2001'e kadar devam eden süreçte ülkede tam bir kaos ortamı yaşanmıştır. 2001'den bugüne yabancı orduların müdahalesi ile bu ortam durdurulmuş ve Taliban hariç, tüm gruplar, devlet çemberi altında toplanmışlardır. Çoğu gruplar, 2001 öncesi dönemin yeniden yaşanmaması için milli birlikteliği kabul etmişlerdir.

Yine beş kategori doğrultusunda, birincisi yani gizli çatışmadan bahsedilebilir. Kuruluşundan bugüne, gizli çatışma Afganistan'ın yapısını oluşturmuştur. Etnik, mezhep, dil ve bu gibi önemli faktörler, sosyal ve ekonomik imkânların dağıtımında rol oynayan faktörlerdir ki toplumun çeşitli gruplarının birbirine ve daha önemlisi hükümete karşı kin beslemesine neden olmuştur. Ayrıca diktatöryel sistem, toplumu sert bir şekilde bastırmış öyle ki 1929'dan 1973'e kadar hükümet ve halk arasında ciddi karşı durma yaşanmamıştır. Bunun nedeni halkın rızası değil, tersine hükümetin halka baskı yaparak, onların demokratik yollarla isteklerini beyan etme imkânını tamamen ortadan

kaldırması idi. Demokrasiyi halka öğretemeyen hükümetler, ülkedeki gizli çatışmanın altyapılarını oluşturmuştur. Hükümetlerin halkı eğitme görevini yerine getirmemesi, halkın sosyal-ekonomik isteklerini karşılayamaması, sürekli darbe ile ülke siyasetinin anormal şekilde yürütmesi, ülkede huzur ortamının yaratılmasına engel olmuştur. Dolayısıyla, bu kavramın karşılığını Afganistan krizinde görmek mümkündür.

Çatışma türlerinden ikincisi, yani görünür çatışma, SSCB müdahalesiyle başlamış, farklı aşamalardan geçmiştir. 1989'da SSCB çıkışından sonra oluşan güç boşluğu ile iç yapı daha körüklenmiş, cihatçı gruplar, 1992'ye kadar merkezi devleti elinde tutan komünist hükümet ile ve 1992'den itibaren birbirleriyle çatışmaya girmişlerdir. 1989'da Pakistan'da kurulan Afganistan sürgün hükümeti, 1992'de Başkent Kabil'in mücahitler tarafından ele geçirilmesiyle iktidarı ele geçirdi. Bu hükümet, tüm grupların beklentilerini yerine getiremedi. Ayrıca, Pakistan-Suudi Arabistan desteğiyle kurulan Afganistan İslam Devleti, ülkenin tüm etnik ve mezhebi gruplarını kapsamamaktaydı. Özellikle Türk soylular (en güçlüsü Özbekler) ve Hazaralar hükümette görmezden gelinmiş ve bu da onların yeni gruplar oluşturmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla, hem Pakistan'da ortaya çıkan hükümeti oluşturan gruplar arasındaki rahatsızlıklar, 1990'lı yıllardaki iç çatışmanın temelini oluşturmuş hem de hükümet dışı gruplar, bu çatışmayı alevlendirmede rol oynamışlardır. Bunun nedeni gruplar arası ittifakın sağlam zemin üzerinde oluşmaması idi.

Aynı zamanda hem iktidarı ele geçiren gruplar hem de hükümet dışı grupların devlet yönetme tecrübelerinin olmaması ve dağ mantığıyla birbirleriyle ilişki kurmaları, ülke siyasetini kontrolden çıkarmıştı. Bu dönemin, teori sınıflandırmasına tam olarak uymaması söz konusu olabilir. Fakat hafif bir yumuşatmayla 1992'den 1994'e kadar Afganistan'da savaşın yanı sıra siyasi krizden de bahsedilebilir. Böylece yabancı aktörlerin arabuluculuk ve iyi niyet adı altında müdahalesine zemin hazırlanmıştır. Ayrıca teoriye dayanarak 1994'te Taliban'ın oluşmasıyla, krizin artık her tarafa yayılmasından söz edilebilir ve bu çerçevede 1994'ten 1996'da Taliban'ın başkent Kabil'i ele geçirmesine kadar şiddetli kriz yaşanmıştır. Son aşama da başkent ele geçirilmesinden 2001'e kadar uluslararası koalisyonun Afganistan müdahalesine kadar devam eden beş yılı kapsamaktadır. Bu dönemde, Taliban karşıtı Kuzey İttifakı, pişman gruplar (Özbekler, Tacikler ve Hazaralar) tarafından oluşturulmuştur. Uluslararası

toplumun bu ittifakı tanımamasına karşın, Pakistan, Suudi Arabistan ve BAE üçlüsünün Taliban'ı tanınmasıyla bölgesel jeopolitik değişmiş ve artık Afganistan'da paralel iki devlet oluşmuştur.

Araştırmanın üçüncü bölümünde, dış müdahaleler kapsamında yabancı devletlerin Afganistan krizine ve çatışmalarına müdahalesinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla, 1989'dan itibaren Afganistan çatışmalarının bir tarafı komşu devletler olmuştur. 1990'lı yıllarda SSCB yokluğunun yanı sıra ABD'de Afganistan'a olan ilgisini azaltmaya başlamış ve bu yüzden ABD daha çok ekonomik ilişkilere, özellikle enerji sektörüne odaklanmıştır. Ayrıca ABD'nin yenedünya düzenini belirlemek için çizdiği planda, Afganistan'ın yeri söz konusu olmamıştır. Böylece, Afganistan'a müdahalede bulunan yabancı güçleri dengeleyen bir güç olmadığından, ülkede tam bir kaos yaşanmıştır ki bunun sonucunda yabancı terörist gruplar fırsatı yakalayıp Afganistan'ı bir üsse çevirmişlerdir. 2001 yılında ABD müdahalesi, savaşın zirve yaptığı dönemdir ki sonucunda Taliban ve destekçilerinin püskürtülmesiyle ve hükümetten el çektilmesiyle sonuçlanmıştır.

1990'larda ABD'nin Afganistan siyaset sahnesinde yokluğu, ülkede olumsuz sonuçlar üretmiştir. Bu olumsuz sonuçların birincisi, Pakistan ve Hindistan'ın karşı karşıya durmasıdır. Hindistan'ın merkezi hükümeti desteklemesi, Pakistan'ı kızdırmış ve dolayısıyla, Suudi Arabistan ve BAE'yi yanına alarak Taliban'ı örgütlemiştir. İkincisi İran ve Suudi Arabistan'ın ağır bir şekilde hem mezhep hem de jeopolitik üzerinden çatışmaya girmeleridir. Bu çerçevede, İran, Kuzey İttifakını silahlandırarak, ülkenin geleceğinde kullanabileceği bir biçime getirmiş ve buna karşın Suudi Arabistan da, Taliban ve onun sosyal ayağını oluşturmuştur.

Bu müdahaleler, 1989'dan itibaren aşırı grupların ve onların düşüncesinin diri kalmasını sağlamıştır. Zira ülkede işleyen bir eğitim sisteminin olmaması, aşırı düşüncelerin beslenmesini sağlamıştır. Ayrıca Afganistan, Çin ve Hindistan arasındaki rekabete de kurban edilmiş bir ülkedir ki 1989'dan itibaren hızlanmış ve özellikle Hindistan'ın 1990'ların sonlarından itibaren Orta Asya'ya yayılması için bir kapı olmuştur. Doğal olarak Hindistan'ın politikası, Çin'in reaksiyonuna neden olmuştur. İki ülke arasında devam eden rekabet, 2001 sonrası dönemde de devam etmiştir. Zira 2000'lerde, Çin'in, ekonomik açıdan yükselmesi ve dünyaya açılım kapılarından biri

sayılan Orta Asya yani Afganistan'ın jeopolitik havzasına yakın coğrafyaya yüklenmesi, Hindistan'ı da rahatsız etmiştir. İki aktörün birbirinden jeopolitik korkusu, Afganistan merkezi hükümetine yakınlaşmalarında, onları bir yarışa itmiştir. Hindistan'ın Afganistan üzerinden Doğu Türkistan halkını tahrik etme olasılığı, ayrıca özellikle 2000'li yıllardan itibaren iki ülke arasında bir sıcak rekabet konusudur.

Bunun yanı sıra, Suudi Arabistan ile İran'ın jeopolitik meselelerin yanı sıra kimlik odaklı politikası, 2001 öncesi ve sonrası dönemde şiddetle devam etmiştir. Ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinin İran ile güçlü bağları ve Suudi Arabistan'ın güney bölgelerde mezhebi ve ideolojik nüfuzu, iki aktörü birbirlerine karşı saf almalarını pekiştirmiştir. Jeopolitik, kimlik ve diğer nedenlerin sonucu Afganistan için olumsuz sonuçlar üretmiştir. Özellikle Suudi destekli Vehhabi düşüncenin güney kesimlerde yayılması, bu sonucun Afganistan için olumsuz olduğunu göstermektedir. Uzun yıllar devam eden savaşta, özellikle aşırı grupların beslenmesi söz konusu olmuştur. Suudi Arabistan'ın Vehhabiliği yayma politikası ve İran'ın Şiiliği yayma çabası, ülke geleceğindeki huzuru doğrudan etkileyecektir.

2001 yılında Taliban ile Uluslararası Koalisyon arasındaki aktif savaş kısa sürse de, Taliban ve El-kaide kendilerini toparlamışlardır. Dolayısıyla Afganistan, yabancılardan yerlilere ve komşulardan büyük güçlere kadar aktörleri içine alan yıpratıcı savaşa girmiştir. Bu savaşta, önemli hususlar öne çıkmaktadır. Birincisi Afganistan savaşının uluslararası kurallara uygun bir şekilde gerçekleşmemesidir. ABD'nin, uluslararası kuralları görmezden gelerek Afganistan'a saldırısı, terörizm ile savaştan ziyade, bir jeopolitik savaşı olmamıştır. Ayrıca, ABD müdahalesi, ülkede uzun süren iç savaştaki yıkımı da çoğaltmıştır. Burada önemli mesele, ABD müdahalesinin hasarları ile beraber, getirileri de olmuştur, hatta daha derin bakıldığında, yapısal olarak ABD müdahalesinin olumlu yanları olmuştur.

Bu durum, 2001 yılında yabancılardan müdahalesi ile ortadan kaldırılmıştır. ABD'nin müdahalesi her ne kadar Afganistan iç savaşını tamamen yok edememiş olsa da, nispi olarak merkezi devletin güçlenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, dış müdahalenin bu yönde olumlu sonuçlarından bahsetmek mümkündür. ABD müdahalesinin birinci önemi, Taliban'ın ülkenin resmi yönetiminden el çektilmesidir. Örgüt, 1996'da Kabil'i ele geçirdikten sonra ülke ismini "Afganistan İslam Devleti"nden "Afganistan İslam

İmaretı”ne çevirdi. Bunun yanı sıra, Taliban bayrağı, ülkenin bayrağı olarak değiştirildi. Bunun yanı sıra, Taliban Afganistan’da hayatı durduracak adımlara imza attı. Toplumun yarısını teşkil eden kadınların temel ve ilkel haklarını görmezden geldi. Böylece, Afganistan türü bir karanlık çağ başlamış oldu.

11 Eylül saldırıları, ABD’nin daha önceden El-Kaide’ye yönelik çizdiği planların uygulanmasını hızlandırdı. Saldırının hemen ardından El-Kaide’nin sorumlu tutulması bir tesadüf olmadı, zira ABD, Afganistan’da El-Kaide unsurlarını defalarca vurmuştu. Bu nedenle ABD’nin El-Kaide liderini Taliban’dan istemesi ve Taliban’ın kabul etmemesi sonucunda, uluslararası sempatiyi arkasında tutan ABD, Afganistan’a müdahale etti. Savaş aşamasının iki ay zarfında resmi olarak bitmesi, ülkeyi savaş sonrası aşamaya dâhil etti. ABD operasyonu her ne kadar uluslararası geniş bir destek ile gerçekleşse de, savaş sonrası dönemde uluslararası toplum Afganistan’da aktif bir şekilde müdahalede bulunmuştur. Bu müdahaleler bireysel devletler ve uluslararası örgütler düzeyi olmak üzere iki şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, tüm bu müdahaleler, genel olarak olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmuştur ki bireysel müdahaleler, 2002 öncesi olduğu gibi olumsuz sonuçlar üretmiş ve Taliban’ın yeniden canlanmasına neden olmuştur.

2001’den bugüne ABD’nin müdahalesi, çeşitli kategoriler çerçevesinde analiz edilebilir. Bu doğrultuda, George W. Bush, Barack Obama ve Donald Trump olmak üzere üç döneme ayrılabilir. Bunun yanı sıra, ABD müdahalesi yıllara göre de değerlendirilebilir ki bu çerçevede 2001-2009, 2009-2014 ve 2014-2020 dönemleri öne çıkmaktadır. İlk kategori çerçevesinde, Bush döneminin saldırgan ve askeri yöntemlerle sorunu çözme çabası öne çıkmaktadır. Fakat Bush, krizi kolaylıkla aşamayacağını farkına varınca, uluslararası toplumu Afganistan çatışmasına davet ederek savaşın askeri boyutunun yanı sıra, bir uluslararası barış operasyonuna çevirmeye çalışmıştır. Bu dönemde, Afganistan’ın dünyaya kapatılmış kapıları yeniden açılmaya başlanmış ve uluslararası kuruluşlar ülkenin sivil konularda gelişmesine dair harekete geçmişlerdir. Obama döneminde, ülke güvenliğinin olumsuz yönde gidişatı ile 2009’da Afganistan’a 30.000 takviye asker gönderilmiştir. Fakat Obama bu politikanın da Taliban’a karşı olumsuz sonuçlanmasını anlayınca, 2012’den itibaren örgüt ile müzakere sürecini başlatmıştır. Bunun yanı sıra, ABD 2014’te askeri birliklerinin operasyonel birimlerini ülkeden geri

çekmiştir. Obama, verdiği sözleri tutamayarak Afganistan krizini Trump için bir miras olarak bırakmıştır. Trump yönetimi ele aldıktan sonra, Taliban ile müzakere masalarını yeniden kurmuş ki Şubat 2020’de bir antlaşma ile sonuçlanmıştır. Her üç Başkan, bir şekilde Afganistan krizini çözmeye yönelik stratejik adımlar atmışlardır.

ABD’nin Afganistan müdahalesi, örgütsel olarak El-Kaide’nin sonunu getirirse de, Taliban’ın ve ait olduğu düşünce sisteminin ortadan kalmasıyla sonuçlanmamıştır. Dolayısıyla Taliban yeniden canlanarak Afganistan şehirlerini birebir kontrol altına almıştır. Bu çerçevede alınabilecek kategoriye göre 2001’den 2009’a kadar devam eden süreçte ABD, bir uluslararası katılım stratejisi izlemiştir. ABD stratejisi, özellikle BM, NATO ve AB gibi örgütlerin kendi çıkarları doğrultusunda müdahalelerine zemin hazırlamıştır. 2009’da gerçekleştirilen askeri takviyesi de, ülkede barışın askeri olarak tesis edilmesi de başarısız kalmıştır. Bunu hafifletmek için ABD, 2012’den itibaren Taliban ile masaya otursa da, bu müzakereler sonuç verememiş ve dolayısıyla, 2014’te ABD müzakere sonuçlarını beklemeden askeri kuvvetlerini Afganistan’dan çekmiştir.

ABD’nin çekilişi, aslında SSCB’nin çekilişi sonrası dönemde Taliban ülkenin kırsal alanlarını kontrolü altına almıştır. ABD’de Trump hükümetinin iktidara gelmesiyle, Trump, “sonsuz savaşları” bitirme kararı alarak Taliban ile müzakereleri yeniden canlandırmıştır. Bu müzakerelerin 2020’de bir barış antlaşmasıyla sonuçlanması, Trump’ın apar topar Afganistan’dan çıkmasının bedelini ödeyen veya gelecekte ödeyecek olan, Afganistan halkı, bu politikadan memnuniyet duymamışlardır. Genel bir çerçeve çizmek gerekirse, ABD’nin Afganistan savaşı, ülkenin yüzünü değiştirmiş ve bu konuda olumlu ve olumsuz olmak üzere önemli hususlar öne çıkarmıştır. Birincisi, Taliban dışı tüm grupların silahı bırakarak ülkede siyasi mücadelelere girmeleridir. İkinci mesele, Afganistan’ı yeniden inşa etmek için uluslararası bir kampanyanın başlatılmasıdır. Üçüncü mesele, bölge jeopolitiğinin ve hatta uluslararası sistemin değişimi ve yeni dengelerin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla, Afganistan savaşının ülke düzeyinde olumlu ve olumsuz sonuçlarının yanı sıra, bölgesel ve küresel sonuçları olmuştur ki hala devam etmektedir.

2001’den bugüne, Afganistan’daki çatışmaların çözümüne dair önemli adımlar atılmıştır. ABD’nin Afganistan’ı tek başına yönetemeyeceğini anlamasının üzere, BMGK’ya baskı yaparak 2001’de Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü’nün (ISAF)

kurulmasını sağlamış ve 2003'ten itibaren bu güçlerin komutanlığını NATO'ya devretmiştir. ISAF kurulduğundan bugüne ülkedeki çatışmanın yönetimi açısından önemli rol oynamıştır. ISAF'ın birincil amacı, Afganistan hükümetinin ülke genelinde güvenliği sağlamasına ve bunun için ülkede etkin güvenlik güçleri kurulmasına yardımcı olmaktır. Ayrıca, ISAF'ın Afganistan misyonu, ülkede silahlı ve terörist grupların huzurunu bozarak onların sığınaklarını yok etmektir. ISAF, 2011'den itibaren, ülkedeki güvenlik sorumluluğunu kademeli olarak Afganistan güçlerine teslim etmiş ve 2013'e kadar ülke çapında güvenlik operasyonlarına komutalık etmiştir. Son olarak ISAF, ülke güvenliğini tam olarak 2014 sonunda Afganistan askeri birimlerine teslim etmiştir.

Bu kapsamda, uluslararası toplumun Afganistan çatışmasını çözme amacını gerçekleştirmek için attığı adımlar dikkat çekicidir. Gerçekleşen diğer misyonlarla kıyasta (örneğin Kosova savaşı) BM ve onun Afganistan için görevlendirdiği ISAF, askeri olarak tam bir başarıyı elde edememiştir. Çatışma çözümü teorilerinin birinci aşaması, çatışmayı yatıştırmak ve farklı yöntemlerle yönetmektir. Bu yöntemler, farklı coğrafyalarda, o coğrafyanın şartlarına göre uygun yöntemler uygulamalıdır. ISAF'ın Afganistan misyonu, çeşitli nedenlerden dolayı bu amacı tam bir şekilde gerçekleştirememiş, fakat Taliban dışı diğer grupları barış inşası sürecine dâhil etmede etkin olmuştur. Genel olarak ISAF'ın bu denli güç kullanmasının sonucunda askeri başarısının tam bir şekilde gerçekleşmemesinin önemli dış sebepleri vardır. 2003'ten itibaren NATO komutası altında gerçekleştirilen ISAF misyonu, daha çok NATO üyelerinden oluştuğundan dolayı, bölgesel aktörleri endişelendirerek, onları Taliban'ı destekleyerek örgütü ayakta tutmaya itmiştir. Rusya, Çin ve İran'ın NATO misyonundan rahatsızlık hissetmesi ve buna reaksiyon göstermeleri açıktır.

2015 itibarıyla ISAF, Afganistan'da çatışmayı dönüştürmeye yönelik politikalara yönelmiştir. Misyon, bu amacı gerçekleştirmek için güvenlik güçlerine ve kurumlarına eğitim, tavsiye ve yardım sağlamak için görevlendirilmiş ve bu çerçevede, 1 Ocak 2015'te küçük bir savaş dışı görev ("Kararlı Destek") başlatılmıştır. Bu kapsamda ISAF, Afganistan Ulusal Ordusu ve Afganistan Ulusal Polisi'ne rehberlik, eğitim ve operasyonel destek de dahil olmak üzere, güvenlik kurumlarının reformunda Afganistan hükümetine destek sağlamıştır. Amaç, ülke çapında Afgan halkına güvenlik

sağlayabilecek profesyonel, bağımsız ve sürdürülebilir kuvvetler inşa etmektir. Kararlı Destek, AB'nin Afganistan'daki Polis Misyonu, NATO Afganistan Eğitim Misyonu, ISAF'in Ortak Komutanlığı ve önemli ulusal aktörler ile birlikte ortaklaşa yürütülmektedir. Bu çalışmalar, işe alınanların eğitilmesine ve Afganistan Ulusal Güvenlik Güçleri'nin kurumsal eğitim kapasitesinin oluşturulmasına odaklanmaktadır. Ayrıca, ISAF'in Ortak Komutanlığı, tavsiye ve yardım yoluyla sahadan Afganistan Ulusal Güvenlik Güçleri birimlerinin geliştirilmesinden sorumludur. Çatışmanın dönüştürülmesi, çatışma yönetiminin en son aşaması olarak bilinmektedir. Bu çalışmalar Afganistan'da çatışmanın dönüştürülmesi açısından önemlidir ve Taliban sürekli bu aktiviteleri durdurmaya çalışmıştır. Zira örgüt, Afganistan'da güçlü yapılanmaları kendi geleceği için zararlı görmektedir.

Afganistan savaşının en zararlı etkisi, kadınlar üzerinde olmuştur. 1980'lerden itibaren savaşçılar, kadın ortamından uzaklaşarak erkeksi bir ortamda çatışmışlardır. Ağır çatışmalar, 10 yıl boyunca devam etmiş ve dolayısıyla kadın, Afganistan toplumunda ötekileştirilmiş bir konuma düşmüştür. Çatışan cihatçılar, dini bahanelerle kendi köktenci düşüncelerini tüm topluma yayarak, kadınların evde izole edilmelerine ortam hazırlamışlardır ve 1990'larda Taliban'ın ortaya çıkışıyla, bu düşünce kurumsallaşmıştır. Daha çok Vahhabi düşüncelerden esinlenen Taliban cihatçıları, kadını tamamen görmezden gelmiş, toplumun en alt katına itmişlerdi. Böylesi bir ortamda, kadının okumasına, sokağa çıkmasına, sosyal aktivitede bulunmasına ve her hangi bir faaliyette bulunmasına izin verilmemiştir. Kız okullarının yıkılıp yakılması bu politikanın en çarpıcı uygulaması olmuş ve dolayısıyla zaten daha önceden kırsal alanlarda yaşayan kadınların sosyal problemleri kat be kat artmıştır. Şiddetli toplumsal baskının 1980'ler ve 1990'larda doğan kadınları eğitimden yoksun bırakmış ve önceki dönemlerle beraber, ülke kadınlarının okuryazarlığı en aza indirilmiştir. Çatışmanın uzun zaman sürmesi sonucunda, toplumun şuur altında kadınlara her hangi bir insani hak tanınmamıştır.

2001'den itibaren bu süreç durdurulmuş ve kademeli olarak kadınlar topluma dahil edilmişlerdir. Kız çocuklarının eğitimi, Afganistan Hükümeti ve uluslararası kurumları tarafından desteklenmiş ve bugün önemli başarılarla imza atılmıştır. Ülke genelinde okul öğrenci sayısı, dokuz buçuk milyonu aşmış ve bunlardan üç buçuk milyonu kız

öğrencileridir. Milli Eğitim Bakanlığı istatistiklerine göre 2018 yılında 218 bin kız öğrenci okuldan mezun olmuştur. Ancak amaç, tüm kızların bir şekilde eğitime erişimini sağlamaktır. Taliban'ın yeniden canlanmasıyla, Afganistan'ın bazı bölgelerinde, kız öğrencilerinin oranı, geçmişe göre hatta daha da azalmıştır. Ancak genel olarak ve hükümet istatistiklerine göre, Afganistan'da yaklaşık 3,5 milyon çocuğun okula erişimi bulunmamaktadır ki bunların yüzde 85'ini kız çocukları teşkil etmektedir. Ülke genelinde okuma yazma bilen erkek çocuklarının oranı, yüzde 66 ve kızların yalnızca yüzde 37'dir.

2019'da toplam bir milyon 100 bin ilkökul öğrencilerinin yüzde 40'ını kızlar teşkil etmiştir. Bu durum sabit kalmamaktadır ve yıllara göre değişiklik gösterebilir. İnsan Hakları İzleme Örgütü 2017'de Afganistan'da kızların eğitime erişimiyle ilgili bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre, Afganistan'daki güvenlik durumunun kötüleşmesi ve uluslararası mali yardımların askıya alınması en çok kız çocuklarının eğitimini etkileyerek bu yolda engel teşkil etmektedir. 2018'de ülke genelindeki 229 bin öğretmenden 80 binin üzerinde kadın öğretmen görev yapmıştır. İstisnai olarak başkent Kabil'de, kadın öğretmen sayısı erkek öğretmenlerin üç katıdır. Belh ve Herat vilayetlerinde erkeklerden çok kadın öğretmenler çalışmaktadır. Peştun vilayetlerinden sayılan Paktika (52), Uruzgan (92) ve Zabul (74) vilayetlerinde kadın öğretmenlerin sayısı en az seviyededir.

Taliban'ın çöküşünden sonra, uluslararası kurumlar tarafından finanse edilen, hükümet ve sivil toplum kuruluşları, birçok okul, öğretmen ve eğitimci işe alınarak eğitti. Bu politika, ülkedeki eğitim sisteminin insani altyapısını oluşturdu. Tüm bu adımlara rağmen, bugün Afganistan kadınları hala çeşitli sorunlarla yüz yüzedir. Yoksulluk ve yoksunluk etkisiyle çocuk evliliği, kızları okula göndermemek, kızların erkek eğitimciler tarafından öğretilmesine izin vermemek, cinsel istismarı önlemek için kızların okula gitmesinin engellenmesi, cinsiyet kalıpları, kız ve erkek çocukları arasında aile ayrımcılığı ve ataerkil kurallar, hala Afganistan toplumunun şuur altında yatan kadınlarla ilgili klişeleridir. Taliban rejiminin mirası olan Afganistan kadınları arasındaki düşük okur-yazarlık düzeyi nedeniyle, birçok kadın, bugün bile haklarından habersiz ve yaşadıkları koşullara itiraz etmemektedir. Afganistan vilayetlerinin

yarısından daha azında, öğretmenlerin yüzde 20'sinden azı kadındır ve bu da, kız öğrenciler için büyük bir sorundur.

Afganistan'da uzun zaman devam eden iç çatışmalar, ülkedeki tüm hayat alanını etkilemiştir. Savaştan önce bile fakirliğin yüksek bir seviyede olması, ülke halkının yüksek bir oranının kırsal alanda yaşaması, modernleşmeyen yollar ve altyapı tesisleri ve eğitim seviyesinin düşük olması, savaşa beraber daha da düşmüştür. 1980'lerde hükümet kendisini korumaya çalışarak, ekonomik imkânları iç savaşa düşmanlarını yenmeye yöneltmiştir. 1990'larda da sürecin devamı, ülkeyi bir harabeye çevirmiş ve ülke ekonomisi yerle bir olmuştur. Üçüncü taraflar olarak, uluslararası kurumların müdahalesi, ülke ekonomisinde yeniden yapılanmaya sebebiyet vermiştir. Yıkılan altyapıların inşası, iş fırsatları yaratma açısından önem arz etmektedir. Bugün Afganistan halkının yüzde yaklaşık 75'i yoksulluk şartlarında yaşamaktadır. Afganistan sorunlarının özünde de, aslında bunlar yatmaktadır. Kişi başı gelir oranı açısından Afganistan, dünyanın en düşük gelirlere sahip olan ülkelerinden sayılmaktadır. Dünya Bankası rakamlarına göre, kişi başı gelir 1979'da 275 iken, bu rakam 2002'de 179 dolara düşmüştür. 20 yıllık savaş sonucunda, ülke ekonomisi yok olmuş, halkın gelir kaynağı tarım sektörü çökmüştür. Dolayısıyla, 2001'deki ABD ve uluslararası toplumun müdahalesi de bu durumu durduramamıştır. 2012'de kişi başı gelir, 641'e çıkmıştır. Fakat uluslararası yardımların terör olaylarının artış göstermesiyle, yine bu rakam düşüşe doğru gitmiş ve 2018'de 520 dolara düşmüştür.

Hem yoksulluğun hem de seviyesinin bu kadar düşük olması, ülkedeki çatışmanın yerel nedenlerini de açıklayabilir. Terör örgütlerinin 1973'ten bugüne ülke siyasetinde gündem olan Afganistan, yapısal sorunları çözememiş ve eski sorunlarla beraber yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Terör örgütlerinin Afganistan şartlarından faydalanarak rahat bir şekilde eleman sağlaması, ülkenin temel sorunlarındanıdır. Eğitimin düşük seviyesi, insanların kolayca terör örgütlerine inanmasını sağlamaktadır. Tam da bu yüzden dolayı, 1980'lerdeki mücahitler ve 1990'lardaki Taliban ve diğer gruplar, üye sağlamada sıkıntı yaşamamakla birlikte, savaşa yüksek seviyede motivasyona sahip eleman sağlamışlardır. Meselenin etnik ve dini boyutlara karışımıyla, daha da derinleştiği söylenebilir. Bugün bile Taliban, intihar saldırıları için eleman sıkıntısı yaşamamaktadır. Özellikle küçük timler şeklinde devlet memurlarına veya yabancı

askerlere saldıran Taliban üyeleri ölümlerini bildiklerine rağmen, amaçlarını gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla, eğitim seviyesi ve yoksulluğun birbiriyle karışımı, ülkedeki terör olaylarıyla doğrudan olmasa da, dolaylı bir şekilde bağlantısı bulunmaktadır.

2001 sonrasında, ülkede gerçekleşen yabancı aktörlerin müdahalesiyle, Afganistan eğitim sektöründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2001'den bugüne, okul eğitiminin yanı sıra, yüksek eğitim seviyesinde benzersiz gelişmeler yaşanmıştır. 2001'de ülke genelinde 6 üniversite ve toplam olarak 8.000 öğrenci vardı, halbuki bu rakam bugün artmış durumdadır. Afganistan Bilim Bakanlığı resmi websitesinde üniversite sayısının yaklaşık 180'e ulaştığı açıklanmıştır. Bunlardan 40'ı devlet, diğerleri ise vakıf ve uluslararası eğitim kurumlarıdır. Toplam öğrenci sayısı 2018'de 187.000'i geçmiştir. Üniversitede kadın öğrenci sayısı 2001'de sıfır iken; bu rakam 2018'de 88.000'in üzerinde olmuştur. Dolayısıyla, rakamlar, 2001 öncesi ve sonrası dönemi açıklamakta yeterlidirler. Uluslararası toplumun ülke eğitim sistemine müdahalesi, çatışmaların benzer bir şekilde bir daha yaşanmaması yönünde doğru bir adım olarak değerlendirilebilir.

2017'de Afganistan bütçesinin yaklaşık yüzde 66'sı uluslararası bağış desteği ile finanse edildi. Bu rakamlar, devam eden yüksek düzeyde bir yardım bağımlılığını yansıtmaktadır ve bu da ülkenin yabancıların yardımıyla idare edilmesini göstermektedir. Ancak bu yüzde yıllık bazda dalgalanmaktadır. 2019 rakamlarına göre, ülkenin her yıl yaptığı 11 milyar dolarlık kamu harcamasının mütevazı gelirlerinden çok uzak olduğunu ve son gelişmelerden sonra bile iki buçuk milyar dolar zarara bir şekilde ulaştığını göstermektedir. Dolayısıyla, geri kalan rakam uluslararası kurum ve aktörlerden, özellikle de ABD'den sağlanan hibelerle karşılanmaktadır. Afganistan'ın kamu harcamalarının yaklaşık yarısı, Taliban ile olan çatışmaya ve yaklaşık 300 bin kişilik bir güvenlik gücüne gitmektedir. Hatta bir barış anlaşmasının hemen ardından kendi imkanları için çok büyük olan bu gücün küçülmesi beklenmemektedir.

ABD'nin müdahalesi sırasında, yıllarca çatışmalardan sonra çok az hükümet altyapısı kalmıştı. Gelen büyük miktarlardaki parayı dağıtmaya Afganistan hükümetinin hazmetme kapasitesi yoktu. Bu rakam, yalnızca ABD'den 2019'a kadar yaklaşık 130 milyar dolar olmuştur. Bu yüksek rakam, ülke ekonomisinde enflasyon oranını artırdı ve

gerçekçi olmayan şişirilmiş bir ekonomi yarattı. Uluslararası bağışçıların, her yıl sekiz buçuk milyar dolar civarında güvenlik ve sivil yardımla Afganistan'a mali taahhütlerinin mevcut döngüsü 2020'de son bulacaktır. Bugüne değin gerçekleştirilen yardımların aslında önemli bir kısmı yolsuzluklara kurban gitmektedir ve paralar doğru bir şekilde gerektiği ve planlandığı bir şekilde harcanmamaktadır. Bu durum aslında, Afganistan'ın insani kaynağının kaliteli olmadığından ve yapılan yardımların bu şekilde heba olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta yapılan uluslararası yardımların çoğu Afganistan hükümeti tarafından olmamakla birlikte, hükümet bu paraların nereye gittiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değildir.

Sosyal imkânlar açısından bu müdahalelerin olumlu yönde olduğundan bahsedilebilir. 2004 rakamlarına göre, İnsani Gelişme Endeksi (İGE), Afganistan'ı 177 ülke arasında en altına yerleştirmiştir. Dolayısıyla, sosyal ve ekonomik altyapılar tamamen harap olmuş ve kaliteli insan kaynağından yoksun bırakılmıştır. Bu yüzden sosyal altyapılar olarak, ülkede geniş inşaa süreci yürütülmüştür. 2001'de sadece 3.400 okul olan Afganistan'da, Taliban'ın okul inşası sürecine zarar vermesi hedefine rağmen en son rakamlara göre 15.500 okul inşaa edilmiş ve toplam okul sayısı 18.000'e çıkarılmıştır. Fakat eğitim alanında ülkede hala büyük problemler mevcuttur. Halkın yüzde 70'inin kırsal alanda yaşaması, çocukların okula erişimini kısıtlamış ve bu yüzden bu bölgelerde çöl okulları şeklinde çadırlarda okul tarzı eğitim vermeye odaklanılmıştır. Ancak bu da genel olarak sert dağlık şartlarda yaşayan çoğunluk için erişilmezdir. Ülkede genel okuryazarlığının 2018 rakamlarına göre yüzde 40'ın altında olması, Afganistan'da eğitim meselesinin bir meseleden ziyade bir krizde olduğunu göstermektedir. Sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer hayat alanlarında eğitimin olmaması, ülkeyi bu alanlarda çeşitli sıkıntılarla yüz yüze bırakmıştır.

Afganistan savaşının en önemli sonuçlarından biri, uyuşturucu üretimidir. Afyon üretimi, 2001 öncesiyle kıyasta en az 10 kata çıkmış ve 2018'de 6.6 milyar dolar ticari değere ulaşmıştır. Bu artış, 2001 savaşı sonrası dönemde ülkedeki felaketin daha da derinleştiğini göstermektedir. Zira ülke ekonomisinin genel olarak tarıma dayalı olduğundan ve özellikle geçen yıllarda yaşanan kuraklıklardan dolayı, haşhaş ekimi eski yıllarla kıyasta artış göstermiştir. Bugün en az 350 bin aile, haşhaş ekimiyle geçimini sağlamaktadır ve bu ticaret, ülkenin yıllık gayri safi milli hâsılasının yüzde 20-30'una

denk gelmektedir. Uyuşturucunun ülkedeki güvenliği olumsuz bir şekilde etkilemesi göz önüne alındığında, bu meselenin, ülkenin geleceği için bir faciaya yol açacağından bahsetmek mümkündür. Komşu ülkelerin müdahalesinin önemli amaçlarından biri, uyuşturucu ile mücadele bahanesi olduğu açıktır. Ayrıca Taliban, çok karlı uyuşturucu ticaretiyle giderek güçlenmiş ve hatta bugün ülkenin yarısını elinde tutmaktadır.

Kültürel haklardan en önemlisi, etnisitelerin talepleri üzere, onların ana dilinde eğitim sağlama açısından önemli adımlar atılmıştır. Afganistan Bilim Bakanlığı'nın yayımladığı rapora göre tüm etnisitelere ana dilde eğitim imkânını sağlamak amacıyla, ilkokuldan lise sonuna kadar anadilde kitaplar basılmıştır. Bu kitaplar hala iki dilli öğrencilere dağıtılmamış olsa da devlet erkânında diğer etnik grupların da yaşadığını kabul ettiğine dair önemli delili ortaya koymaktadır. Peştunca ve Derice hariç diğer diller, eskiden devlet önceliğine dönüşmemiştir. Uluslararası baskıların sonucunda, merkezi hükümet, etnik kimliklerin temel haklarını tanımaya ve buna uygun politika geliştirmeye çalışmaktadır.

Eğitim seviyesi çok düşük olan ülkede, yıllarca etnisiteler arasında kutuplaşma yaşanmış ve bu kutuplaşmalar sonucunda ülkede ciddi ötekileştirmeler de meydana gelmiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Peştunlar, Tacikleri, İran kuklası olarak nitelendirmiş ve buna dair edebiyat geliştirilmiştir. Buna karşı da Tacikler, Peştunları Pakistan ve Suudi Arabistan kuklası olarak değerlendirmişlerdir. Yine Türk kökenli etnik gruplar kimliklerine dayalı haklarını istedikleri zaman farklı isimler altında suçlanmışlardır. Ayrıca, ülkede yaşayan Şii Hazaralar'da aynı şekilde ötekileştirilmişlerdir. Genel olarak 2001 öncesi dönemin mirası olan bu sosyo-kültürel problemler, yeni dönemde giderilmeye başlanmıştır. Etnisitelere ait ana dilde okul eğitiminin yanı sıra, farklı dillerde gazete, TV ve radyo kanalları da açılmıştır. Dolayısıyla, bu tür kültürel haklar, giderek saygınlığını korumaktadır, fakat kültürel haklar ideallerden hala uzak noktadadır.

BM'nin, Afganistan'daki çatışmaya bir çözüm bulma uğraşısı, Genel Kurul'un 1980'de SSCB'nin derhal Afganistan'dan çekilmeye çağrısıyla başlamıştır. Yine BM düzenlediği ve kolaylaştırdığı oturumlar sonunda, 1988'de Cenevre Antlaşması ile SSCB, Afganistan'dan çıkmaya ikna oldu. Bu antlaşma Afganistan sorununa kapsamlı bir çözüm oluşturmadı ve sadece SSCB'nin itibarsızlığını azaltarak bu aşamadaki savaşı

bitirdi. Çatışmanın yeni evrelerine ve küresel çevredeki değişikliklere yanıt olarak BM'nin rolü değişime uğramıştır. Esasen, Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu yaklaşımlarından Soğuk Savaş sonrası yıllarda çok kutuplu yaklaşımlara bir geçiş olmuştur. 1980'lerin sonu ve 1990'ların başındaki "İyi Niyet Misyonu", 1996'da BM Özel Misyonu'na (UNSMA) dönüştürülmüştür. 1997'den bu yana, 6+2 görüşmelerinin (altı komşu ülke artı ABD ve Rusya) başlamasıyla çatışmanın bölgesel boyutlarına daha fazla dikkat çekildi.

BM, başından beri Afganistan çatışmasının çözümüne yönelik üç ana strateji izlemiştir. Birinci stratejide, BM Afganistan siyasetindeki düşmanlıkların sona ermesini sağlamaya çalışmıştır. İkinci stratejisinde ise BM, barış sürecini desteklemek için bölgesel bir siyasi fikir birliği arayışına girmiştir ki 6+2 bunun sonucudur. Üçüncü strateji doğrultusunda BM, siyasi bir çözüm için tüm taraflar arasında doğrudan müzakere masası kurmaya odaklanmıştır. Bu stratejiye ulaşmak için ve aynı paralelde, BM Özel Temsilcisi, müzakere ve arabuluculuk için üç yollu bir strateji izlemiştir. "Merkezi Yol" (başlıca yerel savaşı taraflar arasında diyalog), "Paralel Yol" (BM dışı barış inisiyatifleriyle etkileşim) ve "Dış Yol" (Altı artı iki şeklinde diyalog) olmak üzere bu taktikler kalıcı bir ateşkes tesis etmeyi, kapsamlı bir silah ve mühimmat ambargosu uygulamayı, geniş tabanlı bir temsili hükümet kurmayı ve ülke için yeniden yapılanma sürecini başlatmayı hedeflemiştir. Fakat araştırmada da tartışıldığı üzere, BM'nin bu girişimleri başarısız olmuştur. Ancak elde edilen tecrübe, 2001 sonrası döneme aktarılmış ve Taliban'ın da çöküşüyle örgüt tüm uluslararası girişimlerin merkezi haline gelmiştir.

2001'den itibaren Afganistan'ın yeniden yapılanmasına dair, BM tarafından desteklenen 14 uluslararası konferans düzenlenmiştir. Aralık 2001'de Bonn konferansı ile başlayan bu süreçte, 2004'te Berlin'de, 2006'da Londra'da, 2008'de Paris'te, 2010'da Londra ve Kabil'de, 2011'de Bonn'da, 2012'de Chicago ve Tokyo'da, 2014'te Londra'da, 2016'da Varşova ve Brüksel'de ve son olarak Cenevre'de Afganistan çatışmasını çözmeye ve barış inşasına dair görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu konferanslar, ülkede barışın tesisini tam olarak sağlamasa da, uluslararası aktörlerin Afganistan'a yönelik yardımlarını artırmada etkili olmuştur.

2001 Konferansının sonucuna göre Afganistan egemenliği, hâkimiyetinin kaynağı olacak ve derhal yürürlüğe girecek ve böylece geçiş döneminde Afganistan’da bir siyasi liderlik sağlayacaktı. Bu mekanizma, BM’nin barışı koruma operasyonları silsilesinde, ilk kez Afganistan’da hayata geçirilmiştir. Bonn Konferansının amacı, 2004’e kadar geniş tabanlı, tüm etnisitelere dayalı ve temsili bir hükümete yol açacak bir devlet oluşumu için çerçeve oluşturmaktı. Bu konferansta imzalanan anlaşma, yeni ve birleşik Afganistan ulusunu ve devletini inşa etmeye yönelik bir anlaşmaydı. Anlaşma, iki yıllığına bir Geçiş Hükümeti’ni seçmek için BM tarafından da desteklenen Luyi Cırge’nin kurulması da dâhil olmak üzere temel siyasi süreçler için hükümler getirdi. BM’nin bu müdahalesi, ülkedeki yıkılmış bir devleti, yeniden devletleşme sürecine dâhil etme açısından önem arz etmektedir. BM’nin tüm uğraşlarına rağmen, hala savaşın son aşamasına gelmesinden bahsetmek mümkün değildir. Silahsızlanma, Demobilizasyon ve Yeniden Entegrasyon (DDR) konusunda, ilk ikisinde, Afganistan’da güçlü bir şekilde başarı elde edilmese de, Yeniden Entegrasyon konusunda Taliban dışı aktörlerin siyasi sürece dâhil edilişi ile gerçekteşirilmiş ve bugün tüm örgüt veya partiler siyasi süreç içerisinde tutulmaktadırlar. Dolayısıyla, her ne kadar bölgesel ve komşu aktörlerin olumsuz rollerinden bahsedilse de, BM ve AB’nin Afganistan çatışmalarına müdahalesi olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Yine bu çerçevede, 2001 öncesi dönemde tüm bu müdahaleler olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir. Aynı şekilde ABD’nin 2001 müdahalesi Afganiatan krizinde olumsuz sonuçlara neden olsa da, olumlu yönleri de olmuştur. Bu anlamda El-Kaide Afganistan’da zayıflatılmış ve Taliban gibi örgütün yönetimine son verilmiş ve bu da ülkede bir merkezi yönetim oluşmuştur. Ayrıca, 2001 sonrası dönemde BM ve AB gibi küresel ve bölgesel örgütlerin rolleri olumlu bir yönde ilerlemiş ve Afganistan toplumunun genel şartlarında bir hareketlenmeye neden olmuştur. Bu doğrultuda Afganistan’ın bir merkezi yönetim altında tutulması gelecekteki adımların atılması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın üç sorusu vardı. “1990-2018 arası dönemde Afganistan iç çatışmalarının temel nedenleri nelerdir?”, “Dış müdahalelerinin ana kaynağı nedir?” ve “Uluslararası müdahalelerin temel amaçları nelerdir” bu araştırmanın sorunsalını teşkil etmiştir. Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu soruların yanıtları araştırılmıştır. Dolayısıyla,

çalışmanın hipotezi onaylanmaktadır. Hipoteze göre, 1979 devriminden sonra, Afganistan elitleri krize çözüm yolu bulamayarak ülkeyi hızlı bir şekilde şiddete sürüklemişlerdir. Bu doğrultuda, etnik ve mezhebi çatlaklar ve ayrışmalar aktifleşerek iç savaşın altyapıları oluşmuştur. Bölgesel ve küresel aktörler, kendi çıkarları için Afganistan savaşının körüklenmesinde önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla dış güçlerin müdahalesi ile Afganistan iki düzeyde savaş alanına dönüşmüştür: birincisi, Afganistan grupları arasında ve ikincisi ise, bölgesel ve küresel aktörler arasında.

Öneriler

2001 öncesi Taliban döneminde, Afganistan'da Anayasa bulunmamaktaydı ve Örgüt, Kuran'ı anayasa ilan ederek, kendi tefsirine göre ülkeyi yönetmekteydi. Dolayısıyla, modern devletçilikten uzak düşen Taliban döneminde, ülkede bir hukuksuzluk ve kuralsızlık söz konusuydu. Yeni dönemde 2004'te yazılan Anayasada ülkenin temel ihtiyaçlarına değinilse de, çeşitli eksiklikler göze çarpmakta ve zaman zaman bu eksiklikler, ülkede tartışma ve ayrışmalara neden olmaktadır. Örneğin 22. maddede "Afganistan vatandaşları arasında her türlü ayrımcılık ifade bulunmaktadır fakat tam bir şekilde uygulanmadığı söylenebilir ve bundan dolayı hükümete karşı itaatsizlik olayları sıklıkla görünmektedir. Anayasa'da buna benzer maddelere rastlanmaktadır. Dolayısıyla, çok uluslu Afganistan'da Anayasa'nın yeniden yazılmasına ve toplumsal hakların garantiye alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Uluslararası kuruluşların bu konuda olumlu katkısı söz konusu olabilir.

Devlet düzeyinde Afganistan'da uluslararası sınırlar ve onların dokunulmazlığı resmiyette tanınmamaktadır. Diyurand Hattı, Pakistan ile Afganistan'ın arasında 1947'den beri süregelen bir sorundur. Bu sorunu çözmek için iki yol önerilebilir. Birincisi, referandum şeklinde olabilir, zira 70 yılın üzerinde bir zaman zarfında, Afganistan devlet adamları, bu meseleyi, askeri yollarla çözeceklerini vaat ederek, Pakistan'ın, Afganistan'ın iç politikasına karışmasına zemin hazırlamışlardır. İkinci yol ise, iyi niyetli uluslararası aktörler ve örgütler gibi üçüncü tarafların müdahalesiyle uluslararası bir konferans platformu düzenlenerek, arşivlere dayalı tartışma ve çözüm arayışı yapılabilir. Pakistan'ın dünyanın en güçlü askeri ordularına ve nükleer bombaya sahip olduğu gerçeği göz önüne alındığında, Afganistan'ın Pakistan ile savaşarak isteklerini gerçekleştirme olasılığı ne kısa zamanda, ne orta zamanda ve hatta ne de

uzun vade de bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu sorunun çözümüyle, bölgenin jeopolitik sorunlarından biri ve müdahale sebeplerinin en önemlisi ortadan kalkmış olacaktır.

Üçüncü öneri, Afganistan'da devlet sistemiyle ilgilidir. 40 yıldır çeşitli şekillere dönüşen iç savaş, aslında üniter sistemin Afganistan'da işlevini kaybettiğini ispat etmiştir. Bu doğrultuda ülkede yeni düzenlemeler yapılarak, yerel idarelerin yetki alanının genişletilmesi gerekmektedir. Bu uygulama sonuç vermezse, Afganistan'da bir federal sistem veya özerk otoriteler kurulabilir. Ülkenin sert coğrafi şartlarından dolayı, merkezi yönetimin her yere ulaşması mümkün olmamıştır ve hatta uzak bölgelerde uzun zamandır, merkezi hükümetin kuralları geçmemiştir. Dolayısıyla, yerel hükümetlerin yetkilerinin artırılmasıyla, ülkenin genelinde ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması söz konusudur. Uzun zaman süren savaşın etkisiyle etnisiteler arasında karşılıklı etkileşim en aza inmiştir. Bugün bile Afganistan iç politikasında bu unsurlar, alt kültürler olarak güçlü bir şekilde devamlı canlı etkenlerdir. Dolayısıyla, hem bu potansiyelleri aktifleştirmek hem de ülkedeki sistem işlevsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla yeni platformda, yerel hükümetler daha etkili olabilirler.

Yine devlet sistemi ile ilgili, özellikle eğitim sistemi ve daha önemlisi dini eğitim öne çıkmaktadır. Eğitim, toplumun gelişmesi için temel bir unsurdur ve yukarıda da tartışıldığı gibi, ülkenin çok düşük eğitim sistemi ve aşağı seviyede okuryazarlık oranı, tüm insani hayatı etkilemiş ve herhangi bir yenilenmeye ve reforma imkân sağlamamıştır. Bunun düzeltilmesi, ancak eğitim sektörünün geliştirilmesi ve genişletilmesiyle olacaktır. Yerel okulların hem kalite hem de sayı olarak yetersiz seviyede olması, yabancı ve üçüncü tarafların yatırımlarını kaçınılmaz bir gerçeğe çevirmiştir. Bugün yabancı okul ve üniversitelerin ülkede başarılarla imza atması, eğitimin Afganistan'ı dönüştürebileceği gerçeğini göstermektedir. Ülkede hem temel eğitim hem de yüksek eğitim konusunda seferberlik başlatılmalı ve hem merkezi devlet hem de yabancı aktörler aktif rol almalıdır.

Ülkede sivil eğitimin bu şekilde devam etmesi, genellikle aşırıcılığı yaymaya çalışan dini okullara meydan vermiştir. Afganistan'da 2013 rakamlarına göre 13 bin civarında dini eğitim merkezi ve 265 bin (12 bini kız) Talib (öğrenci) mevcuttur. Bu merkezler, tamamıyla devlet kontrolü dışında olmakla beraber, aşırıcılığı toplumun en dibine kadar yayan en önemli unsurdur. Yoksulluk ve düşük hayat standartlarından dolayı, bu

okullar, genel olarak öğrencilerine yemek ve barınma imkânı sağlayarak yoksul kesimlerde cazipliğini korumaktadırlar. Bugün bile aşırıılık fabrikalarına dönüşen bu okulların kapatılması, hem merkezi devletin hem de uluslararası toplumun görevidir. El-Kaide'nin bu şartlardan yararlanarak 1990'lı yıllarda Afganistan'ı bir güvenli üs ve insan kaynağı merkezi olarak kullanması, uluslararası güvenliği de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla, devletin dini okulları kapatması, modern okulların açmasıyla gerçekleşebilir. Ayrıca, din eğitimi, tamamen merkezi devletin kontrolüne geçmesi gerekmektedir.

Afganistan halkının gelir kaynağının yüzde 80'i tarımdan temin edilmektedir. Bu sektörün gelişmemesi, hem gıda üretiminde hem de aile gelirlerinde geniş oranda problemlere sebebiyet vermiştir. İşsizliğin yüksek seviyede olduğundan dolayı bazı bölgelerde halk haşhaş üretimine başlamıştır. Bu yüzden tarım sektörüne önem verilmeli, aksi takdirde bugün bile açlık sınırı yüzde 40 olan Afganistan'da gıda krizi devam edecektir. BM ve Dünya Bankası 2011'den beri çeşitli kampanyalar yürütmüşlerdir, fakat krizin yaygın olmasından dolayı genel durum hala yüksek oranda açlık ve felakette yaşayan insanları göstermektedir. Uluslararası toplum, Afganistan'da 13 ile 15 milyon açlık sınırı altında yaşayan insanlara yeni insan kitlesi eklenmemesi için acil bir müdahale mekanizması geliştirilmelidir. Açlığını bertaraf etmeye çalışan insanlar, şiddet ve terör örgütlerine katılım sağlama açısından en riskli gruplar olarak görülebilirler.

Diğer önemli bir konu, kadınların Afganistan'ın katı muhafazakâr toplumundaki yok edilmiş konumunu yeniden inşa etmektir. Afganistan kadınları sosyal ve kültürel olarak ülkenin en alt seviyesine düşmüş ve adeta bir kenara itilmiştir. 2001 sonrası dönemde BM ve uluslararası kuruluşların müdahalesiyle bu konum değiştirilmiş ve bugün kadınlar ülkenin siyasetinden kültürüne kadar alanlarda yer almaya başlamışlardır. Ancak genel rakamlar yine bunun yetersiz olduğunu ve en az komşu ülkelerdeki standartlara yetişmesi için ciddi bir planlama gerektirmektedir. Gelecek nesillerin kadınların yetiştirdiği gerçeğinden hareketle, eğitimsiz ve tüm hakları bastırılmış kadınların ülkenin genel gelişmesine herhangi bir katkısı da olmayacaktır. Özellikle kırsal alanlarda ve ülkenin güney kesimlerinde kadınların insan muamelesi görmediği

bir gerçektir. Afganistan'ı geliştirmenin birinci aşaması eğitimin yanı sıra, kadınların da toplumda en üst seviyeye çıkarılması bir kaçınılmaz ihtiyaçtır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdali, Shaida Mohammad. **Afghanistan Pakistan India: A Paradigm Shift**, New Delhi: Pentagon Press, 2016.
- Akyeşilmen, Nezir. **Barışı konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014.
- Army, George. **مسیر فاتحان افغانستان** (Fatihlerin Güzergahı Afganistan), Muhammed Yusuf Elmi ve Habibulrahman Hala (Çev.), Peşavur: Saba Kitabkhana Yayınları, 2007.
- Aryanfer, Aziz. **جنگ در افغانستان** (Afganistan'da Savaş), 3. Baskı, Kabil: Meyvend, 2012.
- Bağcı, Hüseyin. “Önsöz Yerine: Çatışma Analizi”, Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014, ss. 18-45.
- Belhi, Mirveys. **سیاست خارجی عربستان در قبال افغانستان: 2001-1991** (Suudi Arabistan'ın Afganistan'a Yönelik Dış Politikası: 1991-2001), İkinci Baskı, Kabil: Afganistan Yüksek Araştırma Enstitüsü, 2015.
- Beriker, Nimet. “Conflict Resolution: The Missing Link between Liberal International Relations Theory and Realistic Practice”, Dennis J. D. Sandole and Others (Eds.), **Handbook of Conflict Analysis and Resolution**, New York: Routledge, 2009, pp. 256-271.
- Cankara, Yavuz. “BM ve NATO'nun Devlet-İçi Çatışmalarda Rolü”, Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu (Ed.), **Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri**, İstanbul: Gündoğan, 2015, pp. 521-554.
- Castleden, Rodnet. **Conflicts that Changed the World**, London: Futura, 2008.
- Çelik, Ayşe Betül. **Dünyada ve Türkiye'de Barış Süreçleri Anlamak ve Canlandırmak**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Coll, Steve. **Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001**, London: Penguin Group, 2004.
- Cortright, David. “What is Peace?”, David Cortright (Ed.), **Peace: a History of Movements and Ideas**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 1-22.
- Efegil, Ertan, Esra Pakin Albayrakoğlu. **Türkiye'nin Yakın Halazasındaki Devlet İçi Çatışmaların Analizleri**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2015.

- Efegil, Ertan. “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar”, Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu (Ed.), **Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri**, İstanbul: Gündoğan, 2015, pp. 17-38.
- Efegil, Ertan. **Devlet-içi Çatışmalar ve Çatışma Yönetimi Ders Notları**, Sakarya, 2017.
- Endişmend, Muhammad Ekrem. **حزب ديموکراتیک خلق افغانستان** (Afganistan Demokratik Halk Partisi), Kabil: Bungah İntişarati Meyvend, 2009.
- Endişmend, Muhammad Ekrem. **سالهای تجاوز و مقاومت** (Tecavüz ve Mücadele Yılları), 1.Baskı, Kabil: Bunyadi Mesud ve Neşri Perend. 2018.
- Endişmend, Muhammad Ekrem. **امریکا در افغانستان** (Afganistan’da ABD), 1. Baskı, Kabil: Mayvend Yayınları, 2005.
- Findlay, Trevor. **The Use of Force in UN Peace Operations**, New York: SIPRI and Oxford University Press, 2002.
- Fisher, Ronald J. **A North American Pioneer in Interactive Conflict Resolution**, Gewerbestrasse: Springer Nature. 2016.
- Gaznevi, Abuzer Pirzade-yi. **تاریخ سیاسی معاصر افغانستان** (Afganistan’ın Çağdaş Siyasi Tarihi), Tahran: İhsan, 2010.
- Goodson, Larry P. **Afghanistan's Endless War: State Failure, Regional Politics, and the Rise of the Taliban**, Washington: University of Washington Press, 2001.
- Gross, Eva. “The EU in Afghanistan”, Eva Gross (Ed.), **EU Conflict Prevention and Crisis Management**, Bonn: Routledge Press, 2011.
- Gündüz, Süleyman. **Afganistan, Taliban ve Ladin**, İstanbul: Birey Yayınları, 2001.
- Gurr, Ted. **Why Men Rebel?**, Princeton: New Jersey Press, 1970.
- Gürses, Emin. **Uluslararası Sistemin Kısacasında Etnik Terör**, İstanbul: Profil, 1998.
- İnat, Kemal ve Diğerleri. **Dünya Çatışmaları, Çatışma Bölgeleri ve Konuları**, 1, Ankara: Nobel Yayın, 2010.
- Jacob, Happymon. **The Rise, Fall and Resurgence of the Taliban**, New Delhi: Samskriti, 2009.
- Kök Arslan, Havva ve Fırat Çapan. “Çatışma Çözümüne Temel Yaklaşımlar”, Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014, s. 56.
- Lederach, John Paul. **Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies**. Washington: United States Institute of Peace, 1997.

- Lyamouri Bajja, Nadine and Others. **T-Kit 12: Youth Transforming Conflict**, Strasburg: Council of Europe Publishing, 2012.
- Malik, Hafeez. **US Relations with Afghanistan and Pakistan: The Imperial Dimension**, Karachi: Oxford, 2008.
- Meher, Jagmohan. **Americas Afghanistan War: The Success That Failed**, Delhi: Kalpaz Publications, 2004.
- Miall, Hugh. "Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task", Alex Austin, Martina Fischer and Norbert Ropers (Eds.), **Transforming Ethnopolitical Conflict**, Berlin: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2004, pp. 67-90.
- Mooney, Derek ve Diğerleri. **Çatışma Çözümünde Uluslararası STK Deneyimleri Çalıştay Belgeleri**, İstanbul: Berdan Matbaacılık, 2019.
- Muhammedi, Ghulam Muhammad. **مردم افغانستان در گروگانی خط دیورند (Afghanistan Halkı Durand Sınır Hattı İçin Rehin Alınmıştır)**, 1. Baskı, Kabil: İntişarati Seyyid, 2015.
- Oberschall, Anthony. "Opportunities and Framing in the Eastern European revolts of 1989", Doug McAdam, John D. McCarthy-Mayer N. Zald (Ed.), **Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings** (93-121), Cambridge University Press, Cambridge 2012.
- Oğuz, Esedullah. **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, İstanbul: Cep Kitapları, 1999.
- Pehlevan, Çengiz, **افغانستان عصری مجاهدین وبر آمدن طالبان (Afghanistan'da Mücahitlerin Dönemi ve Talibanin Ortaya Çıkışı)**, 2. Baskı, Kabil: Serveri Saadet, 2015.
- Pikof, General ve Diğerleri. **جنگ در افغانستان (Afghanistan'da Savaş)**, Aziz Aryanfer (Çev.), Kabul: Maiwand, 2012.
- Roy, Arpita Basu. **Contemporary Afghanistan: Conflict and Peace-building**, New Delhi: Har-Anand Publications, 2010.
- Saikal, Amin. **History of Struggle and Survival**, New York: I.B. Tauris Yayınları, 2004.
- Sandole, Dennis J. D. **Peacebuilding**, Cambridge: Polity, 2010.
- Saraylı, Mehmet. **Dünden Bugüne Afganistan**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Schweizer, Peter. **جنگ ریگان: داستان چهل سال مبارزه و پیروزی نهایی وی بر کمونیزم (Reagan Savaşı: 40 Yıllık Mücadele ve Komünizme Karşı Son Zaferinin Hikayesi)**, Alırıza Eyyari (Çev.), Tahran: İttılaat, 2005.

- Seccadi, Abdulkayyum. **سیاست خارجی افغانستان** (Afganistan'ın Dış Politikası), Kabil: Hatemul Nebiyyin Üniversitesi, 2018.
- Şehrani, İnayetullah. **تاریخچه اقوام در افغانستان** (Afganistan'da Kavimlerin Tarihi), 2. Baskı, Kabil: Karvan, 2010.
- Seyyid Mehdi Ferruh. **تاریخ سیاسی افغانستان** (Afganistan'ın Siyasi Tarihi), 1. Baskı, Kabil: Kitaphane-yi Elektroniki Amin, 2017.
- Sino, AbdulKader H. **Organizations at War in Afghanistan and Beyond**, New York: Cornell University Press, 2008.
- Tenin, Zahir. **افغانستان در قرن بیستم** (Yirminci Yüzyılda Afganistan), 2. Baskı, Tahran: Şeriatı Afganistan, 2005.
- Tokalak, İsmail. **Kurumlarıyla ve Oyunlarıyla Küresel Sömürü**, 1. Baskı, İstanbul: Ataç, 2016.
- Tripathi, Deepak. **Breeding Ground: Afghanistan and the Origins of Islamist Terrorism**, Nebraska: University of Nebraska Press, 2011.
- Van Evera, Stephen. **Guide to Methods for Students of Political Science**, Ithaca: Cornell University Press, 1997, pp. 67-68.
- Vekil, Abdul. **از پادشاهی مطلقه الی سقوط جمهوری دموکراتیک افغانستان** (Mutlak Monarşiden Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Düşüşüne), 1. Baskı, Kabil: Azim, 2018.
- Wehr, Paul. **Conflict Resolution**, Boulder, Colo: Westview Press, 1979.
- Woodward, Bob. **Bush at War**, New York: Simon and Schuster, 2002.
- Yakup, Şahin. "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar; Teorik Bir Giriş", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt. 1, Sayı.1, 2013, ss. 33-57.
- Yalçın, Hasan Basri ve Burhanettin Duran. **Devlet İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri**, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş. 2016.
- Yazıcı, Orhan. **Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922**, Malatya: Huzur Cilt Evi, 2011.
- Yegin, Abdullah. **Afganistan siyasetini Anlama Kılavuzu**, I. Baskı: İstanbul: SETA Yayınları, 2015.
- Yeğın, Abdullah. **Afganistan siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA, İstanbul: SETA Yayınları, 2015.

Yenigün, Cüneyt ve Ümit Hacıoğlu. “Bosna-Hersek: Batı’nın Güvenlik Kayıp Ettiği Medeniyet”, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ed.), **Dünya Çatışmaları**, Ankara: Nobel Press, 2010, pp. 671-689.

Ziganshina, Dinara. **Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law**, Leiden: Brill Nijhoff, 2014.

Sürelî Yayınlar

Abazi, Enika. “Intrastate Conflicts, International Interventions and their Implications on Security Issues, Case of Kosovo”, **COPRI Working Papers**, Copenhagen Peace Research Institute, No. 32, 2001.

Afghan, Muhammad Seddiq. “SSCB, Askerî Müdahale Yapmadan Önce Afganistan’da Nasıl Bir Hazırık Yapmıştır?”, Kabil- The World Philosophical Mathematics Research Center, Kabil.

Akbarzadeh, Shahram. “Iran’s Policy towards Afghanistan: in the Shadow of the United States”. **Journal of Asian Security and International Affairs**, Vol 1, Issue 1, 2014, pp. 63-78.

Alam, Payind. “Soviet-Afghan Relations from Cooperation to Occupation”. **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 21, No. 1, 1989, pp. 107-128.

Ali Babaloo, Sayad Sadri, Hosein Moienabadi Bidgoli, Jalal Mirzaee. “A Study of the Security Threats Against the Islamic Republic of Iran Posed By Pakistan”, **Journal of Defense Policy**, Volume. 23, Number. 1, pp. 9-38.

Aman, Fatemeh. “Water Dispute Escalating between Iran and Afghanistan”. **Issue Brief**, Atlantic Council, 2016.

Anıl Öztöp, Fatma. “Devlet İçi Etnik Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya’daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme”, **PESA International Journal of Social Studies**, Vol. 1, No. 2, 2015, ss. 56-75.

Arslan, Mustafa. “Abdurrahman Han Reformlarından 2015’e Afgan Modernleşmesi”, **Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 13, 2015, ss. 309-336.

Arslan, Mustafa. “Afganistan’da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri”, **Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi**, Yıl. 1, Sayı. 2, 2016, ss. 47-63.

Atacan, Fulya. “Radikal İslam’ın Küresel Bir Tehdite Dönüşüm Süreci: Afganistan Deneyimi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2008, ss. 32-49.

Balch-Lindsay, Dylan and Andrew J. Enterline. “Killing Time: The World Politics of Civil War Duration, 1820-1992”, **International Studies Quarterly**, Vol. 44, No. 4, 2000, pp. 615-642.

- Balch-Lindsay, Dylan, Andrew J. Enterline and Kyle A. Joyce. “Third-Party Intervention and the Civil War Process”, **Journal of Peace Research**, Vol. 45, No. 3, 2008, ss. 345-363.
- Bigzad, Humayun. “1994 Yılından Günümüze Kadar Afganistan’da Din Eğitimi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Bozatay, Deniz Anbarlı ve İsmail Meriç. “Afganistan’da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı”, **Akademik Akademik Ortadoğu**, Cilt. 7, Sayı. 14, 2013, ss. 149-173.
- Brattvoll, Joakim. “Uzbekistan’s ambiguous policies on Afghanistan”, **PRIO Policy Brief**, Peace Research Institute Oslo (PRIO), 2016.
- Brattvoll, Jokim. “Is Russia Back in Afghanistan?”, **PRIO Policy Brief 4**, Peace Research Institute Oslo, 2016.
- Burget, Fazıl Ahmed. “ ‘Durand Hattı’: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı”, **Orta Doğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)**, 2013.
- Buz, Sema and Diğerleri. “Destination Unknown; Afghans on the Move in Turkey”, **Mixed Migration Centre**, 2020.
- Büyükbaş, Murat. “Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Carment, David. “The Effectiveness of Mediation to End Internal Conflict: Some Preliminary Results”, **Belfer Center**, Harvard University.
- Chaudhuri, Rudra and Shreyas Shende. “Dealing With the Taliban: India’s Strategy in Afghanistan After U.S. Withdrawal”, Working Paper, Carnegie India, 2020.
- Cubuk, Canan Bayram. “Turkey’s Role in Afghanistan in the Post 9/11 Era”, **“Unpublished Masters Thesis”**, Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, 2014.
- Çelik, Ayşe Betül. **Dünyada ve Türkiye’de Barış Süreçleri: Anlamak ve Canlandırmak**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Çınarlı, Özgür. “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, 2009.
- Çınarlı, Özgür. “İran’ın Afganistan’daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 2, 2016, ss. 75-84.

- Dawson, Grant. "Peacekeeping, Peacebuilding, and Peacemaking: Concepts, Complications, and Canada's Role", **Parliamentary Research Branch**, Government of Canada, 2004.
- Demir, Sertif. "21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü", **Akademik Bakış**, Cilt. 9, Sayı. 18, 2016, ss. 235-252.
- Demirel, Naim. "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 1, 2013, ss. 152-172.
- Demirtepe, M. Turgut ve Ibrahim Erdoğan. "Obama'nın Afganistan Stratejisi: Değişim ve Süreklilik", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 17, 2013, ss. 49-83.
- Dimitrakis, Panagiotis. "The Soviet Invasion of Afghanistan: International Reactions, Military Intelligence and British Diplomacy", **Middle Eastern Studies**, Volume 48, Issue 4, 2012, pp. 511-536.
- Dobaev, Igor and Alexander Dugin. "Geopolitical transformations in the Caucasian-Caspian region", **Central Asia and Caucasus**, No. 5(35), 2005, pp. 74-31.
- Elayi, Hüseyin. "نقش شوراي امنيت سازمان ملل در فروپاشي نظام قذافي (Kaddafi'nin Çöküşünde BM Güvenlik Konseyi'nin Rolü)", **Rahbord**, Vol. 21, No. 63, ss.113-139.
- Emadi, Hafızullah. "Chine's Politics and Developments in Afghanistan", **Journal of Asian and African Studies**, Volume 28, Issue. 1-2, 1993, pp. 107-117.
- Erman, Kubilayhan. "Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan" **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Sayı 42, 2019- ss. 153-175.
- Erman, Kubilayhan. "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**", Cilt. 4, Sayı. 11, 2017, ss. 394-420.
- Erol, Mehmet Seyfettin. "Fırsatlar Zorluklar İkileminde Türkiye-Afganistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem", **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 10, 2002, ss. 173-187.
- Ershad, Shafi. "Afganistan'da 2001 sonrası Devlet İnşasında Avrupa Birliğinin Rolü", **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014.
- Etayi, Rıza. "پديده ای به نام طالبان (Taliban İsminde Bir Fenomen)", **Dünya**, Cilt.1, Sayı. 3, 2018.
- Findley, Michael G. and Tze Kwang Teo. "Rethinking Third-Party Interventions into Civil Wars: An Actor-Centric Approach", **the Journal of Politics**, Vol. 68, No. 4, 2006, pp. 828-837.

- Fisher, Ronald J. "Methods of Third-Party Intervention", **Berghof Handbook for Conflict Transformation**, B. Austin, M. Fischer, H.J. Giessmann (Eds.), Opladen/Framington Hills: Barbara Budrich Publishers, 2011, ss. 157-182.
- Fortna, Virginia Page. "Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace after Civil War", *International Studies Quarterly*, Vol. 48, No. 2, 2004, pp. 269-292.
- Galeotti, Mark. "Narcotics and Nationalism: Russian Drug Policies And Futures", **Center for 21st Century Security and Intelligence**, Brookings Institution. 2016.
- Galtung, Johan. "Violence, Peace, and Peace Research", **Journal of Peace Research**, Vol. 6, No. 3, 1969, pp. 167-191.
- Gol, Ayla. "A Short Summary of Turkish Foreign Policy: 1923-1939", **Ankara Universities SBF Dergisi**, Cilt 48, Sayı 1, 1993, ss. 57-71.
- Griffiths, Aaron and Catherine Barnes. "Powers of Persuasion: Incentives, Sanctions and Conditionality, Aaron Griffiths with Catherine Barnes (Eds.), **Peacemaking, Policy Brief, An International Review of Peace Initiatives**, Issue 19, 2008, pp. 9-14.
- Guzura, Tobias and Debra Gugulethu Sithole. "Post Conflict Rehabilitation in Post Gukurahundi Zimbabwe: The Role of Civil Society Institutions", **Peace Studies Journal**, Volume 11, Issue 2, 2018, pp. 44-60.
- Haznedar, Onur. "Uluslararası Barış ve Güvenliği Sağlamada Birleşmiş Milletler Barış Güçleri", **Seminer Ödevi**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2013.
- Hilal, A.Z. "China's Response to the Soviet Invasion of Afghanistan", **Central Asian Survey**, Vol. 20, No. 3, 2001, pp. 323-351.
- Jawad Niki, Mohammad. "Afganistan'da Demokratik Cumhuriyet Dönemi Siyasi ve Sosyal Hayat 1978-1992", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Katzman, Kenneth and Clayton Thomas. "Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy", **Congressional Research Service**, RL30588, 2017.
- Kırlı, Engin. "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 1, 2019, ss. 84-111.
- Kim, Sang Ki. "Third-Party Intervention in Civil Wars: Motivation, War Outcomes, and Post-War Development", **Unpublished Ph. D. Thesis**, the Graduate College of the University of Iowa, 2012.
- Koepe, Bruce. "Iran's Policy on Afghanistan; the Evolution of Strategic Pragmatism", Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 2013.

- Kuğu, Ali Rıza. “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kuloğlu, E. Tümgeneral Armağan. “El Kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 3, Sayı. 30, 2011, ss. 74-81.
- Lamer, Wiebke, “Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation, **Civil-Military Fusion Centre**, 2011.
- Larsen, B.L. Henrik. “NATO in Afghanistan: Democratisation Warfare, National Narratives, and Budgetary Austerity”, **Harvard Kennedy School; Belfer Center for Science and International Affairs**, 2013.
- Larsen, Henrik B.L. “NATO in Afghanistan: Democratisation Warfare ,National Narratives, and Budgetary Austerity”, **International Security Program**, Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs, 2013.
- Laruelle, Marlene, Sebastien Peyrouse and Vera Axyonova. “The Afghanistan-Central Asia Relationship: What Role for the EU?”, **EUCAM Europe-Central Asia Monitoring**, Working Paper 13, 2013, s. 7.
- Lutmar, Carmela and Jacob Bercovitch. “Fragile States and Civil Wars: Is Mediation the Answer?”, **Centre for Research on Peace and Development (CRPD)**, Working Paper No. 7, 2011.
- Mahaptara, Chintamani. “ The Afghan Turmoil: Promblems and Prospects”, **India International Centre Quarterly**, Volume. 24, No. 1, 1997, pp. 131-143.
- Maley, William. “Afghanistan: and Historical and Geographical Appraisal”, **International Review of the Red Cross**, Volume. 92, Number. 880, 2010, pp. 859-874.
- Menkiszak, Marek and Katarzyna Jarzyńska. “Russia’s Afghan Problem: the Russian Federation and the Afghanistan Problem Since 2001”, **OSW Studies, Centre for Eastern Studies**, Issue. 38, 2011.
- Meşuf, Mir Muhemmed Yakup. **سیر تدوین تنظیم های جهادی افغانستان (Afganistan'daki Cihatçı Örgütleri Oluşum Süreci 1996-2017)**, 1. Baskı, Kabil: Sağedi, 2018.
- Miall, Hugh. “Conflict Transformation Theory and European Practice”, Paper Prepared for the Sixth Pan-European Conference on International Relations, Department of Politics and International Relations University of Kent, 2007.
- Milani, Mohsen M. “Iran’s Policy towards Afghanistan”, **Middle East Journal**, Vol. 60, No. 2, 2006, pp. 235-256.
- Mitrokhin, Vasiliy. “The KGB in Afghanistan, Cold War International History Project”, Working Paper 40, Woodrow Wilson International Center, 2009.

- Nader, Alireza and Joya Laha. "Iran's Balancing Act in Afghanistan", **RAND Corporation**, 2011.
- Naseem, Muhammed Yaseen and Sayyad Sadri Alibabalu. "Saudi-Pak Defense Partnership: Past and Present", **Ortadoğu Etütleri**, Volume. 9, Issue. 2, 2017, pp. 44-65.
- Nathan, Laurie and Others. "Civil War Conflict Resolution from the Perspectives of the Academic", **Peace & Change**. Vol. 43, No. 3, 2018, pp. 344-370.
- O'Bryan, Tom and Sara Rendtorff-Smith, Marco Donati. "The Role of United Nations Peacekeeping Operations in Addressing Local Conflicts", United Nations Departments of Peacekeeping Operations and Field Support. 2017.
- Osborn, Barrett J. "Peacekeeping and Peace Kept: Third Party Interventions and Recurrences of Civil War", **Unpublished Ph. D. Theses**, University of Kentucky, 2013.
- Ömer, Atilla. "Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan- Pakistan İlişkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Örnek, Serdar. "11 Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu", **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı. 1, 2012, ss, 108-134.
- Özcan, Sevinç Alkan. "Turkish Foreign Policy Towards Afghanistan: 2009-2010", **Perceptions**, Volume XV, Number 3-4, 2010, pp. 133-146.
- Özçelik, Zeyai. "Çatışma Önleme Teorisi ve Pratiği: Makedonya ve Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNPREDEP) Örnek Olay", **Çankırı, Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, 2011, ss. 41-65.
- Özer, Senem ve Diğerleri. "NATO ve AB'nin Değişen Güvenlik Stratejilerinin Afganistan Örneğinde Değerlendirilmesi", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı. 19, 2010, ss. 257-285.
- Özlük, Duygu. "Çatışma Yönetimi Olarak Uluslararası Örgütler", Nezir Akyeşilmen (Ed.), **Barışı Konuşmak**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2014.
- Özmen, Süleyman. "Mahmut Tarzi'nin Hayatı, İnkılâpçılığı ve Faaliyetleri", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmalar Enstitüsü, 2008.
- Pandey, Shubhangi. "Understandin China's Afghanistan Policy: From Calulated Indifference to Strategic Engagement", **ORF Issue Brief**, Issue No. 305, 2019.
- Poullada, Leon B. "Afghanistan and the United States: The Crucial Years", **Middle East Journal**, Vol. 35, No. 2, 1981, pp. 178-190.

- Rubin, Michael. "Who Is Responsible for the Taliban?", **Middle East Review of International Affairs**, The Washington Institute for Near East Policy, 2002.
- Sadri Alibabalu, Sayyad. "Strategic Culture of Turkey before the KP Rule and its Reflections to Turkish Foreign Policy", **St. Theresa Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol. 6, No.1, 2020, pp. 56-75.
- Salihy, Muhammed Aref. "Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Sambanis, Nicholas; Stergios Skaperdas and William Wohlforth. "External Intervention, Identity, and Civil War", **Comparative Political Studies**, Vol. 53, No. 14, 2020, pp. 2155–2182.
- Sanaoğlu, Dicle. "NATO Müdahalesi ve Sonrası Afganistan", **BİLGESAM**, 2014.
- Sanga, Kaneshko. "Afghanistan's Significance for Russia in the 21st Century: Interests, Perceptions And Perspectives", **Politics in Central Europe**, Vol. 12, No. 1, 2016, pp. 59-82.
- Sever, Hanifi ve Muhammed Sever. "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar", **Polis Bilimler Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 2, 2013, ss. 85 – 108.
- Shevchuk, Zinaida. "Theories of Ethnic Violence; I. The Causes of Intra-state Wars", Masaryk University, 2011.
- Sonali, Huria. "Failed States and Foreign Military Intervention: The Afghanistan Imbroglio", IPCS Special Report, Institute of Peace and Conflict Studies (IPCS), 2009.
- Stein, Matthew. "Uzbekistan's View of Security in Afghanistan After 2014", **Military Review**, 2014, pp. 75-81.
- Steinberg, Guido & Nils Woermer. "Exploring Iran & Saudi Arabia's Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game?", Sources of Tension in Afghanistan and Pakistan: A Regional Perspective, **CIDOB Policy Research Project**, 2013.
- Stepanova, Ekaterina. "Russia's Afghan Policy in the Regional and Russia-West Contexts", **Russie**, NEI Reports 23, 2018.
- Svensson, Isak. "Mediation with Muscles or Minds? Exploring Power Mediators and Pure Mediators in Civil Wars", **International Negotiation**, Vol. 12, 2007, pp. 229–248.
- Şahin, Damla. "Taliban'in Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı. 1, 2016, ss. 226–245.

- Şefaei, Nozer. “ارزیابی راهبردی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان” (İran İslam Cumhuriyeti'nin Afganistan'daki Dış Politikasının Stratejik Değerlendirilmesi)”, **Stratejik Çalışmalar**, Cilt. 6, Sayı. 22, 2004, ss. 827-851.
- Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. “11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Taşdemir, Hakan ve Hasan Demir. “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt. 2, Sayı. 3, 2002, ss. 85-100.
- TBMM. “Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, **Meclis Araştırmaları Komisyonu**, Ankara, 2013.
- The United Nations. “Preventive Diplomacy: Delivering Results”, Report of the Secretary-General, 2011.
- Tiffany, P. NG. “China’s Role in Shaping the Future of Afghanistan”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 2010.
- Toscano, Roberto. “Iran’s Role in Afghanistan”, **CIDOB Policy Research Project**, Barcelona Centre for International Affairs, 2012.
- UNODC. “World Drug Report 2010”, **United Nations Publication**, Sales No. E.10.XI.13, 2010.
- Ved, Mahendra. “Af-Pak and India’s Options in Afghanistan”, **Strategic Analysis**, Vol. 34, No. 15, 2010, pp. 683-89.
- Wafayezada, Mohammad Qasim and Others. “Four Decades of Efforts for Peace and Reconciliation in Afghanistan”, **the Afghan Institute for Strategic Studies**, 2017.
- Walter, Barbara F. “The Critical Barrier to Civil War Settlement”, **International Organization**. Vol. 51, No. 3, 1997, pp. 335-364.
- Weinbaum, Marvin G. “Afghanistan and Its Neighbors an Ever Dangerous Neighborhood”, **United States Institute of Peace**, Special Report 162, 2006.
- Wildman, David, and Phyllis Bennis. “The War in Afghanistan Goes Global”, **Critical Asian Studies**, Volume. 42, No. 3, 2010, pp. 469-480.
- Xiaochuan, Dong. “The Hidden Hands Soviet-Afghan War 1979–89, U.S Policy, and External Actors”, **American International Journal of Contemporary Research**, Vol. 6, No. 3, 2016, ss. 143-158.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2007.

Yusofi, Sayed Hanan. “Afganistan’da Siyasi Partiler (1990-2010)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Zekki, İzzetullah. “1973 Sonrası Afganistan’da Siyasal Partilerin Gelişmesi ve Cünbiş Partisi Örneği”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

İnternet Kaynakları

8 Subh. “رقابت‌های استراتژیک هند و پاکستان در افغانستان (Afganistan'da Hindistan-Pakistan Stratejik Rekabeti)”, 1 Ocak 2013, <https://8am.af/pakistan-india-strategic-competition-afghanistan/>, (15 Temmuz 2020).

Afghan USA Doosti. “زندگی نامه ستر جنرال عبدالرشید دوستم (Abdul Raşit Dostum ’un Biyografisi)”, <https://afghan.usadoosti.com/fa/>, (10 Temmuz, 2020).

Aftab News. “عراقچی: اگر تحریم‌ها تشدید شود ممکن است از خواهران و برادران افغانستانی بخوایم (Irakçı: Yaptırımlar Yoğunlaşırsa, Afgan Kardeşlerimizden İnan’dan Ayrılmalarını İsteyebiliriz)”, 9 Mayıs 2019, <https://aftabnews.ir/fa/news/588769/>, (17 Haziran 2019).

Afzal, Madiha. “Will the Afghan Peace Process be Pakistan’s Road to Redemption?”, *Brookings Institute*, 25 June 2020, <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/06/25/will-the-afghan-peace-process-be-pakistans-road-to-redemption/>, (20 Temmuz 2020)

Agreement, Bonn. “Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council”, <https://peacemaker.un.org/afghanistan-bonnagreement2001>, (12 August 2020).

Ahmetyar, Necibullah. “عبدالرشید دوستم؛ از دهقانی تا مارشالی (Abdul Raşit Dostum Köyden Mareşalliğe)”, *VOA Farsça*, 16 Temmuz 2020. www.darivooa.com/a/biography-of-marshal-dostum/5505629.html, (10 Eylül 2020).

Asatryan, Georgi E. “Rusya Afganistan’dan Ne İstiyor”, *Eastern Iran*, 30 Haziran 2018, <http://easterniran.com/fa/doc/note/1456/>, (22 Mayıs 2020).

Asriran. “Azerbaycan-Ermenistan Savaşı: İnan bölgeye Afgan Savaşçıları Gönderdi Mi?”, 11 Mayıs 2011, <https://www.asriran.com/fa/news/165286>, (17 Haziran 2020).

Asriran. “اچاره بندر چابهار به هند (Çabehar Limanının Hindistan’a Kirası)”, 26 Aralık 2018, <https://www.asriran.com/fa/news/646628/>, (05 Temmuz 2020).

Atlı, Altay. “2014 Sonrası Afganistan’da Çin Faktörü”, 2013, <http://altayatli.com/wp-content/uploads/2018/07/Analist33Afganistan.pdf>, (26 Nisan 2020).

BBC Farsça. “به عبارت دیگر: پرویز مشرف (Diğer bir Değişle: Perviz Müşerref)”, 15 Aralık 2015, https://www.youtube.com/watch?v=hgnbxythN_Q, (15 Haziran 2020).

- BBC Farsça. “زندگینامه نجیب الله” (Necibullah’ın Biyografisi)”, 19 Aralık 2009. https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/12/091221_a-jadi-6th-profile-najibullah, (10 Nisan 2020).
- BBC Farsça. “Durand Hakkında Kimin Karar Verme Hakkı Var? (چه کسی حق تصمیمگیری دارد)”, 16 Mart 2013, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/05/130506_ram_durand_zubair, (29 Mart 2020).
- BBC Farsça. “... اعضای لویه جرگه با آزادی ۴۰۰ زندانی 'خطرناک' طالبان موافقت کردند؛” (Loye Cirge Üyeleri 400 ‘Tehlikeli’ Taliban Mahkûmunun Serbest Bırakmasını Kabul Etti; ...), 8 Ağustos 2020, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53706651>, (20 Haziran 2020).
- BBC Farsça. “Başka Bir Deyişle: Ziya Mecit) به عبارت دیگر: ضیا مجید””, 4 Ağustos 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=BhkuiSFVtvE>, (22 Mart 2020).
- BBC Farsça. “چرا دولت مجاهدین ناکام شد؟” (Mücahitler Hükümeti Neden Başarısız Oldu?)”, 19 Eylül 2012, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2012/09/120918_mar_rabbani_mansoor.shtml, 15 Temmuz 2020.
- BBC Farsça. “مولوی محمد یونس خالص درگذشت” (Muhammad Yunis Halis Öldü)”, 2006, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2006/07/060725_v-younes-khales-dies, (10. Ağustos 2020).
- BBC. “Pakistan Hosts Four-Way Afghanistan Peace Talks”, 11 January 2016, <https://www.bbc.com/news/world-asia-35279283>, (25 May 2020).
- Bruno, Greg. “Saudi Arabia and the Future of Afghanistan”, **Council on Foreign Relations**, 11 December 2008, <https://www.cfr.org/backgrounder/saudi-arabia-and-future-afghanistan>, (10 July 2020).
- Bumiller, Elisabeth. “Remembering Afghanistan’s Golden Age”, *New York Times*, 17 October 2009, <https://www.nytimes.com/2009/10/18/weekinreview/18bumiller.html>, (21 Ağustos 2020).
- CNN. “Obama Afghanistan Strategy: More Troops in Quickly, Drawdown in 2011”, 2 December 2009, <https://edition.cnn.com/2009/POLITICS/12/01/obama.afghanistan/index.html>, (17 June 2020).
- CNN. “Transcript of President Bush’s Address”, 21 September 2001, <https://edition.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript/>, (14 July 2020).
- O’Flynn, Kevin. “Russia in Multi-Million Arms Deal with Northern Alliance”. *The Guardian*, 23 October 2001, <https://www.theguardian.com/world/2001/oct/23/afghanistan.russia>, (22 May 2020).

- Coll, Steve. “Anatomy of a Victory: CIA’s Covert Afghan War; \$2 Billion Program Reversed Tide for Rebels”, *The Washington Post*, 19 July 1992, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/07/19/anatomy-of-a-victory-cias-covert-afghan-war/1bd10b14-a0cc-441c-99cc-d2b5d1ba6e2d/>, (25 June 2020)
- Coll, Steve. “Anatomy of a Victory: CIA’s Covert Afghan War; \$2 Billion Program Reversed Tide for Rebels”, *The Washington Post*, 1992, <http://goodtimesweb.org/covert-operations/2014/wp-cia-covert-afghan-war-jul-19-1992.html>, (17 Ağustos 2020)
- Council of the European Union. “Declaration by the Presidency Behalf of the European Union on the Elections in Afghanistan”, 2009, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/110016.pdf, (25 August 2020).
- Crisis Group. “Rebuilding the Afghanistan State: The European Union’s Role”, **Asia Report**, No. 107, 30 November 2005,
- CSIS. “Islamic State Khorasan (IS-K)”, 2018, <https://www.csis.org/programs/transnational-threats-project/terrorism-backgrounders/islamic-state-khorasan-k>, (25 May 2020).
- Daily Sabah. “Turkey Leads in Drug Seizures but Remains A Popular Route: UN Report”, 25 Haziran 2020, <https://www.dailysabah.com/turkey/turkey-leads-in-drug-seizures-but-remains-a-popular-route-un-report/news>, (17 Temmuz, 2020).
- Dışişleri Bakanlığı. **Dışişleri Güncesi**, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı, 2001, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/gunce/ocak-2001.pdf>.
- Dubnov, Arkady. “What Game is Russia Playing in Afghanistan?”, *Al-Jazeera*, 14 November 2018, <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/game-russia-playingafghanistan-181113160715311.html>, (25 Mayıs 2020).
- DW Farsça. “Mogherini: AB, Afganistan Barış Antlaşmasının Garantörü Olabilir”, 30 Haziran 2020, <https://bit.ly/2Px5HWn>, (01 Ağustos 2020)
- DW Farsça. “اهداف روسیه و ایران از گسترش ارتباطات با طالبان چیست؟ (Rusya’nın ve İran’ın Taliban İle Bağlarını Genişletmedeki Hedefleri Neler?)”, 29 Aralık 2016, <https://www.dw.com/fa-af/a-36938283>, (28 Mayıs 2020).
- DW Türkçe. “ABD ve Taliban Barış Anlaşmasını İmzaladı”, 29 Şubat 2020, www.dw.com/tr/abd-ve-taliban-baris-anlasmasini-imzaladi/a-52588889, (04 Haziran 2020).
- DW Türkçe. “Usame Bin Ladin Öldürüldü”, 02 Haziran 2011, <https://www.dw.com/tr/usame-bin-ladin-%C3%B6ld%C3%BCr%C3%BCld%C3%BC/a-15043257>, (05 Temmuz 2020).

- EU External Action. “EU Police Mission in Afghanistan”, 2016, http://eeas.europa.eu/archives/docs/csdp/missions-and-operations/eupol-afghanistan/pdf/eupol-afghanistan-factsheet-january-2016_en.pdf, (25 August 2020).
- Eurasia Net. “For Uzbekistan, Teaching Spells Prosperity in Afghanistan”, 25 Ekim 2018, <https://eurasianet.org/for-uzbekistan-teaching-spells-prosperity-in-afghanistan>, (29 Temmuz 2020).
- European Commission. “Afghanistan”, https://ec.europa.eu/international-partnerships/where-we-work/afghanistan_en, (18 Temmuz 2020).
- European Commission. “Country Strategy Paper- Islamic Republic of Afghanistan 2007-2013”, **Brussels**, 2008, <https://reliefweb.int/report/afghanistan/country-strategy-paper-islamic-republic-afghanistan-2007-2013>, (18 Temmuz 2020).
- European Commission. “European Union–Afghanistan, State of Play”, July 2012, http://www.eeas.europa.eu/archives/delegations/afghanistan/documents/content/state_of_play_september_2011_en.pdf, (19 Temmuz 2020).
- European Council. “Afghanistan”, 2020, https://ec.europa.eu/echo/where/asia-and-pacific/afghanistan_en, (06 July 2020).
- European Council. “EU Development Cooperation Instrument Multi-Annual Indicative Programme 2014-2020”, 2014, https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/mip-afghanistan-2014-2020_en.pdf, (18 Temmuz 2020).
- Ferazi, Mehdi. “2014 نقش چین در افغانستان پس از 2014 (2014 Sonrası Çin’in Afganistan’daki Rolü)”, *Tabyin Stratejik Düşünce Kurulu*, 21 Şubat 2015. <https://bit.ly/2EecaDm>, (16 Nisan 2020).
- France24. “Afghan Taliban ‘Seizes Control of Central Kunduz’”, 3 October 2016, <https://www.france24.com/en/20161003-afghanistan-taliban-seizes-control-central-kunduz>, (25 May 2020).
- Global Security. “Anti-Soviet Mujahideen”, 30 July, 2019. <https://www.globalsecurity.org/military/world/para/mujahideen.htm>, (10 August 2020).
- Haber Türk. “Katar’da Tarihi Gün: Taliban ve ABD Barış Anlaşması İmzaladı!”, 29 Şubat 2020, <https://www.haberturk.com/taliban-ve-abd-katar-da-baris-anlasmasi-imzalayacak-2598994>, (17 Temmuz, 2020).
- Haber Türk. “Obama Ladin’in Ölümünü Böyle Açıklamıştı!”, 27 Ekim 2019, <https://www.haberturk.com/obama-ladin-in-olumunu-boyle-aciklamisti-2534851>, (06 Temmuz 2020).

Haberler. “Afgan Türklerinin Türkiye Sevgisi”, 2 Ağustos 2012, <https://www.haberler.com/afgan-turklerinin-turkiye-sevgisi-3831745-haberi/>, (12 Temmuz 2020)

<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/B2C5B768FB2F2C5A852570C900774ED9-icg-afg-30nov.pdf>, (02 July 2020).

<https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-talks-iran/iran-says-taliban-must-haveafghan-role-but-cant-dominate-idUSKCN1P311Z>, (15 Haziran 2020).

Human Rights Watch. “Afghanistan: Crisis of Impunity, the Role of Pakistan, Russia, and Iran in fueling the Civil War”, 13 July 2001, <https://www.hrw.org/report/2001/07/01/crisis-impunity-role-pakistan-russia-and-iran-fueling-civil-war-afghanistan>, (10 Eylül 2020).

Hurley, Daniel. “Russia Invites Taliban to Talk Peace, the Sigma Iota Rho (SIR)”, **Journal of**

India Ministry of External Affairs. “India-Afghanistan Relations”, 2017, https://www.mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/1Afghanistan_October_2017.pdf, (08 Temmuz 2020).

International Relations, 2018,

<http://www.sirjournal.org/blogs/2018/8/27/russiainvites-taliban-to-talk-peace>, (28 Mayıs 2020).

IRNA. “چرا ایران از حمله به افغانستان منصرف شد؟” (Iran Neden Afganistan’a Saldırıdan Vazgeçti?), 30 Temmuz 2019, <https://plus.irna.ir/news/83414658/>, (20 Nisan 2020).

Jamejam Online. “نامه ای از فرمانده کل قوا که مانع یک حمله نظامی شد” (Askeri Operasyonu Engelleyen Başkomutan’dan Gelen Bir Mektup), 8 Ocak 2017, <https://jamejamonline.ir/fa/news/987814/>, (20 Nisan 2020).

Kaura, Vinay. “Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan”, *Middle East Institute*, 26 September 2017, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan>, (20 July 2020)

Khabar Online. “3 دلیل اصلی افزایش طلاق در کلان شهرها” (Büyükşehirlerde Boşanmanın Artmasının Üç Ana Sebebi), 25 Haziran 2019, <https://www.khabaronline.ir/news/1225674/>, (22 Haziran 2020).

Khalil, Ahmat Bilal. “تاریخ درهم آمیخته و پیچیده ی مثلث افغانستان-هند-پاکستان” (Afganistan-Hindistan-Pakistan Üçgeninin İç İç Geçmiş Ve Karmaşık Tarihi), *Etilaatroz*, 18 Aralık 2016, <https://www.etilaatroz.com/44109/>, (10 Temmuz, 2020).

Kleinfield, N. R. “U.S. Attacked: Hijacked jets destroy Twin Towers and hit Pentagon in day of Terror”, *The New York Times*, 12 September 2001, <https://www.nytimes.com/2001/09/12/us/us-attacked-hijacked-jets-destroy-twin-towers-and-hit-pentagon-in-day-of-terror.html>, (18 August 2020).

- KUN. “Markaziy Osiyo Mustaqillik Yillarida Bundan Ham Ko‘Proq Rivojlanishi Mumkin Edi» - Shavkat Mirziyoyev”, 10 Kasım 2017, <https://kun.uz/uz/news/2017/11/10/markazij-osie-mustakillik-jillarida-bundan-am-kuprok-rivozlanisi-mumkin-edi-savkat-mirzieev>, (28 Temmuz 2020).
- Mandegar. “چگونه نجیب دیورند را به رسمیت شناخت؟” (Necibullah, Duran"d'ı Nasıl Tanıdı?)”, 26 Haziran 2018, <https://bit.ly/2EikiMS>, (14 Haziran 2020).
- Mashregh News. “تیپ فاطمیون، لشکر شد” (Fatimîyun Tugayı Bir Kolordu Oldu)”, 20 May 2015, <https://www.mashreghnews.ir/news/418855>, (20 Haziran 2020).
- Mashregh News. “چرا ایران مذاکره با گروهی مانند طالبان را علنی کرد؟” (İran, Taliban Gibi Bir Grupla Müzakeresini Neden İfşa Etti?)”, 29 Aralık 2018, <https://www.mashreghnews.ir/news/923694/>, (16 Haziran 2020).
- Mastrocco, Sara. “China’s İnvolvment İn Afghanistan: Besides Ecomonis Lies Security””, 2015, https://www.researchgate.net/publication/283447279_China's_involvement_in_Afghanistan, (26 Nisan 2020).
- Miller, Laurel. “The Trump Administration’s Afghanistan Policy”, Crisis Group, 19 September 2019, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/trump-administrations-afghanistan-policy>, (20 June 2020).
- NATO. “Güvenlik İçin Birlikte Çalışmak: NATO””, 2012, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120118_nato_security_turk.pdf, (17 Temmuz 2020).
- NATO. “Helping Secure Afghanistan’s Future”, **Briefing**, 2008, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/TEST-PDF/2008_11_687B00694B0B4918A2143DBD2EB990F5_afghanistan2008-e.pdf, (17 Temmuz 2020).
- NATO. “Kuzey Atlantik Antlaşması”, 2008, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr, (18 Temmuz 2020).
- NATO. “NATO and Afghanistan Questions & Answers”, 2020, https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/NATO_and_Afgh_LR_en.pdf (15 Temmuz 2020).
- NATO. “NATO in Iraq”, 2018, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_10/20181102_181031-factsheet-NATO-Mission-Iraq_en.pdf, (08 Şubat 2019).
- NATO. “NATO-Afghanistan Relations”, 2017, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_11/20171106_171101-Media-Backgrounder-Afgha.pdf, (26 July 2020).
- NATO. “NATO-Afghanistan Relations”, 2020,

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/2/pdf/2002-backgrounder-afghanistan-e.pdf, (19 Temmuz 2020).

Öztürk, Mehmet. “Afganistan İşgali: Ölümçül Hatanın 38. Yıl Dönümü”, *Anadolu Ajansı*, 27 Aralık 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/-afganistan-ısgali-olumcul-hatanin-38-yil-donumu/1016149#>, (4Mart, 2020).

Peyam-e Aftab. “حزب اسلامی افغانستان(مولوی خالص)”, 19 Kasım 2007, <https://bit.ly/34Sa2uF>, (12 Haziran 2020).

Pugh, Michael. “Post-Conflict Rehabilitation: Social and Civil Dimensions”, **The Journal of Humanitarian Assistance**, 11 December 1998, <https://sites.tufts.edu/jha/archives/136>, (07 February 2019).

Rehim, Resul. “اعلامیہ شورای علماء ناقض قانون اساسی افغانستان (Ulema Konseyi Bildirisi, Afganistan Anayasasını İhlalidir)”, *DW Farsça*, 8 Mart 2012, <http://dw.de/p/14Gym>, (20 Ağustos 2020).

Responsibility to Protect. “Recent ICRtoP Regional and Global Events”, <http://www.responsibilitytoprotect.org/>, (02 Mart 2019).

Reuters. “Chronology-What Happened During the War in Bosnia”, 22 July 2008, <https://www.reuters.com/article/idUSL21644464>, (2 March 2019).

Reuters. “Iran Says Taliban Must Have Afghan Role, But Can’t Dominate”, 9 January 2019,

Roth, Andrew. “Russia Hosts Talks between Taliban and Afghan Peace Council”, *The Guardian*, 9 November 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/09/russia-hosts-talksbetween-taliban-and-afghan-peace-council>, (25 Mayıs 2020).

Sabah. “Son dakika: Bosna Kasabı Radovan Karadzic hakkında flaş gelişme!”, 20 Mart 2019, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/03/20/radovan-karadzic-hakkinda-flas-gelisme>, (25 Mart 2019).

Shafaqna. “رسانه ایرانی: رهبر طالبان یک هفته قبل از کشته شدن دو ماه در ایران بود/ جزئیات توافقات با مسئولان ایرانی (İran Medyası: Taliban Lideri, Öldürülmeden Bir Hafta Önce İki Ay İran’daydı/İranlı Yetkililerle Yapılan Anlaşmaların Detayları)”, 7 Haziran 2016, <https://af.shafaqna.com/FA/135651>, (23 Ağustos 2020).

Slavin, Barbara. “Iran Helped Overthrow Taliban, Candidate Says”, *USA Today*, 09 June 2005, http://usatoday30.usatoday.com/news/world/2005-06-09-iran-taliban_x.htm, (18 July 2020).

Sputnik Farsça. “گفتگو با سفیر روسیه در کابل: رفتار اشرف غنی در مورد صلح عجیب است” (Rusya Kabil Büyükelçisi İle Röportaj: Eşref Gani’nin Barış Konusundaki Davranışı Tuhaf)”, 14 Şubat 2019, <https://af.sputniknews.com/opinion/201902143122006>, (24 Mayıs 2020).

- Stone, Rupert. “The risk of a Saudi-Iran proxy war in Afghanistan”, *TRT World*, 7 Ekim 2019, <https://www.trtworld.com/opinion/the-risk-of-a-saudi-iran-proxy-war-in-afghanistan-30428>, (7 Temmuz 2020).
- Şahabi, Ahmet. “عبدالرشید دوستم؛ مارشالی در افغانستان چه جایگاهی دارد؟” (Abdul Raşit Dostum Mareşallik Unvanını Ne Önemi Var?), *BBC Farsça*, 22 Temmuz 2020, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-52784762>, (10 Haziran, 2020).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye - Afganistan Siyasi İlişkileri”, 2020, www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa, (22 Temmuz 2020)
- Tabnak. “جنگ ناشناخته حزب الله در بوسنی” (Hizbullah’ın Bosna’daki Bilinmeyen Savaşı)”, 28 Mart 2016, <https://www.tabnak.ir/fa/news/577003/>, (17 Haziran 2020).
- Takvim. “Terör Örgütü PYD/YPG Etnik Temizlik Yapıyor” 1. Şubat 2017. <https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/02/01/teror-orgutu-pydypg-etnik-temizlik-yapiyor>, (21 Şubat 2019).
- Tasnim News. “سردار صفوی: افغانستان در آینده سرمنشأ مناقشات آبی است” (Orgeneral Safevi: Afganistan Gelecekte Su Anlaşmazlıklarının Kaynağıdır)”, 27 Şubat 2018, <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/12/08/1667572/>, (12 Haziran 2020).
- Templeton, Tom and Tom Lumley. “9/11 in Numbers”, *The Guardian*, 18 August 2002, <https://www.theguardian.com/world/2002/aug/18/usa.terrorism>, (12 July 2020).
- The Journal. “Bill Clinton on sleepless nights in 1998, Bertie trying to keep him up till dawn and Northern Ireland's similarities with Black Panther”, 10 April 2018, <https://www.thejournal.ie/bill-clinton-ucd-northern-ireland-3949056-Apr2018/>, (05 February 2019).
- The Telegraph. “Russia is ‘World’s Biggest Consumer of Heroin’”, 11 Mar 2009, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/4970761/Russia-is-worlds-biggest-consumer-of-heroin.html>, (25 May 2020).
- The White House. “Remarks by the President in Address to the Nation on the Way Forward in Afghanistan and Pakistan”, 01 December 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-address-nation-way-forward-afghanistan-and-pakistan>, (17 Haziran 2020).
- Times of India. “India’s development aid to Afghanistan exceeds \$3bn”, 24 January 2019, <https://timesofindia.indiatimes.com/india/indias-development-aid-to-afghanistan-exceeds-3bn/articleshow/67379066.cms>, (06 July 2020).
- Türkiye Kabil Başkonsolosluğu. Turkey-Afghanistan Bilateral Political Relations, 14 May 2019, <http://kabil.be.mfa.gov.tr/Mission/About>, (26 Temmuz 2020)
- UN Peacemaker. “Document Retrieval”, **the UN Department of Political and Peacebuilding Affairs (DPPA)**, 1999, <https://peacemaker.un.org/node/645>, (26 Temmuz 2020).

- UN Security Council Resolution 1378, 14 November 2001, <http://unscr.com/en/resolutions/1378>, (12 August 2020).
- UN. “Guatemala MINUGUA Background”, UN Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/minuguabackgr.html>, (20 April 2019).
- UNAMI. “UN Assistance Mission for Iraq”, http://www.uniraq.com/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=943&Itemid=637&lang=en, (20 April 2019).
- United Nations Regional Centre for Preventive Diplomacy for Central Asia. “SRSG Natalia Gherman Participates in International Conference on Afghanistan in Tashkent”, 27 Mart 2018, <https://unrcca.unmissions.org/srsg-natalia-gherman-participates-international-conference-afghanistan-tashkent>, (28 Temmuz 2020).
- UNMISET UN. “United Nations Mission of Support in East Timor”, East Timor-UNMISET-Background, <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unmiset/background.html>, (20 April 2019).
- Worldometers, “Afghanistan Population”, 2020, <https://www.worldometers.info/world-population/afghanistan-population/>, (21 Ağustos 2020).
- Yeni Şafak. “Rusya’dan İran ve Esed Rejimine Uyarı: Sizi Vururuz”, 15 Aralık 2016, <https://www.yenisafak.com/dunya/rusyadan-iran-ve-esed-rejimine-uyari-sizi-vururuz-2580974>, (08 Mart 2019).
- YJC. “جنگ افغانستان؛ تاریخی که برای افغانها تکرار شد” (Afganistan Savaşı; Afganlar İçin Tekrarlanan Tarih)”, 28 Mart 2016, <https://www.yjc.ir/fa/news/5537045/>, (14 Haziran 2020).
- Zayar, Doktor. “Afganistan: Tarihsel Bir Bakış”, Ekim 2001, <https://marksist.net/DUN/Afganistan%20Tarihsel%20Bir%20Bakis.htm>, (10 Temmuz 2020).
- Zumeta, Zena. “Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation”, Mediate, <https://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm>, (05 February 2019).

ÖZGEÇMİŞ

Ghulam Faroq Keskin, Afganistan'ın kuzeyinde Faryab İlinde doğdu. Lise eğitimini 2008 yılında Faryab İli merkezi Meymene'de bitirdi. 2011'de Kırgızistan'da Türk Dünyası Celal Abad İşletme Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Aynı yılda Sakarya Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümünde Yüksek Lisansa başladı ve 2013'te bitirdi. Bunun ardından doktora eğitimine 2013 yılında aynı üniversite ve aynı bölümde başladı. 2016'da Afganistan'ın Belh Ünivetsitesinde bir yıl görev yaptı.